

УНІВЕРСИТЕТ «УКРАЇНА»

ОСВІТА РЕГІОНУ

• Політологія • Психологія • Комунікації

Український науковий журнал
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 2005 року

№ 1 (31), 2013

Київ
Університет «Україна»
2013

**Засновники: Університет «Україна»
Всеукраїнська асоціація політичних наук**

Редакційна колегія:

Андрущенко Віктор Петрович, доктор філософських наук, професор
Андрусишин Богдан Іванович, доктор історичних наук, професор
Бабкіна Ольга Володимирівна, доктор політичних наук, професор
Бакіров Віль Савбанович, доктор соціологічних наук, професор
Бебик Валерій Михайлович, доктор політичних, кандидат психологічних наук, професор,
головний редактор журналу:

<http://www.facebook.com/profile.php?id=100004135000547>

Бедь Віктор Васильович, доктор юридичних та богословських наук, професор
Бондаренко Віктор Дмитрович, доктор філософських наук, професор
Бортніков Валерій Іванович, доктор політичних наук, професор
Бурдяк Віра Іванівна, доктор політичних наук, професор
Воронкова Валентина Григорівна, доктор філософських наук, професор
Голунько Валентин Васильович, доктор юридичних наук, доцент
Горбатенко Володимир Павлович, доктор політичних наук, професор
Губерський Леонід Васильович, доктор філософських наук, професор
Денисенко Валерій Миколайович, доктор політичних наук, професор
Євтух Микола Борисович, доктор педагогічних наук, професор
Льганаєва Валентина Олександрівна, доктор історичних наук, професор
Карпенко Віталій Опанасович, кандидат філологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович, доктор психологічних наук, професор
Кокун Олег Матвійович, доктор психологічних наук, професор
Королько Валентин Григорович, доктор філософських наук, професор
Кремень Василь Григорович, доктор філософських наук, професор
Круглашов Олександр Миколайович, доктор політичних наук, професор
Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Куйбіда Василь Степанович, доктор наук з державного управління, професор
Левенець Юрій Анатолійович, доктор політичних наук, професор
Луговий Володимир Іларіонович, доктор педагогічних наук, професор
Макар Юрій Іванович, доктор історичних наук, професор
Макаренко Євгенія Анатоліївна, доктор політичних наук, професор
Максименко Сергій Дмитрович, доктор психологічних наук, професор
Малхазов Олександр Ромуальдович, доктор психологічних наук, професор
Малфір Віктор Іванович, доктор юридичних наук, професор
Пилипчук Володимир Григорович, доктор юридичних наук, професор
Примуш Микола Васильович, доктор політичних наук, професор
Півнева Любов Миколаївна, доктор політичних наук, професор
Поліщук Ігор Олексійович, доктор політичних наук, професор
Помикало Войцех, доктор педагогічних, кандидат філософських, професор
Різун Володимир Володимирович, доктор філологічних наук, професор
Серажим Катерина Степанівна, доктор філологічних наук, професор
Сіленко Алла Олексіївна, доктор політичних наук, професор
Сидоренко Наталія Миколаївна, доктор філологічних наук, професор
Таланчук Петро Михайлович, доктор технічних наук, професор,
голова редакційної ради журналу

Ткач Олег Іванович, доктор політичних наук, професор
Токовенко Олександр Сергійович, доктор філософських наук, професор
Томчук Михайло Іванович, доктор психологічних наук, професор
Халамендик Вікторія Борисівна, доктор філософських наук, доцент
Холод Олександр Михайлович, доктор філологічних наук, професор
Цвих Володимир Федорович, доктор політичних наук, професор
Циба Віталій Трохимович, доктор філософських наук, професор
Шайгородський Юрій Жанович, доктор політичних, кандидат психологічних наук
Шергін Сергій Олександрович, доктор політичних наук, професор
Щедрова Галина Петрівна, доктор політичних наук, професор

ЗМІСТ

Розділ I КИТАЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Валерій Бебик
КНР: Зміна поколінь лідерів, правонаступність політики.....7

Ху Цзиньтао
Доповідь ЦК КПК на 18-му з'їзді Комуністичної партії Китаю.....9

Розділ II УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Валерій Бебик
Великий скіф Геродот.....39

Розділ III ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Олег Долженков
Порівняльний аналіз як метод політологічних досліджень.....45

Микола Палінчак
Зміст і теоретико-методологічні функції поняття «державно-церковні відносини»50

Антон Лісничий
Теоретичні основи формування моделі «Владної збалансованості»58

Розділ IV ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

Збігнев Бялоблоцький
Урядові кабінети в контексті «раннього» конституційного дизайну у Вірменії: 1990–1998 рр.....64

Валентин Галуцько, Василь Базів
Основні політичні партії молодого демократичної держави.....73

Василь Гулай
Освіта як ресурс етнополітичної мобілізації (на прикладі українсько-польської конфліктно-конфронтаційної взаємодії в дистрикті «Галичина» в роки Другої Світової Війни).....77

Володимир Малінін
Соціокультурна ідентичність як чинник підвищення ефективності державного управління: історія та сучасність.....82

Микита Соскін
Сутність та особливості радянської концепції бюрократії.....87

Ольга Охотникова
Політичні інститути і форми правління: проблеми організації та функціонування.....93

Розділ V ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Володимир Отрешко</i> Ідеологія як складова державотворення.....	99
<i>Ольга Музика</i> Освіта як чинник гармонізації міжкультурної комунікації: інституційно-процедурні аспекти.....	106
<i>Ірина Харечко</i> Політична освіта як чинник ефективного функціонування механізму участі громадян у прийнятті політичних рішень.....	111

Розділ VI ПОЛІТИЧНА ПРАКСЕОЛОГІЯ

<i>Леонід Чупрій</i> Інституційне забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері.....	116
<i>Євген Жеванов</i> Соціологічні опитування як технологія політичного маніпулювання.....	120
<i>Вікторія Бокоч</i> Електоральна культура та електоральний політичний маркетинг.....	125

Розділ VII ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ГЛОБАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Сергій Шергін</i> Політологічні аспекти глобалізації.....	130
<i>Марина Зигор</i> ООН та Україна: співробітництво та перспективи реформування.....	137
<i>Андрій Вавринюк</i> Кордони Польщі і Румунії у міжвоєнному двадцятилітті.....	142

Розділ VIII МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

<i>Вікторія Белянська</i> Ідеологія тероризму: теоретичні засади, різновиди та технології поширення.....	149
<i>Тетяна Єрохіна</i> Медіа-тероризм серед інших видів тероризму: спроба типологічного аналізу.....	156
<i>Євген Отделенцев</i> Актуальні напрями державного управління в умовах неоліберальної глобалізації.....	160

Розділ IX РЕГІОНАЛІСТИКА

<i>Валентин Малиновський</i> Сучасні тренди регіоналізації в Європі.....	164
---	-----

<i>Наталія Колесницька</i> Алгоритми формування регіональних брендів.....	170
--	-----

<i>Олександр Семченко</i> Іміджмейкінг регіонів України: практичні напрацювання.....	174
---	-----

Розділ X ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Тетяна Хітрова</i> Комунікаційні стратегії формування радянських концептуальних моделей пам'яті.....	179
--	-----

Розділ XI ЖУРНАЛІСТИКА

<i>Леся Городенко</i> Рух мови: нові мережеві мовні конструкти.....	185
--	-----

Розділ XII РЕКЛАМА

<i>Євген Цимбаленко</i> Спекуляція текстовими заголовковими елементами у віртуальній рекламі.....	189
--	-----

<i>Ганна Цуканова</i> Сучасне вуличне графіті як форма соціальної реклами.....	193
---	-----

<i>Олена Логвиненко</i> Тексти реклами на транспорті: мовностилістичний аспект.....	199
--	-----

Розділ XIII ВИДАВНИЧА СПРАВА, ВІДЕО ТА АУДІОЗАПИС

<i>Олег Синєокий</i> Розвиток рекордингових інституцій у системі масових комунікацій Угорщини: «Hungaroton», «Реріта», «Bravy», «Krém».....	203
---	-----

Розділ XIV ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Світлана Загурська</i> Статусно-рольові особливості владних комунікацій.....	208
--	-----

<i>Олексій Король</i> Взаємодія органів державної влади з громадськістю засобами цифрової комунікації: політико-правовий аспект.....	215
--	-----

<i>Катерина Покровська (Цветкова)</i> Соціальні мережі зменшують прірву між офіційними особами та пересічними громадянами.....	220
--	-----

<i>Маргарита Нетреба</i> Прес-служба як інструмент зовнішніх банківських комунікацій.....	224
--	-----

<i>Тетяна Пасова</i> Українські кореспонденти журналу «Культура» у контексті публіцистичної дискусії з приводу порозуміння українського та польського народів.....	228
--	-----

**Розділ XV
ПСИХОЛОГІЯ**

Вікторія Кудря

Професійна взаємодія працівників органів внутрішніх справ: гендерний аспект.....233

Наталія Пилат

Лояльність персоналу до організації в контексті цінностей та самореалізації особистоті.....239

**Розділ XVI
ПЕДАГОГІКА**

Людмила Липова, Тетяна Лукашенко, Віктор Малишев

Дидактичні засади формування екологічної компетентності випускників.....245

Лариса Дудікова

Сучасні підходи викладання іноземних мов на не філологічних спеціальностях вищих навчальних закладів.....251

**Розділ XVII
ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ**

Юлія Якимюк

Концептуальні аспекти формування інтегрованої документаційної системи управління корпоративного об'єднання внз.....255

РЕЦЕНЗІЇ

Наталія Латигіна

Рецензія на монографію: Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві на прикладі країн Центральної Європи263

Розділ I

КИТАЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

КНР: ЗМІНА ПОКОЛІНЬ ЛІДЕРІВ, ПРАВОНАСТУПНІСТЬ ПОЛІТИКИ

Валерій Бебик, доктор політичних наук, професор,
голова Всеукраїнської асоціації політичних наук

Наприкінці 2012 р. відбувся 18 з'їзд Комуністичної партії Китаю, яка є правлячою в цій глобальній державі світу який обрав нове керівництво КПК (окрім КПК в Китаї беруть участь в управлінні державою ще 8 політичних партій).

Генеральним секретарем ЦК КПК обраний доктор юридичних наук, професор Сі Цзіньпін, який змінив на цій посаді Ху Цзіньтао.

Нам приємно відзначити, що колишній Генеральний секретар ЦК КПК, голова КНР (президент) Ху Цзіньтао свого часу відвідав Україну. Був в Україні і новообраний керівник КПК і китайської держави проф. Сі Цзіньпін, а разом з ним і троє з членів нового Постійного комітету Політбюро ЦК КПУ.

Сучасна КНР — це 1.344 млрд. людей 56 національностей, які проживають у 22 провінціях, 5 автономних районах і 4 містах центрального підпорядкування. Ця країна має найбільшу територію в Азії — 9.6 млн. кв. км, і третю в світі, після Росії та Канади.

За запасами гідроенергетики вона посідає перше місце у світі. В цілому ж КНР по мінеральних ресурсах забезпечує собі 92% первісних джерел енергії, 80% промислової сировини і 70% засобів сільськогосподарського виробництва.

Китай займає 1 місце в світі — по запасах: вольфрама, олова, сурми, тартана, титана і рідкоземельних металів; 2 місце — по запасах: руд ванадія, молібдена, ніобія, бериллія, літія; 4 місце — по запасах цинка; 5 місце — по запасах заліза, свинцю, золота і срібла.

КНР — має другу за потужністю економіку світу: валовий внутрішній продукт цієї країни у 2011 р. становив 7.318 трлн. USD, а золотий запас — 3.3 трлн. USD. Щороку Китай (не маючи українських чорноземів!) вирощує 500 млн. тон зернових, які забезпечують продовольчу незалежність китайської держави.

Два роки тому, на запрошення Інституту Європи і Азії при Голові КНР політологи Всеукраїнської асоціації політичних наук зустрічалися «без краваток» з китайськими колегами.

Під час розмови ми дізналися, що вказаний інститут (аналог нашого Національного інституту стратегічних досліджень) зазвичай дає свої автентичні доповіді і пропозиції із зовнішньої політики голові КНР, колишньому голові КНР і майбутньому голові КНР.

Отже, нинішній Генеральний секретар ЦК КПК проф. Сі Цзіньпін, будучи два роки тому заступником Голови КНР Ху Цзіньтао, отримував ту ж саму інформацію, що й тодішній керівник китайської держави. Вже тоді було визначено, що проф. Сі Цзіньпін (директор Вищої партійної школи при ЦК КПК і заступник Голови КНР) буде обраний на найвищу посаду КНР. І він відповідним чином готувався до передачі влади і здійснення правонаступності китайської політики.

Сьогодні ми публікуємо доповідь колишнього Генерального секретаря ЦК КПК Ху Цзіньтао 18-му з'їзду КПК (листопад 2012 р.) і в цьому зв'язку повинні звернути увагу на те, що даний доку-

мент — продукт колективної творчості, який береться до виконання новообраним керівництвом КПУ і КНР.

Ми дякуємо посольству КНР в Україні за допомогу в отриманні тексту офіційної доповіді Генерального секретаря ЦК КПК на 18 з'їзді Комуністичної партії Китаю і сподіваємося, що українським викладачам суспільних наук, аспірантам і студентам, українським політикам буде цікаво дізнатися про стан сучасного китайського суспільства і напрямками його розвитку в світі, що гло-

Рис. 1. 18 з'їзд КПК: голосують колишній Генеральний секретар ЦК КПК Ху Цзіньгао (зліва) і новообраний Генеральний секретар ЦК КПК Сі Цзіньпін (справа)

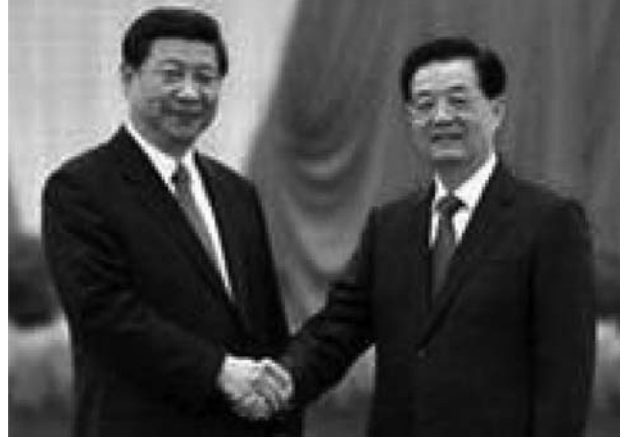

Рис. 2. «Плавна» передача влади: Сі Цзіньпін (зліва) і Ху Цзіньгао (справа)

Рис. 3. Сучасний індустріальний пейзаж Китаю, який щороку має темпи зростання економіки у 10-12 %

Рис. 4. Колишній Голова КНР Ху Цзіньгао і президент США Барак Обама: є над чим замислитись американському президентові — Китай наздоганяє США...

ДОКЛАД ЦК КПК 17-го СОЗЫВА НА 18 СЪЕЗДЕ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ КИТАЯ 17 ноября 2012 года

Ху Цзиньтао,
Генеральный секретарь ЦК КПК

Товарищи!

Разрешите мне сейчас от имени Центрального Комитета 17-го созыва представить вам доклад.

XVIII Всекитайский съезд Коммунистической партии Китая исключительно важен как съезд, созванный в момент вступления нашей страны в решающую стадию полного построения среднезажиточного общества. Главная тема съезда: высоко неся великое знамя социализма с китайской спецификой, руководствуясь теорией Дэн Сяопина, важными идеями тройного представительства и научной концепцией развития, раскрепощая сознание, осуществляя реформы и открытость, цементируя силы, штурмуя высоты и преодолевая трудности, с неизменной твердостью продвигаться вперед по пути социализма с китайской спецификой и бороться за полное построение среднезажиточного общества.

В этот момент мы все одинаково чувствуем, как в результате 90 с лишним лет нелегкой борьбы наша партия, сплывшая и ведя за собой народы страны, превратила бедный и отсталый старый Китай в тот Новый Китай, который день ото дня идет к своему процветанию и могуществу, как она открыла светлые перспективы для великого возрождения китайской нации. Мы вдвойне гордимся великими историческими свершениями партии и народа, вдвойне крепим установленные ими идеалы и веру, с удвоенной ясностью видим ту историческую ответственность, которая возложена на партию.

В настоящий момент ситуация в мире, в стране и внутри партии продолжает претерпевать глубокие изменения, у нас налицо небывалые шансы на развитие, но в то же время и невиданные ранее опасности и вызовы. Крепко помня о доверии и важном поручении народа, партии надо более вдохновенно и более добросовестно работать, чтобы можно было продолжать продвигать научное развитие, стимулировать социальную гармонию, улучшать и дальше жизнь народа, создавать ему больше счастья, а тем самым выполнять почетные, но далеко не легкие задачи, возложенные на нас эпохой.

I. РАБОТА ЗА ИСТЕКШЕЕ ПЯТИЛЕТИЕ И ОСНОВНЫЕ ИТОГИ ПОСЛЕДНИХ ДЕСЯТИ ЛЕТ

Пять лет после XVII съезда партии — это те самые годы, когда мы, смело продвигаясь вперед по пути социализма с китайской спецификой и выдерживая испытания перед лицом различных трудностей и опасностей, одержали новые победы во всестороннем строительстве среднезажиточного общества.

XVII съезд полностью распланировал грандиозные задачи продвижения реформ, открытости и социалистической модернизации, полного строительства среднезажиточного общества. В целях реализации духа XVII партийного съезда ЦК было созвано семь пленумов, которые приняли решения и разметили работу по наиболее важным проблемам всеобщего характера, касающимся углубления реформы административно-управленческой системы, стимулирования реформ и развития на селе, усиления и улучшения партийного строительства в условиях новой ситуации, составления программы 12-й пятилетки, стимулирования реформы культурной сферы и ее развития и т.д. В истекшем пятилетии мы успешно выполнили 11-й пятилетний план и также успешно приступили к 12-му. Вся работа ознаменовалась новыми огромными успехами.

Ровно и относительно быстро шло развитие экономики. Намного возросла совокупная мощь страны, и в 2011 году ВВП составил 47,3 трлн. юаней. Намного возросли финансовые доходы.

Повысились совокупные производственные мощности сельского хозяйства, несколько лет подряд растет производство зерна. Новые сдвиги произошли в урегулировании структуры производств, полностью усилилась инфраструктура. Заметно поднялся уровень урбанизации, усилилась гармоничность развития города и деревни, а также и регионов. Заметны успехи в создании государства инновационного типа. Важный прорыв совершен в области пилотируемого космоплавания, зондирования Луны, глубоководных морских погружений с человеком, суперкомпьютеров, скоростных железных дорог и т.д. Надежно развертывалось строительство в области экокультуры, целиком продвигались экономия ресурсов и охрана окружающей среды.

Важные сдвиги произошли в плане реформ и открытости. Непрерывно углублялись комплексная реформа села, реформа системы коллективных прав на лесные участки, а также реформа госпредприятий, здоровое развитие получил необщественный сектор экономики. Непрерывно совершенствовалась современная рыночная система и система макрорегулирования и макроконтроля, равно продвигалось реформирование финансов и налогообложения, банковского дела, ценообразования, науки и техники, просвещения, социального обеспечения, медицины, фармацевтики и здравоохранения, непромышленных организаций. Нового уровня достигла экономика открытого типа, общий объем импорта-экспорта поднялся на второе место в мире.

Заметно повысился уровень жизни народа. Непрерывно усиливалась динамика улучшения жизни населения. В частности, продолжала шириться трудоустроенность в городе и на селе. Довольно быстро росли доходы населения, равно возрастало семейное достояние, заметно улучшались условия обеспечения одеждой, питанием, жильем, предметами обихода и транспортом. Намного выросли нормы обеспечения прожиточного минимума в городе и деревне, а равно и нормы помощи нуждающемуся сельскому населению. Продолжали расти базовые пенсии по старости для пенсионеров предприятий.

Новый шаг вперед сделан в области строительства демократии и правопорядка. В частности, продолжала продвигаться реформа политической системы. Так, выборы депутатов собраний народных представителей стали производиться по одинаковой норме представительства для городского и сельского населения. Непрерывно развивалась низовая демократия. Сложилась социалистическая правовая система с китайской спецификой, заметные результаты дало строительство правового социалистического государства. Укрепился и расширился патриотический единый фронт. Углубилась реформа административной системы, новые сдвиги произошли в реформе как системы правосудия, так и его рабочего механизма.

На новую ступень поднялось строительство культуры. Притом углублялось создание системы основных ценностей социализма, целиком продвигалась институциональная реформа в сфере культуры, большие сдвиги произошли в создании системы общественного культурного обслуживания, быстрое развитие получили культурные индустрии, значительно разнообразилась творческая и производственная деятельность в сфере культуры, многообразнее и красочнее стала духовная и культурная жизнь народа. Новые успехи достигнуты в области всенародного укрепления здоровья и соревновательного спорта.

Новые сдвиги произошли в социальном строительстве. Здесь заметно повысились уровень и равномерность основных видов общественного обслуживания. Стремительно развивалось просвещение, благодаря чему в городе и на селе целиком введено бесплатное обязательное обучение. Заметны результаты введения системы социального обеспечения, полностью создана система основного страхования по старости в городе и деревне, заложены уже начатки системы социального вспомоществования нового типа. В основном введено всенародное медобеспечение, благодаря чему в городе и на селе заложены начала системы основного медобслуживания и здравоохранения. Ускоренно продвинулось строительство гарантированного жилья. Усилилось и обновилось социальное управление, общество остается в состоянии гармонии и стабильности.

Новая ситуация сложилась в оборонном и армейском строительстве. Серьезных успехов добилась военная реформа с китайской спецификой. Скоординированно продвигались и целиком усиливались революционизирование, модернизация и регуляризация войск. Непрерывно углублялась подготовка к военной борьбе. Заметно усиливались наши возможности в выполнении своей исторической миссии на новом этапе в новом веке. Блестяще выполнен целый ряд срочных, трудных, опасных и чрезвычайно важных задач.

Значительнее усиливалась работа с Сянганом, Аомэнем и Тайванем. Сянган и Аомэнь сохраняют процветание и стабильность, их обмен и сотрудничество с внутренними районами страны подня-

лись на новый уровень. Стимулировался важный поворот в межбереговых отношениях, в частности, целиком установлены прямые и взаимные почтовые, транспортные и торговые связи между берегами Тайваньского пролива, подписано и стало осуществляться рамочное соглашение о межбереговом экономическом сотрудничестве. В итоге сложилась архитектура полноформатного межберегового общения, создалась новая ситуация в мирном развитии отношений двух берегов.

Новые успехи достигнуты в дипломатической работе. В частности, стойко оберегались интересы государства, законные права и интересы наших граждан и юридических лиц за границей. Усиливались обмен и сотрудничество со странами мира. Продвигалась реформа институтов глобального управления. Активно стимулировались мир и развитие во всем мире. Значительнее усилились наша представительность и наше право голоса в международных делах. Все это создало благоприятную международную среду для реформ и развития.

Полностью усиливалось партийное строительство. В частности, продолжало продвигаться строительство под углом зрения правящих способностей партии и ее передового характера. С заметной эффективностью прошло идеологическое и теоретическое строительство. Важные результаты дали мероприятия по изучению и практическому применению научной концепции развития. Существенные шаги сделаны в реформе и инновации партийного строительства. Значительнее расширилась внутривнутрипартийная демократия. Важные сдвиги произошли в области кадрового строительства, в кадровой работе создана новая ситуация. Углублялись мероприятия по завоеванию звания передовых коллективов и коммунистов-отличников, а равно и по созданию партийных организаций учебного типа, низовые парторганизации непрерывно набирались сил. Новые результаты получены в строительстве партийного стиля и неподкупного аппарата, в борьбе с разложением.

В то же время надо трезво видеть, что у нас в работе все еще масса недостатков, что на пути продвижения вперед все еще немало трудностей и проблем. Это выражается главным образом в следующем: по-прежнему остается острой проблема с неравномерностью, негармоничностью и неустойчивостью развития, инновационные возможности науки и техники ограничены, структура производств нерациональна, фундамент сельского хозяйства по-прежнему слаб, растет сдерживание со стороны ресурсов и окружающей среды, довольно много препятствий институционально-структурного характера, которые сдерживают научное развитие, так что углубление реформ и открытости, трансформация модели экономического развития представляют собой задачу огромной сложности. Разница в развитии города и села, в развитии регионов, а также в распределении доходов населения по-прежнему довольно велика. Заметно увеличились социальные противоречия, довольно много жизненно важных для народа проблем в области образования, трудоустройства, социального обеспечения, медобслуживания, жилья, экологии, безопасности пищевых продуктов и медикаментов, производственной безопасности, общественного порядка, правоисполнения и правосудия, части населения живется довольно трудно. В некоторых сферах наблюдается аморальность и бесчестность. У некоторых кадровых работников довольно слабые возможности для руководства научным развитием. Некоторые низовые парторганизации слабы и расхлябанны. Небольшое число партийных кадровых работников колеблется в своей вере и идеалах, слабо понимая свое основное предназначение. Бросаются в глаза формализм и бюрократизм, серьезно обстоит дело с роскошеством и расточительством. В некоторых сферах легко и часто возникают разложение и другие негативные явления, положение дел с борьбой против разложения по-прежнему серьезно. Ко всем этим трудностям и проблемам нужно относиться с повышенным вниманием и продолжать тщательно их разрешать.

Работа, проделанная за пять предыдущих лет, — важная составная часть всей десятилетней практики всестороннего строительства среднезажиточного общества со времени XVI съезда партии.

За эти истекшие десять лет мы, крепко ухватившись за период важных стратегических шансов в развитии нашей страны и хорошо его используя, успешно отразили целый ряд серьезных вызовов и энергично продвинули социализм с китайской спецификой на новый этап развития. Вступив в новый век и на новый этап, когда международная обстановка калейдоскопически менялась и небывало ожесточилась конкуренция в совокупной государственной мощи, мы углубили реформы и открытость, ускорили темпы развития и, пользуясь своим вступлением в ВТО, обратили прессинг в движущую силу, а вызов — в шанс, стали непоколебимо ускорять процесс полного строительства среднезажиточного общества. На пути продвижения вперед мы одолели внезапно нагрянувшую эпидемию атипичной пневмонии и, тщательно обобщив практику нашего развития, а также, точно схватив стадийные особенности развития страны, своевременно выдвинули и стали полностью претворять в жизнь научную концепцию развития и другие важнейшие стратегические идеи, что

открыло огромное пространство для экономического и социального развития. После 2008 года, когда международный финансовый кризис создал серьезные трудности для нашего развития, мы на основе научной оценки ситуации и смелых решений предприняли целый ряд важнейших мер, благодаря чему первыми в мире осуществили стабилизацию экономики и восстановили ее рост, а наряду с этим накопили немаловажный опыт в эффективном противостоянии натискам со стороны внешних экономических потрясений и поддержании ровного и относительно быстрого развития экономики. Мы успешно провели Олимпийские игры и Паралимпиаду в Пекине, Всемирную ярмарку /ЭКСПО/ в Шанхае, одержали крупный успех в борьбе с особо серьезными землетрясениями в Вэньчуане и другими серьезными стихийными бедствиями, а также в восстановительных работах в пострадавших районах, разумно урегулировали целый ряд серьезных внезапных происшествий. Выдержав суровые испытания в условиях чрезвычайно сложной внутренней и внешней обстановки, партия и народ закрепили и развили все дело реформ, открытости и социалистической модернизации в целом, подняли международное положение нашей страны, ярко продемонстрировали огромные преимущества и могучие жизненные силы социализма с китайской спецификой, усилили чувство гордости и сплоченности китайского народа и китайской нации.

За эти десять лет у нас накопился целый ряд новых исторических достижений, что заложило прочный фундамент для полного построения среднезажиточного общества. По общим количественным показателям экономики наша страна с шестого места в мире передвинулась на второе, намного выросли общественные производительные силы, экономическая и научно-техническая мощь, намного поднялись жизненный уровень народа, доходы населения и уровень социального обеспечения, намного возросли совокупная мощь страны, ее международная конкурентоспособность и международное влияние, в облике Китая произошли новые исторические перемены. По общему признанию этот период является периодом продолжительного развития экономики, неуклонного оздоровления демократии, все большего процветания культуры и поддержания стабильности общества, периодом действенного обеспечения и улучшения жизни народа, тем периодом, когда народ получает реальных выгод гораздо больше, чем когда-либо раньше. Мы сумели добиться таких исторических успехов благодаря правильному ориентированию со стороны основной теории, основной линии, основной программы и основного опыта партии, благодаря тому прочному фундаменту, который заложен со времени образования Нового Китая, но особенно со времени начала реформ и открытости, благодаря солидарной борьбе всей партии и всех народов страны.

Разрешите здесь от имени ЦК КПК выразить сердечную благодарность всем народам страны, всем демократическим партиям, всем народным организациям и патриотическим деятелям всех кругов, соотечественникам из Сянганского и Аомэньского особых административных районов, тайваньским соотечественникам, широким слоям проживающих за границей китайцев, а также всем друзьям из различных стран, оказывающим внимание и поддержку делу модернизации Китая!

Самое главное при подведении итогов борьбы за истекшее десятилетие именно в том, что мы, продолжая твердо руководствоваться марксизмом-ленинизмом, идеями Мао Цзэдуна, теорией Дэн Сяопина и важными идеями тройного представительства, а также смело продвигая теоретическую инновацию на базе практики, выдвинули в увязке с твердым сохранением и развитием социализма с китайской спецификой целый ряд тесно связанных между собой и друг друга пронизывающих новых идей, новых воззрений и новых заключений, сформировали научную концепцию развития и стали претворять ее в жизнь. Научная концепция развития как результат соединения марксизма с реалиями современного Китая и особенностями эпохи является концентрированным выражением марксистских мировоззренческих и методологических принципов по этому вопросу. Дав новый научный ответ на такие важнейшие вопросы, как: какое именно развитие нужно в условиях новой ситуации и каким образом его осуществлять, она подняла на новый уровень наше постижение закономерностей социализма с китайской спецификой, открыла новые горизонты в развитии марксизма современного Китая. Научная концепция развития — самое последнее достижение теоретической системы социализма с китайской спецификой, квинтэссенция коллективного разума Коммунистической партии Китая, мощное идеологическое оружие в руководстве всей партийно-государственной работой. Вместе с марксизмом-ленинизмом, идеями Мао Цзэдуна, теорией Дэн Сяопина и важными идеями тройного представительства она относится к сфере руководящих идей, которых партия обязана постоянно держаться.

Если смотреть в будущее, то углубленное претворение в жизнь научной концепции развития будет иметь огромное реальное и далеко идущее историческое значение для сохранения и развития социализма с китайской спецификой, а потому эта концепция должна пронизывать собой весь про-

цесс модернизации страны, воплощаться во всех аспектах партийного строительства. Партии предстоит более осознанно видеть в стимулировании социально-экономического развития наипервейшую по важности задачу углубленной реализации научной концепции развития, крепко держаться за экономическое строительство как за центральное звено, по-прежнему сосредоточиваясь на строительстве в целом и вкладывая всю душу в развитие. Специально овладевать законами развития, обновлять его понимание, снимать трудности у него на пути, углубленно осуществлять стратегию подъема страны силами науки и образования, стратегию усиления государства посредством кадров, а равно и стратегию устойчивого развития. Ускорять формирование способов развития, его институтов и механизмов, отвечающих требованиям научного развития. Непрерывно раскрепощать и развивать общественные производительные силы. Непрерывно осуществлять научное, гармоничное и мирное развитие. Словом, закладывать прочный фундамент для сохранения и развития социализма с китайской спецификой. Необходимо более сознательно считать признание человека основой основ коренной позицией в углубленной реализации научной концепции развития, от начала и до конца рассматривать надежное осуществление, охрану и развитие коренных интересов широчайших слоев народа исходной и конечной точкой всей партийно-государственной работы в целом. Уважать творческую инициативу народа, гарантировать его права и интересы, непрерывно добиваться новых сдвигов в обеспечении всенародного пользования плодами развития, в стимулировании всестороннего развития человеческой личности. Следует более сознательно рассматривать всесторонность, гармоничность и устойчивость как основные требования углубленного претворения в жизнь научной концепции развития, полностью реализовывать общую пятиаспектную схему экономического, политического, культурного, социального и экоцивилизованного строительства, стимулировать координацию всех аспектов модернизации, соответствие производственных отношений производительным силам, а надстройки — экономическому базису, непрерывно прокладывать пути к цивилизованному развитию, которые гарантируют развитие производства, зажиточную жизнь и хорошую экологию. Необходимо более сознательно принимать единое и комплексное планирование за коренную методологию углубленной реализации научной концепции развития, во всем неуклонно исходить из действительности, правильно познавать и разумно разрешать важнейшие взаимоотношения в деле социализма с китайской спецификой, в едином порядке планировать работу в области реформ, развития и поддержания стабильности, во внутренних и внешнеполитических делах, национальной обороне, в сфере управления партией, страной и армией, централизованно планировать развитие города и села, регионов, социально-экономической сферы, гармоничное развитие человека и природы, внутреннее развитие страны и открытость для внешнего мира, комплексно регулировать отношения интересов всех сторон, — и все для того, чтобы можно было полностью мобилизовать всеобщую активность, всемерно создавать такую обстановку, при которой каждый — по способностям, каждому — свое место и все живут в согласии.

Раскрепощение сознания, реалистический подход к делу, движение в ногу со временем, стремление к истине и практицизм — самая яркая духовная сущность научной концепции развития. Развитие практики беспредельно, беспредельны и познание истины и теоретическая инновация. И всей партии нужно, смело занимаясь практической деятельностью, смело реформируя и смело новаторствуя, улавливая требования развития эпохи и идя навстречу общим чаяниям народа, неустанно нащупывать и схватывать закономерности социализма с китайской спецификой, а тем самым постоянно поддерживать в себе могучую жизненность и энергию, вечно сохранять движущие силы развития страны и в ходе как своей собственной, так и народной творческой практики всеми возможными мерами открывать более широкие горизонты развития социализма с китайской спецификой.

II. БОРОТЬСЯ ЗА НОВУЮ ПОБЕДУ СОЦИАЛИЗМА С КИТАЙСКОЙ СПЕЦИФИКОЙ

Оглядываясь на период новой истории Китая, полный грандиозных свершений, и обращаясь взором к многообещающему будущему китайской нации, мы приходим к тому твердому выводу, что для полного построения среднезажиточного общества, ускоренного продвижения социалистической модернизации и осуществления великого возрождения китайской нации необходимо с неизменной твердостью идти по пути социализма с китайской спецификой.

Путь определяет жизненность партии, будущее страны, судьбу нации и счастье народа. Поиск пути к возрождению нации в такой экономически и культурно отсталой стране, как Китай, — крайне трудная задача. 90 с лишним лет наша партия, прочно опираясь на народ и соединяя основные положения марксизма с реалиями Китая и особенностями эпохи, самостоятельно и независимо

идет собственным путем. Она перенесла бесчисленные трудности и понесла различные потери, но добилась великих побед в революции, строительстве и реформах, заложила начала социализма с китайской спецификой и дала ему развитие, а тем самым в корне изменила перспективы и судьбы китайского народа и китайской нации.

Руководящий коллектив ЦК первого поколения, ядром которого был товарищ Мао Цзэдун, ведя за собой партию и народы страны, завершил новодемократическую революцию, осуществил социалистические преобразования, ввел основные институты социализма и тем самым успешно выполнил самое глубокое и самое великое в истории Китая преобразование общества, что создало коренные политические предпосылки и институциональный фундамент для всего развития и прогресса современного Китая в целом. И хотя в процессе поисков были серьезные зигзаги, но оригинальность теоретических достижений и огромные успехи партии в области социалистического строительства стали ценным опытом, теоретической подготовкой и материальной базой для закладки начал социализма с китайской спецификой в новый исторический период.

Руководящий коллектив ЦК второго поколения, ядром которого был товарищ Дэн Сяопин, ведя за собой партию и народы страны, на основе глубокого обобщения положительного и отрицательного опыта нашего собственного социалистического строительства и с учетом исторического опыта мирового социализма принял историческое решение о переносе центра тяжести партийно-государственной работы на экономическое строительство и переходе к реформам и открытости. На основе глубокого раскрытия сущности социализма была определена основная линия для начальной стадии социализма, четко сформулирована идея идти собственным путем и строить социализм с китайской спецификой, дан научный ответ на ряд существенных вопросов относительно строительства социализма с китайской спецификой, а в итоге успешно положено начало такому социализму.

Руководящий коллектив ЦК третьего поколения, ядром которого был товарищ Цзян Цзэминь, ведя за собой партию и народы страны, твердо держась основной партийной теории и линии, выдержал суровые испытания перед лицом чрезвычайно сложной внутренней и международной обстановки, серьезных зигзагов мирового социализма и отстоял социализм с китайской спецификой. На основе новой практики была сформулирована основная программа и обобщен основной опыт партии, намечены задачи и основные рамки реформы по созданию системы социалистической рыночной экономики, введена основная экономическая система и система распределения для начальной стадии социализма. В итоге была создана новая ситуация, ситуация всеохватной реформы и полной открытости, продвинута новая великая программа в области партийного строительства, успешно продвинул в XXI век социализм с китайской спецификой.

Ухватившись за период важных стратегических шансов на новом этапе в новом веке, ЦК партии в ходе полного строительства среднезажиточного общества продолжил практическое, теоретическое и институциональное новаторство. Он подчеркнул необходимость неизменно видеть в человеке основу основ и осуществлять всестороннее, гармоничное и устойчивое развитие. Выступил с идеей создания гармоничного социалистического общества, ускорения экоцивилизованного строительства и составления общей схемы дела социализма с китайской спецификой. Специальные усилия были направлены на обеспечение и улучшение жизни населения, на стимулирование социальной беспристрастности и справедливости, на содействие созданию гармоничного мира, усилению правящих возможностей партии и сохранению ее передового характера. В итоге удалось успешно продолжить и развить социализм с китайской спецификой с нового исторического старта.

В ходе последовательных, эстафетных поисков за 30 с лишним лет реформ и открытости мы с неизменной стойкостью высоко несли великое знамя социализма с китайской спецификой, не идя ни по старому пути с его замкнутостью и косностью, ни по порочному пути смены своего знамени. Путь социализма с китайской спецификой, теоретическая система и строй этого социализма — те коренные достижения партии и народа за 90 с лишним лет борьбы, созидания и накопления, которыми нужно вдвойне дорожить и которые надо всегда сохранять и непрерывно развивать.

Путь социализма с китайской спецификой — тот самый путь, который требует под руководством Коммунистической партии Китая и в свете основных реалий страны ставить в центр внимания экономическое строительство, твердо держаться четырех основных принципов, твердо осуществлять реформы и открытость, освобождать и развивать общественные производительные силы, создавать социалистическую рыночную экономику, политический строй социалистической демократии, передовую социалистическую культуру, гармоничное социалистическое общество и социалистическую экологическую культуру, стимулировать всестороннее развитие человеческой личности, постепенно идти к всеобщей зажиточности населения и тем самым создавать богатое, могущес-

твенное, демократическое, цивилизованное и гармоничное модернизированное социалистическое государство. Теоретическая система социализма с китайской спецификой является именно той научной теоретической системой, которая включает теорию Дэн Сяопина, важные идеи тройного представительства, а равно и научную концепцию развития, и является продолжением и развитием марксизма-ленинизма, идей Мао Цзэдуна. Социалистический строй с китайской спецификой охватывает: институт собраний народных представителей как коренную политическую систему, такие основные политические институты, как институт многопартийного сотрудничества и политических консультаций, функционирующий под руководством Коммунистической партии Китая, институт национальной районной автономии, а также институт низового народного самоуправления; социалистическую правовую систему с китайской спецификой, основную экономическую систему совместного развития разных секторов экономики при доминанте сектора общественной собственности, а также экономические, политические, культурные, социальные и все другие конкретные системы, которые строятся на базе указанных институтов. Путь социализма с китайской спецификой является путем осуществления этого социализма, теоретическая система социализма с китайской спецификой — руководством к действию, а социалистический строй с китайской спецификой — коренной гарантией. Объединение всех этих трех компонентов в процессе великой практики социализма с китайской спецификой — та самая яркая особенность, которая сложилась в ходе длительной практики строительства социализма, осуществляемого народом под руководством партии.

Общим основанием для построения социализма с китайской спецификой служит начальная стадия социализма, общей схемой — пятиаспектное строительство, а общей задачей — осуществление социалистической модернизации и великого возрождения китайской нации. Продолжая держаться основных принципов научного социализма и в то же время придавая ему яркую китайскую специфику с учетом условий эпохи, социализм с китайской спецификой под совершенно новым углом зрения углубил познание закономерностей правления Компартии, закономерностей строительства социализма и закономерностей развития человеческого общества, в свете соединения теории с практикой системно ответил на такой кардинальный вопрос, как: какой именно социализм и каким именно образом строить в Китае, такой огромной восточной стране с многочисленным населением и слабой материальной основой, а тем самым обеспечил быстрое развитие страны и быстрое повышение жизненного уровня китайского народа. Практика полностью подтверждает, что социализм с китайской спецификой является коренным направлением развития и прогресса современного Китая, что только он обеспечивает развитие страны.

Развитие социализма с китайской спецификой — длительная и нелегкая историческая задача, а потому необходимо готовиться к великой борьбе, имеющей немало новых исторических особенностей. Нам требуется без всяких колебаний держаться социализма с китайской спецификой и продвигать его развитие в ногу со временем, непрерывно пополняя его практические, теоретические, национальные и эпохальные черты.

Во имя завоевания новой победы социализма с китайской спецификой в новых исторических условиях необходимо прочно усвоить основные нижеследующие требования, превратив их в общие убеждения как самой партии, так и всех народов страны:

— Необходимо по-прежнему сохранять положение народа как субъекта политической деятельности страны. Социализм с китайской спецификой — собственное дело миллиарда китайских людей. Важно выявлять роль народа как хозяина страны, держась управления государством по закону как основной стратегии партии, руководящей народом в осуществлении государственного управления. В самых широких масштабах поднимать и организовывать народ на управление по закону государственными и общественными, а также экономическими и культурными делами, на активное участие в социалистической модернизации, еще лучше гарантировать его права и интересы, еще эффективнее обеспечивать ему хозяйское положение в стране.

— Продолжать освобождать и развивать общественные производительные силы. Освобождение и развитие общественных производительных сил — коренная задача социализма с китайской спецификой. Важно неизменно отводить центральное место экономическому строительству и, принимая научное развитие за лейтмотив, полностью продвигать экономическое, политическое, культурное, социальное и экоцивилизованное строительство, осуществлять то научное развитие, которое берет человека за основу основ и отличается всесторонностью, гармоничностью и устойчивостью.

— Продолжать продвигать реформы и открытость. Реформы и открытость — неизбежный путь сохранения и развития социализма с китайской спецификой. Важно пронизывать духом реформ и новаторства все звенья государственного управления, продолжать сохранять направленность

реформ на социалистическую рыночную экономику, твердо проводить основную государственную политику открытости внешнему миру, неуклонно стимулировать теоретическую, институциональную, научно-техническую, культурную и всю другую инновацию, неуклонно продвигать самоусовершенствование и развитие нашего социалистического строя.

— Продолжать оберегать социальную беспристрастность и справедливость. Беспристрастность и справедливость — внутреннее требование социализма с китайской спецификой. Важно на основе совместной борьбы всего народа и социально-экономического развития форсировать создание институтов, играющих важную роль в обеспечении социальной беспристрастности и справедливости. Постепенно формировать систему обеспечения социальной беспристрастности, главным содержанием которой было бы равенство прав, шансов и правил. Стараться создавать беспристрастную социальную среду, которая бы гарантировала народу право на равное участие и равное развитие.

— Продолжать идти по пути всеобщей зажиточности. Всеобщая зажиточность — коренной принцип социализма с китайской спецификой. Важно продолжать держаться основной экономической и распределительной системы социализма, корректировать схему распределения национального дохода, усиливать регулирование перераспределения с упором на устранение относительно большой разницы в распределении доходов, чтобы весь народ мог в большей мере и на более справедливой основе пользоваться плодами развития и твердой поступью идти вперед к всеобщему достатку.

— Продолжать стимулировать социальную гармонию. Социальная гармония — существенный атрибут социализма с китайской спецификой. Поэтому важно отводить более видное место обеспечению и улучшению жизни народа, усиливать и обновлять социальное управление, правильно разрешать отношения между реформами, развитием и стабильностью, сплачивать все силы, которые можно сплотить, максимально наращивать факторы гармонии, увеличивать творческую энергию общества, а в итоге обеспечивать народу спокойную жизнь и мирный труд, обществу — стабильность и порядок, а стране — длительное спокойствие.

— Продолжать поддерживать мирное развитие. Мирное развитие — неизбежный выбор социализма с китайской спецификой. Важно твердо держаться развития открытого типа, развития на основе сотрудничества и совместного выигрыша, посредством создания мирной международной обстановки обеспечивать собственное развитие и посредством собственного развития оберегать и стимулировать мир во всем мире, ширить точки соприкосновения интересов всех сторон, продвигать создание гармоничного мира с прочным миром и общим процветанием.

— Твердо держаться партийного руководства. Коммунистическая партия Китая — руководящее ядро дела социализма с китайской спецификой. Держась того понимания, что партия создана для общего дела и стоит у кормила правления во имя народа, важно усиливать и улучшать осуществляемое ею руководство. Твердо сохранять роль партии как руководящего ядра, владеющего всей обстановкой в целом и координирующей деятельность всех сторон, оберегать ее передовой характер и чистоту, увеличивать ее творческие возможности, сцементированность и боеспособность, поднимать у нее уровень государственного управления на научной, демократической и правовой основе.

Нам нужно трезво видеть, что наша основная реальность — то, что мы все еще находимся и будем долго находиться на начальной стадии социализма, — эта наша реальность не изменилась. Осталось без изменений главное противоречие общества, то есть противоречие между постоянно растущими материально-культурными потребностями народа и отсталым общественным производством. Не изменился и международный статус Китая как самой большой в мире развивающейся страны. Поэтому при любых обстоятельствах нужно крепко держаться за эту нашу самую большую реальность начальной стадии социализма и продвигать реформы и развитие во всех сферах деятельности с учетом этой преобладающей действительности. Основная партийная линия — жизненный нерв партии и страны, и нужно в процессе великой практики социализма с китайской спецификой объединять выполнение центральной задачи, то есть экономического строительства, с реализацией двух основополагающих моментов, то есть с соблюдением четырех основных принципов и осуществлением реформ и открытости, отказываясь как от самоуничтожения, так и от самовозвеличивания и добросовестно трудясь во имя новых побед социализма с китайской спецификой.

Проникаясь идеалами и твердыми убеждениями, не колеблясь, не ослабляя усилий и не устывая, оставаясь упорными, самоотверженными и неустанными в борьбе, мы определенно сможем к столетнему юбилею КПК полностью построить среднезажиточное общество, а к столетию КНР превратить Китай в богатое, могущественное, демократическое, цивилизованное и гармоничное модернизированное социалистическое государство. Партии нужно крепить свою уверенность в таком нашем пути, в такой нашей теории и в таком нашем строе!

III. ЗАДАЧИ ПОЛНОГО ПОСТРОЕНИЯ СРЕДНЕЗАЖИТОЧНОГО ОБЩЕСТВА И ВСЕСТОРОННЕГО УГЛУБЛЕНИЯ РЕФОРМ И ОТКРЫТОСТИ

Если смотреть на международную и внутреннюю ситуацию в целом, то развитие нашей страны все еще продолжает оставаться на многообещающей стадии важных стратегических шансов. Нам нужно, безошибочно оценивая перемены в содержании и условиях этого периода, полностью используя благоприятный момент и хладнокровно реагируя на бросающиеся вызовы, удерживать инициативу, добиваться превосходства и завоевывать будущее, а тем самым обеспечивать себе выполнение грандиозных задач полного построения среднезажиточного общества к 2020 году.

В соответствии с реалиями нашего социально-экономического развития и задачами полного строительства среднезажиточного общества, намеченными XVI и XVII съездами, предстоит всемерно выполнять новые требования:

— Обеспечивать устойчивое и здоровое развитие экономики. Притом за счет серьезных сдвигов в трансформации модели экономического развития и на основе заметного повышения его равномерности, гармоничности и устойчивости удваивать ВВП и среднедушевые доходы городского и сельского населения по сравнению с 2010 годом. Намного увеличивая вклад научно-технического прогресса в рост экономики, вступать в число государств инновационного типа. Осуществлять в основном индустриализацию, значительно поднимать уровень информатизации, заметно повышать качество урбанизации, добиваться заметных результатов в модернизации аграрного сектора и строительстве новой социалистической деревни, создавать в основном механизм гармоничного развития регионов. Продолжать повышать уровень открытости внешнему миру, заметно усиливать международную конкурентоспособность.

— Непрерывно ширить народную демократию. Более основательно совершенствовать демократический строй, значительно разнообразить формы демократии, эффективнее разворачивать активность, инициативу и творческие силы народа. Целиком претворять в жизнь основную стратегию управления государством на основе закона, создавать в основном правовое правительство, непрерывно повышать общественное доверие к юстиции, практически уважать и гарантировать права человека.

— Заметно наращивать софт-силы в лице культуры. Укоренять в сознании людей систему основных ценностей социализма, заметно повышать культурность граждан и цивилизованность общества. Значительно разнообразить культурную продукцию, заканчивать в основном создание системы общественно-культурного обслуживания, превращать культурную индустрию в опорную отрасль народного хозяйства, более широким шагом выводить китайскую культуру за рубеж, а в итоге закладывать более прочный фундамент для создания социалистической культурной державы.

— Полностью поднимать жизненный уровень народа. Притом гарантировать в целом выравнивание основных общественных услуг. Заметно повышать образованность всего народа и уровень подготовки кадров инновационного типа, вступать в ряды держав кадров и людских ресурсов, осуществлять в основном модернизацию образования. Обеспечивать более полное трудоустройство. Сокращать разрыв в распределении доходов, продолжать ширить категорию людей со средними доходами, значительно сокращать число лиц, получающих помощь по бедности. Охватывать социальным обеспечением все население так, чтобы каждый мог пользоваться основными видами лечебно-оздоровительных услуг, чтобы складывалась в основном система жилищного обеспечения и общество находилось в состоянии гармонии и стабильности.

— Добиваться важных сдвигов в создании ресурсоэкономного общества, дружелюбного к окружающей среде. В основном претворять в жизнь схему размещения главных функциональных зон и закладывать начатки системы рециркуляционного ресурсопользования. Резко сокращать удельные энергозатраты ВВП и выбросы двуокиси углерода, значительно снижать суммарные выбросы основных видов загрязняющих веществ. Ощутимо улучшать благоустройство населения за счет повышения лесистости и стабильности всей экосистемы.

В процессе полного построения среднезажиточного общества необходимо проявлять больше политического мужества и разума, не упускать момент для углубления реформ в наиболее важных сферах, решительно отменять все взгляды и представления, а равно и структурно-институциональные погрешности, которые мешают научному развитию, и взамен создавать такую институциональную систему, которая бы отличалась своим совершенством, научно обоснованной, нормативностью и эффективностью функционирования, чтобы все наши институты могли становиться более зрелыми и более четко оформленными. Предстоит ускорять усовершенствование

системы социалистической рыночной экономики, совершенствовать основную экономическую систему совместного развития разных секторов экономики при доминанте сектора общественной собственности, отлаживать систему распределения с ее многообразием форм при доминанте распределения по труду, сильнее и шире разворачивать базисную роль рынка в размещении ресурсов, улучшать систему макрорегулирования и макроконтроля, совершенствовать систему экономики открытого типа, а в целом стимулировать более эффективное, более справедливое и более устойчивое развитие всей экономики. Ускорять институционализацию, нормирование и процедурное оформление политического строя социалистической демократии, ширить на всех уровнях и во всех сферах дисциплинированное участие граждан в политике, направлять всю работу страны в русло юридизации. Важно форсировать усовершенствование системы управления делами культуры и механизма производства и эксплуатации культурной продукции, создавать в основном систему современного культурного рынка, оздоравливать систему управления государственной культурной собственностью, формировать среду развития культуры, благоприятную для инновации и творческой деятельности. Ускорять формирование научно обоснованной и эффективной системы социального управления, совершенствовать систему социального обеспечения, оздоравливать сеть низового общественного обслуживания и социального управления, вводить системы и механизмы, обеспечивающие обществу как полную жизнеспособность, так и гармонию и порядок. Ускорять создание экокультурной системы, улучшать при этом системы и механизмы освоения территориального пространства, ресурсоэкономии и экоохраны, стимулировать образование новой архитектуры модернизации, подразумевающей гармоничное развитие человека и природы.

Выполнение в срок задач полного построения среднезажиточного общества — чрезвычайно трудное дело, поэтому всем партийным товарищам предстоит самозабвенно работать, не жалея усилий. Государство увеличит поддержку деревне, центральным и западным регионам, помогая им в ускорении темпов осуществления реформ и открытости, расширении возможностей развития и улучшении жизни народа. Следует поощрять регионы, имеющие на то условия, продолжать идти в авангарде модернизации и вносить более весомый вклад в дело реформ и развития страны.

IV. УСКОРЯТЬ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ И ТРАНСФОРМАЦИЮ МОДЕЛИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Постановка экономического строительства в центр внимания диктуется необходимостью возрождения страны, в развитии по-прежнему ключ к разрешению всех наших проблем. Только устойчивое и здоровое развитие экономики позволяет закладывать прочный материальный фундамент для процветания и могущества страны, для счастья и благополучия народа, для поддержания социальной гармонии и стабильности. Поэтому следует твердо держаться той стратегической мысли, что развитие есть непреложный закон вещей и явлений и что здесь недопустимы ни малейшие колебания.

В современном Китае существенное требование видеть в развитии непреложный закон вещей и явлений сводится именно к тому, чтобы поддерживать его научность. Признание научного развития лейтмотивом, а ускорения трансформации модели экономического развития главной нитью является тем стратегическим выбором, который касается всего развития нашей страны в целом. Адаптируясь к новым переменам во внутренней и внешней экономической обстановке, ускоряя формирование новой модели экономического развития, перенося исходную точку стимулирования развития на повышение его качества и эффективности, важно специально пробуждать новую энергию к развитию у всех рыночных субъектов, специально наращивать новые движущие силы, стимулирующие развитие за счет инновации, упирать на создание новой системы развития современных производств, специально культивировать новые преимущества в развитии экономики открытого типа, — и все для того, чтобы экономическое развитие больше опиралось на стимулирующую роль внутреннего, но прежде всего потребительского спроса, на мобилизующую роль современного сервиса и новых стратегических производств, на активизирующую силу научно-технического прогресса, повышения качества трудящихся и управленческой инновации, на мобилизующее воздействие ресурсоэкономии и экономики замкнутого цикла, на координированное и взаимодействующее развитие как города и деревни, так и регионов, а в целом, чтобы непрерывно наращивался потенциал для развития, идущего долгое время.

Нужно продолжать идти по специфически китайскому пути индустриализации нового типа, а также и по пути информатизации, урбанизации и модернизации аграрного сектора с такой же спецификой, стимулируя при этом глубокую увязку информатизации с индустриализацией, доброкачественное взаимодействие между индустриализацией и урбанизацией, взаимокоординирование урбанизации и модернизации аграрного сектора при их синхронном развитии.

1. Всесторонне углублять реформу экономической системы. Углубление реформы — ключ к ускорению трансформации модели экономического развития. Самое главное в реформе экономической системы — правильное регулирование отношений между правительством и рынком, при котором требуется больше считаться с законами рынка и лучше разворачивать роль правительства. Важно без всяких колебаний укреплять и развивать общественный сектор экономики, продвигать многообразие форм реализации общественной собственности, углублять реформу госпредприятий, совершенствовать систему управления всеми видами государственного имущества, поощрять большее вложение госкапитала в те наиболее важные отрасли и ключевые сферы, которые касаются национальной безопасности и командных высот народного хозяйства, неустанно повышать жизнеспособность, контролирующую роль и влияние государственного сектора экономики. Без всяких колебаний поощрять, поддерживать и ориентировать развитие необщественного сектора экономики, обеспечивать всем экономическим секторам равноправный законный доступ к факторам производства, возможность на равных началах включаться в рыночную конкуренцию и одинаково находиться под охраной закона. Оздоровлять современную рыночную систему, усиливая институционализацию как определения показателей макрорегулирования и макроконтроля, так и соответствующих установок и мер. Ускорять реформирование финансово-налоговой системы, оздоровлять систему соразмерения финансовых ресурсов с полномочиями центра и мест, совершенствовать систему общественных финансов, стимулирующую тождественность основных видов общественного обслуживания и создание ведущих функциональных зон, создавать систему местных налогов, формировать порядок налогообложения, идущий на пользу структурной оптимизации и социальной справедливости. Вводить механизм рационального совместного пользования доходами от передачи общественных ресурсов. Углубляя реформу финансово-банковской системы, оздоровлять современную систему финансово-банковского дела, содействующую макроэкономической стабильности и поддерживающую развитие реальной экономики, обеспечивать ускоренное развитие многоярусных рынков капитала, ровно продвигать реформу с маркетизацией процентных ставок и валютного курса, последовательно осуществлять конвертируемость китайской валюты по капитальным операциям. Ускорять развитие негосударственных финансовых структур. Совершенствовать финансовый контроль и управление, продвигать инновацию в финансовой сфере, повышать конкурентоспособность банковской, фондовой, страховой и других сфер, поддерживать стабильность финансов.

2. Осуществлять стратегию стимулирования развития посредством инновации. Научно-технической инновации как стратегической опоре в повышении уровня общественных производительных сил и совокупной государственной мощи требуется отводить центральное место во всем процессе развития страны. Важно, продолжая идти по пути самостоятельной инновации с китайской спецификой, под глобальным углом зрения планировать и стимулировать нововведения, повышать свои возможности как в первичной и интегральной инновации, так и в инновации вторичной, основанной на заимствовании, освоении и применении, но больше уделять внимания совместной инновации. При углублении реформы научно-технической системы стимулировать тесную смычку науки и техники с экономикой, а при ускоренном создании государственной инновационной системы специально вводить систему технической инновации, основу которой составляют предприятия и которая, ориентируясь на рынок, объединяет в себе производственные организации, вузы и НИИ. Совершенствовать систему интеллектуальной инновации, интенсифицировать фундаментальные исследования, техноисследования на передних рубежах, а равно и техноисследования общепользозного характера, повышать уровень наших научных исследований и наши возможности во внедрении соответствующих достижений, захватывая тем самым стратегические командные высоты научно-технического развития. Претворять в жизнь важнейшие государственные целевые научно-технические программы для устранения «узких мест» в разработке важнейших технологий. Ускорять разработки и применение новых видов техники, новой продукции и новых технологий, активизировать инновацию посредством технологической интеграции и коммерческих моделей. Совершенствовать критерии оценки, механизмы поощрения и внедрения научно-технической инновации. В процессе

осуществления стратегии интеллектуальной собственности усиливать охрану последней. Стимулируя высокоэффективное размещение и комплексную интеграцию инновационных ресурсов, сосредоточивать ум и силы всего общества на развитии за счет инновации.

3. Продвигать стратегическое урегулирование экономической структуры. Продвижение этого урегулирования — главное направление ускоренной трансформации модели экономического развития. Важно специально заняться разрешением важнейших проблем структурного характера, сдерживающих устойчивое и здоровое развитие экономики, упирая на улучшение структуры спроса, оптимизацию производственной структуры, стимулирование гармоничного развития регионов и продвижение урбанизации. Крепко берясь за расширение внутреннего спроса как за исходный стратегический ориентир, ускорять создание постоянно действующего механизма расширения потребления, выявлять скрытый потребительский потенциал населения, поддерживать разумный рост капиталовложений и ширить масштабы внутреннего рынка. Крепко берясь за развитие такого прочного фундамента, как реальная экономика, и проводя более благоприятные для нее установки и меры, усиливать ориентирование спроса, стимулировать здоровое развитие новых стратегических производств и передовой обрабатывающей промышленности, наращивать темпы трансформации и повышения классности традиционных производств, побуждать развитие и расширение сервисной индустрии, но особенно современной, рационально размещать сооружение инфраструктуры и базовые производства. Важно приступить к созданию информационной инфраструктуры следующего поколения, обеспечивать развитие индустриальной системы современных информационных технологий, оздоравливать систему обеспечения информационной безопасности, поощрять широкое применение информационно-сетевых технологий. Повышать основную конкурентоспособность крупных и средних предприятий, поддерживать развитие малых и микропредприятий, но особенно научно-технического типа. В продолжение общей стратегии регионального развития целиком разворачивать сравнительные преимущества регионов, приоритетно продвигать масштабное освоение запада страны, полностью возрождать северо-восточные и другие старые промышленные базы, интенсивно стимулировать подъем центральных районов и активно поддерживать опережающее развитие восточных. Посредством многообразных форм, включая шефскую помощь, наращивать динамику поддержки развития бывших революционных опорных баз, национальных, окраинных и бедных районов. Важно научно планировать масштабы и размещение городских агломераций, укреплять функции как средних и малых городов, так и поселков городского типа в развитии производств, общественном обслуживании, привлечении рабочей силы и концентрации населения. Ускорять реформу системы прописки и планомерно продвигать перевод мигрирующего сельского населения в число городского, а в целом стремиться к тому, чтобы охватить основными видами городского общественного сервиса все постоянное население городов и поселков.

4. Стимулировать интегрированное развитие города и села. Хорошее разрешение вопроса о сельском хозяйстве, селе и крестьянстве — самая важная из всех важных задач в работе нашей партии, а интегрированное развитие города и села — коренной путь решения вопроса о «трех составляющих» аграрного сектора. Важно усиливать единое планирование развития города и деревни, наращивать жизненные силы развития последней, постепенно сокращать разрыв между ними, стимулировать их совместное процветание. Продолжать держаться курса на обратное кормление сельского хозяйства промышленностью и на поддержку села со стороны города, а равно и принципа «больше давать, меньше взимать и открывать простор», усиливая динамику реализации политики укрепления аграрного сектора и создания выгод и зажиточной жизни для крестьян, обеспечивая широким крестьянским массам право на равное участие в процессе модернизации и совместное пользование ее достижениями. Предстоит ускоренно развивать современное сельское хозяйство, наращивать комплексные сельскохозяйственные производственные мощности, чтобы можно было надежно обеспечивать продовольственную безопасность государства и эффективное предложение основных видов сельхозпродукции. Продолжать переносить центр тяжести государственного инфраструктурного строительства и развития социальной сферы в деревню, продвигать вглубь строительство новой деревни и организацию освоенческих работ в порядке помощи нуждающимся, целиком улучшать производственно-бытовые условия на селе. Обращать особое внимание на стимулирование роста крестьянских доходов, делая его продолжительным и относительно быстрым. Поддерживать и улучшать основной порядок хозяйствования на селе, защищая по закону право крестьян на подрядное возделывание земли, на пользование земельным участком под жилье и на

распределение коллективных доходов, наращивать реальные силы коллективного хозяйства, развивать крестьянские специализированные и акционерные кооперации, культивировать хозяйственные субъекты нового типа, ширить многообразное по формам масштабное хозяйствование, создавать новый тип хозяйственной системы аграрного сектора, объединяющей в себе интенсификацию, специализацию, организованность и социализацию. Необходимо реформировать порядок реквизиции земли, повышая при этом долю крестьян в распределении доходов от роста стоимости земельных участков. Форсировать усовершенствование системы и механизма интеграции городского и сельского развития посредством специального продвижения интеграционного процесса в таких сферах, как городское и сельское планирование, инфраструктура и общественное обслуживание, стимулировать обмен городскими и сельскими компонентами на равных началах и равномерное размещение общественных ресурсов, а в целом устанавливать новый тип отношений как между промышленностью и сельским хозяйством, так и между городом и селом, для которого характерны стимулирование сельского хозяйства со стороны промышленности, обеспечение подъема деревни при поддержке со стороны города, обоюдная выгодность — как для промышленности, так и для сельского хозяйства, интеграция города и села.

5. Всесторонне повышать уровень экономики открытого типа. В целях адаптации к новой обстановке в области экономической глобализации необходимо проводить более активную и инициативную стратегию открытости, совершенствовать взаимовыгодную и взаимовыигрышную, диверсифицированную и сбалансированную, безопасную и высокоэффективную систему экономики открытого типа. Ускорять трансформацию модели развития внешней экономики, продвигать открытость в сторону структурной оптимизации, дальнейшего углубления и повышения эффективности. Обновлять модели открытости, активизировать взаимодополняемость имеющихся в ней преимуществ как приморских и приграничных, так и внутриконтинентальных районов, создавать таким образом открытые зоны, влекущие за собой международное экономическое сотрудничество и конкуренцию, культивировать высоты открытости, стимулирующие региональное развитие. Продолжая уделять равное внимание экспорту и импорту, интенсифицировать координацию торговой и производственной политики, обеспечивая себе новые конкурентные преимущества в экспорте, ядро которых составляют технологии, марки, качество и сервис, содействовать трансформации и повышению классности давальческой торговли, развивать сервисную торговлю, задавать импульс сбалансированному развитию внешней торговли. Наращивать комплексные преимущества использования инокapитала и всю его эффективность в целом, стимулировать органически сочетаемое привлечение инвестиций, технологий и умов. Ускоряя шаги «выхода за рубеж», укреплять возможности предприятий в интернационализации хозяйственной деятельности, культивировать группу транснациональных корпораций мирового уровня. В едином порядке планировать двустороннюю, многостороннюю, региональную и субрегиональную открытость и такое же сотрудничество, ускорять реализацию стратегии создания зон свободной торговли, стимулировать соединение и прямое сообщение с сопредельными странами. Повышать возможности в предотвращении международных экономических опасностей.

Нам нужно обязательно крепить уверенность в себе и, одерживая победы в упорной борьбе за всестороннее углубление реформы экономической системы и ускорение трансформации модели экономического развития, поднимать на новый уровень жизнеспособность и конкурентные возможности нашего экономического развития.

V. ПРОДОЛЖАТЬ ИДТИ ПО ПУТИ РАЗВИТИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО СТРОЯ СОЦИАЛИЗМА С КИТАЙСКОЙ СПЕЦИФИКОЙ, СТИМУЛИРОВАТЬ РЕФОРМУ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Народная демократия то яркое знамя, которое наша партия всегда твердо и высоко несет. За годы реформ и открытости мы на основе обобщения положительного и отрицательного опыта, накопленного в процессе развития социалистической демократии, подчеркиваем, что жизнь социализма в народной демократии. Мы твердо держимся того, что вся власть у нас в стране принадлежит народу, и непрерывно продвигаем реформу политической системы, благодаря чему в строительстве политического строя социалистической демократии произошли огромные сдвиги, успешно открыт и сохранен путь развития политического строя социализма с китайской спецификой и задано правильное направление для осуществления самой широкой народной демократии.

Реформа политической системы — важная составная всего нашего реформирования в целом. Ее следует активно и разумно продолжать, создавая более широкую, более полную и более совершенную народную демократию. Необходимо твердо продолжать обеспечивать органическое единство партийного руководства, хозяйского положения народа и управления государством по закону. Беря за основу гарантирование народу хозяйского положения в стране и ставя себе целью повышение жизнедеятельности партии и государства, а равно и мобилизацию активности народа, ширить социалистическую демократию, ускорять создание правового социалистического государства, развивать политическую культуру социализма. Предстоит уделять больше внимания улучшению форм партийного руководства и государственного управления для гарантирования эффективного управления государством со стороны народа под руководством партии; улучшению демократического строя и разнообразию форм демократии в целях обеспечения народу законного участия в демократических выборах, демократических разработках решений, демократическом управлении и демократическом контроле; разворачиванию важной роли законности в управлении государством и обществом, а также обережению единства, святости и авторитета государственного закона в интересах обеспечения народу широких прав и свобод в рамках закона. Необходимо отводить видное место институциональному строительству, полностью выявлять у нас преимущества политических институтов социализма, активно привлекать полезные достижения политической культуры человечества, но при этом ни в коем случае не копируя модели политической системы Запада.

1. Поддерживать и обеспечивать через собрания народных представителей исполнение народом государственной власти. Институт собраний народных представителей — та коренная политическая система, которая гарантирует народу положение хозяина страны. Надо умело превращать партийную платформу в государственную волю по установленной законом процедуре, поддерживать собрания народных представителей и их постоянные комитеты в полном разворачивании их роли как органов государственной власти, в исполнении ими по закону функций законотворчества, контроля, принятия решений, производства назначений и смещений, повышать организованность и согласованность законотворческой работы, усиливать контроль за работой правительств, народных судов и народных прокуратур, проверку и контроль над всеохватными правительственными бюджетами и отчетами. Увеличивать удельный вес депутатов СНП из низовых организаций, но особенно из числа рабочих, крестьян и интеллигенции с передовой линии, снижая при этом процент депутатов из числа руководящих партийно-правительственных работников. Совершенствовать порядок связи депутатов с массами посредством учреждения при СНП соответствующих органов. Улучшать организационную систему органов государственной власти, оптимизировать интеллектуально-возрастную структуру состава постоянных комитетов СНП и их специальных комиссий, увеличивать у них процент основников, повышать их возможности функционировать по закону.

2. Совершенствовать институт консультативной демократии социализма. Консультативная демократия социализма — важная форма нашей народной демократии. Нужно будет совершенствовать как сам этот институт, так и его рабочий механизм, стимулировать широкое, многоярусное и институциональное развитие консультативной демократии. Через посредство органов государственной власти, организаций НПКС, различных партийных и народных организаций, а также других каналов осуществлять широкое консультирование по наиболее важным проблемам социально-экономического развития и реальным вопросам, затрагивающим кровные интересы народа, широко запрашивать мнение масс и широко аккумулировать народную мудрость, чтобы можно было находить больше общего и объединять больше сил. Продолжать сохранять и совершенствовать институт многопартийного сотрудничества и политических консультаций, функционирующий под руководством КПК, полностью разворачивать роль Народного политического консультативного совета как важного канала консультативной демократии. По двум главным направлениям — сплоченность и демократия — продвигать институциональное строительство в плане политических согласований, демократического контроля и участия в государственном управлении посредством обсуждения государственных дел, еще лучше регулировать те или иные отношения, аккумулировать силы, разрабатывать рекомендации и вносить предложения, а в целом служить интересам общего дела. Усиливать политическое консультирование с демократическими партиями. Включать политическое согласование в процедуру разработки решений, твердо держаться того, чтобы оно осуществлялось до принятия либо в ходе принятия решений, повышая реальную эффективность демократических согласований. Углубленно осуществлять согласование по специальным

проблемам, по одноименным профилям, по секциям, по реализации внесенных предложений. Интенсивно развертывать низовое демократическое согласование.

3. Совершенствовать систему низовой демократии. Осуществление народом самоуправления, самообслуживания, самовоспитания и самоконтроля в процессе управления городскими и сельскими микрорайонами, а равно и низовыми общественными и общепользовными делами — важная форма непосредственного осуществления им своих демократических прав по закону. Предстоит совершенствовать руководимый низовыми парторганизациями механизм низового народного самоуправления, полный жизненных сил и энергии. Ставя при этом в центр внимания расширение дисциплинированного участия, стимулирование гласности информации, усиление обсуждений и консультирования, контроля за властью, увеличивать его масштабы и каналы, пополнять его по содержанию и формам, а тем самым обеспечивать народу более широкие и более реальные демократические права. Важно целиком и полностью опираться на рабочий класс, отлаживать порядок демократического управления на предприятиях и в организациях непромышленной сферы, основной формой которого являются собрания представителей рабочих и служащих, и гарантировать тем самым демократические права рабочих и служащих на участие в управлении и контроле. Выявляя координационную роль различных низовых организаций, обеспечивать органическое слияние правительственного управления с низовой демократией.

4. Полностью продвигать управление государством по закону. Законность — основная форма государственного управления. Следует продвигать научность законодательства, строгость правоисполнения, беспристрастность правосудия и всенародное соблюдение закона, гарантировать равенство всех перед лицом закона, обеспечивать соблюдение и неукоснительное исполнение закона, а равно и привлечение к ответственности за его нарушение. Совершенствовать социалистическую правовую систему с китайской спецификой, усиливая при этом законодательство в ведущих отраслях и ширя пути дисциплинированного участия в нем народа. Продвигать исполнение административных функций по закону и действительно гарантировать при этом строгое, нормативное, справедливое и цивилизованное исполнение закона. Продолжать углублять реформу системы правосудия и через сохранение и усовершенствование системы социалистического правосудия с китайской спецификой обеспечивать самостоятельное и беспристрастное исполнение судами и прокуратурой их полномочий согласно закону. Вести вглубь правовую пропагандистско-воспитательную работу, воспевая дух социалистической законности, утверждая ее представления и повышая у всего общества сознание необходимости изучать, уважать, соблюдать и применять закон. Повышать у руководящих кадровых работников возможности в применении правового мышления и правовых форм для углубления реформ, стимулирования развития, устранения противоречий и поддержания стабильности. Партия руководит народом в разработке Конституции и других законов, но и сама она обязана действовать в их рамках. Никакие организации и никакие лица не вправе пользоваться привилегиями, выходящими за рамки Конституции и законов, абсолютно недопустимо подменять закон словом, попирая его с применением власти и третировать ради личной выгоды.

5. Углублять реформу административной системы. Реформа административной системы — неизбежное требование стимулирования приведения надстройки в соответствие с экономическим базисом. Важно в свете целевой установки на создание социалистической административной системы с китайской спецификой углубленно продвигать отделение функций административных органов от функций предприятий, органов по управлению госактивами, учреждений непромышленной сферы и общественных организаций, создавать при этом такие неподкупные и высокоэффективные правительственные органы обслуживающего типа с научно установленными функциями и оптимизированной структурой, которые бы удовлетворяли народ. Вести вглубь реформу режима административного визирования, продолжать сокращение аппарата и спуск прав, стимулировать перевод правительственных функций в русло создания хороших условий для развития, высококачественного общественного обслуживания, поддержания социальной беспристрастности и справедливости. Уверенно продвигать реформу по введению системы укрупненных ведомств, отлаживать систему ведомственных полномочий и ответственности. Оптимизировать размещение административных звеньев и административно-территориальное деление, а там, где есть на то условия, зондировать реформу с введением непосредственно провинциального управления уездами (включая сюда и города уездного значения), углублять реформирование поселково-волостной административной системы. Обновлять формы административного управления, повышая общественное доверие к правительству, правительственную дееспособность и результативность самой

управленческой работы правительственных органов. Строго ограничивать штатный состав, сокращать число руководящих постов, снижая тем самым себестоимость административной деятельности. Стимулировать реформу организаций непромышленной сферы на основе классификации. Совершенствовать механизм координирования институциональных реформ, в едином порядке программировать и координировать важнейшие реформы.

6. Совершенствовать порядок ограничения и контроля за функционированием власти. Неустанный контроль за исполнением власти, производством дел и персоналом в установленных институциональных рамках, обеспечение народу права на ознакомление с соответствующей информацией, на участие в конкретной деятельности, на высказывание своего мнения и осуществление контроля — важная гарантия правильного функционирования власти. Нужно практически обеспечивать как взаимосдерживание, так и взаимокоординирование прав на принятие и исполнение решений, а равно и на осуществление соответствующего контроля, гарантируя исполнение госаппаратом его власти согласно предусмотренным законом компетенциям и процедурам. Важно продолжать разработку решений на научной, демократической и правовой основе, совершенствовать механизм и процедуру принятия решений, выявлять роль мозговых центров, формировать и оздоравливать порядок привлечения к ответственности за принятие решений и порядок исправления ошибок. Относительно всех решений, затрагивающих кровные народные интересы, необходимо полностью заслушивать мнение масс. Все, что ущемляет интересы народа, полагается твердо пресекать и исправлять. Требуется продвигать открытость и нормирование функционирования власти, совершенствовать правила и распорядки, предусматривающие гласность партийных и административных дел, деятельности правосудия и всех других сфер, оздоравливать порядок запросов, привлечения к ответственности, ревизионной проверки хозяйственной ответственности, ухода в отставку из-за допущенных ошибок и смещения с должности, усиливать внутрипартийный, демократический и юридический контроль, а равно и контроль со стороны общественного мнения с тем, чтобы народ мог контролировать власть, а сама власть функционировала бы при солнечном свете.

7. Крепить и развивать широчайший патриотический единый фронт. Единый фронт — то важнейшее чудодейственное средство завоевания новых побед в деле социализма с китайской спецификой, которое цементирует силы всех сторон, стимулирует гармонию отношений между политическими партиями, разными национальностями, религиями и социальными слоями, между соотечественниками в стране и за рубежом. Поэтому необходимо, высоко неся знамя патриотизма и социализма и укрепляя идейно-политическую базу единого фронта, правильно разрешать отношения между единством и многообразием. Твердо держась курса на «длительное сосуществование, взаимный контроль, полное доверие друг к другу и сопереживание радостей и невзгод», крепить сплоченность и сотрудничество с демократическими партиями и беспартийными деятелями, стимулировать идейное единство, единодушие в целях и действиях, усиливать формирование рядов представителей некоммунистов, подбирать и выдвигать еще больше незаурядных деятелей-некоммунистов на руководящие посты в государственные органы всех уровней. Важно, целиком и правильно претворяя в жизнь национальную политику партии, продолжая сохранять и совершенствовать институт национальной районной автономии и крепко держась за главное — за то, чтобы все народы сплачивались на дружную борьбу и вместе шли по пути процветания и развития, разворачивать вглубь воспитание в духе национальной сплоченности и прогресса, ускорять развитие нацрайонов, гарантировать законные права и интересы нацменьшинств, укреплять и развивать социалистические национальные отношения равноправия, сплоченности, взаимопомощи и гармонии и обеспечивать тем самым межнациональное согласие и взаимовыручку, гармоничное развитие всех национальностей. За счет полной реализации основного курса партии по религиозным делам выявлять позитивную роль религиозных деятелей и верующих в стимулировании социально-экономического развития. Поощрять и направлять деятелей новых социальных слоев на внесение большего вклада в дело социализма с китайской спецификой. Проводить партийную политику относительно хуацяо, поддерживать зарубежных китайцев, китайцев-реэмигрантов и членов их семей, которым небезразличны модернизация родной страны и великое дело мирного воссоединения Родины и которые принимают во всем этом участие.

Путь развития политического строя социализма с китайской спецификой — тот правильный путь, который сплачивает миллиардный народ на совместную борьбу. Нам необходимо с неизменной твердостью продвигаться вперед по этому пути, чтобы политический строй социалистической демократии у нас продемонстрировал еще более могучие жизненные силы.

VI. ОСНОВАТЕЛЬНО ПРОДВИГАТЬ СТРОИТЕЛЬСТВО СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРНОЙ ДЕРЖАВЫ

Культура — пульс нации и духовный очаг народа. В целях полного построения среднезажиточного общества и великого возрождения китайской нации необходимо стимулировать широкое развитие и бурное процветание социалистической культуры, вести социалистическое культуростроительство к новому подъему, повышать «мягкую» мощь государства в лице культуры, разворачивать роль культуры в корректировании нравов и обычаев, воспитании народа, служении обществу и стимулировании развития.

Для создания социалистической культурной державы необходимо, идя по пути развития социалистической культуры с китайской спецификой, твердо ориентируясь на служение народу и делу социализма, неуклонно держась курса на «расцвет ста цветов и соперничество ста школ», придерживаясь принципа сближения с реальностью, с жизнью, с народными массами, стимулировать всестороннее развитие социалистической духовной и материальной культуры, строить социалистическую культуру, которая была бы национальной, научной и массовой, притом с ориентацией на модернизацию, на весь мир и будущее.

Самое главное при создании социалистической культурной державы — повышение творческой энергии всей нации в области культуры. Требуется углублять реформу культурной системы, раскрепощать и развивать культурные производительные силы, обеспечивать развитие демократии в научных и художественных кругах, создавать народу широкую культурную арену для того, чтобы все источники культурного творчества били в полную силу, чтобы складывалась такая новая обстановка, когда вся нация постоянно демонстрирует свои культурно-творческие силы, культурная жизнь общества становится все богаче и разнообразнее, основные культурные права и интересы населения еще лучше гарантируются, а идейно-нравственные качества и научно-культурный уровень народа целиком и полностью повышаются, непрерывно растет международное влияние китайской культуры.

1. Усилить создание системы основных ценностей социализма. Система основных ценностей социализма как душа подъема страны определяет направление развития социализма с китайской спецификой. Предстоит углубленно разворачивать учебно-воспитательные мероприятия в плане системы основных ценностей социализма и посредством этой системы ориентировать общественные течения, цементировать общности взглядов общества. Важно стимулировать китаизацию, осовременивание и популяризацию марксизма, неустанно вооружать всю партию теоретической системой социализма с китайской спецификой и воспитывать народ в ее духе. Углубленно осуществлять программу теоретических исследований и строительства в области марксизма, создавать инновационную систему философии и общественных наук, стимулируя поступление теоретической системы социализма с китайской спецификой в учебные материалы, в аудиторию, в сознание людей. Широко разворачивать воспитание в духе наших идеалов и убеждений, сплачивать и объединять народ под великим знаменем социализма с китайской спецификой. Важно всемерно воспевать национальный дух и дух эпохи, разворачивать вглубь воспитание в плане патриотизма, коллективизма и социализма, обогащать духовный мир народа, укреплять его духовные силы. Работать за зажиточность, могущество, демократию, цивилизацию и гармонию, за свободу, равенство, справедливость и законность, за патриотизм, увлеченность своим делом, за честность и дружелюбие, активно культивировать понятия основных ценностей социализма и руководствоваться ими в своей деятельности. Необходимо, прочно удерживая руководящее положение и инициативу во всей идеологической работе, продолжать правильное ориентирование, повышать свои возможности в его осуществлении, наращивать силы ведущей идеологии и ведущего общественного мнения.

2. Всесторонне повышать гражданскую нравственность. Такова основная задача в области формирования социалистической нравственности. Следует, по-прежнему сочетая правовое управление государством с управлением им на основе нравственных норм, усилить воспитание в духе общественной, профессиональной и семейной этики, а равно и моральных требований, предъявляемых к личности, развивать высокую традиционную нравственность китайской нации и новые нравы эпохи. Продвигать программу формирования гражданской нравственности, воспевая истинное, доброе и прекрасное, осуждая ложное, злое и безобразное, ориентировать людей на сознательное исполнение как установленных законом обязанностей, так и обязанностей социальных и семейных, создавать такую социальную среду, в которой труд считается почетным, а творчество — великим

делом, культивировать такую замечательную атмосферу, благодаря которой хорошо известно, что делает честь, а что позорит, утверждаются здоровые нравы, совершается самопожертвование и стимулируется гармония. Вести вглубь целевое воспитание и упорядочение в плане острых нравственных проблем, усиливать строительство в духе административной, коммерческой и социальной честности, повышения общественного доверия к правосудию. Усиливать и улучшать идейно-политическую работу, придавая серьезное значение гуманитарной заботе и психологической консультированию, культивировать такое душевное состояние общества, когда люди сами себя уважают и верят в собственные силы, когда они разумны, спокойны и активно стремятся вперед. Углубленно разворачивать массовые мероприятия по созданию духовной культуры, широко распространять при этом волонтерский сервис, делать регулярными «учебу у Лэй Фэна», а равно и развертывание мероприятий по учебе у других образцов нравственности и их пропаганду.

3. Разнообразить духовную и культурную жизнь народа. Обеспечение народу здоровой и разнообразной духовной и культурной жизни — важное содержание полного построения среднезажиточного общества. Следует, держась творческого направления с акцентом на народ, повышать качество культурной продукции, чтобы можно было давать ему больше духовной пищи и более хорошего качества. Продолжая стоять лицом к низам и служить народу, ускоренно продвигать приоритетные программы культурного строительства, несущие пользу народу, увеличивать поддержку селу и малоразвитым районам в этом строительстве, продолжать продвигать бесплатное открытие для общества культурных учреждений общественного назначения. Создавать систему наследования и распространения замечательной традиционной культуры китайской нации, возводить на пьедестал ее лучшие достижения. Распространять и нормативно использовать общие для всей страны язык и письменность. Обеспечивать процветание и развитие культуры нацменьшинств. Разворачивать массовые культурные мероприятия, ведущие массы к самодемонстрации, самовоспитанию и самообслуживанию в ходе культурного строительства. Разворачивать всенародные читательские мероприятия. Усиливать строительство Интернета и улучшать его содержание, во всеуслышание исполняя наш лейтмотив. Усиливать управление сетевым обществом, продвигая его нормированное и упорядоченное функционирование на правовой основе. Разворачивать борьбу с порнографической и нелегальной духовной продукцией, давая отпор низменным явлениям. Распространять научные знания и возводить на пьедестал научность, а тем самым повышать научную подготовленность народа. Широко разворачивать всенародные мероприятия по укреплению здоровья, стимулировать всестороннее развитие массовой физкультуры и состязательного спорта.

4. Умножать в целом реальные силы культуры и ее конкурентоспособность. Реальные силы и конкурентоспособность культуры — важный показатель могущества страны и подъема нации. Здесь требуется, ставя социальный эффект на первое место и соединяя его с экономическим эффектом, стимулировать всестороннее процветание дела культуры и быстрое развитие культурной индустрии. Развивать философию, общественные науки, журналистику, издательское дело, радиовещание, кинематографию, а также телевидение, литературу и искусство. Усиливать строительство в плане важнейших культурных объектов и программ общественного назначения, совершенствовать систему общественного культурного сервиса и повышать его эффективность. Продвигать стыковку культуры с наукой и техникой, развивая культуринологию новых форматов, повышая уровень ее масштабов, интенсификации и специализации. Создавать и развивать систему современных СМИ, повышать возможности в распространении информации. Нарращивать жизнеспособность государственных культурных учреждений общепольного характера, совершенствовать управленческую структуру юридических лиц хозяйственных культурных учреждений, а в целом обеспечивать расцвет культурного рынка. Ширить открытость культуры для внешнего мира, активно заимствуя и изучая лучшие достижения зарубежной культуры. Создавать атмосферу, благоприятную для появления огромного числа высококвалифицированных кадров в сфере культуры и их здорового роста, готовить на их основе плеяду знаменитых мастеров и представителей национальной культуры, отмечать работников культуры за выдающиеся заслуги.

Нам обязательно нужно, твердо держась прогрессивного направления передовой социалистической культуры и утверждая одновременно высокое культурное самосознание и уверенность, крупным шагом идти вперед к осуществлению величественной цели — созданию социалистической культурной державы.

VII. УСИЛИВАТЬ СОЦИАЛЬНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО В ХОДЕ УЛУЧШЕНИЯ НАРОДНОЙ ЖИЗНИ И ИННОВАЦИИ УПРАВЛЕНИЯ

Усиление социального строительства — важная гарантия гармонии и стабильности общества. Необходимо с высоты охраны коренных интересов широчайших народных масс ускорять усовершенствование системы основных общественных услуг, усиливать и обновлять социальное управление для продвижения строительства гармоничного социалистического общества.

При усилении социального строительства в центре внимания должны быть обеспечение и улучшение народной жизни. Повышение уровня материальной и культурной жизни народа — коренная цель реформ, открытости и социалистической модернизации. Важно, больше думая об интересах народа и устраняя больше его озабоченности, разумно разрешать те самые проблемы, которые больше всего заботят людей и непосредственно затрагивают их самые реальные интересы, продолжать добиваться новых сдвигов для того, чтобы у них было где получать образование, зарабатывать себе на жизнь, лечиться и жить, чтобы они в старости были обеспеченными, словом, делать все для того, чтобы обеспечить народу более зажиточную жизнь.

Для усиления социального строительства необходимо ускорять продвижение реформы социальной системы. В частности, в свете создания социалистической системы соцуправления с китайской спецификой ускоренно формировать институт социального управления, согласно которому партком осуществляет общее руководство, а правительство отвечает за конкретную работу, выполняемую на основе социального взаимодействия, участия общественности и правовой гарантированности; ускоренно создавать постоянно действующую систему основных видов общественных услуг, функционирующую под руководством правительства и охватывающую как город, так и село; ускоренно создавать институт современных социальных организаций с его отделением административных функций от социальных, четким определением прав и обязанностей, а равно и самоуправлением на правовой основе; ускоренно вводить механизм социального управления, соединяющий в себе упорядочение по жалобам с самих их истоков, динамичность управления и быстрое реагирование на чрезвычайные ситуации.

5. Повышать уровень здоровья народа. Здоровье — необходимое требование в стимулировании всестороннего развития человеческой личности. Важно, продолжая идти в направлении служения здоровью народа, по-прежнему упираться на профилактику, ставить в центр внимания село и уделять равное внимание как китайской традиционной, так и европейской медицине. Согласно требованиям гарантировать удовлетворение основных медико-санитарных потребностей широких народных масс, усиливать возможности обслуживания их со стороны низовых лечебно-санитарных учреждений, а также создавать соответствующие механизмы, приоритетно продвигать при этом комплексную реформу, охватывающую медицинское обеспечение и обслуживание, общественную гигиену и санитарии, снабжение медикаментами, а также и соответствующую систему контроля и управления. Совершенствовать политику оздоровления народа, а тем самым обеспечивать народ безопасным, эффективным, удобным и доступным по ценам как общественным санитарно-гигиеническим, так и основным медицинским обслуживанием. Оздоровлять всенародную систему медобслуживания, создавая механизм гарантированного медобслуживания с оказанием соответствующей помощи при возникновении тяжелых и наиболее серьезных заболеваний, отлаживать механизм быстрого реагирования на непредвиденные происшествия в сфере общественной гигиены и санитарии, а также профилактики и локализации наиболее серьезных заболеваний. Укреплять систему обеспечения основными видами лекарственных средств. Оздоровлять трехъярусную сеть медобслуживания на селе и систему городского микрорайонного медобслуживания, углублять реформу государственных клиник, поощрять общественность на открытие лечебных заведений. Поддерживать развитие традиционной китайской, то есть ханьской, и другой национальной медицины и фармацевтики. Повышать возможности работников медицины и здравоохранения в оказании медицинской помощи, усиливать работу в плане врачебной этики. Реформировать и совершенствовать систему и механизм контроля и управления безопасностью продуктов питания и медикаментов. Развертывать патриотическое движение за гигиену и санитарии в целях стимулирования здорового физического и психического развития людей. Неуклонно проводить основную государственную политику в области планового деторождения, повышать качественное состояние новорожденных, постепенно совершенствовать установки в интересах стимулирования долгосрочного и сбалансированного демографического развития.

6. Усиливать и обновлять социальное управление. В целях повышения научности социального управления необходимо усиливать строительство в области социально-управленческого законодательства,

систем и механизмов, создания возможностей, подготовки кадров и информатизации. В частности, предстоит улучшить формы предоставления правительством общественных услуг, усилить создание системы низового социального управления и обслуживания, усилить сервисные функции городских и сельских микрорайонов, а также обязанности предприятий, единиц непродовольственной сферы и народных организаций в сфере социального управления и обслуживания, вести общественные организации по пути здорового и упорядоченного развития, полностью развертывать базисную роль масс в социальном управлении. Совершенствовать и обновлять управление и обслуживание по отношению к мигрирующему населению, а равно и по отношению к особым категориям людей. На основе правильного разрешения противоречий внутри народа создавать и совершенствовать механизм охраны прав и интересов населения, функционирующий под руководством партии и правительства, улучшать систему рассмотрения устных и письменных жалоб, рабочую систему взаимодействия народного, административного и судебного примирения, ширить и нормировать каналы изъясления жалоб и претензий населения, регулирования интересов, а также охраны его прав и интересов. Создавать и улучшать механизм рискованной оценки влияния важнейших решений на социальную стабильность. Усиливать создание системы общественной безопасности и базисные работы по обеспечению безопасности производства на предприятиях в целях сокращения серьезных и особо крупных аварий. Усиливать и улучшать партийное руководство политико-юридической работой, усиливать строительство личного состава политико-юридических органов, чтобы они могли практически брать на себя обязанность и выполнять миссию строителей и защитников дела социализма с китайской спецификой. Важно углублять строительство по обеспечению общественного спокойствия, совершенствовать стереоскопическую систему профилактики и контроля в сфере общественного порядка, усиливать основное обеспечение юстиции, предотвращать и подавлять по закону все противоправные и преступные действия в целях обеспечения безопасности жизни и имущества народа. Совершенствовать стратегию и рабочий механизм государственной безопасности, хранить высокую бдительность и твердо предотвращать раскольнические акции, просачивания и подрывную деятельность враждебных сил в интересах действенной охраны национальной безопасности.

Если вся партия и весь народ приступят к действиям, то можно будет вполне определенно создать ту животворную обстановку, которая помогает каждому видеть свою ответственность за гармонию общества и чувствовать эту гармонию на себе.

VIII. ВСЕМЕРНО ПРОДВИГАТЬ ЭКОКУЛЬТУРНОЕ СТРОИТЕЛЬСТВО

Создание экологической культуры — тот долговременный план, который касается счастья народа и будущего нации. Перед лицом суровой ситуации растущего сдерживания со стороны ресурсов, серьезного загрязнения окружающей среды и экологической деградации необходимо утверждать понятия экологической культуры, охватывающие уважение природы, адаптацию к ней и охрану ее, отводить видное место экоцивилизованному строительству и включать его во все аспекты и весь процесс экономического, политического, культурного и социального строительства, а тем самым старательно создавать прекрасный Китай во имя вечного развития китайской нации.

Предстоит, твердо держась основной государственной политики экономии ресурсов и охраны окружающей среды, а также курса на превалирование экономии, охраны и естественного восстановления, всемерно продвигать грин-развитие, а также циркуляционное и низкоуглеродное развитие, создавать пространственную архитектуру, производственные структуры, формы производства и образ жизни, позволяющие экономить ресурсы и охранять окружающую среду, чтобы можно было в самих истоках сдерживать тенденцию к ухудшению экологии и создавать для народа благоприятную производственно-бытовую среду, а, значит, и вносить свой вклад в экологическую безопасность планеты.

1. Оптимизировать архитектуру освоения территориального пространства. Государственная территория — пространственный носитель экокультурного строительства, поэтому требуется оберегать каждый вершок нашей земли. Важно по принципу обеспечения баланса демографии, ресурсов и экосферы, единства экономического, социального и экологического эффекта контролировать освоенческую интенсивность, регулировать пространственную структуру, стимулировать создание интенсивного и высокоэффективного производственного пространства, благоустроенного рационального жизненного пространства, а также экологического пространства чистых гор и прекрасных вод, а тем самым оставлять природе больше места для восстановления, сельскому хозяйству — больше плодородных пашен, а потомкам — прекрасные очаги под голубым небом в окружении зеленых полей и прозрачных вод. Ускоренно осуществляя стратегию основных функциональных зон, стимулировать развитие всех регионов в строгом соответствии с их приоритетными функциями,

чтобы можно было создавать научно обоснованные и разумные схемы урбанизации, сельскохозяйственного развития и конфигурацию экологической безопасности. Предстоит повышать возможности в освоении морских ресурсов, развивать морское хозяйство, охранять морскую экосферу, твердо оберегать наши морские права и интересы, создавать морскую державу.

2. Всесторонне стимулировать экономию ресурсов. Ресурсоэкономика — коренная мера охраны экосреды. Следует обеспечивать экономное и интенсивное использование ресурсов посредством стимулирования коренного преобразования форм их использования и усиления самого управления всем процессом использования в целях экономии, чтобы можно было значительно уменьшать интенсивность потребления энергоресурсов, воды и земли, повышать при этом коэффициент и эффективность их использования. Продвигать революцию форм производства и потребления энергоресурсов, контролировать общий объем их затрат, интенсифицировать экономию энергоресурсов и снижение затрат, поддерживать развитие энергосберегающей и низкоуглеродной индустрии, освоение источников новых и возобновляемых энергоресурсов, обеспечивая энергетическую безопасность страны. Предстоит усиливать охрану источников воды и контроль над общим объемом ее затрат, стимулировать рециркуляционное водопользование, создавать водосберегающее общество. Не переходя через ту красную черту, которая определена в интересах охраны пахотных земель, устроить использование земли в установленных целях. Усиливать разведку, охрану и рациональное освоение ископаемых ресурсов. В рамках развития экономики замкнутого цикла стимулировать сокращение ресурсозатрат, повторное ресурсопользование и утилизацию отходов в процессе производства, обращения и потребления.

3. Усиливать динамику охраны природной экологической системы и окружающей среды. Благоприятная экологическая среда — коренная основа устойчивого развития человека и общества. Поэтому необходимо осуществлять важнейшие проекты восстановления экосферы, увеличивать свои возможности в производстве экологически чистой продукции, продвигать осуществление комплексных мер против опустынивания, петрификации и эрозии почвы, ширить площади лесов, озер и водно-болотных угодий, обеспечивать биологическое разнообразие. Посредством ускорения гидротехнического строительства повышать возможности города и села в противостоянии наводнениям и засухам, в водоотводе с затопленных полей. Усиливая создание системы предупреждения стихийных бедствий и минимизации их последствий, увеличивать возможности предупреждения метеорологических, геологических бедствий и землетрясений. Держась курса на комплексное регулирование с упором на превентивность, интенсифицировать работу по предупреждению и ликвидации загрязнения воды, атмосферы и почвы с акцентом на устранение наиболее заметных экологических проблем, из-за которых наносится серьезный вред здоровью населения. Твердо держась принципа общей, но имеющей различия ответственности, принципа справедливости и принципа учета собственных возможностей активно реагировать заодно с международным сообществом на глобальные климатические изменения.

4. Усиливать создание системы экологической культуры. Охрану экологической среды полагается вести на базе институциональности. Следует включать ресурсозатраты, ущемление окружающей среды и экологическую эффективность в систему оценки социально-экономического развития, выдвигая при этом систему показателей, методы проверки, а равно и механизм премирования и наказания, воплощающие в себе экокультурные требования. Необходимо ввести порядок освоения и охраны территориального пространства, отлаживая самый строгий порядок охраны пахотной земли, управления водными ресурсами и охраны окружающей среды. Углубляя реформу ценообразования, налогообложения и денежных сборов применительно к ресурсной продукции, вводить порядок платного пользования ресурсами и механизм компенсации за нанесение экологического ущерба, которые бы гибко реагировали на соотношение рыночного спроса и предложения, на степень дефицитности ресурсов, воплощали бы в себе экологическую стоимость и возмещение последующим поколениям. Активно разворачивать эксперименты по торговым сделкам, которые касаются объемов энергосбережения, квот на выбросы углерода и загрязняющих веществ, а также квот на водопользование. В плане усиления мониторинга и контроля за экосферой предстоит улучшать порядок привлечения к ответственности в сфере охраны экосреды и порядок возмещения за нанесение ущерба окружающей среде. Посредством усиления воспитательной пропаганды под углом зрения экокультуры укреплять среди всего населения сознание экономии, сознание охраны окружающей среды, а в целом, экологическое сознание, создавать общественные нравы разумного потребления и хорошую атмосферу бережного отношения к экосреде.

Нам нужно более сознательно дорожить природой, более активно охранять экосферу и настойчиво идти вперед к новой эпохе социалистической экокультуры.

IX. УСКОРЕННО ПРОДВИГАТЬ МОДЕРНИЗАЦИЮ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОБОРОНЫ И АРМИИ

Создание прочной национальной обороны и могучих вооруженных сил, соответствующих международному статусу нашей страны, а равно и интересам ее безопасности и развития — стратегическая задача нашей модернизации. Переплетение стоящих перед нами проблем безопасности существования с проблемами безопасности развития, традиционных угроз безопасности с нетрадиционными требует огромного развития модернизации национальной обороны и армии. Поэтому необходимо, продолжая ориентироваться на самые основные потребности безопасности страны, планируя вместе экономическое и оборонное строительство и держась «трехшагового» стратегического плана модернизации национальной обороны и армии, форсировать выполнение механизации и информатизации как двойной исторической задачи и постараться к 2020 году в основном закончить механизацию, а в области информатизации обеспечить серьезные сдвиги.

При осуществлении модернизации национальной обороны и армии необходимо руководствоваться военными идеями Мао Цзэдуна, идеями Дэн Сяопина об армейском строительстве в новый период, идеями Цзян Цзэминя о строительстве национальной обороны и вооруженных сил и идеями партии относительно оборонного и армейского строительства в условиях новой ситуации. Необходимо в соответствии с новыми требованиями стратегии государственного развития и государственной безопасности и с упором на полное выполнение исторической миссии армии в новом веке на новом этапе проводить в жизнь военно-стратегический курс на активную оборону нового периода, усиливать военно-стратегическое ориентирование, шагая в ногу со временем, а также уделяя при этом повышенное внимание безопасности морского, космического и сетевого пространства, активно планируя использование военных сил в мирный период, непрерывно ширя и углубляя подготовку к военной борьбе, повышая свои возможности в выполнении разного рода военных задач и прежде всего в завоевании победы в локальных войнах, идущих в условиях информатизации.

Продолжая рассматривать стимулирование научного развития оборонного и армейского строительства как главную тему, а ускорение трансформации модели образования боеспособности как главную нить, усиливать в полном объеме революционизирование, модернизацию и регуляризацию воинских подразделений. Без всяких колебаний сохраняя абсолютное руководство армией со стороны партии, неустанно вооружать войска теоретической системой социализма с китайской спецификой, неустанно вырабатывать у современных революционных военнослужащих коренные ценностные представления, всемерно развивать передовую военную культуру, навеки сохранять характер народной армии, присущие ей качества и стиль. Неизменно видя в информатизации направление развития модернизации армии, продвигать ее ускоренное развитие. Важно посредством усиления развития вооружений и оснащения с применением новых и высоких технологий, ускорения всестороннего строительства современной тыловой службы, подготовки огромного контингента высококвалифицированных военных кадров нового типа, углубленного развертывания военного обучения в условиях информатизации повышать свои возможности вести системные боевые операции на базе информатизации. Повышая динамику управления армией на основе закона и в свете строжайших требований, поднимать ее регуляризацию на более высокий уровень развития.

Предстоит, идя впритык с ходом ускоренного мирового развития новой военной революции, с надлежащей активностью осуществлять реформу национальной обороны и армии, продвигать вглубь преобразование военного дела с китайской спецификой. Продолжая ставить обновление и развитие военной теории во главу угла, специально повышать наши возможности в самостоятельной инновации оборонной науки, техники и промышленности, продвигать вглубь модернизацию организационных форм армии, чтобы можно было создать современную систему военных сил с китайской спецификой.

Следует и дальше идти по пути развития военно-гражданского слияния с китайской спецификой. В частности, приводя в единство создание богатой страны и могучей армии, усиливать стратегическое планирование слитного военно-гражданского развития, соответствующее структурно-институциональное и законодательное строительство. Предстоит ускорять модернизацию сил вооруженной милиции. Усиливать оборонное сознание народа, повышать качество оборонной мобилизации и формирования резервных сил национальной обороны. Упрочивать и развивать солидарность армии с органами власти и народом.

Китай держится оборонительной политики национальной обороны, цель усиления нашего оборонного строительства в охране суверенитета, безопасности и территориальной целостности государ-

ства, в обеспечении мирного развития страны. Китайская армия всегда была и остается надежной защитницей мира во всем мире. Мы как и прежде будем укреплять военное сотрудничество и военное взаимодоверие с другими странами, участвовать в делах региональной и международной безопасности, развертывать позитивную роль в сфере международной политики и безопасности.

Х. ПОПОЛНЯТЬ ПРАКТИКУ «ОДНА СТРАНА — ДВА СТРОЯ» И ПРОДВИГАТЬ ВОССОЕДИНЕНИЕ РОДИНЫ

После возвращения в лоно Родины Сянган и Аомэнь встали вместе со внутренними районами страны на широкий путь взаимодополнения преимуществами и совместного развития. Практика «одна страна — два строя» достигла успеха, признанного всем миром. Коренная цель курса и установок центрального правительства для Сянгана и Аомэня — охрана суверенитета, безопасности и интересов развития страны, поддержание длительного процветания и стабильности обеих территорий. В целях полной и правильной реализации курса на «одну страну — два строя», на «управление Сянганом самими сянганцами» и «управление Аомэнем самими аомэньцами», на высокую степень автономии обеих территорий необходимо органически увязывать сохранение принципа одного Китая с уважением различий обоих строев, сохранение власти центрального правительства с обеспечением высокой степени автономии для ОАР, выявление роли внутренних районов страны как их надежного оплота с повышением собственной конкурентоспособности Сянгана и Аомэня, никогда не пренебрегать ни тем, ни другим.

Строго соблюдая основные законы относительно СОАР и АОАР, центральное правительство будет совершенствовать институты и механизмы их реализации, неизменно поддерживать глав обоих ОАР и их администрацию в исполнении ими своих функций на базе закона, в том, что они будут вести за собой деятелей всех кругов Сянгана и Аомэня на развитие экономики сосредоточенными силами, практически и эффективно улучшать жизнь народа, постепенно и последовательно продвигать демократию, стимулировать гармонию на основе толерантности и взаимоподдержки. Углублять торгово-экономические связи внутренних районов страны с Сянганом и Аомэнем, стимулировать обмен и сотрудничество между ними в различных областях, равно и великую сплоченность сянганских и аомэньских соотечественников под знаменем любви к Родине, Сянгану и Аомэню в интересах предупреждения и сдерживания попыток внешних сил вмешиваться в дела Сянгана и Аомэня.

Мы твердо уверены, что у соотечественников из Сянгана и Аомэня не только вполне достаточно ума, возможностей и средств хорошо управлять своими районами и их благоустраивать. Мало того, они обязательно смогут играть свою позитивную роль в государственных делах, разделяя с народами страны то уважение и почет, которыми пользуются китайцы.

Решение тайваньского вопроса и полное воссоединение Родины — неудержимый исторический процесс. Мирное объединение больше всего отвечает коренным интересам китайской нации, в том числе и тайваньских соотечественников. Для осуществления мирного объединения прежде всего важно обеспечивать мирное развитие межбереговых отношений. Необходимо, твердо держась курса на «мирное воссоединение, одну страну — два строя» и восьмипунктного предложения относительно развития межбереговых отношений и стимулирования процесса мирного объединения Родины, полностью претворять в жизнь важную идею о мирном развитии межбереговых отношений, упрочивать и углублять политический, экономический, культурный и социальный фундаменты для их мирного развития, чтобы можно было создать еще более благоприятные условия для мирного объединения.

Нам нужно непоколебимо держаться принципа существования только одного Китая. Хотя континент и Тайвань все еще не воссоединились, но тот факт, что они принадлежат одному Китаю, навсегда остается неизменным. Государственная территория и суверенитет никогда не расчленились и их недопустимо расчленять. Межбереговым сторонам следует строго соблюдать общую позицию — выступать против «независимости Тайваня», признавать «Договоренности 1992 года», укреплять общее понимание охраны рамок одного Китая и на этой основе находить общее при сохранении разногласий. С любой из политических партий Тайваня, если только она не выступает за «независимость Тайваня» и признает существование только одного Китая, мы готовы идти на общение, диалог и сотрудничество.

Нам нужно непрерывно продвигать обмен и сотрудничество между двумя берегами Тайваньского пролива. Углубляя экономическое сотрудничество, умножать общие интересы. Широкий культурный обмен, крепить национальную идентичность. Усиливая взаимное общение людей по обе стороны

пролива, делать более дружными отношения соотечественников с обоих берегов. Стимулируя равноправные консультации, усиливать институциональное строительство. Хотелось бы надеяться, что стороны смогут при совместных усилиях обсудить межбереговые политические отношения в том особом случае, что объединение Родины еще не произошло, и вынести разумное решение. Вести переговоры по созданию механизма межберегового взаимодоверия в сфере военной безопасности, а тем самым стабилизировать ситуацию в районе Тайваньского пролива. Посредством консультаций заключить соглашение о мире между двумя берегами, чтобы открыть новые перспективы для мирного развития межбереговых отношений.

Нам нужно, не жалея сил, стимулировать солидарную борьбу соотечественников с обоих берегов. Все они относятся к китайской нации, являются кровным сообществом одной судьбы и должны заботиться друг о друге, доверять друг другу, вместе продвигать межбереговые связи и вместе пользоваться плодами развития. Мы будем прилагать максимум усилий для того, чтобы хорошо делать все то, что благоприятствует умножению счастья соотечественников с обоих берегов. Мы будем действительно защищать права и интересы тайваньских соотечественников, спланировать их на действенное обережение и благоустройство общего дома китайской нации.

Мы категорически выступаем против раскольнических попыток создания «независимого Тайваня». Китайский народ никому и никаким силам ни в коем случае не позволит ни в каких формах откалывать Тайвань от Родины. Раскольнические действия тайваньских независимцев ущемляют общие интересы соотечественников с обоих берегов и неизбежно потерпят окончательный провал.

Рука об руку прилагая усилия, все сыны и дочери китайской нации непременно смогут завершить великое дело воссоединения Родины в ходе единогодушного осуществления великого возрождения китайской нации!

XI. ПРОДОЛЖАТЬ ПРОДВИГАТЬ ВПЕРЕД БЛАГОРОДНОЕ ДЕЛО МИРА И РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

Ныне в мире происходят глубокие и сложные перемены, но мир и развитие по-прежнему остаются лейтмотивом нашей эпохи. Углубляется развитие мировой мультиполяризации и глобализации экономики. Продолжают расти многообразие культуры и информатизация общества. Новый прорыв сулит научно-техническая революция. Ширится всестороннее и многоярусное глобальное сотрудничество. Умножаются совокупные силы формирующихся рыночных экономик и развивающихся стран. Соотношение международных сил развивается в сторону, благоприятную для защиты мира во всем мире. Налицо еще больше благоприятных условий для сохранения в целом стабильности международной ситуации.

В то же время мир все еще весьма неспокоен. Влияние международного финансового кризиса весьма продолжительно. Возрастают факторы нестабильности и неопределенности в росте мировой экономики. Усугубляется неравномерность общеглобального развития. В известной мере поднимают голову гегемонизм, силовая политика и неоинтервенционизм. Учащаются локальные потрясения. Более острыми становятся глобальные проблемы продовольственной, энергоресурсной и сетевой безопасности.

У человечества только одна планета — Земля, все страны сосуществуют в едином мире. История говорит нам, что волчьи законы — не путь к сосуществованию человечества, бряцание оружием не ведет к прекрасному миру. Да — миру, развитию и сотрудничеству, нет — войне, бедности и конфронтации. Стимулирование создания гармоничного мира на Земле с прочным миром и общим процветанием — общее чаяние народов всех стран.

Мы выступаем за распространение духа равноправия, взаимодоверия, толерантности, учебы друг у друга, сотрудничества и взаимного выигрыша в международных отношениях, за совместное поддержание международной беспристрастности и справедливости. Равноправие и взаимодоверие означают, что, руководствуясь целями и принципами Устава ООН, надо твердо держаться равноправия всех стран, как больших, сильных и богатых, так и малых, слабых и бедных, стимулировать демократизацию международных отношений, уважать суверенитет друг друга, сообща пользоваться безопасностью, защищать мир во всем мире и поддерживать стабильность. Толерантность и взаимная учеба — то, что нужно уважать многообразие мировой цивилизации и путей развития, уважать и оберегать право народов всех стран на самостоятельный выбор общественного строя и пути развития, взаимно учиться и брать все полезное для себя друг у друга, а в целом стимулировать прогресс человеческой цивилизации. А сотрудничество и взаимный выигрыш — необходимость ратовать за

выработку сознания общности судеб человечества и в погоне за интересами своей страны учитывать справедливую озабоченность других стран, в стремлении к своему собственному развитию стимулировать совместное развитие всех стран, а тем самым создавать новый тип отношений партнерства в глобальном развитии, более равноправных и выровненных. Помогать друг другу в общем деле, вместе пользоваться правами и нести ответственность, ширить общие интересы человечества.

Китай будет и впредь, высоко неся знамя мира, развития, сотрудничества и взаимного выигрыша, прилагать неустанные усилия к защите мира во всем мире и стимулированию совместного развития.

Неизменно идя по пути мирного развития, Китай будет непоколебимо проводить независимую и самостоятельную мирную внешнюю политику. Мы будем с непоколебимой стойкостью охранять суверенитет и безопасность государства, интересы его развития и никогда не будем подчиняться какому бы то ни было давлению извне. Мы определяем собственную позицию и политику в зависимости от существа дела, поступая по справедливости и борясь за нее. Китай выступает за мирное разрешение международных споров и «горячих» проблем и возражает против сплошного применения оружия и угроз его применять, против подрыва законной власти в других странах, против терроризма во всех его видах и формах. Китай выступает против всех видов гегемонизма и силовой политики, не вмешивается во внутренние дела других стран и никогда не будет стремиться ни к гегемонии и ни к экспансии. Китай будет неизменно связывать интересы китайского народа с общими интересами народов всех стран, принимать более активное участие в международных делах, играть роль большой и ответственной страны, на совместных началах реагировать на бросаемые вызовы глобального характера.

Китай будет неизменно держаться взаимовыгодной и взаимовыигрышной стратегии открытости, посредством углубления сотрудничества стимулировать интенсивный, устойчивый и сбалансированный рост мировой экономики. Китай стремится к сокращению разницы в уровне развития Юга и Севера и поддерживает развивающиеся страны в повышении их возможностей для самостоятельного развития. Китай будет усиливать скоординированность макроэкономической политики с главными экономиками, посредством консультаций разумно устранять торгово-экономические трения. Продолжая выступать за равенство прав и обязанностей и принимая активное участие в глобальном экономическом управлении, Китай продвигает либерализацию, а также удобоисполнимость торгово-инвестиционных операций и возражает против всякого рода протекционизма.

Китай продолжает всесторонне развивать дружбу и сотрудничество со всеми странами на основе пяти принципов мирного сосуществования. Мы будем улучшать и развивать отношения с развитыми странами, ширя сферу сотрудничества, разумно устраняя разногласия и продвигая создание нового типа отношений между крупными государствами, характеризующихся длительным, стабильным и здоровым развитием. Мы будем с неизменной доброжелательностью и по-партнерски относиться к сопредельным странам, укрепляя с ними отношения дружбы и добрососедства, углублять взаимовыгодное сотрудничество и старательно добиваться того, чтобы они больше выгадывали от нашего развития. Мы будем усиливать сплочение и сотрудничество с многочисленными развивающимися странами, вместе с ними охранять их законные права и интересы, поддерживать их в увеличении их представительности и права голоса в международных делах, навеки оставаться их надежными друзьями и искренними партнерами. Мы будем принимать активное участие в многосторонних делах, поддерживая ООН, «Группу 20», ШОС, страны БРИКС и другие многосторонние международные организации в активном выявлении их роли, стимулируя развитие международного порядка и международных систем в справедливом и разумном направлении. Мы будем основательно продвигать публичную дипломатию и гуманитарный обмен, оберегая законные права и интересы нашей страны за границей. Ширить дружественные связи с политическими партиями и политическими организациями всех стран, усиливать внешний обмен СНП, НПКС, местных правительств и народных организаций для закладывания прочного общественного фундамента в интересах развития межгосударственных отношений.

Китайский народ горячо любит мир, жаждет развития и готов вместе с народами всех стран прилагать неустанные усилия во имя благородного дела мира и развития человечества.

ХII. ЦЕЛИКОМ ПОВЫШАТЬ НАУЧНОСТЬ ПАРТИЙНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

Наша партия несет на своих плечах нелегкую задачу — сплачивать и вести за собой народ на полное построение среднезажиточного общества, на продвижение социалистической модернизации

и осуществление великого возрождения китайской нации. Когда партия стойка и деятельна, когда она сохраняет кровные связи с народом, то страна остается в состоянии процветания и стабильности, а народ живет в счастье и благополучии. Развитие ситуации, расширение нашего дела и ожидания народа, — все это требует от нас в духе реформ и инновации всесторонне продвигать партийное строительство как новую великую программу, полностью повышать уровень его научности.

Партии нужно крепко помнить, что она сохраняет свою постоянную непобедимость только тогда, когда уходит корнями в народ и работает на благо народа, и постоянно идет в авангарде эпохи опять-таки только тогда, когда, живя в покое, не забывает об опасностях, смело и целеустремленно движется вперед. В условиях новой обстановки партия стоит перед лицом длительных, сложных и суровых испытаний на поприще государственного управления, реформ и открытости, рыночной экономики, а также во внешней среде. Опасность духовной инертности, недостатка способностей, отрыва от масс, пассивности и разложения все острее и острее встает перед ней. Поэтому непрерывное повышение уровня партийного руководства и государственного управления, иммунитета против разложения и перерождения, а также и умения снимать риски и опасности — та важная проблема, которую партии необходимо решать в целях укрепления своего правящего положения и выполнения собственной миссии в управлении государством. Всей партии предстоит на основе более глубокого понимания неотложности своих задач и повышения чувства собственной ответственности, неослабно держась за усиление своих правящих способностей, за сохранение своего передового характера и чистоты как за главную нить, продолжать раскрепощение сознания, реформы и инновацию, следить за собой и осуществлять строгое внутривнутрипартийное управление. Всесторонне усиливать свое идеологическое, организационное, стилевое, антиразложенческое и институциональное строительство, повышать уровень своего самоочищения, самосовершенствования, самообновления и самоподготовленности, создавая из себя марксистскую правящую партию учебного, обслуживающего и инновационного типа и практически гарантируя то, чтобы наша партия всегда являлась стойким руководящим ядром в деле социализма с китайской спецификой.

1. Твердо укрепляться в своих идеалах и убеждениях, сохраняя духовные устремления коммунистов. Марксистские убеждения, вера в социализм и коммунизм — политическая душа коммунистов, та их духовная опора, благодаря которой им по силе любые испытания. Следует крепко браться за такое коренное строительство, каким является идеологическое и теоретическое строительство. Изучать марксизм-ленинизм, идеи Мао Цзэдуна, теоретическую систему социализма с китайской спецификой, в частности, глубоко изучать и претворять в жизнь научную концепцию развития, продвигать создание парторганизаций учебного типа, воспитывая и ведя членов партии и кадровых работников на неуклонную борьбу во имя общего идеала — построения социализма с китайской спецификой. Беря воспитание партийности за центральное звено, важно изучать историю партии, глубоко усваивать опыт и уроки, обобщенные в обоих Решениях по некоторым вопросам истории КПК, воспевать славные партийные традиции и партийный стиль, а тем самым воспитывать и направлять членов партии и кадровых работников на путь прочной выработки правильного мировоззрения, установления правильных взглядов на предоставляемые полномочия и осуществляемое дело, укреплять их политические позиции, — и все для того, чтобы они могли различать истинное и ложное в больших принципиальных вопросах. Важно как следует браться за такое базисное строительство, каким является строительство моральное, путем воспитательной работы ведя членов партии и кадровых работников на образцовую реализацию социалистического понимания чести и позора, чтобы они соблюдали партийность, придавали серьезное значение своему поведению, показывали личный пример, служили образцами социалистической нравственности, примерами честности, защитниками беспристрастности и справедливости, практическим делом демонстрировали личное обаяние коммунистов.

2. По-прежнему держась того понимания, что партия берет человека за основу основ и стоит у кормила правления во имя народа, постоянно поддерживать ее кровные связи с народными массами. Служение народу — коренное предназначение нашей партии, а признание в человеке основы основ и управление государством во имя народа — высший критерий в проверке всей ее деятельности в области государственного управления. Необходимо всегда ставить интересы народа на первое место, постоянно жить с ним одними думами, дышать одним воздухом, делить одну судьбу и, от начала и до конца опираясь на него, продвигать колесо истории вперед. Нужно в свете сохранения передового характера партии и чистоты ее рядов разворачивать вглубь общепартийную воспитательную работу в духе партийной линии масс и соответствующую практическую деятельность, главным содержанием которой является реализация требований по-деловому и честно работать во

имя народа и специально разрешать те выпуклые проблемы, на которые народные массы остро жалуются, а посредством этого повышать свои возможности в налаживании массовой работы в условиях новой обстановки. Предстоит отлаживать порядок установления непосредственных связей партийных кадровых работников с массами. Продолжать советоваться с народом по государственному управлению, интересоваться его нуждами, запрашивать его мнение при разработке решений, черпать мудрость и силы из великой народной практики. Продолжать работать по-деловому в интересах повышения благосостояния народа и процветания государства, смело новаторствовать и смело брать на себя ответственность, больше делать хорошего и реального, всего того, что удовлетворяло бы народ. По-прежнему сохранять упорство и самоотверженность, трудолюбие и бережливость, с твердой решительностью улучшать стиль совещаний и документации, специально изживая бездейственность, лень, расхлябанность, транжирство и другие нездоровые поветрия, безжалостно выметая формализм и бюрократизм. Посредством замечательного партийного стиля духовно цементировать партию и народ, стимулировать улучшение административного стиля и народных нравов. Поддерживать профсоюзы, комсомол, женскую федерацию и другие народные организации в полном выявлении их роли как моста и приводного ремня, чтобы они могли еще лучше выражать чаяния народных масс, охранять их законные права и интересы.

3. Активно развивать внутрипартийную демократию, наращивать творческую энергию партии. Внутрипартийная демократия — жизнь партии. Важно при твердом сохранении демократического централизма совершенствовать институциональную систему внутрипартийной демократии и через эту внутрипартийную демократию стимулировать демократию среди народа. Гарантировать статус членов партии как субъектов партийной деятельности, оздоравливать институт обеспечения их демократических прав, развертывать критику и самокритику, создавать внутри партии товарищеские отношения демократии и равенства, политическую атмосферу демократических обсуждений и институциональную среду демократического контроля, обеспечивая права членов партии на ознакомление с соответствующей информацией, на участие в конкретной деятельности, на выборы и на осуществление контроля. Совершенствовать институт партийных съездов, повышая процент делегатов рабочих и крестьян, вводить и совершенствовать порядок срока полномочий делегатов партийных съездов, в опытный порядок вводить режим годовых партсъездов на уровне поселков и волостей, углублять эксперимент по переходу на режим постоянного функционирования партсъездов уездов, а также городов и районов уездного значения, вводить режим внесения предложений делегатами партсъездов. Совершенствовать порядок партийных выборов, в частности, приводить в норму порядок многомандатного выдвижения кандидатур и многомандатных выборов, создавая такую процедуру и такую среду, при которой полностью выражается воля избирателей. Усиливать роль пленумов парткомов в решении наиболее важных вопросов и осуществлении контроля, совершенствовать порядок обсуждения и процедуру вынесения решений бюро парткомов, совершенствовать порядок голосования при обсуждении и вынесении местными парткомами решений по наиболее важным вопросам и назначениям работников на ответственные посты. Ширить низовую внутрипартийную демократию, совершенствовать режим периодического производства членами партии оценки работы руководящего коллектива низовых парторганизаций и другие режимы, вводить практику присутствия членов партии без совещательного голоса на заседаниях низовых парткомов, присутствия делегатов партийных съездов с правом совещательного голоса на интересующих их заседаниях парткомов соответствующих ступеней и т.д., повышая тем самым принципиальность и прозрачность внутрипартийной жизни.

4. Углублять реформу кадровой системы, создавать костяк работников государственного управления, наделенных высокими качествами. Самое главное для сохранения и развития социализма с китайской спецификой в том, чтобы создавать костяк работников государственного управления, отличающихся политической стойкостью, большими способностями, безукоризненным стилем, воодушевленностью и деловитостью. Твердо держась принципа «партия ведает кадрами», по-прежнему отбирать людей со всех концов страны и производить назначения по личным качествам с учетом моральных и деловых, но прежде всего моральных, по-прежнему придавать большое значение фактическим достижениям по службе и общему их признанию массами. Углублять реформу кадровой системы, чтобы можно было выявлять огромное количество незаурядных кадровых работников всех профилей и чтобы каждый из них имел возможности полностью развернуть свои способности, найти себе полное применение. Важно в соответствии с полным и точным претворением в жизнь курса на демократию, гласность, конкуренцию и отбор лучших ширить демократию в кадровой работе, улучшать ее качество и формы конкурентного подбора кадров, повышать

общественное доверие к подбору и назначению кадров, но ни в коем случае не давая честным людям оставаться внакладе, а пронырам — выгадывать. Посредством усовершенствования механизма проверки и аттестации кадров стимулировать правильное понимание у руководящих работников должностных заслуг. Важно оздоравливать систему кадрового управления, строго управляя кадрами и контролируя их, усиливая подготовку и выдвижение кадров, назначаемых на главные партийно-административные и ключевые посты, улучшать систему государственных служащих. При оптимизации комплектования руководящих коллективов и структуры кадровых рядов придавать большое значение подготовке и подбору кадров с низов и передовой линии, ширить каналы поступления в ряды партийно-правительственных кадровых работников для талантливых людей в обществе. Продвигать реформу кадровой системы госпредприятий и единиц непромышленной сферы. Усиливать и улучшать воспитание и переподготовку кадров в целях повышения их личных качеств и возможностей. Усиливать динамику подготовки и отбора лучших молодых кадров, уделяя при этом особое внимание подготовке и выдвижению кадровых работников из числа женщин и национальностей, поощрять молодые кадры на закалку в низах и районах с трудными условиями. Полностью и как следует выполнять всю работу касательно кадровых работников-пенсионеров.

5. Твердо держась принципа «партия ведаёт специалистами», сосредоточивать незаурядных специалистов всех профилей для дела партии и страны. Расширение каналов поступления незаурядных людей и широкое привлечение их со всех концов мира — та коренная мера, которая гарантирует развитие дела партии и народа. Следует, уважая труд, знания, таланты и творчество, а также ускоренно вводя стратегическую схему приоритетного развития талантов, создавать огромную по масштабам армию высококвалифицированных специалистов и превращать Китай из страны, крупной лишь по числу талантов, в державу интегральных специалистов. Необходимо в едином порядке продвигать строительство армии кадров различных профилей, осуществляя важнейшие кадровые программы, увеличивая поддержку подготовке инновационно-зачинательских кадров, придавая большое значение подготовке практически пригодных кадров и ориентируя передвижение людей на передовую линию научного исследования и производства. Полностью осваивать и использовать как отечественные, так и международные интеллектуальные ресурсы, активно привлекать специалистов из-за рубежа и как следует использовать их. Ускорять реформу систем и механизмов кадрового развития, а равно и инновацию соответствующих установок, вводить государственный режим присвоения почетных званий, создавать преимущества кадровой системы, пробуждающие творческую энергию кадров и имеющие международную конкурентоспособность, а благодаря этому создавать ту животворную обстановку, когда у каждого есть возможность стать специалистом и полностью проявить все свои способности.

6. Обновляя низовое партийное строительство, прочно закладывая организационный фундамент для осуществления партией ее правящих функций. Низовые парторганизации — боевые оплоты, которые спланивают массы и ведут их на реализацию теории, линии, курса и политики партии, а равно и выполнение партийных заданий. Важно, практически осуществляя порядок ответственности за партстроительство, форсировать строительство сельских и городских микрорайонных парторганизаций. Усиливать динамику партстроительства в хозяйственных организациях необщественной формы собственности и в общественных организациях. Всесторонне продвигая низовое партстроительство в различных сферах, увеличивать на этой основе охват парторганизациями и партийной работой и полностью выявлять их роль в стимулировании развития, обслуживании масс, спайке сердец и содействии гармонии. Посредством строительства низовых парторганизаций стимулировать строительство всех других низовых организаций. В ходе улучшения системы первичных партийных организаций усиливать создание контингента вожаков низовых организаций партии, форсировать органическое объединение ресурсов партийного строительства низовых организаций города и села, а равно создавать при этом стабильную систему обеспечения финансовых ассигнований. Рассматривая служение массам и работу с ними своей основной задачей, усиливать строительство низовых парторганизаций обслуживающего типа. Ставя в центр внимания повышение партийности и морально-деловых качеств коммунистов, усиливать и улучшать управление и воспитание партийных рядов, совершенствовать долгосрочный механизм поощрения членов партии на завоевание звания передовых коллективов и коммунистов-отличников на собственном посту, стимулировать широкие слои членов партии к выявлению их роли как людей, идущих в авангарде и показывающих пример. Устроивать внутрипартийную организационную жизнь, совершенствуя порядок периодического анализа состояния партийности членов партии и демократического вынесения оценки. Улучшать воспитание, управление и обслуживание по отношению

к мигрирующим членам партии. Повышать качество приема новых членов в партию, уделяя при этом особое внимание приему в ее ряды молодых рабочих, крестьян и интеллигентов. Совершенствовать механизм приема в партию и вывода из нее, оптимизировать структуру партийных рядов.

7. Неуклонно борясь с разложением, навеки сохранять присущее коммунистам политическое качество быть честными и неподкупными. Борьба с разложением и обеспечение политической чистоплотности — та четкая политическая позиция, которой неизменно держится партия, и та важная политическая проблема, которая привлекает к себе внимание народа. Неадекватное разрешение этой проблемы может нанести смертельный вред партии и даже погубить ее и страну. Борьбой с разложением и утверждением неподкупности нужно заниматься всегда и неустанно, набат против разложения и перерождения должен звучать всегда. Важно, твердо идя по пути борьбы с разложением и утверждения неподкупности, имеющему китайскую специфику, держаться курса на борьбу с разложением, включающего как паллиативные, так и радикальные меры, а равно и на комплексное упорядочение, одновременные карательные и профилактические меры, но с акцентом на профилактику, полностью продвигать создание антиразложенческой системы наказаний и профилактики и добиваться того, чтобы кадровые работники оставались честными, правительство — неподкупным, а политика — чистоплотной. Важно усиливать как воспитание в духе борьбы с разложением и утверждения неподкупности, так и создание самой культуры неподкупности. Руководители всех ступеней, но особенно высшего звена обязаны сознательно блюсти правила сохранения неподкупности, неукоснительно исполнять порядок докладывания по наиболее важным делам, быть строго дисциплинированными и в то же время строже воспитывать и контролировать своих родственников и ближайший персонал, не позволяя им пользоваться привилегиями. Требуется строго осуществлять нормированное исполнение власти, усиливая контроль над руководящими кадрами и прежде всего над главными из них в процессе ее исполнения. Углублять реформы в наиболее важных сферах и ключевых звеньях, совершенствовать правовую систему борьбы с разложением, предупреждать и сдерживать риски в обеспечении честности и неподкупности административного аппарата, предотвращать столкновения интересов, а тем самым более научно и более эффективно предупреждать разложение. Усиливать международное сотрудничество в антикоррупционной борьбе. Строго осуществлять порядок ответственности за строительство партийного стиля и неподкупного аппарата. Улучшать систему дисциплинарной проверки и контроля, совершенствовать единое управление делегированными органами и еще лучше выявлять контролируемую роль инспекционной системы. Постоянно оказывая высокое давление на коррупцию, со всей твердостью выявлять и разрешать особо крупные и важные дела и делать при этом упор на устранение коррупции, возникшей возле народа. Полагается без всякого снисхождения сурово карать всех, кто нарушает партийную дисциплину и государственный закон, независимо от того, кем он является, каковы его полномочия и какую должность он занимает.

8. Устроживать партийную дисциплину, сознательно оберегать централизованное единство партии. В централизованном единстве партии ее сила, коренной залог социально-экономического развития, национального сплочения и прогресса, поддержания длительного порядка и спокойствия в стране. Чем сложнее ситуация, стоящая перед партией, чем тяжелее задачи, легшие на ее плечи, тем больше нужно усиливать строительство партийной дисциплины и оберегать централизованное единство партии. Партийные организации всех ступеней, широкие массы коммунистов и кадровых работников, но в первую очередь главные руководители обязаны сознательно соблюдать Устав партии, действовать в соответствии с организационными принципами партии и нормами внутривнутрипартийной политической жизни, никому не позволяется ставить себя над партийной организацией. Твердо оберегая авторитет ЦК, необходимо идеологически, политически и в конкретных действиях оставаться с ЦК партии в максимальном единстве, неуклонно следовать теории, линии, курсу и политике партии, обеспечивать беспрепятственное исполнение решений ЦК и абсолютно не допускать таких явлений, когда «наверху — меры, а внизу — контрмеры», ни в коем случае не допускать несоблюдения полученных указаний и нарушения запретов. Важно усиливать контроль и проверку, ужесточать партийную и особенно политическую дисциплину, серьезно заниматься разрешением дисциплинарных нарушений, практически обеспечивая равенство всех перед лицом дисциплины, не давая привилегии в ее соблюдении и не делая исключений в применении дисциплинарных мер, а тем самым создавая во всей партии сверху донизу могучую силу единой поступи и одухотворенного продвижения вперед.

Товарищи! Осуществление великого возрождения китайской нации на пути социализма с китайской спецификой — идеал и давние чаяния бесчисленного множества высокоидейных и целеустремленных борцов и погибших революционеров. В годы длительной и неимоверно суровой

борьбы наша партия при прочной опоре на народ и ценой огромнейших жертв создала потрясающе величественную эпопею. Необратимо покончив с трагической судьбой Китая с начала периода новой истории, когда страна страдала от внутренних невзгод и иностранной агрессии и была крайне нищей и слабой, она с такой же необратимостью положила начало историческому походу китайской нации к постоянному развитию и росту, к ее великому возрождению, благодаря чему наша китайская нация с ее более чем пятитысячелетней историей цивилизации предстала в новом облике среди наций мира. На пути нового похода ответственности у нас еще больше, а ноша еще тяжелее, и нам нужно с более твердой убежденностью и с более упорными усилиями продолжать выполнение трех таких великих исторических задач, как продвижение вперед модернизации, завершение воссоединения Родины, защита мира во всем мире и стимулирование совместного развития.

Перед лицом доверия и важного поручения народа, новых исторических условий и испытаний всей партии в целом предстоит повышать свою бдительность против возможных бед, оставаться скромной и осмотрительной, не зазнаваться и не горячиться, постоянно сохранять трезвость ума; повышая свое новаторское сознание, твердо отстаивать истину, исправлять ошибки и неизменно поддерживать себя в состоянии одухотворенности; укрепляясь в понимании предназначенности партии, верить в массы, опираться на них и неизменно отводить народу самое высокое место в своей душе; углубляя осознание своей миссии, стремиться к истине и здоровому практицизму, вести упорную и самоотверженную борьбу, навеки сохранять присущие коммунистам политические качества.

Дело социализма с китайской спецификой — то дело, которое обращено к будущему и требует неустанных усилий от целых поколений целеустремленной молодежи. Всей партии важно уделять внимание молодежи, заботиться о ней и оберегать ее, прислушиваться к ее голосу, поощрять ее рост, поддерживать ее зачинательство. Широким слоям молодежи предстоит, активно откликаясь на призыв партии, выработать у себя правильное мировоззрение, правильное жизнепонимание, правильное ценностное воззрение, горя вечной любовью к нашей великой Родине, к нашему великому народу, к нашей великой китайской нации, озарять свою молодость ярким светом в ходе активного участия в великом деле социализма с китайской спецификой.

Для осуществления дела социализма с китайской спецификой нужны единомышленники и солидарные усилия всех сынов и дочерей китайской нации. Именно в сплоченности самое главное, именно в ней наша сила. Всем партийным товарищам предстоит на базе стойкой партийности обеспечивать свою сплоченность, стимулировать ее посредством общего дела, сознательно оберегать сплоченность и единство партии, крепить великую сплоченность народов страны, усиливать великую сплоченность сынов и дочерей китайской нации в стране и за ее пределами, стимулировать великую сплоченность китайского народа с народами всех стран мира.

Давайте же, высоко неся великое знамя социализма с китайской спецификой и еще теснее сплачиваясь вокруг ЦК партии, упорно бороться за полное построение среднезажиточного общества, непрерывно завоевывать новые победы в строительстве социализма с китайской спецификой и вместе создавать более счастливое и более прекрасное будущее для китайского народа и всей китайской нации!

Розділ II

УКРАЇНСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ

ВЕЛИКИЙ СКІФ ГЕРОДОТ

Валерій Бебик, професор, проректор Університету «Україна»,
головний редактор журналу «Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації»
УДК 316.32

В статті доводиться, що «батько історії» Геродот був скіфом. Міф про те, що Геродот був греком, створили історики під час протистояння Священної римської імперії з Османською імперією.

Ключові слова: Геродот, скіф, грек, Антична Україна-Еллада, Греція.

В статтє доказывается, что «отец истории» Геродот был скифом. Миф о том, что Геродот был греком, создали историки во время противостояния Священной римской империи с Османской империей.

Ключевые слова: Геродот, скифы, греки, Античная Украина-Эллада, Греция.

The paper argues that the «father of history» Herodotus was Scythians. The myth that Herodotus was a Greek, historians created during the confrontation with the Holy Roman Empire, the Ottoman Empire.

Key words: Herodotus, Scythians, Greeks, Ancient Ukraine-Hellas, Greece.

*«І на древнім, на скитськїм,
на кров'ю залитім просторі,
говорили могили,
співали козацькі вітри»
(Євген Маланюк, 1924)*

Серед істориків, безумовно, найбільший індекс цитування має великий скіф Геродот, якого блискучий римський філософ і оратор Марк Туллій Цицерон у своїй праці «Про закони» назвав «батьком історії» [26].

Сучасні підручники і словники переконують нас, що Геродот був греком. Хто і коли зробив Геродота греком і фальсифікував його «Історію»?..

Насправді, все дуже просто: «греків» як народу в часи, коли жив і творив Геродот, просто не існувало. Офіційно-канонічна історія (неохоче і побіжно) це визнає: мовляв, були дорійці, іонійці, мілетяни, які потім, начебто, і стали «греками» [8].

Вельми цікавою в цьому зв'язку є думка російського історика Александра Васильєва, котрий стверджував, що в XI ст. н. е. греки у Візантії були напівдикунами, а вся класична Еллада — чарівна казка Епохи Відродження [4; 5].

Отже, за даними цього дослідника, ще в XI ст. н. е. «греки ... були напівдикунами», як же вони могли дати видатних «грецьких» істориків і філософів, зокрема Геродота, Платона і Аристотеля у V–IV ст. до н. е.?!

Ще один російський дослідник Ніколай Морозов довів, що теологічна література, написана так званою грецькою мовою, розпочалася лише наприкінці IV ст. н. е. (коли вже закінчився античний період історії!) з перекладу на неї «Апокаліпсиса». А світська література грецькою мовою з'явилася значно пізніше і, зверніть увагу, поза межами країн з корінним грецьким населенням, конкретно — в Західній Європі [20].

Наведені вище дані підтверджуються і працями німецького історика О. Фальмерайера, який у 1830 р. писав, що в жилах християнського населення сучасної (на той час) *Греції* немає жодної краплі справжньої еллінської крові. А скіфські слов'яни, іллірійські арнаути, діти північних країн, кровні родичі сербів і болгар, далматинців і московитів — народи, які дуже дивуються, за свідченням О. Фальмерайера, коли їх називають *греками* [25].

І це зрозуміло, оскільки **первісна Еллада (рис. 1) розташовувалася на території Античної України (Тира/Білгород-Дністровський, Пантікапей/Керч, Ольвія (Троя), Херсонес/Севастополь, Мілет/Мелітополь тощо).**

Нагадаємо, що назва держави «**Візантія**», якою оперує й А.Васильєв, є вигадкою німецького філолога єврейського походження Ієроніма Вольфа (1516–1580), який в 50-х роках XVI століття працював особистим секретарем і бібліотекарем багатой єврейської родини Фуггер, що жила в Аугсбурзі.

З історичних хронік відомо, що ця (переважно малоазійська) держава називала себе — **Романією** і була справжнім **Римом**. А італійська **Рома (рис. 2)** на той час була скромною провінцією Романії, з якої зусиллями ідеологів *Священної римської імперії германської нації* почали творити «**Великий Рим**».

Як відомо, в ті часи розрізнена **Західна Європа** намагалася протистояти **Османській імперії** (1299–1923), війська якої доходили аж до Відня. І тому ідеологічне озброєння (і об'єднання) розрізненої Західної Європи було, як кажуть на часі.

Оскільки хитромудрі османські султани, захопивши територію **Романії (Римської імперії)**, взяли собі титул «імператор ромеїв», це ідеологічно обґрунтувало їхнє право і на землі Західної Європи.

Рис. 1. Антична Україна (I тис. до н.е.): Фінікія (столиця — *Тира*), Еллада (земля Зевса/Іла/Ілії, столиця — *Ольвія*), Скіфія/Гілея (земля Ах(г)ілла), Геракліда (земля Геракла, столиця — *Херсонес*), Боспор Кіммерійський (земля сіверів/сумерів/шумерів, столиця — *Пантікапей*)

Ось так іудео-християнський ідеолог І.Вольф у 1557р. маніпулятивно поміняв **Південно-чорноморську Романію** та **Середземноморську Рому** місцями і назвав **справжній Рим — Візантією/Константинополем**, а маленьке італійське провінційне місто — **Великим Римом...** [2].

Зрозуміло, що в умовах такої масштабної ідеологічної маніпуляції античною історією відбулася й «зачистка» біографій видатних мислителів античності, зокрема «батька історії» Геродота.

Канонічна історична наука свідчить, що Геродот Галікарнаський, який жив у 5 ст. до н. е., є «давньогрецьким» істориком. Його вважають одним з перших географів і вчених-мандрівників, який на основі побаченого на власні очі і почутих розповідей створив першу відому нам історію тогочасного світу (рис.1).

Рис. 2. Карта Великої Романії (Риму) у VII ст. н. е. (столиця — Константинополь/Візантія, італійська Рома — скромна провінція Римської імперії).

Він є автором «Історії» в дев'яти книгах, на яких вивчилось не одне покоління істориків. Ця «Історія» присвячена опису греко-перських воєн з викладом політики, культури та побуту держави Ахеменідів, Єгипту, Скіфії та інших народів тогочасної Ойкумени [8].

Відомостей про Геродота не так вже й багато. За свідченнями Діонісія Галікарнаського, «батько історії» Геродот народився в малоазійському місті Галікарнас у 484 до н. е., походив з багатой і знатної родини, яка мала великі торговельні зв'язки, і прожив лише 53 роки [13].

Рис. 3. Карта світу за «Історією» Геродота

Майбутній автор «Історії», напевно, отримав гарну освіту, оскільки належав до сім'ї, яка раніше дала уславленого епічного поета Паніасіда. З точки зору сучасної науки, жанр книг Геродота — історико-художній. З одного боку, це полегшує сприйняття текстів, з другого — дає підстави для звинувачень в «не науковості».

Місто Галікарнас, де народився Геродот, було засноване *дорійцями*, які прийшли приблизно за даними російських дослідників Л. Гіндіна і В. Цибурського в Малу Азію та Середземномор'я у 12 ст. до н. е. з *Українського Причорномор'я* [10].

Дорійці, які заснували *Спарту*, за даними українського археолога В. Клочка належали до *сабатинівського археологічної культури*, котра сформувалася в надрах Трипільської цивілізації [17].

Як свідчив у I ст. до н. е. римський історик Помпей Трог, Азія платила скіфам дань протягом 1500 років; кінець уплати поклав асирійський цар Нін [28].

Це підтверджує й античний історик Павло Орозій, який писав у 5 ст. н.е.: «За 1300 років до заснування Риму цар асирійський Нін ..., піднявшись з півдня від Червоного моря, на крайній півночі спустошив і підкорив Евксінський Понт» [21].

Евксінський Понт — це Чорне море, а Північне Причорномор'я — це територія сучасної України. Враховуючи, що італійське місто Рома було засноване у 753 р. до н. е., логічними є висновки, що *арії* з українських степів епохи ранньої бронзи і є *скіфами*, яких археологи називають представниками *ямної археологічної культури* [11; 17].

Отже, історичні джерела переконливо свідчать, що Геродот за походженням був *скіфом-дорійцем*. Він народився в Малій Азії, яка протягом тисячоліть контролювалася *скіфами*.

Схоже на те, що велич *Скіфії* та *скіфське походження Геродота* дуже дратували його конкурентів та ідеологів *Священної римської імперії германської нації...*

Чимало дослідників відмічають, що Геродота не заслужено різко критикував історик Діодор Сицилійський (I ст. н.е.), якого, до речі, охоче друкували в Російській імперії за часів Катерини II [12].

А римський історик Плутарх, який возвеличував Юлія Цезаря та *міфічного Олександра Македонського*, взагалі звинувачував Геродота у відсутності елементарних «людських чеснот» (трактат «О злонравии Геродота») [23].

На нашу думку, інформаційна спецоперація проти Геродота була здійснена в 15 ст. н.е. іудео-християнськими ідеологами Священної римської імперії германської нації під час протистояння з пропагандистами Османської імперії. Саме в цей час і була переписана біографія Геродота та його фундаментальна книга «Історія» [2].

Канонічна історія від істориків *Священної римської імперії германської нації* переповідає нам про працю Геродота досить дивним чином. Мовляв, спочатку це була одна книга, а потім олександрійські вчені (з якогось дива) у III ст. до н.е. розділили її на 9 книг, давши кожній з них ім'я однієї з дев'яти муз: Клію, Евтерпа, Талія, Мельпомена, Терпсіхора, Ерато, Полігімнія, Уранія, Калліопа.

Звідки ж іудео-християнські історики могли дізнатися про дивні маніпуляції з книгою Геродота «олександрійських істориків» III сторіччя, якщо, за даними російського дослідника Михайла Постнікова, жодних «рукописів Геродота», молодших за X ст. н. е. просто не існує в природі?.. [24].

Окрім того, канонічна історична наука стверджує, що рукопис «Історії в дев'яти книгах» Геродота, начебто, був знайдений лише в XV ст. н. е. І знаєте, коли це відбулося? У 1453р. після взяття турками Константинополя!

До того часу вони «чомусь» були не відомі іудео-християнським історикам. Уявляєте собі ситуацію: війна, пожежа, турки захоплюють столицю Величного Риму, всіх беруть в полон. А тут хтось все-таки тікає з оточення і оприлюднює Геродота?...

За свідченням М. Постнікова, книга Геродота вперше була видана у Венеції в 1479р. *латинською мовою*, а потім вже з'явився «*грецький оригінал*». У ті ж самі часи і за тією ж самою схемою виходить і книга відомого скіфського філософа Аристокла/Платона: спочатку «*латинська копія*», а потім — «*грецький оригінал*».

Сучасні історики критикують Геродота за «серйозні помилки в географії». Вже згадуваний нами М.Постніков пише, що «однією з самих серйозних помилок Геродота було його твердження, нібито Ніл тече в тому ж самому напрямку, що й Істр (нинішня назва — Дунай)». Але сам же собі й суперечить, вказуючи, що Геродотова версія напрямку течії Нілу була широко розповсюджена в Європі аж до 18 сторіччя [24].

Проте, в ці ж самі часи і переписувалася історія ідеологами Священної римської імперії германської нації!

І тут ми виходимо ще на одну сенсацію: **ГЕРОДОТ БУВ ПРАВИЙ, ОСКІЛЬКИ СПРАВЖНІЙ ЄГИПЕТ ЗНАХОДИВСЯ В УКРАЇНІ.**

Підтвердження тому, версія українського дослідника Павла Гарачука, який вважає, що Древній Єгипет складався з двох країн: Верхній Єгипет — Південна Україна, включаючи Донбас і Запоріжжя, і Нижній Єгипет — Крим, які періодично роз'єднувалися і об'єднувалися... [7].

Нагадаємо, що канонічна історія додинастійного Єгипту говорить нам про те, що першим фараоном, який об'єднав у 3100 р. до н.е. Верхній і Нижній Єгипет, був фараон **Менес** [6], який міг походити з Чернігівщини, де і досі є місто, яке називається — **Мена**...

Павло Гарачук, аналізуючи опис **Геродотом** земель **Єгипту**, звернув увагу, що «батько історії» пише про чорноземи, яких в **Єгипті** ніколи і не було. Землі там червоного і бурого кольору. Натомість, в Україні, як відомо, знаходиться третина світових об'ємів чорноземів. Це свідчить, на думку одеського дослідника, що **Геродот**, описуючи розливи Нілу, насправді писав про українську річку — Дніпро.

А фальсифікатори, щоб заплутати ситуацію, просто змінили назву Дніпро на Ніл. В пониззі Борисфена/Дніпра (Мелітопольський район, біля Камяної Могили — пірамід?) навесні теж розливається вода, яка наносить плодородний ґрунт, що дає високі врожаї [7].

І ще один аргумент на підтримку **Геродота**, який пише, що Дніпро тече в тому ж напрямку, що і Дунай. Зверніть увагу на імена єгипетських фараонів династії гіксосів, які подібні до українських: Мена, Гузар, Укрмир [1].

Російський вчений **Михайл Постніков** [24] помітив, що в тексті, автором якого вважають **Геродота**, *єгипетський календар* описується наступним чином: «Єгиптяни же рахують 12 місяців по 30 днів і додають кожен рік (в кінці) ще 5 днів понад (цього) числа, причому зміна сезонів року (завжди) відбувається на один і той же час» [8; 9].

Виходячи з цього, робить висновок **М.Постніков**, древні єгиптяни повинні були використовувати календар римського імператора **Юлія Цезаря**, відомий нам як *юліанський календар*!

Все було б нічого, але **Юлій Цезар** жив на 300 з лишнім років пізніше **Геродота**, не кажучи про древніх єгиптян, життя яких описував «батько історії»!

І все це свідчить, що «Історію» **Геродота** явно переписували в більш пізній час, ймовірно, у XV–XVI ст. н. е., коли було знайдено «латинську копію» геродотовської «Історії», яка потім знайшлася у вигляді «грецького оригіналу»!

Ось так фальсифікатори *Священної імперії германської нації* переписали «Історію» великого скіфа **Геродота** і зробили його греком. А як ця безпрецедента фальсифікація була пов'язана з хрестовими походами германців і московитів проти України — окрема тема для нашої розмови...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Бебик В.** Тисячолітня Україна: доісторичні цивілізації та глобальні релігійно-політичні доктрини: [Навчально-методичний посібник]. — Київ-Ужгород. — 2012. — 280 с.
2. **Бебик В.** Як і чому з Великої Романії зробили «Византію», а з провінційної Роми — «Великий Рим» // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2012. — № 2. — С. 8–16.
3. **Бондар С. В., Кралюк П. М.** Біля витоків української мудрості. Філософська та релігійна думка народів Північного Причорномор'я VII ст. до н.е. — II ст. н. е.: [Текст] / С. В. Бондар, П. М. Кралюк. — К.: Світ знань, 2009. — 272 с.
4. **Васильев А. А.** История Византии. Падение Византии. Эпоха Палеологов (1261—1453): [Текст] / А. А. Васильев. — Л., 1925.
5. **Васильев А. А.** Лекции по истории Византии: [Текст]. — 1830, Т. I. — С. 175.
6. **Васильев Л. С.** История Востока. В 2-х т.: [Текст] / Л. С. Васильев. — М., 1998.
7. **Гарачук П.** Еллада Стародавньої України. — Ананів, 2001. — 267 с.
8. **Геродот.** Історія: в дев'яти книгах: [Текст] / Геродот; Ред. П. П. Толочко; АН України. Ін-т археології. — Київ: Наукова думка, 1993. — 575 с.
9. **Геродот** із Галікарнасу. Скіфія: [Текст]. — К.: Довіра, 1992. — 72 с.
10. **Гиндин Л. А., Цымбурский В. Л.** Троя и «Пра-Аххиява» // Вестник древней истории. — 1995. — № 3. — С. 14–36.
11. **Граков Б. Н.** Каменское городище на Днепре // МИА. — 1954. — № 36. — 240 с.
12. **Диодор Сицилийский.** Историческая библиотека. — СПб., 1775.
13. **Дионисия Галикарнасского** суждения о Платоне, Геродоте, Фукидиде, Ксенофонте, Филисте и Феопомпе [отрывки]. / Пер. с греч. // ЖМНП. 1838, ч.19. С. 586–614.
14. **Дю Бурге, Пиер.** Коптите: [Текст] / П. дю Бурге. — София, 2006.
15. **Ілля В.** Атлантида, скіфи-боги-велетні та греко-римська міфологія // Основа. — 1993. — № 23 (1). — С. 108.
16. **Киндер Г., Хильгеман В.** Всемирная история: [Текст] / Пер. с нем. Науч. ред. пер.: А. И. Слюсаренко, А. Ф. Иванов. — М.: Рыбари, 2003. — 638 с.
17. **Клочко В. І.** «Народи моря» та Північне Причорномор'я // Археологія. — 1990. — № 1. — С. 10–17.
18. **Крижанівський О. П.** Історія Стародавнього Сходу: [Підручник]. — К.: Либідь, 2000. — 592 с.
19. **Ливий Тит.** История Рима от основания города. В 3-х томах: [Текст]. — М., 2005.

20. *Морозов Н. А.* Христос. История человечества в естественно-научном освещении. Т. 1–7 / Н. А. Морозов. — М. — Л.: Госиздат, 1924–1932, т.1: 1924 (2-е издание: 1927), т.2: 1926, т.3: 1927, т.4: 1928, т.5: 1929, т.6: 1930, т. 7: 1932. — М.: Крафт, 1998 (репринт).
21. *Павел Орозий.* История против язычников. / Пер., вступ. ст., комм. и указ. В. М. Тюленева. 2-е изд., испр. и доп. : [Текст]. — СПб.: Издательство Олега Абышко, 2004. — 544 с.
22. *Охотников С. Б., Островерхов А. С.* Святылище Ахилла на острове Левке (Змеином) : [Текст] / С. Б. Охотников, А. С. Островерхов. — К. : Наукова думка, 1993. — 140 с.
23. *Плутарх.* Сравнительные жизнеописания. В 2 т. / Изд. подг. С. С. Аверинцев, М. Л. Гаспаров, С. П. Маркиш. Отв. ред. С. С. Аверинцев. (Серия «Литературные памятники»). 1-е изд. В 3 т. — М. — Л.: Издательство АН СССР, 1961–1964. 2-е изд., испр. и доп. : [Текст]. — М.: Наука, 1994, Т. 1. — 704 с.; Т. 2. — 672 с.
24. *Постников М. М.* Критическое исследование хронологии Древнего мира // М. М. Постников [Электронный ресурс]. — Режим доступа : http://www.chronologia.org/postnikov/1p01_04.html
25. *Фалльмерайер О.* О славянском элементе в Греции : [Текст]. — М., 1850. — С. 14, 42.
26. *Цицерон,* Марк Туллий. Избранные сочинения / Сост. и ред. М. Л. Гаспарова, С. А. Ошерова, В. М. Смирнова. Вступ. ст. Г. С. Кнабе: [Текст] / Марк Туллий Цицерон. — М.: Худож. лит, 1975. — 456 с.
27. *Чмыхов Н. А.* Древнейшие проявления мифов о Зевсе в материалах Украины // Отечественная филологическая мысль XI–XVII вв. и греческая культура: [Текст]. — Киев, 1991. — С. 109–122.
28. *Юстин.* Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiae Philippicae» / пер. А. А. Деконского и М. И. Рижского // Вестник древней истории. — 1954. — № 2–4.
29. *Nilsson, Martin P.* Greek popular religion : [Текст] / Martin P. Nilsson. — New York : Columbia University Press, 1940 // Переклад російською С. Клементьевої. — СПб : АЛЕТЕЙЯ, 1998 // Режим доступа : <http://annales.info/greece/nilsson/index.htm>

Розділ III

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЯК МЕТОД ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Олег Долженков, доктор політичних наук,
професор кафедри політичних наук Південноукраїнського національного
педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса)
УДК 321.01

Розглянуто застосування методу порівняльного аналізу в політичній науці. Показано етапи його розвитку. Проаналізовано основні методологічні проблеми його застосування.

Ключові слова: порівняльний аналіз, порівняльна політологія, методологія політичної науки.

Рассмотрено применение метода сравнительного анализа в политической науке. Показано этапы его развития. Проанализовано основные методологические проблемы его применения.

Ключевые слова: сравнительный анализ, сравнительная политология, методология политической науки.

The use of method of the comparative analysis in political science is examined. The stages of its development are shown. The main methodological problems of its application are analyzed.

Key words: comparative analysis, comparative politics, methodology of political science.

Період відносно швидких політичних змін, у які світ вступив на початку XXI століття, обумовлює підвищену потребу у їх науковому осягненні. У межах досліджень сучасного етапу політичних трансформацій постає необхідність одночасного вирішення трьох проблем: а) широкого залучення емпіричних даних; б) виділення загальних та особливих рис досліджуваних феноменів; в) забезпечення максимальної автономії дослідника від ціннісно та ідеологічно забарвлених підходів. Цього найкращим чином можна досягнути при проведенні саме порівняльно-політологічних досліджень, як крос-національних, так і крос-темпоральних. Це зумовлює актуальність, наукове та практичне значення дослідження порівняльного аналізу як вагомий частини сучасного методологічного інструментарію політичної науки.

На розвиток і вдосконалення методології компаративного аналізу визначально вплинули роботи таких західних учених, як Г. Алмонд, В. Бартон, Б. Браун, Дж. Бунчак, Р. Далтон, М. Доган, Ч. Ендрейн, Ж. Зіллер, А. Лійпхарт, С. Ліпсет, Р. Макрідіс, Дж. Мангейм, Д. Мартін, Р. Махонін, Г. Пауелл, Д. Пелассі, Б. Петтерс, Р. Річ, Дж. Сарторі, Р. Солченік, К. Стром, Р. Чілкот та інші. У загальному плані розробки проблем методології в контексті порівняльних досліджень варто відзначити

роботи таких вітчизняних та російських авторів, як В. Афанасьєв, О. Валєвський, М. Ільїн, Є. Князєва, В. Костюк, В. Кубко, С. Кримський, С. Курдюмов, В. Лукашевич, Ю. Павленко, Ю. Пахомов, В. Пилипенко, Ю. Салюк, М. Шульга. Безпосередньо проблеми порівняльної політології розглядають: К. Гаджиєв, Г. Голосов, Б. Докторов, В. Кремень, В. Кудрявцев, М. Ільїн, М. Лебедева, І. Матюнін, А. Мельвіль, Н. Наумова, М. Ніколаєва, Ф. Рудич, Л. Сморгунов.

У працях названих авторів в різноманітних версіях поєднуються інституційний та процесуальний аналізи. Показовим прикладом системної реалізації інституційного підходу може слугувати дослідження французького вченого Ж. Зіллера «Політико-адміністративні системи країн ЄС» [1].

Застосування процесуального аналізу демонструють класичні праці західних політологів Г. Алмонда, Дж. Пауелла, К. Строма і Р. Далтона.

Прикладом органічного поєднання інституційного та процесуального аналізу в компаративних політологічних дослідженнях є праця Дж. Сарторі «Порівняльна конституційна інженерія: дослідження структур, мотивів і результатів». Дж. Сарторі звертає увагу на небезпеку «конституційної графоманії», обґрунтовуючи нерозумність позиції останніх десятиліть щодо підходу до конституції, як до явища, яке «не мають значення», до розвитку вільних суспільств, які є, скоріше, «наслідком суспільного плюралізму, а не конституційного винаходу» [2, с. 189].

Разом з тим, аналіз сучасної літератури, присвяченої проблемам застосування порівняльного аналізу в політологічних дослідженнях, дозволяє зробити висновок, що у вітчизняній політичній науці, на жаль, практично не досліджено метод порівняльного аналізу, зокрема не розроблені питання його методології. Цей висновок є підставою для формулювання **мети** цієї статті — проаналізувати з позицій сучасності досвід застосування порівняльного аналізу, та її **завдань**:

- показати етапи еволюції порівняльно-політологічних досліджень;
- окреслити основні проблемні питання застосування порівняльного аналізу в політичних студіях;
- визначити основні чинники, які є підставою для осучаснення методологічного інструментарію порівняльного аналізу.

Варто наголосити на тому, що порівняльний метод має певну історію свого застосування для аналізу політичних феноменів. Уже Аристотель, описуючи загальні та специфічні риси відомих йому держав, спирається на синхронний та діахронний методи і аналізує фактичний матеріал створеної за його безпосередньої участі серії з 158 історичних доробок, створюючи свою типологізацію трьох основних систем правління. Значну увагу він приділив і порівняльному вивченню конституцій грецьких полісів.

Пізніше компаративний (порівняльно-історичний) аналіз використовують для порівняння політичних режимів Англії та Франції. У XV ст. його застосував англієць Дж. Фортеск'ю, а в XVII — француз Ш.-Л. Монтеск'є. Блискуче поєднав традиційне моралізаторство та філософську дедукцію при побудові моделі держави, складеної на основі спостережень та історико-порівняльного аналізу матеріалів з політичного розвитку Італії, Франції, Персії, Туреччини, античного світу Н. Макіавеллі [3, с. 28].

Якісний порівняльний аналіз виходить на перший план в XIX ст., коли з'являються роботи А. де Токвіля, Дж. Мілля, К. Маркса і Ф. Енгельса, в яких проводяться паралелі і порівняння між основними європейськими державами, а також формами правління в Європі та Америці. Окремі елементи компаративного методу були притаманні історичній школі права Савінії, а також тевтонській школі в історіографії. Під впливом останньої наприкінці XIX ст. сформувалася методологія порівняльної політики. Її засновник Е. Фрімен у своїй книзі «Порівняльна політика», використовуючи методи порівняльної філософії та політики для вивчення історії конституційних установ, намагався виявити та пояснити подібні риси різних народів і держав їх походженням із спільних коренів.

Особливу популярність методологія порівняльної політики отримала в США. Основним методом академічної політичної науки, що виникла в США у другій половині XIX ст., стає порівняльно-історичний та правовий аналіз політичних інститутів (Г. Адамс, Д. Берджес). У Європі вищезазначений аналіз втілювали О. Гірке і М. Ковалєвський.

У цілому, порівняльно-історичний метод як певний самостійний спосіб наукового дослідження сформувався у XIX ст. Так, Р. Гнейст порівнював політичні інститути Пруссії та Англії, А. де Токвіль — США та Франції.

На початку XX ст. для того, щоб порівняльні дослідження набули наукової обґрунтованості, багато зробив М. Вебер, що дозволило йому у своїх дослідженнях уникати проведення формальних аналогій. У середині XX ст. найбільш помітний інтерес до порівняльних досліджень проявився

в соціальній антропології та історичній соціології. А. Радкліфф-Браун як рівнозначні застосовував терміни «соціальна антропологія» та «порівняльна соціологія» [4, с. 46]. На базі порівняльної культурології у 40-і роки виділяється філософська компаративістика, яка вже давно визрівала в надрах порівняльних культурологічних та історичних досліджень [5, с. 17].

Методологічний інструментарій порівняльного аналізу феноменів політики спирається на принципи подібності та відмінності, дедуктивні теоретичні моделі політичних інститутів та індуктивні методи їх верифікації з допомогою діахронно-історичного та синхронно-функціонального способів збору даних.

Серед факторів, що сприяли розвитку порівняльної політології, треба назвати безпрецедентне зростання масиву даних щодо незахідних політичних систем. Спочатку не завжди база даних таких досліджень характеризується детальною повнотою. Наприклад, С. Верба досліджував політичну еліту розвинених демократій на матеріалах усього трьох країн — США, Швеції та Японії. Одночасно уже з початку 60-х рр. із появою ЕОМ були здійснені спроби тотального аналізу всієї сукупності порівнюваних об'єктів на основі математичної обробки статистичної та іншої достовірної інформації. Почалась робота по трьох великих проектах компаративного аналізу держав та соціально-політичних систем у світі: «Порівняльний аналіз держав», «Вимірюваність націй», «Ельська програма збору політичних даних». В основу розробки системи індикаторів для вимірювання кількісних величин лягли якісні підходи. Так, в ельському проекті всі 75 вимірюваних параметрів внутрішньої та зовнішньої поведінки 133 держав, їх інститутів та спільнот періоду кінця 1950-х — початку 1960-х роках були відібрані на основі якісних моделей, структур та концептів Р. Даля, Г. Лассуелла, К. Дойча, Д. Лапаломбари та ін. [3, с. 36]. Порівняно з інформаційними політологічними системами Заходу, вітчизняні дотепер перебувають лише на початковому етапі свого розвитку.

У рамках порівняльної політології розгорнулись дослідження політичної культури різних країн та регіонів. З'явилась серія праць, присвячених розробленню методологічних принципів порівняльної політології. У 80-і роки індійський дослідник П. Шаран у праці «Порівняльна політологія» (1984) дійшов принципового висновку, що для функціонування політичних систем важливе значення має розуміння тих процесів, які відбуваються всередині самої системи, насамперед ті, що трансформують імпульси, які поступають на вхід системи, в легітимні політичні рішення.

У 90-ті роки Дж. Сарторі у названій вище праці «Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів» здійснив глибоке дослідження важливих сегментів, що стосуються функціонування політичних систем, дослідивши тенденції в розвитку виборчих систем, різницю між президентським і парламентським правлінням, а також проблемні ситуації сучасного політичного розвитку.

Порівняльний аналіз може бути також цінним і в умовах розгляду політичних реформ чи їх проєктів. Вивчення досвіду інших країн допомагає краще зрозуміти їх переваги та недоліки. Відповідно, увага порівняльно-політологічних досліджень в останні десятиліття переважно зосереджена довкола пошуку моделей адміністративно-державного управління, виходячи з динаміки реформ, які останнім часом здійснюються у західних та постсоціалістичних країнах.

У той же час, необхідно окремо зупинитися на тих проблемах, які, як видно з проведеного аналізу основних наукових підходів до обраної теми, постають у процесі порівняльного дослідження.

По-перше, постає проблема «культурної обмеженості» дослідника. Він, природно, є представником певної культури, і саме ця обставина може обмежити його здатність до розуміння певних явищ. При проведенні дослідження цілком природною є небезпека потрапити в пастку етноцентризму, але в той же час порівняння якраз і є найкращим засобом проти цієї небезпеки. Сприйняття існуючих розбіжностей неухильно підводить дослідника до усвідомлення відносності знання, а отже, допомагає позбутись культурних нашарувань. Тільки в порівнянні з іншими культурами можна усвідомити небезпеку культурної ізоляції.

По-друге, відносно обмеженим є число конкретних прикладів, якими може оперувати дослідник-компаративіст. У світі існує понад 200 незалежних держав, але ми не можемо розраховувати на їх вичерпне компаративне дослідження. У більшості випадків шлях вирішення проблеми — збільшити число конкретних випадків, ситуацій, що відносяться до досліджуваного предмета. Ряд пропозицій з цього приводу вніс А. Ліпгарт [6, с. 31]. Один із підходів полягає у збільшенні числа досліджуваних ситуацій за рахунок історичних прикладів. Такий підхід має серйозні недоліки: а) фрагментарний характер будь-якої історичної інформації; б) перекручення, що внесені істориками, а також фундаментальні розбіжності між однаково трактованими явищами. Інший підхід зорієнтований на ідентифікацію областей дослідження в кожній з країн. Третя стратегія зводиться до

вироблення робочих понять, достатньо гнучких, щоб охопити спектр подібних ситуацій. Але статистичні переваги ми ризикуємо отримати за рахунок зниження чіткості використовуваних понять.

По-третє, важливе значення має обґрунтований відбір параметрів для порівняння. Їх існує безліч: можна порівнювати політичні системи за кількістю населення, за кількістю радіоприймачів чи автомобілів на душу населення, за кількістю та якістю металургійних підприємств чи аеродромів. Але такі порівняння мало наближають нас до розуміння сутнісних характеристик самих систем. Отже, головна проблема полягає в тому, щоб обрати для аналізу такі компоненти та елементи, які б взяті окремо чи в сукупності дозволяли дослідити ті чи інші сутнісні якості порівнюваних об'єктів.

По-четверте, перед дослідником постає проблема того, який саме зміст вкладається в конкретні політологічні поняття та терміни. Наприклад, ми не можемо не враховувати того, що республіка в античному світі мала зовсім інший зміст, ніж його мають президентська чи парламентська республіка в сучасному світі, а монархія Хаммурапі чи Рамзеса II якісно відрізняється від сучасної монархії Великобританії чи Швеції.

По-п'яте, викликом для компаративіста є проблема функціональної еквівалентності. Уявлення про те, що кожна політична система обов'язково виконує деякі основні завдання, дозволило дійти дуже важливого висновку: а) різні суспільні структури можуть виконувати одну й ту саму функцію; б) одна й та сама структура може мати декілька різних функцій. Виявлення функціональних еквівалентностей здійснюється шляхом аналітичного поділу ролей та функцій. Один і той же вид діяльності може виконуватись у різних країнах різними органами, в той же час однакові або подібні інститути в різних країнах можуть виконувати різні завдання. Так в одних місцях функція залучення політичних прихильників може належати клану чи релігійній громаді, тоді як в інших цю функцію виконує добре організована партія, хоча нерідко те, що називають «партією», є лише номінальним еквівалентом того, що партія являє собою деінде. Коли виділені з політичної системи її частини функціонують в абсолютно різних контекстах, є небезпека, що вони виявляться подібними лише за назвою. Так, наприклад, порівняння муніципалітетів в Бангладеш та Швеції виявилось би штучним і, в кінцевому рахунку, безсенсовим.

По-шосте, існує проблема врахування історичного минулого політичних систем. Поділяючи єдине ціле на відносно обмежені сектори, дослідник ризикує залишити поза увагою історичний досвід, що є серйозною небезпекою. Досліджувані факти, інститути та події завжди мають історичне забарвлення, котре зникає, коли вони вивчаються поза контекстом. Не слід забувати, що суспільство перебуває в постійному русі від минулого до майбутнього, його сучасне — просто фаза між тим, що відбулося, і тим, що відбудеться. У сучасному мають місце відгуки, сліди минулого і потенційні паростки майбутнього. Очевидно, в таких випадках мова повинна йти про синтез методів системного та компаративного аналізу, основних постулатів структурного функціоналізму з елементами історико-генетичного методу.

По-сьоме, стикаючись із складністю та різноманітністю політичної системи, дослідник-компаративіст, якщо тільки він не є чистим теоретиком, опиняється перед необхідністю поділу цілого на частини та вибору того явища, що стане об'єктом його порівняльного аналізу. Квантифікація, або поділ системи на сегменти є узвичаєною практикою компаративістського підходу. Різниця між сегментацією та глобальним підходом має рівневий характер. Між секторальним дослідженням та глобальним підходом, який переходить у абстрактну теорію, існує ряд проміжних рівнів, які являють собою поступовий перехід від часткового до загального. У цьому контексті в якості об'єктів порівняльного аналізу можна брати політичні системи у всій їх цілісності, її типи та різновиди, але можна зосереджувати увагу і на її конкретних складових, таких як державні інститути, законодавчі органи, партії, виборчі системи тощо. Об'єктом таких «секторальних» досліджень скоро стали сфери, які значно складніше ідентифікувати, ніж парламенти та уряди. Як тільки політична наука вийшла за межі своїх первісних та виключних інтересів — офіційних інститутів — вона почала вивчення нових сфер та сегментів суспільства. Групи тиску, партії, профспілки, бюрократичний апарат та армії привернули увагу багатьох вчених і стали об'єктами порівняльних досліджень. На більш високому рівні концептуалізації стало проводитись вивчення угруповань, які з великими складнощами можуть бути ідентифіковані як «опозиції».

По-восьме, проблемою для компаративіста є верифікація прогнозів дослідження. Окрім абсолютної верифікації, тобто емпіричного підтвердження або заперечення правильності гіпотези (що, по суті, означає не що інше, як здійсненність прогнозу) існує відносна (попередня) верифікація, котра дозволяє розвивати наукове дослідження і практично використовувати його результат ще до того, як буде можлива абсолютна верифікація. Способи відносної верифікації загально відомі: це,

зокрема, перевірка отриманих, але ще не підданих абсолютній верифікації результатів дослідження повторними або паралельними дослідженнями.

Принципово значущим є той факт, що за сучасних умов на характер системного дослідження суспільства вирішально впливає т. зв. Ситуація постмодерну. Вона привносить у трактування суспільства нові елементи, які виходять за рамки чітко фіксованих структурних компонентів взаємодії і взаємозв'язків інститутів і функцій. До таких принципово нових елементів відомий український соціолог Н. Черниш, зокрема, відносить: ускладнення соціальних структур зі зростанням ролі нетрадиційних соціальних груп; зростання соціальних впливів нових соціальних рухів; ускладнення соціальних зв'язків, зростаюче переважаючі в них індивідуалістичних мотивів [7, с. 152].

На переконання автора, варто враховувати таку важливу тенденцію сучасної науки, як її переорієнтація від однодисциплінарних, предметно-орієнтованих досліджень до досліджень міждисциплінарних, проблемно-орієнтованих. «Межі більшості дисциплін стали настільки неясними та розпливчастими, а запозичення настільки масштабними, що якщо у дослідника широкий погляд на сферу своїх занять — він фактично працює міждисциплінарно», зазначив з цього приводу відомий американський соціолог Н. Смельзер на XV міжнародному соціологічному конгресі у 2002 р. [8, с. 10].

Ще однією важливою тенденцією сучасних досліджень є утвердження принципово нових підходів, виникнення яких пов'язується з розробкою нелінійних методів дослідження. За цих умов одним з найбільш дієвих інструментів сучасних політологічних досліджень виступає синергетика, яка репрезентує «новий підхід до пізнання кризових явищ, нестабільності і хаосу, до створення засобів управління ними» [9, с. 8]. До того ж, синергетика як важлива складова тенденції «нелінійності» сучасних досліджень дотична до попередньо сформульованої нами — міждисциплінарної тенденції. Складність пошуку істини, яку пропонує синергетика, передбачає звернення до історичних, психологічних, математичних, статистичних, соціологічних та інших методик.

Таким чином, ми розглянули специфіку і здобутки порівняльно-політологічного методу на тлі сучасних підходів, які його суттєво збагачують і доповнюють. Можна зробити висновок, що особливу увагу при проведенні порівняльно-політологічних досліджень треба приділити саме методологічним проблемам порівняльного аналізу, названим зокрема у цій статті. Одночасно, новітні тенденції (ситуація постмодерну, міждисциплінарний характер соціальних досліджень, застосування синергетичного підходу) рельєфно проявляються при порівняльному аналізі, а тому також мусять обов'язково враховуватись при його застосуванні в політологічних дослідженнях. З урахуванням цих зауважень, зазначений метод є одним з найбільш перспективних у сучасних політологічних дослідженнях, зокрема щодо кращого розуміння закономірностей пострадянського політичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Зіллер Жак*. Політико-адміністративні системи країн ЄС. Порівняльний аналіз / Жак Зіллер / Пер. з франц. В. Ховхуна. — К.: Основи, 1996. — 420 с.
2. *Сарторі Джованні*. Порівняльна конституційна інженерія / Джованні Сарторі / Пер. з 2-го англ. вид. — К.: АртЕк, 2001. — 224 с.
3. *Дегтярев А. А.* Основы политической теории — М., 1998. — 239 с.
4. *Мелконян Э. Л.* Проблемы сравнительного метода в историческом знании — Ереван, изд-во АН АрмССР, 1981. — 129 с.
5. История современной зарубежной философии: компаративистский подход. — СПб, 1997. — 480 с.
6. *Доган М., Пеласси Д.* Сравнительная политическая социология / М. Доган, Д. Пеласси / Пер. с англ. // Соц.-полит. журнал, 1994. — 272 с.
7. *Черниш Н.* Соціологія / Н. Черниш. — Курс лекцій. — Львів: Кальварія, 2003. — 544 с.
8. *Смельзер Н. Дж.* О компаративном анализе, междисциплинарности и интернационализации в социологии / Н. Дж. Смельзер // Социс. — 2004. — № 11. — С. 3–12.
9. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпы / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. — СПб: Алетейя, 2002. — 414 с.

ЗМІСТ І ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ПОНЯТТЯ «ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ»

Микола Палінчак, кандидат історичних наук, професор,
директор Інституту економіки та міжнародних відносин
Ужгородського національного університету
УДК 322+261.7

Критичний аналіз основних зарубіжних та вітчизняних політологічних, соціологічних та релігієзнавчих концепцій, орієнтованих на визначення сутності взаємовідносин між державою та церквою, їхній вплив на суспільство в цілому та суспільну свідомість зокрема. Обґрунтовано суспільне значення релігії. Розкрито сутність понять державно-релігійні та державно-церковні відносини на основі системного підходу та структурного аналізу.

Ключові слова: держава, релігія, церква, релігійна свідомість, віра, релігійна регуляція, державно-церковні відносини.

Критический анализ основных зарубежных и отечественных политологических, социологических и религиоведческих концепций, ориентированных на определение сути отношений между государством и церковью, их влияние на общество в целом и общественное сознание в частности. Обоснована общественная роль религии. Раскрыта суть понятия «государственно-религиозные» и «государственно-церковные отношения» на основе системного подхода и структурного анализа.

Ключевые слова: государство, религия, церковь, религиозное сознание, вера, религиозная регуляция, государственно-церковные отношения.

Critical analysis of the main western and Ukrainian political, sociological and religious concepts, which are oriented on the essence of state-church relations, their influence on society and social consciousness. Social role of religion is underlined. Examined the essence of the terms «state-religious» and «state-church» relations based on system and structural analysis.

Key words: state, religion, church, religious consciousness, faith, religious regulation, state-church relations.

В теоретико-методологічному плані поняття «державно-церковні відносини» дозволяє розкрити принципи, на яких базуються ці відносини, а також виокремити типи і моделі, за якими вони будуються. Це поняття дозволяє аналізувати державну політику в її релігійно-церковному напрямі та релігійно-церковну діяльність у державно-політичному напрямі як суспільно-політичну взаємодію, яка розкриває принципову можливість змін, удосконалення, оптимізації вже сформованих принципів взаємовідносин між соціально-політичними інституціями. У вигляді результату аналізу складових частин поняття «державно-церковні відносини» постає як законодавчо-унормовані умови соціально-політичної діяльності, як вираз тих закономірностей, що впливають на державу і церкву в їх динаміці.

Необхідно підкреслити, що аналізу сучасних моделей (типових видів) державно-церковних відносин присвячена достатня кількість наукових праць українських політологів, філософів, релігієзнавців — це праці В. Єленського [9;10], Л. Коваленко [12], О. Кулакевич [13] та ін. Значним надбанням української та європейської історіографії є численні праці співробітників Центру проблем Церкви та етноконфесійних відносин (інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України) — М. Рибачука, О. Уткіна, М. Кирюшко та ін.; вчених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка — В. Лубського, Т. Горбаченко, О. Предко, Є. Харьковщентка та ін.; співробітників інституту філософії ім. Г. С. Сковороди — А. Колодного, Л. Филипович, П. Яроцького М. Бабія, О. Сагана, С. Здіорука та ін.

Метою статті є визначення змісту поняття «державно-церковні відносини» та обґрунтування його теоретико-методологічної актуальності в умовах сучасного державотворення.

Загальноприйнятою у політології є теза, що центральним, базовим елементом політичної системи суспільства, що формується і вдосконалюється разом з розвитком людської цивілізації, є держава. У різних філософських, соціологічних і політологічних теоріях поняття «держава» має неоднаковий зміст. Так, представники **юридичного позитивізму** (К. Гербер, П. Лабанд з Німеччини, А. Дайсі з Англії, А. Есмен з Франції) розглядали державу виключно з правової точки зору. У їхніх концепціях держава трактувалася як правова форма для сукупного життя народу, а також як «верховна юридична особа», «юридична організація народу», «юридичне уособлення нації». Цей напрям продовжив німецький правник Г. Кельзен, який ототожнював державу і право. На його думку, держава — це система відносин панування і підлеглості, де воля одних виступає як мотив для інших. Суть цих відносин полягає в тому, що вони утворюють урегульовану і впорядковану систему примусу. В такому розумінні держава — відносно централізований правопорядок. Г. Кельзен визнавав, що будь-яка держава є правовою. Німецький юрист Р. Ієрінг розробив соціологічну теорію держави. Він визначив державу як соціальну організацію примусової влади, що забезпечує вищість суспільних інтересів над особистими [5, с. 94]. Представники **класової теорії держави** (К. Маркс і Ф. Енгельс) наголошували на класовій сутності державної влади. Держава, підкреслювали вони, — це комітет, що управляє загальними справами усїєї буржуазії.

Теорія «тотальної держави» німецького ученого-правознавця К. Шмітта передбачає передусім існування владної держави — апарату політичної влади, що в екстремальних ситуаціях бере на себе весь тягар важливих суспільних рішень. «Тотальну державу», на думку К. Шмітта, можна створити на основі субстанціональної єдності держави і «національної однорідності».

Заслуговує на увагу також **концепція держави** іспанського правознавця Г. Песес-Барби Мартінеса, згідно з якою поняття «держава» означає не будь-яку форму політичної організації (наприклад, античну або середньовічну), а тільки ту, що виникла у Новий час. До її істотних ознак він відносить суверенну владу, раціональність адміністрації, державну власність, постійну армію, релігійний нейтралітет [5, с. 94–95].

Задовго до виникнення держави у стародавніх суспільствах народжується релігія, найвища мета якої — врятувати душу.

У світовій релігієзнавчій думці існує понад сотню різних визначень релігії. З одного боку, це свідчить про складність релігійного феномена (явища), який охоплює «світ видимий та невидимий», а з другого, на визначення релігії впливає суб'єктивна орієнтація дослідника, його темперамент і навіть його розуміння добра і зла. Слово «релігія» походить з латинської і має більше десяти значень. Їх можна згрупувати в такі поняття, як зв'язок (зв'язувати), святість (благочестя), совість (благочестя), милосердя, святиня — предмети і місця релігійного поклоніння надприродним силам (у «невидимому світі»), а також явищам природи, суспільства, різноманітним проявам духовного життя (у «видимому світі»). У теперішньому значенні слово «релігія» незалежно від конфесійної (віросповідної) орієнтації, знайшло поширення в мовах народів Європи з XV–XVI століть.

За визначенням академічного релігієзнавства, суть релігії полягає в інтуїтивному відчутті людиною наявності в собі надприродної Вищої Сили, яка підносить її над самою собою, дає можливість відчувати себе у світі і світ у собі, свою причетність до Всесвіту.

Однотипне за визначенням богословське розуміння суті релігії:

— як форма зв'язку людини з Богом в обрядово-ритуальних діях (молитва, поклін, подяка тощо), в прояві особистих чеснот (любов, милосердя, співчуття тощо);

— як Об'явлення (Одкровення) Боже першим людям про принципи моральної поведінки, а також про створення світу і людини, яка наділена мовою, почуттям совісті, має власну історію життя;

— як сокровенна духовність, що забезпечує пізнання Бога [7, с. 18–33].

Поза всяким сумнівом, центральним об'єктом релігійної віри є ідея Бога, з якої виводиться сутність релігії. В історії людства важко знайти іншу ідею, яка могла б порівнятися з ідеєю Бога за впливом і терміном дії.

Бог для релігійної свідомості є гарантією обов'язкової перемоги добра та справедливості. Згідно з релігійними поглядами, якщо людина прийняла ідею існування Бога, вона визначила сенс свого особистого життя. Віруючий в Бога має жити по-божому. У разі ігнорування цього принципу існує загроза втрати моральних підвалин.

Розвиваючи ідею І. Канта, П. Юркевич зауважив, що моральні потреби людей самі породжують віру в Бога, який сприяє їх моральному вдосконаленню й диктує людській волі все добре й священне [25, с. 316].

Вищою цінністю в релігії виступає сам Творець, поклоніння якому видається природним, бо це поклоніння — єдина причина всього існуючого [11, с. 182–184]. За висловом Т. Аквінського, Бог є кінцевою метою людини та всього суцього у світі. Відтак, людина прагне до своєї кінцевої мети через пізнання та любов Бога [2, с. 19]. Пізнання та осмислення Бога завжди було і є чи не найголовнішою проблемою віруючих. Саме те, як вони його сприймали та уявляли, визначало рівень релігійності останніх.

Релігійна регуляція в системі вертикалі «людина — Бог» — це регуляція особливого роду: це ймовірно саморегуляція, що має замкнений на індивіда характер, практично недосяжна для зовнішньої соціальної регуляції, оскільки вона прагне «усунути» віруючих з орбіти реальних регулятивних відносин [11, с. 105, 181, 182]. За словами С. М. Булгакова, людина створена для вічності й для Бога, але втрачаючи це, вона страждає. Цивілізація, створена без Бога і проти Бога, неминуче ускладнює такий стан людини. І як би не старались вчені, філософи, які б сурогати релігії вони не придумували, вони не дадуть людині того спокою, котрий дає лише жива віра в Того, Хто обіцяє: «Прийдіть до мене, і віднайдете спокій душам вашим» [3, с. 125].

Релігійна свідомість (якщо вона вільна від конфесійної обмеженості) пов'язує людину безпосередньо з вищою реальністю, відводить його до питань про Бога (ширше — трансцендентної безодні, як такої), про душу, смерть і безсмертя, першовизначеності й свободи, персональної відповідальності та спасіння за межами цього світу.

Релігійна свідомість в якості панівної утверджує ідею про те, що увесь світ, в тому числі і людство, єдиний в Першотворцеві: всі люди пов'язані між собою, адже створені Богом, йому зобов'язані своїм життям, а тому їх існування набуває сенсу в релігії — виконанні Божих заповідей. Уже цим релігія задає таку стратегію життя віруючого, котра орієнтована не на мінливі утилітарні цінності, а на цінності вічні, абсолютні [6, с. 46–47]. Саме заради цих цінностей здійснюються процеси об'єднання та роз'єднання людей. Ставлення до Бога стає критерієм стосунків між людьми, а сам Бог виступає гарантом збереження існуючої системи соціальних відносин і соціальних структур. Справедливість санкціонованого Богом світопорядку не може бути предметом сумніву, а тому будь-які спроби змінити систему соціальних інститутів є марними, або ж такими, що не мають сенсу.

Подібно тому, як віра у вищі, абсолютні начала буття потрібна індивідуальному руху, релігія необхідна державі, щоб вона могла успішно існувати та розвиватися. Тільки релігія здатна запропонувати їй високі моральні орієнтири і спрямувати її енергію в русло творення, а не руйнування. Тільки вона в силах сприяти успішному поєднанню абсолютного з відносним і тим самим відкрити шлях до вирішення найскладніших проблем людського існування.

Релігія — явище суспільне. Обґрунтуванню цієї її ролі багато досліджень присвячено соціологами релігії. Г. Спенсер, наприклад, у своїй праці «Основні начала» вважав, що релігія й наука в єдності дають людині все об'ємне знання про світ. Він же вказував на суттєві соціальні функції релігії: 1) вона зміцнює сімейні зв'язки, інтегрує сім'ю як соціальну групу через інститут похорон і культового вшанування предків; 2) релігія служить основою управління поведінкою людей, легітимуючи її традиційні форми; 3) вона обґрунтовує і зміцнює національну єдність, яка початково повинна мислитись як релігійна єдність. Класик соціології релігії відокремив в релігії принцип соціальної неперервності, який гарантує відповідну ідентичність суспільства, вводячи демократичні принципи у відносини. Е. Дюркгейм, у свою чергу, бачив завдання релігії, як соціального феномену, в тому, що вона, як і мораль чи право, повинна забезпечувати деяку соціальну рівновагу, яка постійно руйнується різними суспільними імпульсами і зсувами. У цьому контексті французький соціолог виокремлював в релігії дві основних соціальних функції. Першу він називав консолідуючою, яка підтримує соціальну згуртованість, другу — стимулюючою, яка підтримує ідеали, що забезпечують соціальну динаміку.

Думки, що релігія є одним із факторів соціальної динаміки притримувався й інший німецький класик соціології релігії — М. Вебер. Для прикладу він наводив значення великих релігійних рухів як для диференціації основних типів суспільства, так і для створення (через інституалізацію цінностей) важливого стимулу до певних видів змін, в тому числі і в економіці. У першу чергу М. Вебер звертав увагу на значення духовних цінностей, які, на його думку, можуть бути великою силою, що впливає на соціальні зміни [32, с. 58]. Це він прекрасно відобразив також у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму». М. Вебер звернув увагу на те, що релігійний фактор має значний вплив на становлення тих чи інших соціальних відносин, вводячи в них принцип рівності.

Відомий дослідник Р. Беллах упорядкував розвиток релігії у вигляді характеристичної послідовності, показавши на кожному з виділених ним етапів взаємозв'язок між формою релігії і рисами

суспільства. Останньому етапу приписується також *демонополізація релігійних інститутів* і зростання відповідальності за вдосконалення власного світогляду [27, с. 128–130]. Ніколас Луманн, визнав, що сучасність невпинно моделює релігію, спричинюючи також і *розвиток догматики* [29, с. 99], або теоретичного виразу релігії.

3. Фрейд, якого у нас чомусь вважали атеїстом, абсолютно чітко вказує на те, що темні людські маси без «Бога в душі» є вкрай небезпечними для людської культури і що ця культура тільки тоді й не страждає від них, поки вони «не знають, що в Бога більше не вірять» [23, с. 127].

Український мислитель і політичний діяч В. Липинський наголошував на тому, що всім людям притаманні «егоїзми», а тому, «щоб збудувати і зберігати державу, треба ці інстинкти егоїстичні обмежити, однаково як у тих, що правлять, так і тих, ким правлять» [14, с. 13–14]. Мислитель переконаний, що облагороджувати душі як правителів, так і підлеглих може лише релігія через посередництво церкви.

Наведенні вище судження, що стосуються доробку соціології релігії, мають вибіркового характеру. Їх метою є проілюструвати тезу, що релігія органічно вплетена в соціальну структуру як один із найважливіших компонентів соціуму, постійно перебуває в тісних взаємозв'язках і взаємодії з іншими елементами суспільної архітектури. Саме тому важливою проблемою є питання свободи буття релігії в суспільстві.

Для розкриття змісту та сутності взаємовідносин між державою і церквою важливим у методологічному плані є аналіз самого поняття «державно-церковні відносини».

Поняття державно-церковні відносини широко вживається в науковій літературі, в таких галузях, як релігієзнавство, правознавство, політологія і теологія. При цьому й дотепер не існує наукового, обгрунтованого визначення цього поняття. Його зміст висвітлено в найзагальнішому вигляді. Варто також наголосити, що поняття «державно-церковні відносини» має важливе значення у функціональному плані для правової практики. Але при цьому воно не набуло ще статусу правової норми ані в міжнародно-правовому, ані у вітчизняному законодавстві. І саме така невизначеність цього поняття призводить до суб'єктивістських і односторонніх його інтерпретацій. Невизначеність сутності й природи державно-церковних відносин негативно впливає на характер відносин між двома інституціями — державою і церквою, а також і на процеси формування державної політики стосовно церкви в цілому. На практиці це виявляється у конфліктах різного роду і різних рівнів, що особливо і проявляється саме на релігійному рівні.

Треба зазначити, що відомий дослідник проблеми свободи релігії К. Дьюрем наголошує на тому, що важливою є розробка точних термінів, точних формулювань для виваженої політики. Автор також наголошує, що неточні визначення у законах, що регулюють діяльність релігійних об'єднань, можуть призвести до «загрози дискримінації релігійних груп, котрі виявляються на межі визначення» [8, с.160]. Важливе методологічне значення в контексті досліджуваної проблеми має і порада відомого вітчизняного вченого А. Колодного стосовно того, щоб понятійно-категоріальний апарат, яким ми оперуємо у своїх публікаціях, був строго науковим, конфесійно незаангажованим, толерантним. Бо ж наша наукова некоректність використовується як аргумент для розпалювання міжконфесійної ворожнечі, нетолерантності в міжконфесійних відносинах. Науковець вправі піддавати критичним оцінкам не віровчення конфесій, а лише вихід їх організаційних структур за сфери того, що є власне релігійним, зокрема вихід в політику, економіку та ін. [19, с. 9]. У зв'язку з цим, поняття «державно-церковні відносини» набуває особливого значення, коректних інтерпретацій і для цього варто здійснити його поняттєво-семантичний аналіз та розкрити теоретичні та методологічні функції.

Поняття можуть бути позначені простими або складними термінами. Поняття відображає найзагальніші, суттєві ознаки предмета або явища. Поняття — це раціональний, логічно осмислений концепт. Концепт — результат пізнання. Тобто, розбіжності між поняттям і концептом зумовлені самою розбіжністю теоретичного і буденного знання. У нашому випадку, «державно-церковні відносини» — це поняття, що утворилося шляхом об'єднання двох усталених понять — «держава» і «церква». Щодо першого терміну — «держава», то існує чітке визначення держави як інституції політичної влади, суспільної структури, яка організована відповідним чином і яка здатна здійснювати легітимний контроль над громадянами, які мешкають на конкретній території.

Що ж стосується церковно-релігійних організацій, то цей контроль здійснюється як органами центральної виконавчої влади, так і органами місцевого самоврядування. Згідно із Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації», вони здійснюють регулюючий вплив з метою реалізації, втілення в життя законодавства України про свободу совісті та релігійні організації.

Великого значення в процесі формування релігійних норм як норм конституцій набула так звана «конституційна термінологія». Існує велика кількість конституційних термінів, які слугують для визначення поняття «релігійна організація». Ці терміни є пропорційними до того розмаїття назв, яких вони набули впродовж тривалого процесу розвитку. В лоні християнської релігії, наприклад, всюди прийнята назва «Церква». Інші релігійні спільноти вживають такі назви як «релігійна організація, об'єднання, товариство» [30, с. 24]. Безсумнівно, при цьому діапазон значень терміну «релігійна організація» є відносно ширшим. Його визначення як організованого об'єднання прибічників, прихильників цієї релігії найкраще підкреслює сферу діяльності індивіда і релігійного колективу. Своїм радіусом поняття «релігійна організація» охоплює також церкву, яка є певною категорією релігійного об'єднання зі специфічною для себе організаційною структурою. Ось чому, якщо ми вирішуємо користуватися терміном «Церква», то поряд з цим, паралельно, треба вживати термін «релігійна організація», або інший можливий його синонім. На думку польських правників, оптимальним визначенням, якщо не хочемо обмежуватися терміном «релігійні організації», є конструкція «Церква та інші релігійні організації», яка застосовується тоді, коли нема явної потреби конкретизації якоїсь з тих організацій або церков [31, с. 7–8].

Однією з причин відносно нечастої присутності в конституційних актах рішень про «світськість» держави є юридична невиразність самого поняття «світськості». Але можна визначити певні риси світської держави.

По-перше, це є, безумовно, саме відокремлення держави від церкви, що є неодмінною умовою існування світської держави. Однак поняття відокремлення не вичерпує, обсягу значення, що містить у собі термін «світська держава» і являє собою його висхідний компонент, який разом з іншими встановлює розуміння світськості як суспільної засади. По-друге — це рівноправність всіх релігійних організацій.

Наступним фактором, що формує поняття «світськості» є незалежність держави і релігійних організацій, а також їх взаємна автономія. У негативному аспекті — це конкретизація відокремлення, а в позитивному — незалежність означає визнання існування двох різних стовпів суспільства, тобто держави як політичної спільноти та релігійних організацій як релігійної спільноти. Автономія ж характеризує внутрішні відносини держави і релігійних організацій, засновані на тому, що кожна з цих спільнот сама встановлює для себе норми права і керується ними, не будучи зв'язаною зовнішнім правом.

І нарешті, наступним елементом світськості є взаємодія держави з різними релігійними організаціями у всіх галузях суспільного життя з метою співпраці задля добра для людей.

Утім, конституція може і не визначати конкретно принципів незалежності і автономії держави і церкви, і взагалі не формулювати інституціональних основ, що стосуються відносин між цими суб'єктами. В таких випадках єдиною гарантією прав на свободу совісті і віросповідання в загальному розумінні є, зазвичай, рівноправність церков та інших релігійних організацій, що трактується як перенесення на колектив основного права індивіда. Однак треба пам'ятати, що становище релігійних організацій в державі засновується на тих правах і свободах, якими наділений людський індивід.

Соціологи релігії майже одноставно стверджують, що існує певна сумісність релігійних інститутів і суспільних структур, характерна для визначеного етапу суспільства. Зміни у суспільній сфері пов'язані з релігійними змінами.

Такого типу взаємозв'язки знаходилися у центрі уваги класиків. Е. Дюркгайм вказав, яким чином зміни у поділі суспільної праці, що мають місце при переході від традиційного суспільства до сучасного, змінюють одночасно і суспільне місце релігії. Недарма особи, що займалися такими зв'язками, встановили, момент зародження релігійної *індивідуалізації* [28, с.115].

На сучасному етапі державотворення актуалізуються наступні питання: кому надавати право юридичної особи — церкві, релігійним організаціям або їх центрам (управлінням); як визначити статус релігійних інститутів, незалежних від світських (державних, політичних, громадських) утворень [18, с. 131]; умови та способи укладання двобічних домовленостей між органами державної влади і центрами релігійних організацій, передбачених частиною 3, ст. 9 Закону України; усунення факту втручання у внутрішні справи релігійних організацій, що впливає з прийнятої в Законі України класифікації релігійних організацій та встановлення певних стандартів їх структури [20, с.139].

Варто наголосити, що важливу теоретико-методологічну функцію виконує і третя складова поняття «державно-церковні відносини» — поняття «відносини». У вітчизняній науковій літературі вживаються також терміни «стосунки», «взаємини». Представник німецької класичної філософії Г. В. Ф. Гегель визначав поняття «відносини» як взаємозв'язок двох сторін, які «володіючи

самостійним існуванням, частково байдужі одна до одної, частково ж існують завдяки одна одній і тільки в єдності цієї взаємної визначеності» [4, с. 103–104]

У контексті нашого дослідження, поняття «відносини» означає один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції [24, с. 163].

При цьому треба зазначити, що оскільки відносини між державою і церквою мають характер суспільних і між-інституційних, оскільки поняття «відносини» виражає сукупність багатоманітних зв'язків, що виникають між цими суб'єктами соціальної взаємодії й водночас — характеризує державно-суспільну взаємодію як цілісність. У цьому понятті поєднуються аспекти як безпосередньої, так і опосередкованої взаємодії. Окрім того, ці відносини варто аналізувати як процес (аналогічно до понять «соціальна взаємодія», «політична взаємодія», «соціальний обмін», «політичний конфлікт»). Їх можна досліджувати і як результат цього процесу, що фіксується поняттями «соціальні норми» і «соціально-політичні форми».

Необхідно також підкреслити, що взаємовідносини між державною і релігійно-церковною системами полягають не тільки у взаємодії, вони обидві впливають на інші інституції соціуму, на духовно-матеріальне життя суспільства в цілому. У загальному плані державно-церковні відносини належать до відносин соціально-правового характеру [21, с.38]. Такий підхід означає, що вони, по-перше встановлюються офіційно, незалежно від того чи іншого учасника; по-друге, регулюються нормами права безпосередньо з використанням наявних у держави засобів впливу. Відносини є різноманітними за змістом.

Держава (державний апарат) виступає як керуюча система у формуванні ставлення до Церкви, але одночасно Церква існує як саморегулююча соціальна система. Саморегулююча спільнота (Церква) задає параметри і межі державного втручання, що визначається завданнями і функціями держави. Відома російська дослідниця Ж. Тощенко в статті «Теократія як форма взаємовідносин релігії й влади» зазначає: «Держава прагне усереднити інтереси, по-можливості нівелювати їх відмінності», саме тому державно-церковні відносини можуть мати характер саморегулювання, взаємної підтримки, напруженості або конфлікту [22, с. 7].

Горизонтальні й вертикальні відносини (публічно-владні стосунки) між державними і релігійними інституціями та окремими офіційними представниками влади і церкви продукують та виявляють свободу і рівність учасників процесу. Останні, у цьому випадку, одночасно виступають і суб'єктами права, які набувають відповідної соціальної якості та керуються принципом взаємності як одним із провідних принципів соціального обміну.

Треба звернути дослідницьку увагу на дисертаційне дослідження українського вченого В. А. Ященка «Еволюція державно-церковних відносин в Україні». Автор, один із перших у вітчизняній науці, подає загальне визначення цього поняття: «під державно-церковними відносинами ми розуміємо взаємодію конституційно-правових та церковно-релігійних норм і відповідних інститутів, під впливом яких формуються соціально-політичні відносини в суспільстві» [26, с. 10].

В «Малій енциклопедії етнодержавознавства» державно-церковні відносини визначаються як «певна система зв'язків і стосунків, у процесі яких вирішуються різні питання, пов'язані з діяльністю органів влади і церкви, регулюванням правового становища церкви» [15, с. 221]. В «Юридичній енциклопедії» йдеться про те, що державно-церковні відносини виступають як «один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції» [24, с.163]. Відомий український релігієзнавець О. Саган у підручнику «Академічне релігієзнавство» характеризує державно-церковні відносини як «сформовану на основі певних, загальноприйнятих норм, звичаїв та законів взаємодію державних чинників (особливо законодавчої та виконавчої влади) та складових релігійного комплексу» [1, с. 90–91].

Наведеним переліком майже вичерпуються наявні у науковій літературі — політологічній, юридичній, філософській, дефініції державно-церковних відносин. Кожне з цих визначень акцентує певний аспект суб'єктів відносин — соціально-політичний, правничий, філософський, кожне з них розкриває певний зміст і характерні риси цих відносин.

Але, на нашу думку, виходячи з ретроспективної та наявної об'єктивної сукупності системних (вертикальних і горизонтальних, багаторівневих) зв'язків між інституціями держави і церкви, політичного, соціального та конституційно-правового їх характеру, з метою найбільш повного розкриття соціально-історичної ролі та потреби в чіткому, юридично й конфесійно-нейтральному визначенні цього поняття пропонуємо наступну дефініцію. *Державно-церковні відносини — це сукупність*

форм суспільно-політичних, економічних, правових та моральних нормативних зв'язків між двома інституціями — державою та інституційними утвореннями релігійного характеру (центрами, управліннями, об'єднаннями, рухами, деномінаціями, братствами, духовними навчальними закладами), що склалися в історичному процесі, які є динамічними, регламентуються та регулюються конституційно-законодавчими актами, загальнолюдськими, демократичними і моральними принципами, традиційно усталеними для конкретної країни звичаями, є однією із складових частин внутрішньої та зовнішньої політик держави і церкви. Тобто означені відносини характеризують рівень, глибину взаємин влади і релігійних організацій, ступінь їх інтеграції або дезінтеграції, співпраці.

Усе вищезазначене дозволяє говорити, що аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічні функції вимагають як системного підходу (розгляду в парадигматичному аспекті, тобто з точки зору його ролі у формуванні певних понятійних систем і семантичних опозицій), так і структурного аналізу (з точки зору його багатозаровості, вертикальних і горизонтальних зв'язків), з обов'язковим урахуванням смислових конотацій, що диктуються мовою.

Отже, аналіз поняття «державно-церковні відносини» та його теоретико-методологічних функцій дає підстави стверджувати, що відносини між державою і церквою не є суто внутрішньою проблемою. Ці взаємини мають також зовнішньополітичний вимір, безпосередньо формують міжнародний імідж України і країн постсоціалістичного простору. Етап взаємоадаптації й становлення взаємин між державою і церквою сьогодні в основному відповідає чинним міжнародним стандартам. Поняття «державно-церковні відносини», за своєю суттю, є практично універсальним та поліфункціональним, таким, що дозволяє охопити предметне поле досліджуваного феномену, виокремити частини об'єкту, який аналізується, висвітлити його характерні риси, обґрунтувати специфіку відносин та наявні інтенції. Поняття «державно-церковні відносини», дає змогу аналізувати об'єкт дослідження як цілісність і водночас — як функціональну підпорядкованість форм організації взаємин між державою і церквою. Функціональність поняття надає можливості для виділення багаторівневих вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків між державними інституціями і церквою, виокремити та проаналізувати моделі державно-церковних відносин та їх головні тенденції, критично розглянути ґрунтовні принципи цих відносин і обґрунтувати шляхи їх оптимізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ

1. Академічне релігієзнавство. Підручник / Під ред. проф. А. Колодного. — К.: Світ знань, 2000. — С. 90–91.
2. Аквинський Ф. Сумма теології / Пер. с лат. — Ч. 2. — К.: Эльга-Ника-Центр. — Т.1. — 576 с.
3. Булгаков С. М. Религия человекобожия в русской революции // Христианский социализм: Споры о судьбах России. — Новосибирск: Наука, 1991. — 350 с.
4. Гегель Г.-Ф.-Г. Философская пропедевтика // Гегель. Работы разных лет. В 2 т. — М.: Наука, 1973. — С. 103–104.
5. Гелей С. Д., Рутар С. М. Політологія. Навч. посібн. — 4-е вид., перероб. і доп. — Львів: Світ, 2001. — 384 с.
6. Гудима А. Релігієзнавство. — Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. — 262 с.
7. Догматичне богослов'я. — Львів: Свічадо, 1934. — С. 18–33.
8. Дюрем К. Археология международных норм религиозной свободы / К. Дюрем // Религиозная свобода. Научный ежегодник. — № 15. — К., 2010. — С. 154–161.
9. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центральної східноєвропейських суспільств: фокус на Україні / В. Єленський. — К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. — 419 с.:
10. Єленський В. Є. Моделі релігійно-суспільного розвитку і державно-церковних відносин у процесі трансформації посткомуністичних країн / В. Є. Єленський. / Держава і церква: уроки минулого і проблема сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. — Ужгород: «Ліра», 2003. — 224 с.
11. Заздравнова О. И. Идеология в эволюционирующем социуме. — Дис... д-ра филос. наук: 09 00 03 / Харьковской национ. ун-т радиоэлектроники. — Харьков, 2002. — 417 с.
12. Коваленко Л. Засади державно-церковних стосунків в контексті становлення віросповідного законодавства // Релігійна свобода: свобода релігії і національна ідентичність — світовий досвід та українські проблеми. — Науковий щорічник. — К.: НПУ, 2002. — С. 139.
13. Кулакевич О. В. Історико-правовий аспект християнської церкви та держави і його значення для України / О. В. Кулакевич // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — Серія: Філософія. Політологія. — Вип. 37. — 2001. — С. 42–43.
14. Липинський В. Релігія і церква в історії України. — Нью-Йорк. — 1956. — С. 13–14.
15. Мала енциклопедія етнодержавознавства. — К.: Українська видавнича спілка, 1996. — С. 221.
16. Політологія. За ред. О. І. Семківа. 2-е вид. — Львів: Світ, 1994. — 560 с.

17. Політологія. Підручник. Вид. 2-е, перероб. і доп. За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. — К.: Академія, 2003. — 528 с. Релігієзнавство // За редакцією С. А. Бублика. — Юрінком Інтер, 2001. — С. 131.
18. Релігійна панорама. Часопис-щомісячник. — 2006. — С. 9.
19. Релігійна свобода і права людини: Правничі аспекти // Упорядник М. Маринович, у 2 т. — Львів: Свічадо, 2001. — Т. 2. — С. 139.
20. Сорокин П. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / П.Сорокин. — Правоведение. — № 4. — 2000. — С. 38.
21. Тощенко Ж. Т. Теократия как форма взаимоотношений религии и власти / Ж. Т. Тощенко // Философские науки. — 33. — 2002. — С. 7.
22. Фрейд З. Будущее одной иллюзии // Сумерки богов. — М.: 1989. — С. 127.
23. Юридична енциклопедія: в 6 т. — К.: 1999, — Т. 2. — С. 163.
24. Юркевич П. Д. Вибране / Пер. з рос. — К.: Абрис, 1993. — 416 с.
25. Яценко В. А. Еволюція державно-церковних відносин в Україні: Дис. на здобуття ст. канд. філос. наук — 09.00.06. — К: 1996. — С. 10.
27. Bellah R. Evolucja religijna, [w:] Sociologia religii. Antologia tekst w. Wyb r i wprowadzenie W. Piwowarski. — Krakow: Zaklad Wydawnichy NOMOS, 1998.— S. 128–130.
28. Durkheim E. O podziale pracy społecznej. — Warszawa: Wyd. Nauk. PWN, 1999. — S.115.
29. Luhmann N. Funccja religii. — Krakow: Zaklad Wydawnichy NOMOS, 1998. — S. 99.
30. Osuchowski J. Stosunki wyznaniowe w Polsce na tle transformacji ustrojowej. Warszawa, 1996. — S. 24.
31. Pietzak M. Prawo Kosci low i zwiazkow wyznaniowych nierzymskokatolickich w Polsce. Warszawa, 1997. — S. 7,8.
32. Weber M. Dzieła zebrane z sociologii religii, t. I–III. — Krakow: Zaklad Wydawnichy NOMOS, 2000. — S. 58.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ «ВЛАДНОЇ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ»

Антон Лісничий, молодший науковий співробітник
Інституту телекомунікацій і глобального інформаційного простору
НАН України, здобувач Університету «Україна»
УДК: 321.015

У статті досліджено кратологічні, інформаційні та часові компоненти, які виступають необхідною базою для розробки дієвої моделі взаємодії владних структур з суспільством щодо вирішення нагальних проблем місцевого значення.

Ключові слова: взаємодія, інформація, час, органи влади, суспільний діалог, модель, розвиток територій.

В статье исследуются кратологические, информационные и временные компоненты, которые выступают необходимыми условиями для разработки действенной модели взаимодействия властных структур с обществом, связанных с разрешением насущных проблем местного значения.

Ключевые слова: взаимодействие, информация, время, органы власти, общественный диалог, модель, развитие территорий.

In this article are researched action models of power (administrative) structures with the community to solve local urgent problems.

Key words: interaction, information, authorities, public dialog, model, territory development.

Постановка проблеми. Дослідження політичних та соціальних процесів в Україні, які спрямовані на подальшу демократизацію влади, вибір ефективних форм правління, оптимізацію процесів пов'язаних з прийняттям важливих рішень з активним залученням широких верств населення, що забезпечують докорінні зрушення в економічній, соціально-політичній та духовних сферах, об'єктивно вимагає врахування усієї сукупності явищ пов'язаних з цими змінами.

При цьому обсяг завдань та масштабів досягнення результатів відчувається від самого початку до завершення дослідження так, як це пов'язане зі складністю, асиметричністю, суперечностями та протиріччями компонентної бази її різновекторністю та різнохарактерністю. Ця системна складність об'єктивно вимагає розроблення методики вивчення та аналізу предметної характеристики сутності змін та участі в них різних суб'єктів, які б забезпечили належним чином динаміку структурних функціональних та ознакових перетворень з урахуванням вимог та позиції населення, що створює перед владними органами складності уже іншого порядку, а саме, високого рівня дієвості та ефективності влади, що оцінюються самим населенням. За таких умов особливої актуальності набувають чинники, що пов'язані з взаємодією владних структур, націленою на вирішення нагальних вимог людей, які необхідно вирішувати динамічно в чітко окреслені проміжки часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблематики відносин людини з політичною владою, суспільства з державою, як основи ідеї демократизації приділяли увагу всесвітньо відомі представники філософської та політичної думки Дж. Локк, Т. Гоббс, Г. Гегель, Й. Гайден, Т. Пейна. Питання взаємовідносин між суспільством і органами влади в той чи інший спосіб вирішуються в працях К. Аллена, Г. Алмонда, Р. Арона, С. Верби, Ю. Габермаса, Р. Дарендорфа, К. Поппера, А. Тойнбі та інших.

В останні роки з'явилося багато вітчизняних наукових досліджень, в яких важливе місце посідають питання взаємодії влади, суспільства та інформації. Зокрема, це представлено в працях Бебика В., Макаренко Ю., Михальченко М., Почепцова Г., Довгого С., Згуровського М., Шевчука В. Останнім часом в наукових колах широкого розповсюдження набуло моделювання в галузі суспільних наук, що досліджують Каракозова Е., Бунік М., Горбатенко В., Ткачук, В., Давидов А., Сурмін Ю.

Однак, як свідчать дослідження, вітчизняній науці та практиці дотепер залишається ще не вирішена проблема окреслення теоретичних основ застосування моделювання задля вирішення нагальних проблем сучасного розвитку територій. Звідси відсутні прикладні методики пов'язані із використанням моделювання при організації взаємодії владних органів із структурами громадянського суспільства.

Метою цієї статті обрано дослідження теоретико-методологічних засад розбудови моделей взаємодії владних структур, інформації в їх часовому вимірі та застосування даних методик для розробки прикладних моделей взаємодії влади з населенням задля вирішення нагальних проблем місцевого значення в оптимально стислий термін.

На рубежі тисячоліть відбуваються кардинальні динамічні зміни, які охоплюють в достатньо великому обсязі владу, суспільні відносини, інформацію, розвиток території, послуги населенню. Їх відчутність пронизує всі сфери людського буття, що обумовлює вибір особливої методології дослідження даного процесу. У цих дослідженнях пізнавальна цінність має акумулюватися до всіх аспектів реальної дійсності. У той же час ця методологія повинна фіксувати сприйняття переконливих аргументів у часовому вимірі а також, підтверджувати обґрунтованість тих чи інших рефлексій, роздумів, думок, необхідних для розуміння універсальних процесів, в тому числі, складної політичної взаємодії різних суб'єктів з врахуванням наростаючої інформаційної динаміки. У цій науковій статті пропонуємо дану методологію за допомогою моделювання.

Модель за визначенням М. Кондакова, — це штучно створена конструкція, яка є аналогом конкретного об'єкта або процесу. Вона в особливий спосіб виражає мислиму форму оригінала та розкриває склад і структуру його складових й одночасно відтворює форми зв'язків та відносин, що утримують відповідне явище чи процес в цілісному стані [1, с. 312–313].

Сучасний російський дослідник А. Давидов використовує моделювання в оцінці соціального часу, «... коли за минулим, сучасним та віддаленим майбутнім прогнозується найближче майбутнє» [2, с. 102]. Моделювання дозволяє пізнати сутність конкретного процесу, явища, визначити його місце в системі соціальних відносин та побудувати модель, що адекватно відображає співвідношення та динаміку важливих соціальних змін та їхню роль у житті суспільства або окремих соціальних груп, здійснити за цією моделлю прогноз змін соціальної обстановки в країні у разі проведення конкретних соціальних заходів [3, с. 12].

За цих умов «Модель — це є певний спосіб представлення x , яке забезпечує хоча б певне наближення до фактичної ситуації. Більше того це означає визнання можливості альтернативних способів представлення x для інших цілей. Розгляд будь-чого в якості теорії x означає визнання, що x управляється такими-то і такими-то принципами, а не просто припущення про те, що з такою-то і такими-то принципами, а не просто припущення про те, що з такою-то метою доцільно представляти x в якості структури, яка управляється цими принципами або, що ці принципи близькі до тих, які управляють x в дійсності» [4, с. 32]. Тому, при такому форматі моделювання необхідно враховувати як пізнавальний вимір так і часовий, а також приймати до уваги ті функції, що притаманні цим конкретним суб'єктам.

Застосування моделювання в управлінській сфері дозволяє розподіляти рольовий статус та функції учасників певного процесу з тим, щоб побудувати в перспективі таку модель суспільного порядку, в якій реально відбувається перетинання та ефективна результативна взаємодія близьких за сенсом та своєю змістовною насиченістю владних структур. Особливе значення моделювання має у сфері взаємовідносин державної та місцевої влади, в політичній сфері, за допомогою якого встановлюють причинно-наслідкові явища й визначають перспективи та закономірності даного різновиду зв'язків і відносин. Методика моделювання взаємодії владних органів може окреслити можливий найефективніший та найвдаліший вектор розвитку подій та наслідків і в той же час вдало об'єднати всі можливі матеріальні, людські, інформаційні, фінансові та інші ресурси на вирішення конкретних завдань в чітко визначений проміжок часу.

Таким чином, методологія моделювання дозволяє охопити величезний обсяг фактологічного матеріалу, яким можна скористатися для всебічного аналізу таких складних взаємовідносин, які пов'язані з владою як окремим компонентом, з інформацією та часом, що теж виступають особливою структурованою базою. Таку модель пропонуємо визначити як «Кратоінфотайм», в якій буде представлена органічна єдність цілісного процесу взаємодії відповідних компонентів й властивостей влади, інформації та часу по забезпеченню очікуваного владою результату. Він буде фіксувати ефективність діяльності владних структур через використання суспільно-значущої інформації задля

вирішення нагальних проблем місцевого значення або надання відповідних соціальних послуг населенню у чітко визначений термін.

В даній моделі кратологічний компонент представлений владою та всією системою владних відносин з урахуванням специфіки діяльності усіх рівнів владарювання на центральному, регіональному та місцевому рівнях. У цьому компоненті концентрується розгалужена інституційна база владних органів з легітимним закріпленням їх повноважень і компетенцій, зі своєю відносною структурною автономією та закріпленими статусами носія влади, з окресленими межами впливу та можливим потенціалом прийняття важливих рішень й забезпеченням реальних результатів їх діяльності. У цих умовах розробка конкретної моделі взаємовідносин владних органів потребує визначення конкретної ресурсної бази окремих владних структур, а також їх інтегративної потенції пов'язаної із ефективною динамічною взаємодією, де уже проявляється новий, об'єднаний обсяг змістовних компетенцій владних інституцій. Особливого значення владний компонент набув при об'єднанні владарювання з інформацією коли з'явився феномен електронного уряду чи цифрового врядування.

Запровадження електронного уряду, за оцінкою відомого британського фахівця з електронного врядування Вішанта Віроккоді, має шанс надавати широкі державні послуги і краще розуміти їх стан та забезпечувати сприйняття розвитку ідеологічної багатоманітності, що відкриває нові умови для використання ІКТ в якості інструменту громадян мати вільний доступ до ознайомлення та використання різних точок зору. Електронна демократія також стимулює та заохочує людей до переваг лібералізації управлінської діяльності через трансформацію бюрократії в новий різновид управлінських професійних контактів з людьми [5, с. 269–285].

Тому досліджуючи взаємодію органів влади необхідно виходити не тільки з того, які владні повноваження вони мають, що визначені законодавством України, а із того, як ці владні повноваження можна практично реалізувати. Якщо застосувати моделювання для аналізу взаємовідносин між державною владою і органами місцевого самоврядування то варто відмітити, що на нормативному рівні, де передбачено Конституцією і Законами України існування двох автономно діючих інститутів влади (самоврядна та державна влада), що чітко можна установити нормативною моделлю. Якщо дану модель розглянути, використовуючи аналітичні знання (нормативну базу) та емпіричні випробування (реальне буденне життя інститутів влади), то ми отримаємо дві абсолютно різні моделі, а саме нормативну і діючу.

Нормативна модель матиме чітко визначене правове поле, до того ж навіть забезпечене судовим захистом, але в діючій емпіричній моделі все це буде носити декларативну формалізацію, так як органи місцевого самоврядування на обласному і районному рівнях не мають необхідної системи виконавчих органів, які б забезпечували реалізацію рішень прийнятих обласними та районними радами. За Конституцією держава зобов'язала органи місцевого самоврядування передати місцевим державним адміністраціям обласного та районного рівнів реалізацію цих повноважень. Звідси моделювання дозволяє установити, що політична сфера визначила просторові рамки емпіричної взаємодії органів самоврядування з державними структурами, підпорядкувавши перших — останнім.

Районні та обласні ради ніяк не впливають на процес виконавчої діяльності на своїх територіях. За них це здійснюють місцеві державні адміністрації. Вони на свій розсуд забезпечують умови досягнення вирішення поставлених завдань місцевого значення. На етапі реалізації рішення абсолютно ігнорується позиція місцевих мешканців, відсутній контроль за використанням коштів, немає можливості враховувати місцеву ініціативу, залучати структури громадянського суспільства, інституції самоорганізації населення. Найбільш виразний приклад, яким можна продемонструвати негативні наслідки такої взаємодії владних структур є реальна ситуація в Україні на територіях, де добувається нафта і газ. Господарчі структури пов'язані з видобуванням цих важливих сировинних ресурсів зареєстровані в столиці і на їх діяльність ніяким чином не може вплинути місцева влада. Люди, які тут проживають страшенно страждають від жахливих екологічних наслідків, пов'язаних з процесом видобутку нафти й газу: забруднена територія, зруйновані дороги, нема відрахувань в соціальну сферу, розповсюдженні захворювання, реальна загроза для життєдіяльності місцевого населення.

Структури місцевого самоврядування мають можливість проводити громадські слухання, сільські та селищні сходи, констатувати такі факти в засобах масової інформації, співчувати людям, інформувати їх про реальний стан, але реально вплинути на ситуацію вони не можуть. Звідси формується

тотальна безвідповідальність і тотальне незадоволення населенням владою як такою. Подібні приклади можна навести з будь-якого іншого напрямку господарської діяльності. Усі вони будуть фіксувати беззаперечний негативізм існування подібного формату взаємодій місцевого самоврядування та державної влади [6, с. 125].

Наступна компонентна складова пов'язана з установами змісту інформації, як відомості в будь-якому форматі чи вигляді, на будь-яких носіях, чи в яких би не було засобах доставки повідомлень про ті чи інші події або діяльність. В той же час інформація це продукт, що фіксує взаємодії відповідних суб'єктів, або даних про методи цієї взаємодії, це нові відомості, які прийняті, зрозумілі й оцінені користувачем учасником або не учасником такої взаємодії. Інформація виступає засобом системної організації матерії й одночасно є системно організованою матерією. Їй притаманна невичерпаність, так як нею може користуватися необмежена кількість суб'єктів. Вона має універсальну змістовність, яку кожний реципієнт може розуміти по своєму. Наступна властивість розкриває її відкритість та загальну доступність, де проявляється масовий характер з широкою системою користувачів. Її якісні параметри розглядаються як сукупність властивостей, що характеризують ступінь її відповідності потребам, цілям, цінностям користувачів та засобам комунікації, а використання може бути пов'язаним з управлінням, з самоорганізацією, з обмеженою організованістю та підконтрольністю.

При моделюванні, інформація не може існувати без взаємодії між відповідними суб'єктами, більше того — вона виступає інфраструктурним підґрунтям як загальної соціальної взаємодії, так і конкретних форм її прояву. Класичним прикладом сучасної інформаційної соціальної взаємодії можна вважати стрімкий розвиток та популярність соціальних мереж в Інтернеті (facebook.com та інші). Велику роль в інформаційній взаємодії відіграють блоги, інформаційні портали з надання різноманітних послуг (booking.com, couchsurfing.org), Інтернет аукціони. Мобільний зв'язок стає все більш доступним, технічно існують всі можливості для переходу на якісно-новий рівень спілкування, де розмова може супроводжуватися онлайн-відео зв'язком співрозмовників. Особливу увагу необхідно звернути на поступову трансформацію владних послуг населенню через он-лайн системи. «Китай стає світовим лідером в «інтернетизації товарів» та монтує в промислові товари масу сенсорів; Кенія обходить багато країн світу у сфері застосування «мобільних грошей» (використання мобільних телефонів для здійснення платежів); азійські країни в цілому є світовими лідерами в області відеоігр» [7].

При цьому будь-яку взаємодію між суб'єктами, у процесі якого один здобуває певні характерні риси, а інший їх не втрачає, можна називати інформаційною взаємодією. Центральним елементом у структурі інформаційної взаємодії виступає поліваріантність соціальних дій, вчинків, прийнятих рішень, пов'язаних з оборотом інформації. В кожній конкретній моделі інформація створює власні просторові межі, відтворює притаманні їй механізми та інструменти впливу, використовує специфічну ресурсну базу та власний розподіл на об'єктів й суб'єктів впливу. Вона допомагає визначити критерії оцінювання результативності дій та може ефективно класифікувати пріоритети розвитку. В симбіозі з кратологічною складовою інформація перетворюється на системоутворювальний автономний детермінант, а може слугувати допоміжним об'єктом по фіксації установленого формату результативності дій владних структур.

І, нарешті, часовий компонент. Він фіксує реальні зміни що наступають у відповідному проміжку часу, відтворює миттєвості часу, встановлює причинно-наслідкові явища та визначає перспективи та закономірності даного різновиду зв'язків та відносин. Щоб зрозуміти зміст та значимість такого компоненту, якому в Україні приділяється не так багато уваги, як того потребує сучасний стан владних відносин, розглянемо один приклад. 30 років пройшло з набуттям містом Сінгапур — характерних ознак держави, тобто самостійності. Із нерозвиненого азійського міста минулого століття Сінгапур в сучасності перетворився за 35 років в мегаполіс, державу (з 1965 по 2000 рік) з надсучасними високорозвиненими технологіями, високим рівнем життя, надвисоким рівнем забезпечення послуг населення, інвестиційно-привабливим регіоном та сталим розвитком своєї державності. Україні до рубежу 35 річчя незалежності — лишилося всього 13 років. Напевно, Україні не вдасться вписати своє ім'я у світову історія найближчим часом, як вдалося це Сінгапуру за короткий термін часу із третього світу скочити в число розвинутих країн світу. Необхідно ще й нагадати, що стартові позиції та потенціали зростання України на початку набуття своєї державності та Сінгапуру у 1965 році дуже відрізнялися. Уявити про такий розрив через 20 років на початку 90-х років минулого століття було неможливо, але час вже згаяно [8].

Тисячолітні традиції української державності за 20 років незалежності не були враховані в жодній з моделей Конституції України. Самоврядна влада протягом двох тисячоліть була основою розбудови державності на наших теренах. Територія Київської Русі проходила від Балтійського узбережжя до берегів Чорного моря в часи княжої доби Ярослава Мудрого, але самоврядність, що є нашим генетичним кодом, вщент знищена радянською системою, так і не відновлена по сьогодні. Знаходячись в пошуках моделі поєднання старих рудиментів владарювання з присмаком сучасних тенденцій місцевого самоврядування, Україна вже марно втратила майже покоління, та на це ще ніхто жодного разу не звернув увагу.

Звернемося до вище запропонованої моделі «Кратоінфотайм». Ця модель застосовувалася під час парламентської виборчої компанії 2012 року в Луганській області під час вирішення деяких проблем розвитку відповідних територій. Формат використання теоретичної моделі на виборах було дещо трансформовано в її можливе практичне уособлення, пов'язане з конкретними формами діяльності органів влади під час проведення виборчої кампанії, в умовах конкурентного середовища динамічного реагування на нагальні проблеми місцевого значення відповідно до потреб населення. У цьому форматі її практичний управлінський характер виглядав як модель «Владної збалансованості». Використання подібної моделі на початку пройшло апробацію в місті Алмазне, де інформаційна змістовність проблематики установлювалася шляхом проведення соціологічного моніторингу за допомогою фокус груп та анкетного опитування.

Дослідження інформаційних об'єктів міста Алмазне надало можливість виявити найактуальнішу для міста проблему. Проблемне питання полягало в тому, що протягом останніх трьох років у місті не закінчено третьої черги газогіну. Із за цього мешканці міста дуже страждають, так як вимушені на верхні поверхи піднімати важке вугілля для опалення власних квартир. Також ця проблема дошкуляє і мешканцям приватних будинків.

Сутність проблеми була пов'язана з тривалою бездіяльністю різних органів влади, які протягом останніх трьох років проводили чисельні наради, засилали контролерів, ревізорів, організували перевірки, а тим часом приватні підприємці захопили незаконно частину земель, через які іде газогін, проектна документація уже застаріла й повністю не відповідає сучасним вимогам для таких споруд. Міська рада Стаханова, до якої входить місто Алмазне, з'ясувала довго до кого що відноситься, хто що фінансує. Людей просто розчарували безкінечними обіцянками та гарантіями різних представників влади, які те й робили, що обіцяли. А як тільки від'їжджали з території — відразу про все забували. Це повторювалося щороку.

Для вирішення цієї проблеми в маленькому індустріальному місті була застосована модель «Владної збалансованості». Діями юристів, соціологів, політологів, економістів, з участю представників різних владних структур, включаючи народного депутата України О. П. Кунченко, за два тижні було розроблено управлінську модель вирішення цієї проблеми. Відповідним органам влади були надіслані протокольні доручення, проведена нарада у голови Луганської ОДА, підготовлені депутатські запити від імені народного депутата. До всіх учасників взаємодії направили зміст громадської думки отриманої соціологами, а поставлені завдання перед різними владними структурами, включаючи правоохоронну систему, широко висвітлювалися в засобах масової інформації, як це і передбачалося моделлю «Владної збалансованості». Про хід реалізації доручень та діяльність владних структур по виконанню графіка робіт, враховуючи рішення обласної ради про виділення додаткових коштів із обласного бюджету на завершення будівництва, місцеве населення отримувало інформацію із засобів масової інформації та з громадських слухань, які регулярно проводилися.

Через місяць соціальна напруга в місті знялась. Люди вперше відчули реальність реакції влади на їх вимоги. На зміну колишніх нарад, обіцянок, приїзду контролерів, ревізорів, які займалися тільки загальними звинуваченнями один одного прийшло прозоре розуміння процесу вирішення цієї проблеми, за допомогою запропонованої моделі. Організація роботи що проходила по розписаній управлінській моделі виглядала зовсім по іншому. Владні та господарчі структури демонстрували чітко узгоджені дії, що здійснювалися в обсязі і в терміни, які їм були попередньо доведені. Так реалізація названої моделі допомогла людям вирішити за два з половиною місяці проблему запуску третьої черги газогіну. Модель «Владної збалансованості» активно використовувалася на виборах 2012 року в Луганській області в містах Северодонецьк, Алчевськ, Алмазне та в Антрацитівському, Лутугінському, Попаснянському районах. Використання подібної моделі отримало схвалення народного депутата О. П. Кунченко та Алчевського міського голови В. Є. Чуба, які були кандидатами в народні депутати на виборах до Верховної Ради України, а також Голови Луганської

обласної адміністрації В. М. Пристюка та Голови обласної ради області В. М. Голенко, керівників районних місцевих адміністрацій та районних рад і відповідних рад названих міст.

Висновки. На підставі проведеного дослідження було надано характеристику компонентної бази необхідної для розробки теоретичної моделі взаємодії органів влади, інформації з урахуванням часового виміру. Запропонована модель була використана в форматі практичної моделі владної збалансованості під час виборчої компанії 2012 року в Луганській області, де вона продемонструвала свої переваги та ефективності застосування моделювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кондаков Н. И. Логический словарь. — М. : Изд-во «Наука». — 1971. — 638 с.
2. Давыдов А. Модель социального времени [Текст] / А. Давидов // Социологические исследования. — 2002. — № 4. — С. 101–107.
3. Райцин В. Я. Моделирование социальных процессов: учебник [Текст] : пособие для студентов факультета «Математические методы в экономике». — М. : Экзамен, 2005. — 189 с.
4. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание. — М., 1988. — 506 с.
5. Vishanth Weerakkody, Social and Organizational Developments through Emerging E-Government Applications: New Principles and Concepts. — IGI Global. 2009. — p. 463.
6. Лісничий А. Моделювання процесів взаємодії державної та місцевої влади в інформаційному просторі єдинокраїнової політичної сфери / Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політичні студії. 2010. Вип. 2. 185 с. с. 120–126.
7. Дэниел Франклин, Джон Эндрюс. Мир в 2050 году. — Издательство: Манн, Иванов и Фербер . — 2012 г. — 368 с. <http://lib.rus.ec/b/397122/read#t1>.
8. Lee Kuan Yew. The Singapore Story: 1965 — 2000. From third world to first. HarperCollins Publishers, N.Y., USA, 2000.

Розділ IV

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ПРОЦЕСИ

УРЯДОВІ КАБІНЕТИ В КОНТЕКСТІ «РАНЬОГО» КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИЗАЙНУ У ВІРМЕНІЇ: 1990—1998 рр.

Збігнев Бялоблоцький, доктор політології, віце-ректор
Вищої школи регіональної економіки в Кутно (Республіка Польща).
УДК 328.17

Запропоновано аналіз «раннього» етапу конституційного дизайну у Вірменії (1990—1998 рр.). Визначено місце урядів у контексті «формальних» та «фактичних» технік оцінювання систем правління Вірменії. Проаналізовано конструкції і способи формування урядів, визначено різницю між ними в умовах превалювання того або іншого формату партійної/непартійної композиції парламенту. Означено проблеми конституційного дизайну у Вірменії.

Ключові слова: уряд, урядовий кабінет, політична система, конституційний дизайн, «фактична» та «формальна» техніки оцінювання систем.

Предложен анализ «раннего» этапа конституционного дизайна в Армении (1990—1998 гг.) Определено место правительств в контексте «формальных»/«фактических» техник оценки систем правления Армении. Проанализированы конструкции/способы формирования правительств, определено различие между ними в условиях того или иного формата партийной/непартийной композиции парламента. Определены проблемы конституционного дизайна в Армении.

Ключевые слова: правительство, правительственный кабинет, политическая система, конституционный дизайн, «фактическая»/«формальная» оценка систем.

The article is dedicated to analyzing the «early» stage of constitutional design in Armenia (1990—1998). The author defined the place of cabinets in context of «formal» and «factual» techniques for valuation governmental systems in Armenia; analyzed the structures and methods of cabinet formation; defined the difference between cabinets in terms of party/non-party format prevalence in parliamentary composition; described problems of constitutional design in Armenia.

Key words: cabinet, cabinet government, political system, constitutional design, «actual» and «formal» techniques for assessment political systems.

Формування певного конституційного дизайну політичної системи становить дуже вагомий процес у плані інституціоналізації цілої низки політичних установ, а також у плані прийняття консолідованого рішення із приводу розвитку заданих інституцій у тих чи інших політичних практиках. У цьому ракурсі Вірменія собою становить дуже цікавий випадок, особливо із огляду на те, що конструювання у ній конституційного механізму (в даному випадку ми наголос робимо на розподілі повноважень між центрами політичного впливу/гілками влади) відбувалося за кількома патернами, які стали підставою виокремлення щонайменше двох фаз розвитку практик інституційних/міжін-

ституційних відносин: «ранньої» та «зрілої». Перша становить собою ситуацію конституційних пошуків, а також перших спроб апробації конституційного дизайну, коли особливості функціонування політичних інститутів позиціонувались як неінституціоналізовані та внутрішньо-конфліктні (1990–1998 рр.). А друга репрезентує випадок, коли конституційний процес почав набирати більш систематизованого і консолідованого формату, а політичні інститути почали функціонувати за інституціоналізованими практиками (починаючи з 1998 р., проте в особливій мірі з 2007 р.). Дві фази конституційних пошуків та дизайну Вірменії вимагають наукового аналізу, особливо в контексті функціонування урядів — своєрідної «вершини» піраміди розподілу владних повноважень, навколо якої й відбувається конструювання/модифікування основних законів.

Річ у тому, що в окремих країнах (в тому числі й пострадянських) дискусії із приводу становлення тієї чи іншої системи правління завершені, а в інших даний процес триває ще й досі. У заданому випадку Вірменія становить собою приклад другого сценарію, адже її політична та конституційна система часто піддавалась переінтерпретації, модифікації та модернізації (варто наголосити, що практично у всіх перехідних країнах, а Вірменія позиціонується такою, становлення політичної системи є довгостроковим процесом, завершення якого прогнозувати важко): причиною такого феномену вважається перманентне коливання поміж тим, яким чином варто здійснювати управлінський процес у межах означення президентських, напівпрезидентських і парламентських практик/технік (до уваги беремо методики А. Льюїса [11], А. Лейпхарта [12], Х. Лінца [13], Дж. Сарторі [20], М. Шугарта та Дж. Кері [21]), що мало місце у Вірменії. Крім того, зазначена специфіка отримує додаткову модальність на підставі того, що часто оцінювання систем правління у перехідних країнах відбувається через врахування двох технік — «конституційної» та «фактичної» (мова йде про виокремлення останніх у доробках таких науковців, як А. Арато [3], Й. Елстер [6], Дж. Хеллман [8], Г. Хачатрян [9], У. Преусс [19], Г. Харутюнян та інші [7]), — що своїм наслідком має ускладнення наукового аналізу.

На цій основі об'єктом дослідження є політична система Вірменії у проміжку 1990–1998 рр. (період після 1998 р. повинен бути об'єктом іншого політологічного аналізу). Предметом постають урядові кабінети і їх політичні наслідки в контексті «раннього» етапу конституційного дизайну у Вірменії (1990–1998 рр.). Мета статті полягає у концептуальному наповненні змісту і сутності урядів як органів виконавчої влади у ракурсі конституційного процесу у Вірменії. Дослідження урядів у контексті конституційних пошуків у Вірменії здійснено з огляду на доробки таких дослідників: Г. Мкртигч [1], А. Арато [3], Й. Елстер [6], Г. Хачатрян [9], А. Маркаров [14–16], Н. Мкртчян та Б. Садоян [17], У. Преусс [19] тощо.

У Вірменії питання про прийняття конституції було висунуте через кілька місяців після прийняття Декларації про незалежність Вірменії (прийнята Верховною Радою Вірменії 24 серпня 1990 р.¹). А вже 5 листопада 1990 р. із заданого приводу парламент створив Конституційну комісію для підготовки проекту нової конституції (А. Арато підкреслює, що діюча конституція 1978 р. повинна була трансформуватись у новий основний закон: тому науковець вказує на ефект «розриву» зі старою системою, яка щодо Вірменії була наближена до парламентаризму, а також із початком творення нової політичної системи [3, с. 96]). Комітет складався із 20 політиків, членів парламенту і професійних юристів. Комісію очолив актуальний на той час голова Верховної Ради Вірменії Левон Тер-Петросян. Проте до того, як мало місце перше засідання Комісії, пройшов майже цілий рік (відбулось 15 жовтня 1992 р.). За цей час вірменська політична система зазнала значних змін, бо в країні відбувся перехід від «фактичного» парламентаризму (за наслідками радянської конституції 1978 р.) до «фактичного» напівпрезиденталізму. При цьому у часових межах парламентаризм може бути оцінений у Вірменії в проміжку 24 серпня 1990 — 16 жовтня 1991 рр., протягом якого сформовано лише один урядовий кабінет — на чолі з В. Манукяном (кабінет створено 13 серпня 1990 р., але ми аналізуємо його від акту проголошення незалежності; він тривав до 22 листопада 1991 р.). Після цього наступний уряд вже сформовано за умови присутності всенародно обраного президента (тобто «фактичний» парламентаризм припинив своє функціонування).

Перший уряд (на чолі з В. Манукяном) створено за наслідками парламентських виборів у 1990 р. силами Національного демократичного союзу (AZhM). Однак, з формальної точки зору, кабінет був непартійним [18, с. 329], оскільки не мав прив'язки до партійної композиції парламенту. Річ у тому, що із наслідків виборів у 1990 р. сформовано парламент, що був однопартійним — у складі Комуністичної партії Вірменії² (136 мандатів). Також були репрезентовані й непартійні депутати

¹ 21 вересня 1991 р. відбувся референдум, на якому 99,5 відсотка виборців підтримали ідею незалежності від СРСР.

² Мова йде про партію, яка була єдиною офіційною політичною силою у радянський період розвитку Вірменії.

(59 мандатів). Ще 64 місця залишились вакантними. Поміж депутатів непартійного рангу домінуючими були ідеї Панвірменського національного руху (PANM) — ліберальної політичної партії Вірменії. А партія позиціонувалась із Л. Тер-Петросяном, який 16 жовтня 1991 р. обраний президентом Вірменії. Формально партія не проводила мандатів до парламенту, лише після виборів нею було сформовано депутатську групу. Тому ми приймаємо висновок про технократичну природу урядового кабінету (у зворотному ж випадку доводиться говорити про партійний уряд меншості, який залучився підтримкою непартійних депутатів). Уряд припинив свої повноваження з наслідків виборів президента, коли відбулось переформатування виконавчої гілки влади у країні. Проте щодо цього відбулась ціла низка переговорів і суперечок інституційного характеру, які врешті вплинули на скасування «парламентської» системи управління, про що вказує А. Маркаров [15].

На основі Декларації про незалежність Вірменії, яка проголосила розподіл влади на виконавчу, законодавчу та судову, 25 червня 1991 р. парламент прийняв рішення про запровадження посади президента у Вірменії, а також призначення президентських виборів на 16 жовтня 1991 року. Не було сумнівів відносно необхідності такої посади, але виникла суперечка про обсяг повноважень, якими буде наділено президента. З заданого приводу виникли дві позиції: одна на підтримку сильного президента, друга — на підтримку слабого президента, як продовження ідеї парламентаризму (відповідно у другому варіанті президента мав обирати парламент). Прихильники парламентської моделі виходили з того, що вона надає кращі можливості для уникнення централізації влади, концентрації її в руках однієї людини. Варто зазначити, що історично в країні вже діяла традиція парламентаризму — під час Першої Вірменської Республіки в 1918–1920 рр. [9, с. 17]). Крім того, прихильники цієї моделі виходили з того, що розвиток парламентаризму у поєднанні із запровадженням пропорційної виборчої системи, позитивно впливатиме на створення і розвиток політичних партій та їх інституціоналізацію у Вірменії, в той час як сильна президентська система буде, навпаки, перешкоджати цьому процесу.

Прихильники моделі сильного президента вважали, що у випадку, якщо функціонуватиме непрофесійний парламент і будуть створені слабкі партії, політична система не зможе протистояти анархії, що в кінцевому результаті може призвести до диктатури. Важливим був і контекст ситуації, в межах якого дебати щодо інституційних змін відбувалися паралельно із необхідністю політичних перетворень та економічної трансформації від планової економіки до ринкової, а також перспективами і небезпеками реалізації політики національного будівництва (Вірменія була учасником/стороною формально зовнішнього військового конфлікту в Карабасі). Тому, прихильники моделі сильної президентської влади розглядали її як більш ефективну щодо вирішення проблем, які існували на той час, у порівнянні з моделлю парламентаризму.

До кінця 1991 р. парламент прийняв два закони — «Про Президента Республіки Вірменія» [1, 2] (1 серпня 1991 р.) і «Про Верховну Раду Республіки Вірменія» (від 19 листопада 1991 р.). Ці закони заклали підстави до створення сильної президентської влади у Вірменії. Проте суперечки з приводу сили президентських повноважень продовжились. Тут потрібно наголосити, що прихильниками сильних президентських повноважень були переважно люди, причетні до владного режиму. Прихильниками ж парламентської моделі були переважно опозиціонери, які прагнули розширення впливу парламенту на політичне життя країни [9; 677].

Після запровадження інституту президента у Вірменії, прийняття законів про президентську владу, а також про Верховну Раду, баланс у виконавчих і законодавчих відносинах змінився у напрямі до домінування президента. Це явище трансферу влади в напрямі встановлення сильних президентських повноважень не є унікальним лише для Вірменії, оскільки більшість пострадянських держав встановили подібні системи правління з сильними президентами.

Відповідно до закону, президента мали обирати на п'ять років на загальних виборах. Він був відповідальним за призначення та звільнення із посади прем'єр-міністра та за пропозицією прем'єр-міністра всіх членів уряду. Також прем'єр-міністр й члени уряду повинні були в процесі свого призначення отримати парламентську довіру. Закон передбачив зміни і щодо процесу прийняття рішень. Якщо раніше парламент ніс повну відповідальність за законотворчість, то після змін політичної системи президент отримав право вето. Парламент міг голосувати за законопроект простою більшістю голосів від загальної кількості депутатів. Але для прийняття деяких законів потрібною була кваліфікована більшість 2/3 голосів — у випадку прийняття поправок до конституції (конституційні закони), вогуму недовіри (відкликання) голови парламенту та першого заступника голови, а також заступника голови і секретаря парламенту. Законопроекти, прийняті парламентом, зо-

бов'язані були підписуватись президентом протягом двох тижнів — в іншому же випадку повертались до парламенту з пропозиціями і запереченнями, що вимагало нового обговорення та переголосування. Парламент міг затвердити президентську пропозицію простою більшістю голосів, але парламент теж міг наполягати на своїй версії законопроекту, задля прийняття якої необхідно було отримати 2/3 голосів парламентарів [16]. В останньому випадку президент повинен був підписати закон протягом п'яти днів. Якщо президент не підписав або ж не повернув законопроект протягом двох тижнів, або же не підписав його протягом п'яти днів після другого голосування, закон опубліковувався за підписом спікера парламенту [15].

Практично, наприкінці 1991 р. Вірменію було трансформовано у президент-парламентську модель напівпрезиденталізму. Відповідно задану систему хотіли інституціоналізувати на підставі прийняття конституції. У проміжку 15 жовтня 1992 — 11 травня 1993 рр. було проведено 109 засідань по підготовці основного закону [9, с. 21]. Проект, запропонований 24 червня 1993 р., позиціонував Вірменію як систему, подібну до моделі, яку має Франція з точки зору сильних повноважень президента. Однак, у Вірменії президент не входив у структуру виконавчої влади, а виконував функцію арбітра конституційного процесу. Проте урядовий кабінет мав стати об'єктом довіри як президента, так і парламенту. Одночасно, експерти зазначали, що у проекті був проблемний момент, який зводився до гіпотетичного стану, коли президент мав підтримку парламентської більшості (на партійній або непартійній основі) — тоді важелі впливу глави держави ставали фактично нелімітованими. Цей проект було визначено як основний, оскільки його було запропоновано державними структурами.

Усього було створено кілька проектів, ініціаторами яких були різні політичні партії. Серед них виокремлюємо наступні: законопроект Г. Хачатряна (грудень 1992 р.), законопроект Християнсько-демократичного союзу Вірменії; «проект шести»³ (опозиційний законопроект, запропонований шістьма політичними силами, проте без участі провідних опозиціонерів: Комуністичної партії, а також Союзу національного самовизначення); проект Конституційної комісії (20 квітня 1994 р.).

Виникли дискусії і з приводу способу прийняття конституції. Тут постало три варіанти розвитку подій: 1) через парламентське голосування; 2) Конституційною Конвенцією, яка мала законодавчі повноваження та формувалася на основі виборів громадянами; 3) через референдум. Президент Л. Тер-Петросян запропонував змішаний варіант прийняття конституції — розробка проекту конституції Конституційною комісією, наступний розгляд проекту у парламенті та референдум із приводу прийняття конституції. Референдум по прийняттю конституції, на підставі проекту, запропонованого державними структурами, відбувся 5 липня 1995 р. В референдумі взяло участь мало виборців, внаслідок чого за проект конституції проголосувало лише 37,6 відсотка від загального числа виборців) [14].

Якщо проаналізувати урядові кабінети, які було створено у проміжку 1991–1995 рр., ми можемо виокремити наступні:

1) на чолі з Г. Арутюняном, який прямо позиціонувався як технократичний, оскільки в першу чергу його було створено непартійним прем'єр-міністром, який також мав підтримку депутатських фракцій, що виникли не за наслідками парламентських виборів у 1990 р., а через розподіл преференцій на підставі проголошення незалежності (тому їх варто розраховувати у відносному значенні фракцій⁴) — уряд існував з 22 листопада 1991 до 30 липня 1992 рр.;

2) на чолі з Х. Арутюняном, який також позиціонувався як непартійний — відповідно уряд означено як технократичний (існував з 30 липня 1992 до 2 лютого 1993 рр.);

3) на чолі із прем'єр-міністром Г. Багратяном, який пройшов два етапи послідовного розвитку: до прийняття конституції і проведення парламентських виборів у 1995 р. (перший етап) та після цього (другий етап) — уряд може бути оцінений як технократичний, хоча прем'єр-міністр і позиціонувався (у першому етапі) як член Панвірменського національного руху (PANM).

³ Президента мав обирати спеціальний орган, який складався з членів парламенту — Національної ради та представників органів місцевого самоврядування. Президент мав повноваження розпуску парламенту у специфічних ситуаціях (після вотуму недовіри при умові, що протягом 15 днів не буде сформовано нового кабінету; за пропозицією глави уряду із приводу недовіри парламенту — тоді президент міг також розпустити парламент, якщо останній протягом 21 дня не сформував нового уряду). Президент пропонував парламенту кандидатуру прем'єр-міністра, а решту складу в уряді формували його голова. Якщо уряду не сформовано, президент мав право утворювати технократичний уряд, а парламент протягом 21 дня мав сформувати повноцінний кабінет на партійній основі. Якщо цього не відбувалось, президент міг розпускати парламент.

⁴ Варто наголосити, що прем'єр-міністр потрапляв під сферу впливу Панвірменського національного руху (PANM).

Формально всі урядові кабінети, створені у цей період, повинні бути означені як технократичні. Річ у тому, що вони отримували більшість голосів у парламенті, значною мірою внаслідок підтримки позафракційних депутатів. Крім того, підтримка президента і урядового кабінету базувалась на позапартійній більшості. Якщо застосовувати методологію С. Скач, тоді варто зауважити, що умовно мова йшла про систему уніфікованої, проте непартійної, більшості — при цьому, наголос варто робити й на тому, що Панвірменський рух часто розглядають як сформовану парламентську фракцію, внаслідок чого з'явилися перші атрибути забезпечення партійної підтримки урядів.

Нова конституція Вірменії від 1995 р. встановила напівпрезидентську систему президент-парламентському типу. Заданий феномен визначався наступним чином: президент обирався на всезагальних виборах терміном на п'ять років — не більше, ніж два рази підряд; президент призначав та звільняв прем'єра урядового кабінету; прем'єр-міністр особисто продукував склад урядового кабінету; продовж двадцяти днів після формування уряд мав представити програму власної діяльності парламенту (Національним зборам); парламент продовж 24 годин міг ініціювати голосування із приводу вотуму недовіри однією третиною своїх членів (якщо ніяких дій не відбувалося або голосування за вотум недовіри не проводили, програма вважалася затвердженою; якщо ж прийнято вотум недовіри, прем'єр-міністр йшов у відставку, а президент протягом 20 днів приймав її, при формуванні нового кабінету); уряд очолював виконавчу владу країни, але президент головував на засіданнях уряду (головувати також міг прем'єр-міністр, який проводив щоденну діяльність уряду і координував роботу міністерств); президент мав право на розпуск парламенту із приводу небажання прийняття певного закону, навіть тоді, коли закон підтримувала кваліфікована більшість голосів (лиш через переговори з прем'єр-міністром).

Але, одночасно на практиці, ми могли спостерігати використання президентом процедур, що не властиві для напівпрезиденталізму (часто в політичній науці цей феномен трактується як факт зближення з президентською конструкцією розподілу влади). На користь цього свідчить той факт, що президент мав значні призначальні та скасувальні повноваження щодо прем'єра уряду, генерального прокурора та чотирьох із дев'яти членів Конституційного суду [17]. Коли парламент не призначав голову Конституційного суду протягом 30 днів після формування останнього, це здійснював президент. Президент представляв країну в міжнародних відносинах, укладав міжнародні договори, підписував договори, ратифіковані Національними зборами. Президент призначав і відкликав дипломатичних представників. Ще президент був головнокомандувачем збройних сил і робив призначення на вищі військові посади. З подання президента парламент приймав рішення про оголошення війни, президент приймав рішення про застосування військової сили. Теоретично же парламент міг оголошувати імпічмент президентові за скоєння злочинів (2/3 голосів депутатів, а також після згоди на це Конституційного суду) [9, 15].

Конституція проголосила принцип поділу влади, та насправді ж це не завжди діяло, бо не були проявлені у повній мірі механізми реальної системи стримувань і противаг. Конституція теж не гарантувала незалежних функцій окремих гілок влади. В цілому політичну систему варто означити як «трикутну структуру», що включала в себе законодавчу, виконавчу і судову гілки влади, які були «затінені» інститутом президента. Попри те, що формально із 1991 р. діяв напівпрезидентський режим президент-парламентського типу, який своє інституційне обґрунтування отримав у Конституції 1995 р., фактично же доводилось говорити про псевдодемократичну політичну практику, особливо у період 1995–1997 рр. Саме остання була причиною реалізації президентом повноважень, що не властиві для систем, які формально трактуються як напівпрезидентські.

Варто наголосити, що з огляду на конституційні рамки, інституціоналізовані у Вірменії, а також політичні події, ймовірними були два сценарії (траєкторії) розвитку подій. По-перше, коли президент, був підтримуваний однопартійною більшістю парламенту, він отримував фактично необмежену владу виконання повноважень у всіх сферах державної політики. Цей сценарій опишувався так званою «системою уніфікованої більшості», яка стала політичною реальністю у 1995–1997 рр., тоді політична система в країні найкраще могла бути описана як «суперпрезиденталізм з органами законодавчої, виконавчої і судової влади», повністю підпорядкованими президенту. Відповідно політичний процес більшістю науковців оцінювався, як псевдодемократичний (діяв під прикриттям напівпрезидентського конституційного формату). По-друге, коли «шлях розвитку» був визначений своєрідним дуалізмом виконавчої влади та більш збалансованим форматом співіснування виконавчих та законодавчих відносин у тому плані, що парламентська більшість не підтримувала курсу президентської політики, тобто відрізнялась у своїй партійній

(на підставі переваг виборців) більшості. Мова йшла про так звану конструкцію «системи розділеної більшості», у якій могли виявлятися атрибути когабітаційних процесів (що зрештою також у випадку Вірменії повинно бути проаналізовано). Перший сценарій був наслідком проведення парламентських виборів у 1995 р.

Таблиця 1. — Результати парламентських виборів у Вірменії (1 серпня 1995 р.) [18, с. 329]

Партія / блок	Кількість мандатів за мажоритарною системою	Відсоток голосів за пропорційною системою	Кількість мандатів за пропорційною системою	Повна кількість мандатів
Республіканський блок (Н) ⁵	99	42,66	20	119
Партія "Шамірам" (Sh)	—	16,88	8	8
Вірменська комуністична партія (НKK)	1	12,10	6	7
Національний демократичний союз (AZhM)	2	7,51	3	5
Союз національного самовизначення (AIM)	—	5,57	3	3
Вірменська демократична ліберальна партія (RA)	1	2,52	—	1
Вірменська революційна федерація (ННТ)	1	—	—	1
Непартійні	45	—	—	45
Вакантні посади	1	—	—	1
Разом	150	87,24	40	190

Під час парламентських виборів 1995 р. було використано змішану виборчу систему, в якій домінувала мажоритарна складова. Внаслідок цього, до парламенту пройшли сім політичних партій/блоків — домінуючим, відповідно і урядовим, став Республіканський блок. Для формування урядового кабінету партія скористалась підтримкою непартійних депутатів. Таким чином було продовжено функціонування урядового кабінету на чолі з Г. Багратяном (формально почався його другий етап, про що зазначено вище). Формально, у заданому випадку мова повинна йти про модифікований непартійними депутатами однопартійний уряд більшості у форматі парламентської підтримки, проте про технократичний кабінет у плані його складу (уряд існував з 29 липня 1995 до 4 листопада 1996 рр.⁶, прем'єр-міністр у своїй діяльності позиціонувався саме з фракцією Республіканського блоку). Схожим чином сформовано ще два уряди: 1. на чолі А. Саркісяна (4 листопада 1996 — 19 березня 1997 рр.), коли теж відбулось доповнення однопартійної підтримки впливом непартійних депутатів, проте посада прем'єр-міністра була непартійною; 2. на чолі Р. Кочаряна (20 березня 1997 — 3 лютого 1998 рр.), коли прем'єр-міністр також був непартійним.

Приступаючи до аналізу другого сценарію, варто знову ж таки зазначити факт, що напівпрезидентська конституція у Вірменії передбачала можливість «зміщення» влади. Задані події сталися у 1998 р., коли президентом обрано Роберта Кочаряна, який був останнім прем'єр-міністром урядів,

⁵ Республіканський блок (Нанрапетутюн, Н) — електоральна коаліція у складі наступних партій: Панвірменський національний рух (PANM), Демократична ліберальна партія (Науастані Рамгавар Азатакан Кусахтсутюн, НРАК), Республіканська партія (Науастані Нанрапетакан Кусахтсутюн, ННК), Християнсько-демократичний союз, «Інтелектуальна Вірменія», Соціал-демократична партія (Нунчакіан, Ну).

⁶ Кабінет Г. Багратяна припинив свої повноваження за наслідками президентських виборів, які мали місце 29 вересня 1996 р. — хоча фактично кабінет у заданому складі існував до 4 листопада 1996 р., коли й було сформовано новий уряд.

сформованих в період президентства Л. Тер-Петросяна. До цього Л. Тер-Петросян (обраний у 1996 р. на повторний термін президента) втратив підтримку парламентської більшості, адже близько 40 депутатів з урядового Республіканського блоку, що раніше забезпечував уніфіковану підтримку прем'єр-міністра Р. Кочаряна, перейшли у депутатську «групу Еркарапа», а остання позиціонувалась винятково із діючим прем'єр-міністром.

Ситуація була спричинена в основному впливом протиріч, які поділили правлячу еліту щодо питання про врегулювання проблеми карабаського конфлікту. 2 лютого 1998 р. правляча коаліція Республіканський блок, яка була утворена в 1995 р., розпалась на дві окремі частини, власне тоді більшість приєдналась до вищезгаданої депутатської «групи Еркарапа», сформованої ще восени 1997 р.⁷ Вперше у Вірменії відбулось суттєве посилення повноважень прем'єр-міністра й урядового кабінету, а система чітко спрацювала як напівпрезидентська. При цьому на практиці втілено систему розділеної більшості. З цього приводу у президента було лише дві можливості. Перша — розпуск парламенту та оголошення нових виборів, при цьому президент не мав жодних гарантій, що новообраний парламент буде підтримувати його політичний курс. Друга — це подальша когабітація президента з прем'єр-міністром (вони мали підтримку протилежних парламентських частин і фактично різних парламентських фракцій).

Саме тому Л. Тер-Петросян подав 3 лютого 1998 р. у відставку, яка була підтримана Національними зборами наступного дня. Відповідно до конституції, дострокові президентські вибори повинні були відбутись протягом 40 днів, що й мало місце. У другому турі виборів перемогу отримав формально непартійний кандидат (попередній прем'єр-міністр) Р. Кочарян. Він був підтриманий депутатською «групою Еркарапа» та іншими дрібними політичними партіями. Фактично у напівпрезидентській системі (наприкінці 1997 р.) закінчився період уніфікованої більшості, а країна опинилась перед ситуацією необхідності проведення реформ. Крім того, після дострокових президентських виборів фракції та групи вірменського парламенту досить довго не могли домовитись із приводу формування наступного кабінету. На цій основі (в силу того, що чергові вибори до парламенту мали відбутись у 1999 р.) було прийнято рішення про творення уряду на технократичній основі. Його очолив А. Дарбінян. Задану ситуацію Я. Кіс пояснює нездійсненим механізмом «координованого транзиту» у Вірменії, внаслідок чого некоординованість поширилась й на конституціоналізм [10, с. 304].

Пропонуючи висновок з приводу етапів розвитку політичної системи Вірменії протягом 1990–1998 рр., необхідно зазначити, що остання пройшла кілька етапів свого становлення: 1) парламентаризм (без посади президента) (1990–1991 рр.); 2) фактичний напівпрезиденталізм президент-парламентського типу (за методикою Х. А. Чейбуба — президенталізм із посадою прем'єр-міністра [4, 5]) (1991–1995 рр.). Цей період може бути означений умовно, як час існування системи уніфікованої більшості, адже більшість формувалась непартійними мандатами. Також щодо нього ми можемо застосовувати означення збалансованої фази напівпрезиденталізму, системи домінуючого лідерства, де президент домінував над прем'єр-міністром, а теж президент-подібного президент-парламентаризму, в якому президент міг звільнити прем'єра та уряд, проте не міг розпустити парламент; 3) формальний/юридичний напівпрезиденталізм президент-парламентського типу від моменту прийняття конституції у 1995 р. (1995–1998 рр.), який варто поділяти на наступні періоди: а) 1995–1997 рр. — система уніфікованої більшості⁸ й президент-домінуюча фаза; б) 1998 р. — система розділеної більшості й прем'єр-домінуюча фаза. У цьому проміжку були сформовані наступні урядові кабінети:

⁷ 1 листопада 1997 р. вірменські ЗМІ опублікували статтю президента «Війна чи мир — момент серйозності», в якій було представлено два підходи щодо врегулювання конфлікту — так званий «поетапний» підхід та «пакетний» підхід. Хоч президент вибрав перше рішення, як стало ясно в ході засідання Ради Безпеки, що відбулося 7–8 січня 1998 р., прем'єр Р. Кочарян, міністр оборони В. Манукян та міністр внутрішніх справ й національної безпеки С. Саркісян були проти цього. 14 січня 1998 р. прем'єр-міністр Кочарян під час зустрічі із журналістами визнав, що існують значні суперечності у вищих ешелонах влади. Проте вже через кілька днів президент Карабаху А. Гукасян теж заперечував доцільність поетапного підходу, отримавши відповідь від Л. Тер-Петросяна через прес-секретаря, зазначивши, ніби керівництво Карабаху не повинне втручатися у внутрішні справи Вірменії. Але вірменські «силовики» (найвищі сили безпеки і військові чиновники) визначили свої позиції і тільки союзник президента, мер Єревана В. Сірадегян, подав у відставку 2 лютого 1998 р. [15].

⁸ Фактично система уніфікованої більшості тут позиціонувалась як суперпрезиденталізм, а система розділеної меншості та розділеної більшості — як президент-парламентаризм.

Таблиця 2. — Урядові кабінети в Вірменії протягом 1990–2012 рр.

Президент	Прем'єр	Перебування при владі	Партія прем'єра	Конструкція міністерських посад
–	В. Манукян	13.08.1990–22.11.1991	AZhM	н/п + AZhM
Л. Тер-Петросян 1 (1991–1996 рр.)	Г. Арутюнян	22.11.1991–30.07.1992	н/п	н/п + PANM
	Х. Арутюнян	30.07.1992–02.02.1993	н/п	н/п + PANM
	Г. Багратян 1	03.02.1993–29.07.1995	PANM	н/п + PANM
	Г. Багратян 2	29.07.1995–04.11.1996	Н	н/п + Н
Л. Тер-Петросян 2 (1996–1998 рр.)	А. Саркісян	04.11.1996–19.03.1997	н/п	н/п + Н
	Р. Кочарян	20.03.1997–03.02.1998	н/п	н/п + Н
Р. Кочарян 1 (1998–2003)	А. Дарбінян	10.04.1998–11.06.1999	н/п	н/п

Важливе значення у конструкції має оцінювання того, наскільки ефективно відбувалось поєднання президентських повноважень із підтримкою глави держави у парламенті. Різниця може полягати, наприклад, у абсолютній (чи однопартійній) моделі підтримки більшості або навпаки в підтримці коаліційної більшості (багатопартійній підтримці). Унаслідок цього можна оцінювати ймовірність конфліктів у системі виконавчої влади, і на цій підставі робити припущення про ймовірні внутрішні параметри ефективності урядів у структурі виконавчої влади в 1990–1998 рр.

Стосовно президента Л. Тер-Петросяна потрібно виокремлювати два періоди, що були пов'язані із двома термінами його президентських повноважень. У проміжку 1991–1996 рр. (перший період президентства) варто виокремлювати два етапи розвитку відносин між президентом та парламентською більшістю, роздільною датою яких стали парламентські вибори у 1995 р., а також прийняття конституцій: 1) перший період у 1991–1995 рр. — коли президент мав квазіпартійну більшість у парламенті на основі абсолютної підтримки Панвірменського національного руху (PANM); 2) другий період у 1995–1996 рр. — коли президент мав партійну підтримку у межах квазікоаліційного Республіканського блоку, який був альянсом кількох партій — Панвірменського національного руху, Демократичної ліберальної партії, а також Християнсько-демократичного союзу, Республіканської партії тощо). Другий етап (1996–1997 рр.) був продовженням, у період другого терміну президентства Л. Тер-Петросяна, атрибутів, які були властиві політичній системі Вірменії у 1995–1996 рр. Процес закінчився наприкінці 1997 — на початку 1998 рр., коли президент опинився в ситуації відсутності парламентської більшості — це й стало причиною відставки глави держави. Крім того, це відіграло ключову роль у факті необхідності конструювання поправок до конституції Вірменії від 1995 р. (що, в свою чергу, вимагає окремого наукового аналізу).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Мкртыч Г.* Политическая и конституционная реформы в Армении / Гимишян Мкртыч // Аракелян А. Процесс конституционно-политической реформы в Грузии, в Армении и в Азербайджане : политическая элита и голос народа / Армине Аракелян, Гиа Нодиа. — Тбилиси, 2005. — С. 134–155.
2. О Президенте Республики Армения // Закон Республики Армения № С-0367-1 от 1 августа 1991 года. — Ереван.
3. *Arato A.* Constitution and Continuity in the East European Transitions, Part I : Continuity and its Crisis / Andrew Arato // Constellations. — 1994. — Vol. 1. — P. 92–112.
4. *Cheibub J. A.* Democratic Institutions and Regime Survival : Parliamentary and Presidential Democracies Reconsidered / Jose Antonio Cheibub, Fernando Limongi // Annual Review of Political Sciences. — 2002. — Vol. 5. — P. 151–179.
5. *Cheibub J. A.* Presidentialism, Parliamentarism, and Democracy / Jose Antonio Cheibub . — Cambridge University Press, 2007. — 202 p.
6. *Elster J.* The Necessity and Impossibility of Simultaneous Economic and Political Reform / Jon Elster // Greenberg D. Constitutionalism and Democracy : Transitions in the Contemporary World / Douglas Greenberg. — Oxford University Press, 1993. — P. 267–274.
7. *Harutyunyan G.* The Constitutional Review and its Development in the Modern World (A Comparative Constitutional Analysis) / G. Harutyunyan, A. Mavcic. — Yerevan — Lyubljana, 1999.
8. *Hellman J.* Constitutions and Economic Reform in the Post-Communist Transitions / Joel Hellman // East European Constitutional Review. — 1996. — Vol. 1. — No. 5. — P. 46–53.

9. *Khachatryan H.* The First Constitution of the Republic of Armenia / Henrik Khachatryan. — Yerevan : United Nations High Commissioner for Refugees, 1998. — 302 p.
10. *Kis J.* Between Reform and Revolution / Janos Kis // East European Politics and Societies. — 1998. — Vol. 2. — P. 300–383.
11. *Lewis A.* The EU and Belarus : Between Moscow and Brussels / Ann Lewis. — London : Kogan Page, 2002. — 429 p.
12. *Lijphart A.* Democracies : Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries / Arend Lijphart. — New Haven, 1984. — 229 p.
13. *Linz J.* Presidential or Parliamentary Democracy : Does It Make a Difference? / Juan Linz // Linz J. The Failure of Presidential Democracy : Comparative Perspectives / Juan Linz, Arturo Valenzuela. — Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1994. — P. 3–87.
14. *Markarov A.* Armenian Constitutional Changes : Slight Amendments or Heavy Reform? / Alexander Markarov // Sprawy Polityczne (Political Affairs), Poland. — 2002.
15. *Markarov A.* Regime Formation and Development in Armenia / Alexander Markarov // Uyama Tomohiko. Empire, Islam, and Politics in Central Eurasia. — 21st Century COE Program Slavic Eurasian Studies. — 2007. — No. 14. — P. 301–329.
16. *Markarov A.* The Institutional Arrangements within Armenian Transition / Alexander Markarov // Unpublished, 2000.
17. *Mkrtchyan N.* Armenia's Constitution and the Separation of Powers Among the Executive, Legislative and Judicial Branches of Government : the New System of Separation of Powers / Nerses Mkrtchyan, Bagrat Sadoyan // North Atlantic Treaty Organization (NATO).
18. *Nohlen D.* Elections in Asia : A data handbook [Volume I] / Dieter Nohlen, Florian Grotz, Christof Hartmann. — Oxford university press, 2001. — 876 p.
19. *Preuss U.* Constitutional Power-Making of the New Polity : Some Deliberations on the Relations between Constituent Power and Constitution / Ulrich Preuss // Rosenfeld M. Constitutionalism, Difference and Legitimacy / Michel Rosenfeld. — Durham and London : 1994. — P. 143–165.
20. *Sartori G.* Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes : [second edition] / Giovanni Sartori. — London : Macmillan, 1997. — 217 p.
21. *Shugart M.* Presidents and Assemblies. Constitutional Design and Electoral Dynamics / Matthew Soberg Shugart, John Carey. — Cambridge : Cambridge University Press, 1992. — 316 p.

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ МОЛОДОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Валентин Галуцько, доктор юридичних наук,
доцент, директор Інституту права і суспільних відносин Університету «Україна»

Василь Базів, кандидат політичних наук,
в.о. професора кафедри суспільно-політичних наук, глобалістики
та соціальних комунікацій Університету «Україна»
УДК 328.32

У статті сформовано ідеальну модель співвідношення партійного впливу на формування влади молодого демократичного держави, через розбудову засобами громадянського суспільства основних масових економічної і соціальної партій у коаліції із невеликими, зелених та ідеологічних правої і лівої партіями.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократія, партійна система, партія, соціальний популізм.

В статті сформовано ідеальну модель соотношения партийного влияния на формирование власти молодого демократического государства. Через развитие средствами гражданского общества основных массовых экономической и социальной партий в коалиции с небольшими, зелеными и идеологическими правыми и левой партиями.

Ключевые слова: гражданское общество, демократия, партийная система, партия, социальный популизм.

Formed ideal model value party influence on the formation of government of the young democratic state. This is done by means of a civil society. By building the main mass of economic and social parties in coalition with small, green and ideological right and left parties.

Key words: civil society, democracy, party system, party, social populism.

Україна є молодого державою, громадяни якої переборюють чисельні труднощі у становленні громадянського суспільства. Для того, щоб розбудувати молодого демократичного державу суспільству має бути запропонована сукупність ідей, які не викликають принципів заперечень в середовищі, вони мають бути не прив'язані до поточної ситуації та конкретних політиків, прості та зрозумілі пересічним громадянам [1].

До проблеми розвитку теорії партійної системи України звертали свої погляди вітчизняні вчені О. Єршов [2], В. Кафарський [3], В. Ковальчук [1], Б. Кушнірук [4], О. Скакун [5] та ін. Проте вони свої наукові пошуки зосереджували на більш загальних чи суміжних викликах, не ставили своїм завданням сформулювати ідеальну систему партійної системи молодого демократичного держави.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теорії та практики розвитку громадянського суспільства сформулювати ідеальну модель співвідношення партійного впливу на формування влади молодого демократичного держави, взявши за основу двох з половиною партійну систему.

Остання епоха входження українських земель до складу іноземних держав наклала значний негативний відбиток на наше суспільство. Колективістська ідеологія, перевага публічного інтересу перед законними приватними потребами, апогеєм якого став голодомор українського народу 1932–1933 рр., що не тільки фізично знищив еліту нації, але й привив значній кількості населення погляди соціального популізму.

Відповідно до якого громадяни для задоволення своїх потреб стали опиратись не на свою працю, а на допомогу держави. Як результат, кількість не працюючих в нашій державі стрімко зростає, а й так незначна кількість підприємців зменшується. Усе це поступово призводить до економічного, фінансового та соціального самознищення держави.

Мало у кого виникає сумнів, що незалежна Україна є найбільшим благом. Однак можливості, які надала нам незалежність залишилися не реалізованими. По суб'єктивним чинникам громадяни України не стали багатими і здоровими, поважними в інших країнах.

У чому ж причина? Чому наше суспільство, яке було по оцінках міжнародних експертів у найкращих стартових умовах не змогло досягти заможності та поваги міжнародної спільноти? На наш погляд, основною причиною був обман. На зорі утвердження незалежності національний політичний рух, обіцяв «ману небесну» на другий день після проголошення незалежності. На відміну від них народні рухи прибалтійських країн чесно говорили про усі труднощі перших років незалежності. Відповідно влада Естонії, Латвії і Литви змогли згуртувати своїх громадян на наполегливу працю в умовах тимчасового погіршення їх добробуту і комфорту. Наприклад, завдяки цьому вони успішно пережили енергетичний шантаж Росії, ще в дев'яностих роках минулого століття.

В Україні ж кожна наступна влада приходила до управління країною на гаслах соціального благополуччя. І що є об'єктивним, рідко дотримувалась своїх обіцянок. Позитивним виключенням із зазначеного став час другого президентства Л. Д. Кучми, коли завдяки прагматичній економічній політиці, запровадження спрощеної системи оподаткування вдалось досягти найкращих у Європі темпів економічного росту [6]. Ще одним позитивним чинником стало намагання говорити правду народу, що робила політична партія «Сильна Україна», вона у всій час отримувала значну підтримку виборців.

Однак, в умовах сьогодення ми маємо «потужні» політичні функціонально-прагматичні, а не ідеологічні чи класові партії [7], основним засобом приходу до влади й її утримання є соціальний популізм [8, с. 12]. При цьому соціально-економічні проблеми консервуються і переносяться для вирішення тяжкою ношею на майбутні покоління, наприклад: не ринкова ціна на газ для населення; наявність великої кількості пільговиків; зростаюча кількість пенсіонерів; неефективна система охорони здоров'я і вищої освіти; роздутий, але з низькою зарплатою державний апарат.

Усе це тяжким тягарем лягає на плечі платників податків. Так як усім більш менш освідченим людям відомо, що держава з ринковою економікою безпосередньо нічого не вироблює, вона цю функцію делегує суб'єктам господарювання, в першу чергу приватної форми власності. Саме вони є основним джерелом наповнення державного й місцевого бюджетів, разом з митними зборами у країнах з низьким рівнем виробництва та податком на багатство в країнах з високим рівнем життя.

Тим самим, держава з ринковою економікою безпосередньо не займається виробництвом, вона залишає за собою фіскальну роль легально відібрати частину доходу з суб'єктів господарювання і багатих громадян, на цій основі забезпечити функціонування державного апарату та через соціальну функцію задовольнити мінімальні потреби непрацюючих.

Одночасно зазначимо, що у сфері демократії Україна досягла деяких успіхів. За незначним винятком, можна стверджувати, що джерелом влади в Україні став народ. Це підтверджується і тим, що у нас періодично змінюється влада.

Україна має багатопартійну систему. Офіційно зареєстровані 200 політичних партій. В останніх парламентських виборах до Верховної Ради України брали участь 87 політичних партій, 9 з яких стали парламентськими [9].

На цьому етапі розвитку молодій країні велика кількість партій є об'єктивною реальністю. У майбутньому народний відбір буде їх кількість зменшувати. Відповідно виникає питання: які партії потрібні народу України?

Звернемось до функціонального аналізу. Основними функціями держави є соціальна і економічна [10]. Вони доповнюють одна одну: з одного боку, за допомогою економічною функції забезпечуються соціальні стандарти; з другого, соціальна функція забезпечує стабільність у суспільстві зниження протиправних посягань на право власності суб'єктів господарювання та на їх власників, що дозволяє бізнесу нормально розвиватись. Проте, на певних етапах розвитку псевдо-соціальної держави соціальна функція вступає у протиріччя з економічною, коли в суспільстві домінує соціальний популізм, а економіка розвивається незадовільно.

На наш погляд, провідні партії молодій держави мають розбудовуватись саме на економічній та соціальній концепціях. Обов'язково підкреслюємо відокремлено одна від одної. Поєднати в одній політичній партії економічну і соціальну стратегії неможливо. Хто на папері це засвідчує, на практиці здійснює обман виборців. Тим самим, за своєю сутністю провідними партіями майбутнього має стати економічна та соціальна партії.

Економічна партія (незалежно від назви) має відстоює в першу чергу права і законні інтереси підприємців. Основні положення її програми: зниження кількості й ставки податків, інших обов'язкових соціальних платежів; забезпечення умов для розвитку підприємництва, в першу чергу забез-

печення низьких кредитних ставок для розвитку бізнесу, прийняття ліберальних економічних законів, мінімізації господарської звітності, ліквідація інституту ліцензування господарської діяльності, ліквідація корумпованих неефективних контролюючих органів, наприклад, санітарного і пожежного нагляду, лібералізація законодавства щодо виділення земельних ділянок для суб'єктів господарювання, прозорі умови оренди та розподілення державного замовлення, заборона близьким родичам високопоставлених чиновників займатись бізнесом тощо.

Одночасно така партія має відстоювати непопулярні рішення щодо зниження державних витрат: замороження пенсій та зарплат працівникам бюджетної сфери; скорочення працівників, які утримуються за рахунок бюджету; позбавлення або замороження соціальних пільг.

Серед когорти існуючих партій є такі, які можна називати економічними. Однак в умовах сьогодення через соціальний популізм, вони не дуже політично успішні. Наприклад, Партія промисловців і підприємців України [11]. Проте, як позитивний так і негативний досвід таких політичних сил є унікальним та має використовуватись з метою розбудови майбутньої потужної економічної партії.

До лав такої партії мають вступати громадяни України, які своєю працею хочуть забезпечити собі й своїм дітям усі матеріальні і духовні настанови. Які хочуть бути максимально незалежними від держави, користуватись повагою суспільства, як джерела забезпечення добробуту усіх інших верств населення. Це економічна, фінансова, наукова, культура, спортивна та інша еліта суспільства.

Проблема формування такої еліти є значною. Тут потребують вирішення два основних виклики: по перше, консолідувати економічно активних громадян, які розпорошені по інших «прагматичним» партіям; по-друге, збільшувати кількість підприємців, щоб їх кількість разом із близькими перевищувала 50 відсотків від загальної кількості громадян України. Тоді така партія може стати масовою і результат на виборах економічної партії до парламенту та органів місцевого самоврядування близько 40 % стане реальним.

Що стосується іншої провідної політичної сили, яка відображає соціальну функцію то тут, політичний бомонд перенаповнений такими партіями, які обіцяють незахищеним верствам населення значні соціальні блага. На жаль більшість із них не вказує джерела покриття обіцянок.

Потужні соціальні партії є невід'ємним елементом демократичного суспільства. Як правило такі партії в умовах сьогодення називаються соціалістичними, або соціал-демократичними. По суті їх програмними засадами є: збільшення податків, інших соціальних платежів, якими обкладаються суб'єкти господарювання і багаті громадяни та на цій основі збільшення заплат та інших соціальних пільг непрацюючим та працівникам, які фінансуються із бюджету.

Такий підхід дає тимчасовий позитивний ефект для добробуту громадян. У довгостроковій перспективі в умовах глобалізації і СОТ капітал з таких країн витікає, ріст економіки країни гальмується (Франція 2012 р. [12]), уряд змушений забезпечувати соціальні видатки або за рахунок друкарського верстату, що приводить до інфляції (Україна 1993 р. інфляція склала 4834,9% [13]), або до залучення зовнішніх запозичень (в 2011 р. борг Греції склав 360 млрд євро, що склав 165% ВВП [14]). Що у будь-яком уразі з часом призводить до негативних наслідків для пересічних громадян (в першу чергу зменшення реальних доходів) виходом із якого є, або повернення до влади економічної політичної сили, або революційна ситуація [15].

У цілому потужні економічна й соціальна партії забезпечують прогресивний рух держави. Економічна партія забезпечує значний розвиток економіки, збагачення чисельно еліти, при деякому застої у рості благополуччя соціально незахищених верств населення й державних службовців. Соціальна партія забезпечує тимчасове зростання добробуту усіх бюджетників, при збільшенні податків, що призводить до застою в економічному розвитку держави. Відповідно суспільство залежно від реального стану речей і особистих подавань періодично міняє собі владу з економічної на соціальну і навпаки.

Зазначені політичні сили мають бути домінуючими, але не єдиними гравцями на політичній арені. Сучасне суспільство не може існувати без такої політичної сили, як «партія зелених», яка забезпечує екологічну функцію. Зелені партії діють на принципах зеленої політики захисту навколишнього середовища [16]: «дозволено усе крім того, що наносить шкоду природі». Крім того вагомим чинником стримувань і противаг залишаються ідеологічні ліві і праві партії [17]. Дві останні мають балансувати на грані прохідного бар'єру [18].

Отже, найбільш вдалою моделлю молодій демократичній державі є двох з половиною партійна система, коли: існують дві основні партії: економічна і соціальна, які займають домінуюче положення у парламенті (від 30 до 40 % мандатів) та невеликі партії: партія зелених (до 10%) й ідеологічні праві й ліві партії (до 8%), що забезпечить поступальний розвиток держави без потрясінь і революцій.

Як добитись такого стану речей? Однозначної відповіді на це питання немає. Але до такого стану речей, за ради щасливого майбутнього своїх дітей, має прагнути уся вітчизняна еліта. Питання формування цивілізованої політичної моделі це стратегічне завдання усього вітчизняного суспільства й провідний чинник існування незалежної України у майбутньому та благополуччя майбутніх поколінь українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальчук В. Б. Правові принципи функціонування політичних партій в процесі демократичної легітимації / В.Б. Ковальчук // Часопис Національного університету «Острозька академія». — серія «Право». — 2012. — № 1 (5).
2. Єржов О. В. Політичні партії і становлення демократії: політико-правові аспекти участі партій у виборчому процесі / О. В. Єржов // Держава і право : зб. наук. праць Інституту держави і права ім. В. М. Корещького. — К., 2003. — Вип. 19. — С. 592–599.
3. Кафарський В. І. Політичні партії України: конституційно-правове регулювання організації та діяльності : монографія / В. І. Кафарський. — К. : Логос, 2008. — 560 с.
4. Кушнірук Б. Десять принципів розбудови демократичної держави, які можуть об'єднати опозиційні партії та громадські організації : [Електронний ресурс] / Борис Кушнірук // Українська правда. — 2013. — Режим доступу : <http://blogs.pravda.com.ua/authors/kushniruk/4e6087d193801>.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. — К. : Алерта ; КНТ ; ЦУЛ, 2009. — 520 с.
6. Указ Президента України від 3 липня 1998 р. № 727 «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» // Урядовий кур'єр від 07.07.1998.
7. Юрій М. Ф. Політологія : підручник. — К. : Дакор, 2006. — 416 с.
8. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012р. : політична ситуація, суспільні настрої та очікування : Інформаційно-аналітичні матеріали. — К. : Центр Разумкова, 2012. — 105 с.
9. Політичні партії України : [Електронний ресурс] // Wikipedia. — 2013. — Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
10. Краковська А. Є. Еволюція соціальної функції сучасної держави : теоретико-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. : 12.00.07 / А.Є. Краковська. — К, 2012 — 20 с.
11. Партія промисловців і підприємців України повела засідання політвиконкому : [Електронний ресурс] // Партія промисловців і підприємців України. — 2011. — Режим доступу : <http://www.pppu.info>.
12. Из «социалистической» Франции бежит капитал : [Електронний ресурс] // NEWSLAND. — 2012. — Режим доступу : <http://newsland.com/news/detail/id/1036839>.
13. Заволока С. Особенности инфляции в Украине в 1991-1995 годах : [Електронний ресурс] / С. Заволока // RUSNAUKA — 2012. — Режим доступу : www.rusnauka.com.
14. Дефолт у Греції неминучий, країну чекає фінансова ізоляція : [Електронний ресурс] // GAZETA — 2011. — Режим доступу : <http://gazeta.ua/articles/business/379309>.
15. Испания, Португалия, Греция и другие страны европейского юга объявили всеобщую забастовку против экономической политики, которую проводят правительства государств ЕС : [Електронний ресурс] // НТВ — 2012. — Режим доступу : <http://www.ntv.ru/novosti/366821/>
16. Green party : [Електронний ресурс] // Wikipedia — 2013. — Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Green_party.
17. pe and the Soviet Union / Dmitry P. Gorenburg // Journal of Cold War Studies Volume 5, Number 3, Summer 2003 pp. 139-141.
18. European Nationalism: Golden Dawn or Old and Gone? : [Електронний ресурс] // TAKIMAG. — 2013. — Режим доступу/article/european_nationalism_golden_dawn_or_old_and_gone_jim_goad/print#axzz2JTOtxgNZ

ОСВІТА ЯК РЕСУРС ЕТНОПОЛІТИЧНОЇ МОБІЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОЇ КОНФЛІКТНО-КОНФРОНТАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ДИСТРИКТІ «ГАЛИЧИНА» В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ)

Василь Гулай, доктор політичних наук, кандидат історичних наук,
доцент Національного університету «Львівська політехніка»
УДК 323.1

У статті розкриваються причини акцентуалізації ролі освіти як структурного компоненту процесу етнополітичної мобілізації в Галичині в роки Другої світової війни. Основну увагу автор звертає на маніпулювання етнічними цінностями, міфами та символами українськими періодичними виданнями, що перебували під впливом ОУН (б) чи були легалізовані нацистською владою. Особливо розкривається роль окупаційної адміністрації в ескалації українсько-польської конфліктно-конфронтаційної взаємодії в освітній галузі краю.

Ключові слова: освіта, етнополітична мобілізація, дистрикт «Галичина», українсько-польська конфліктно-конфронтаційна взаємодія

В статье раскрываются причины акцентуализации роли образования как структурного элемента процесса этнополитической мобилизации в Галичине в годы Второй мировой войны. Основное внимание автор обращает на манипулирование этническими ценностями, мифами и символами украинскими периодическими изданиями, которые находились под контролем ОУН(б) или были легализованы нацистской властью. Отдельно раскрывается роль оккупационной администрации в эскалации украинско-польского конфликтно-конфронтационного взаимодействия в образовательной сфере края.

Ключевые слова: образование, этнополитическая мобилизация, дистрикт «Галичина», украинско-польское конфликтно-конфронтационное взаимодействие.

In this article the reasons of emphasising the role of education as a structural component of ethno-political mobilization in Halychyna during the Second World War are opening. The main attention author pays to manipulation of ethnic values, myths and symbols of Ukrainian periodicals that were influenced by the OUN (b) whether legalized by Nazi authorities. Separately author disclosed the role of the occupation administration in escalating the Ukrainian-Polish conflict-confrontational interaction in the educational field of edge.

Key words: education, ethno-political mobilization, district «Halychyna», Ukrainian-Polish conflict-confrontational interaction.

Постановка проблеми та зв'язок із важливими практичними завданнями. Кризові періоди в історії комунікації різних етнічних спільнот, якими, безумовно, є війни, особливо найбільша трагедія в історії людства — Друга світова війна, ще потребують свого ґрунтовного вивчення, зокрема вітчизняною етнополітичною наукою. Особливою, на нашу думку, об'єкт-предметною ділянкою наукових студій може стати феномен етнополітичної мобілізації в конкретних військово-політичних умовах загалом та її ресурсне забезпечення зокрема. Практична значущість теми дослідження зумовлена потребами подолання рецидивів міжетнічної конфліктно-конфронтаційної взаємодії в Західній Україні в роки Другої світової війни, утвердження засад міжетнічної толерантності, недопущення етнічних конфліктів в Українській державі, зокрема через дискримінацію в доступі до освітніх ресурсів.

Аналіз останніх публікацій. Загальна проблематика українсько-польського конфлікту в Галичині в період Другої світової війни вже стала предметом численних досліджень вітчизняних та зарубіжних істориків. Серед розвідок присвячених проблематиці освіти як частини культури, її інституційній структурі та процедурним механізмам здобуття того чи іншого її рівня мешканцями Галичини в роки Другої світової війни вирізняються роботи львівських науковців Н. Антонюк [3] та О. Луцького [15].

Разом з тим варто вказати на недостатність етнополітологічних інтерпретацій українсько-польських відносин в Галичині в окреслений період загалом та відсутність розробки питання етнополітичної мобілізації зокрема. Ця стаття є спробою аналізу актуальних і невіршених раніше питань, що піднімалися в попередніх публікаціях автора [8-9].

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз освітнього ресурсного компоненту етнополітичної мобілізації в процесі конфронтації українсько-польської міжетнічної комунікативної взаємодії на території адміністративної одиниці нацистського окупаційного режиму на українських етнічних землях — дистрикту «Галичина» Генерального Губернаторства окупованих польських земель в роки Другої світової війни.

Відповідно до поставленої мети вирішуються наступні дослідницькі **завдання:**

- 1) визначити теоретико-методологічне й практичне значення дискурсу етнополітичної мобілізації;
- 2) охарактеризувати причини акцентуалізації ролі освіти як структурного компоненту процесу етнополітичної мобілізації в Галичині в роки Другої світової війни;
- 3) проаналізувати інституційну структуру освітньої мережі краю на початковому етапі нацистської окупації;
- 4) простежити характер та форми міжетнічної комунікативної взаємодії української та польської спільнот навколо доступу до освітнього ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Помітну роль у цьому процесі відіграє етнополітична мобілізація як явище, через яке група, що належить до однієї етнічної категорії (приписує собі належність до такої), в боротьбі за політичну владу та лідерство з членами іншої чи інших етнічних груп, чи державою маніпулює етнічними звичаями, цінностями, міфами і символами у політичних цілях, використовуючи їх як головний ресурс для набуття спільної ідентичності і політичної / державної організації групи [4, 181].

Інший російський етнополітолог А. Аклаєв розглядає етнополітичну мобілізацію як процес, в перебігу якого етнічна група, по-перше, політизується на основі усвідомлення своїх колективних інтересів та прагнень і, по-друге, організується в якості колективного суб'єкта, що володіє ресурсами для ведення політичної діяльності [1, 140].

Вітчизняний політолог О. Іваніщак пропонує розрізняти поняття позитивної та негативної мобілізації. Позитивна мобілізація — це або звичайна демонстрація, т. зв. нагадування про існування ідентичності, або ж реалізація своїх вимог у легітимний спосіб, що закладений в основних законах держави. На противагу першій, негативна мобілізація оминає законну дорогу і користується для досягнення своєї мети силовими засобами, найчастіше проявляючись у випадках, які належать до етнічних конфліктів [12, 28]. У цілому погоджуючись із такою інтерпретацією способів реалізації мобілізаційного потенціалу, вважаємо, що провести чітку межу між позитивною та негативною вкрай важко, особливо в кризові періоди життя етнічної спільноти.

Як при здійсненні влади, так й при мобілізації на її здобуття важливим елементом виступають владні ресурси як сукупність засобів, використання яких забезпечує вплив на об'єкти влади відповідно до цілей суб'єкта, які, у свою чергу, поділяють на: економічні (матеріальні цінності, необхідні для суспільного виробництва і споживання); соціальні (здатність підвищення соціального статусу або рангу, місця в соціальній структурі); соціальні (здатність підвищення соціального статусу або рангу, місця в соціальній структурі); силові (зброя і апарат фізичного примусу, спеціально підготовлені для цього люди); демографічні (люди як універсальний ресурс, який створює інші ресурси); політико-правові (конституція, закони, програмні документи політичних партій та етнополітичних рухів); інформаційні (знання та інформація, засоби їх отримання та розповсюдження) тощо.

Освіту як складний полізначенневий феномен вітчизняний дослідник М. Головатий розглядає як: складову культури, сукупність систематизованих знань, умінь, поглядів і переконань, набутих у різних навчальних закладах або шляхом самоосвіти; систему освіти і культурноосвітніх закладів у країні; процес і результат засвоєння особою певної системи наук, знань, практичних умінь і навичок, певного рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особи [14, 349].

Генерал-губернатор окупованої Польщі, до складу якого 1 серпня 1941 р. була включена Східна Галичина, Г. Франк намагався надати окупаційній освітній політиці зовнішніх форм, які дозволяють окреслити її як «освічений колоніалізм». Згідно з цією доктриною рівень освіти мешканців краю, з одного боку, не мав перевищувати або навіть наближатися до рівня освіти в Німеччині, з другого, — не повинен був знижуватися до такої межі, яка б загрожувала паралізувати нормальне господарське

життя окупованих територій, що мало функціонувати в інтересах воєнної економіки Третього райху. Тому основним елементом нової освітньої політики стали народні та професійні школи, які мали забезпечити мінімальний рівень освіти молодшого покоління й підготувати його до найпростіших функцій у сільському господарстві та промисловості [17, 26]. По суті, замість колишньої української за формою та радянської за змістом освітньої системи насаджувалася ще гірша — українська за формою та нацистська за змістом, здебільшого елементарна початкова школа.

Зі вступом на територію Східної Галичини німецької армії взаємна неприязнь між українцями та поляками, що в часі фактично спільної (як активної, так здебільшого пасивної) протидії радянізації не була такою виразною, з новою силою проявилася, зокрема на сторінках української преси в обговоренні перспектив освіти та школи: «Польська школа, вчитель поляк, це були перші вороги українського духу, українські школярі з погордою відносилися до вчителів поляків. Вони інстинктивно відчували, що це не вчителі, а лапайдухи» [5].

Автори закликів на взірць: «Творіть свою інтелігенцію, своїх фахівців» оперували переконливими статистичними даними, що вказували на дискримінацію української етнічної спільноти польською владою на території Галичини, зокрема через обмеження доступу до вчительської професії, коли, наприклад, перед Другою світовою війною, в Бережанському повіті на Тернопільщині поміж 40 вчителів було тільки двоє українців [6].

На шпальтах першого ж випуску спеціалізованого видання «Українська школа. Часопис українського вчителства в Генеральному Губернаторстві» наводилися статистичні дані, що повинні були переконати українське населення, особливо сільську інтелігенцію, зосередитися на розбудові власної початкової освіти, яка зазнавала дискримінації в роки Другої Речі Посполитої: в 1939 р. в Галичині працювало тільки 149 народних шкіл з українською мовою навчання порівняно з 2731 — польською та 2198 — двомовних (фактично так само польським) чи навіть 93 школам з іншою, переважно німецькою мовою викладання. За два роки до того українці становили тільки 18,4 % (2607 осіб) всього вчителства народних шкіл краю [13, 8].

В організації народних шкіл нова німецька влада чітко дотримувалась принципу, що українських дітей має вчити український вчитель в українській школі і аналогічно щодо поляків чи німців. Українське населення, за твердженням однієї із місцевих газет, замість «більшовицької школи, національної по формі, соціалістичної за змістом («соціалістичної» в більшовицькому розумінні)...» домагалось «суто національної з виключенням всяких масонських елементів... щоб українські діти мали вчителями земляків... і щоб наука всіх предметів, за винятком чужих мов, велася в рідній мові» [16].

Усе зроблене за півтора роки радянською владою у справі розвитку загальноосвітньої школи окремі українські діячі прагнули звести виключно до ідеологічного протистояння [5]. Проте, якщо до вересня 1939 р. у межах новоствореної Львівської області було 814 шкіл та 153,2 тис. учнів, то на кінець року їх чисельність зросла відповідно до 1105 шкіл та 172,7 тис. учнів у них, а структура шкільної мережі змінилася наступним чином: кількість українських шкіл зросла в 9,2 рази (748 шкіл), єврейських у 8 разів (16 шкіл), змішаних — у 5 разів (50 шкіл), а також відкрилось 10 шкіл з російською мовою навчання, яких не було в часи Другої Речі Посполитої. Поряд із цим кількість польських шкіл скоротилася у 2,6 рази (266 шкіл) та німецьких — 1,5 рази (15 шкіл) [10, 31].

Німецька окупаційна влада вважала, що виховувати українських дітей у потрібному «новому» дусі може тільки український учитель. Адже діти в українських школах «мусять забути все те, що в чужій школі вложив у голови польський чи комуністичний вчитель». Тому, відповідно основний акцент навчально-виховному процесі робився на перевиховання. При цьому шкільна влада наголошувала, що, крім поляків, у деяких школах працювали також вчителі-росіяни, однак вони могли займати посади вчителів фахових предметів, але доручити їм виховання українських дітей заборонялося [17, 28].

У кожному населеному пункті, де налічувалося 40 українських дітей (згодом — 70 дітей), могла відкритись українська школа. Так, на 1 листопада 1941 р. в Галичині діяло 3113 українських шкіл, де навчалось 509,5 тис. учнів, тоді як в 720 польських школах початкову освіту здобувало 104,7 тис. дітей [15, 210]. При цьому станом на 1 вересня 1942 р. серед 4528,3 тис. мешканців дистрикту «Галичина» українців налічувалось 71,1 % (3247,3 тис. осіб), поляків — 21,1 (955,8 тис. осіб), євреїв — 6,1 % (278,1 тис. осіб) та німців — менше 1% (43,4 тис. осіб) [11, 7].

У 1941–1942 навчальному році для забезпечення навчального процесу в українських школах Галичини потрібно було близько 7 тис. вчителів, а стало до роботи приблизно 5 тис., з яких значна кількість не мала відповідної кваліфікації виступаючи як «допоміжні» вчителі [17, 27]. Як наголошує О. Луцький, хоча українських шкіл та учнів в Галичині було набагато більше, ніж польських, проте

за організаційною структурою, забезпеченістю педагогічними кадрами та за їх кваліфікацією школи з українською мовою навчання стояли загалом нижче [15, 210].

Поряд з цим у 1941–1942 н.р. в дистрикті «Галичина» вже працювало 142 фахові школи (13,5 тис. учнів) [2, 93]. Уже наступного року, наприклад, на Станіславщині діяло 37 фахових шкіл, в яких навчалося близько 10 тис. учнів або 32 % від загальної кількості української молоді у віці 14–18 років [2, 93].

На тлі особливої уваги нацистської влади до розбудови системи професійної освіти розвиток загальноосвітніх закладів (гімназій) різними способами стримувався. Тільки для українців влада дозволила відкрити в Генеральній Губернії 12 державних гімназій, з них 10 — в Галичині: дві у Львові і по одній в Бережанах, Дрогобичі, Коломиї, Станіславі, Сокалі, Стрию, Тернополі, Чорткові. Хоча навчання там було платним проте прийняти всіх бажаючих вони не могли. Серед гімназійної молоді більшості округних містечок переважали, за підрахунками О. Луцького, діти селян і робітників — близько 70 %. Натомість у львівських гімназій частка дітей інтелігенції була вищою, а відсоток селянських дітей був значно меншим [15, 216–217].

При цьому в першу чергу пропагандистське, ніж реальне практичне значення мало відкриття у Львові п'яти вищих державних фахових курсів. Для посилення українсько-польських суперечностей німецька влада та українські колаборантські структури докладали чималих зусиль, щоб при наборів студентів вищих державних фахових курсів більшість становили українців. За станом на 15 жовтня 1943 р. українці склали 72 % з поміж студентів вищих фахових курсів Львова (від 58 % на політехнічних до 87,7 % — сільськогосподарських), що приблизно відповідало їхній відносній частці серед населення краю [18, 18], але в кілька разів перевищувало відповідну частку періоду Другої Речі Посполитої.

При цьому гармонізації міжетнічних відносин не могло не сприяти те, що більшість викладачів вищих державних фахових курсів були поляками з числа колишніх викладачів вузів. Серед українців налічувалося тільки 133 викладачі, зокрема 29 професори вищих курсів, котрі діяли у Львові [18, 18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, попередні результати комплексного дослідження ресурсів етнополітичної мобілізації в умовах ескалації українсько-польської конфліктно-конфронтаційної взаємодії в дистрикті «Галичина» в роки Другої світової війни дозволяють зробити висновок про активне використання освітнього ресурсу для зміцнення власних етностатусних позицій. За підтримки нацистської окупаційної адміністрації українські націоналістичні кола, як з числа прихильників та членів ОУН(б), так особливо з поміж репрезентантів позиції ОУН(м) та фактично контрольованого нею Українського Центрального Комітету, інших колаборантських структур, змогли опанувати (в дозволеніх гітлерівцями межах) початкову, спеціальну та вищу школу краю, усунувши виразні дискримінації в доступі до освіти українського населення Галичини, що були особливо виразними в попередні два десятиліття реалізації асиміляторської колонізаційної політики Другої Речі Посполитої. Перспективними, з етнополітологічної точки зору, можуть стати подальші дослідження ідеологічної складової освітньо-виховного процесу, її впливу на загострення ставлення до єврейської спільноти, що зазнавала Голокосту, ескалацію українсько-польського конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аклаев А. Р.* Этнополитическая конфликтология: Анализ и менеджмент: учеб. пособ. — М.: Дело, 200. — 472 с.
2. *Андрухів І. О.* Суспільно-політичні та релігійні процеси на Станіславщині в кінці 30-х — 50-х роках ХХ ст. Історико-політологічний аналіз / Андрухів І. О., Кам'янський П. Є. — Івано-Франківськ: Нова зоря, 2005. — 364 с.]
3. *Антонюк Н. В.* Українське культурне життя в Генеральній Губернії (1939–1944 роки): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. В. Антонюк. — Львів, 1999. — 35 с.
4. *Ачкасов В. А.* Этнополитология: учебник / В. А. Ачкасов. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. — 337 с.
5. Безіменні плутатарі // Тереховлянські вісті: Тижневик. Орган повітової управи в Тереховлі. — Тереховля. — 1941. — Ч. 13 (30 листопада). — С. 1.
6. *Бобяк Г.* Творімо свою інтелігенцію, своїх фахівців / Г. Бобяк // Бережанські Вісті. Орган української районної управи в Бережанах. — Бережани, 1941. — Ч. 20 (25 вересня). — С. 1.
7. *Бриль М.* Освобожденная Западная Украина / М. Бриль. — К.: Политиздат при ЦК ВКП(б), 1940. — 31 с.
8. *Гулай В.* Етнополітичні конфлікти та етнічна мобілізація в Західній Україні в роки Другої світової війни / В. Гулай // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Вип. 18. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2006. — С. 81–86.
9. *Гулай В. В.* Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни: монографія / В. В. Гулай. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. — 460 с.

10. Державний архів Львівської області (далі — ДАЛО). Ф. П-3. Львівський обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Оп. 1. Спр. 2. Предложения партийной группы облисполкома о создании районов в городе Львове, справка обкома партии в ЦК КП(б)У об организационной, партийно-массовой и хозяйственной работе, обзоры состояния промышленности, сельского хозяйства, торговли, народного образования в области. 28 ноября—22 декабря 1939 г., 133 л.
11. ДАЛО. Ф. Р-35 Губернаторство дистрикту Галичина. Оп. 12. Спр. 81 Списки фольксдойче и статистические сведения о национальном составе населения дистрикта. 21 января 1943 г. 7 л.
12. Іваніщак О. Етнічний конфлікт як тип соціального конфлікту / О. Іваніщак // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». — Вип. 21. — Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2007. — С. 25–32.
13. Кузьмів Я. Школа-село-учительство / Я. Кузьмів // Українська школа. Часопис українського вчителства в Генеральному Губернаторстві. — Краків. — 1942. — Зшиток 1/2 (липень-серпень). — С. 7–12.
14. Культурологічний словник / За ред. В. І. Рожка, О. В. Антонюка. — К.: НМАУ, 2011. — 464 с.
15. Луцький О. Українське культурне життя Галичини під час німецької окупації 1941–1944 рр. / О. Луцький // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наук. пр. — Вип. 3–4. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України, 1997. — С. 195–225.
16. На порозі нового навчального року // Самбірські вісті. — Самбір. — 1941. — Ч. 9 (3 серпня). — С. 1, 4.
17. Стефанюк Г. В. Українське шкільництво Станіславщини в період нацистського «нового порядку» (1941–1944 рр.) / Г. В. Стефанюк // Вісник Прикарпатського університету. — Історія. — Вип. 15. — Івано-Франківськ: Видавництво «Плай» ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009. — С. 25–32.].
18. Центральний державний історичний архів України в м. Львові. Ф. 201 Греко-католицька митрополічна консисторія, м. Львів. Оп. 1 р. Спр. 272. Статистичні дані про становище вищих шкіл у Львові та інших містах України, національність та політичні погляди їх професорського та студентського складу. 1943 р., 67 арк.

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Володимир Малінін, аспірант кафедри соціально-політичних наук
ОРІДУ НАДУ при Президентові України
УДК 321: 316.61

Статтю присвячено аналізу соціокультурної ідентичності, її місця та ролі у процесі впровадження державної політики та реалізації основних демократичних принципів державного управління. Визначено, що соціокультурна ідентичність виступає вагомим чинником підвищення ефективності державного управління в сучасних умовах.

Ключові слова: ідентичність, соціокультурна ідентичність, державна політика, державне управління, криза ідентичності, «політика ідентичності».

Статья посвящена анализу социокультурной идентичности, ее места и роли в процессе внедрения государственной политики и реализации основных демократических принципов государственного управления. Определено, что социокультурная идентичность выступает весомым фактором повышения эффективности государственного управления в современных условиях.

Ключевые слова: идентичность, социокультурная идентичность, государственная политика, государственное управление, кризис идентичности, «политика идентичности».

The article discusses the socio-cultural identity, its place and role in the implementation of government policy and the implementation of basic democratic principles of governance. Determined that the socio-cultural identity serves an important factor in improving the efficiency of public administration in modern conditions.

Key words: identity, social and cultural identity, public policy, public administration, identity crisis, «identity politics».

Актуальність теми цієї статті обумовлена величезною практичною значимістю процесів формування соціокультурної ідентичності як важливої складової суспільної трансформації.

В історичному контексті криза індивідуальної, групової ідентичності, суспільної ідентифікації в цілому супроводжує політичні, економічні та соціокультурні зміни, а часто і передує цим змінам. Феномен впливу ідентичності на сферу державного управління потребує дослідницької уваги через високу суспільну необхідність підвищення ефективності державного управління у сучасному українському суспільстві із урахуванням впливу соціокультурної ідентичності.

Проблема ідентичності актуалізується у процесі переходу від традиційного до індустріального суспільства і від індустріального — до постіндустріального (інформаційного). У традиційному суспільстві соціокультурну ідентичність можна розглядати як сутність спільноти, властивість індивіда, яка належить йому від народження та не може бути змінена. Сучасні теоретичні візії ідентичності позиціонують її як феномен, що «конструюється» індивідом, групою та суспільством упродовж певного часу. Конструктивістський підхід наголошує на динамічних змінах у процесі формування соціокультурної ідентичності, які обумовлені глобалізацією, становленням інформаційного суспільства та кризою національної ідентичності.

Водночас, така позиція не означає, що ідентичність перетворюється на «віртуальний» феномен. Навпаки, зростає роль ідентичності у процесі конструювання соціальної та політичної реальності.

Дослідження соціокультурної ідентичності акумулюють евристичний потенціал багатьох сфер наукового знання — від логіки, філософії та соціології до політичної науки, психології, економічної теорії та державного управління. Саме міждисциплінарний підхід у аналізі процесу формування соціокультурної ідентичності дозволяє визначити феномен ідентичності у його цілісності та виокремити основні чинники впливу на підвищення ефективності державного управління.

Мета цієї статті — проаналізувати феномен соціокультурної ідентичності як важливий чинник підвищення ефективності державного управління.

Дослідженням феномену ідентичності присвячено роботи таких зарубіжних та вітчизняних авторів, як Б. Андерсон, С. Байрачний, З. Бауман, П. Бергер, У. Бек, Р. Брюейкер, М. Гібернау, Е. Гіденс, С. Гантингтон, М. Головатий, О. Зернецька, М. Кастельс, Ф. Кесиді, Н. Ковтун, С. Леш, М. Мунтян, О. Панарін, Ю. Павленко, О. Стегній, В. Чагілов, А. Урсул, Л. Яковлева, К. Ясперс та ін.

Соціокультурну ідентичність можна представити як процес ототожнення особистості з певними культурними ідеалами, які історично сформувались в національній культурі країни на основі духовних цінностей, що зберігаються, і транслюються наступним поколінням як національне надбання. Індивід, у процесі соціалізації виступає об'єктом культурного та соціального впливу, засвоює культуру, а згодом — функціонує в культурному середовищі і створює (відтворює) культуру. Саме тому важливим фактором формування соціокультурної ідентичності стає національна система освіти, яка повинна орієнтуватись на загальнолюдські цінності, світову і національну культуру з метою сприяння розвитку особистості, її культурному самовизначенню і саморозвитку.

Соціокультурна ідентичність — це широке поняття, яке охоплює елементи етнічної ідентичності (визначення культури, до якої належить індивід: української, російської, польської, німецької), цивілізаційної ідентичності (орієнтація на «Схід» або «Захід»), політичної ідентичності (тип політичної культури, до якої відноситься індивід) тощо. Це обумовлено тим, що ідентичність перебуває у культурному просторі, вона обумовлена культурними вимірами.

На різних етапах історичного розвитку питання ідентифікації особи із групою та місцевістю пояснювалась з позицій міфологічних уявлень, релігійного світогляду, ідеологічних доктрин (лібералізму, соціалізму, консерватизму та комунітаризму), наукових парадигм (з позицій класичної, некласичної та постнекласичної методології). Поняття ідентичності інтрепретувалось у співвідношенні зі свободою, необхідністю, політичною діяльністю, психологічними характеристиками особистості, становленням представницької моделі політичної системи, підвищенням ефективності державного управління, розвитку плюралізму та демократії. Феномен ідентичності розглядався відповідно до пізнавальних матриць традиційного суспільства, модерну та постмодерну.

В історичному процесі розвитку наукового пізнання можна виділити кілька етапів, кожному із яких відповідає власна оригінальна система розуміння ідентичності, яка могла виступати латентною рушійною силою економічних, соціальних і політичних потрясінь та перетворень.

Наприклад, кожний історичний етап генези науки, як особливої сфери людської діяльності, яка суттєво впливає на підвищення ефективності державного управління, відрізняється особливою інтерпретацією ідентичності вченого, його «позиціонування» у політичному, соціальному, економічному та культурному просторах. Розглянемо цей приклад більш детально.

На історичному етапі середньовіччя з'являються перші університети (XII—XIII ст.), які виходять у власній діяльності із теологічної парадигми. У цей період ідентичність вченого формувалась у процесі здобуття автономії в організації навчального процесу, формуванні наукової школи від церкви, формування відповідної системи аргументації. У Новий час, коли активно розвиваються академії, які роблять наголос на природознавстві та емпіричних дослідженнях відбувається відмова вчених від схоластичної системи освіти та науки.

Разом із тим формується романтичний ореол навколо фігури вченого-дослідника, з'являється віра у здатність науки вирішити проблеми людини та суспільства. Тобто можна говорити, що саме у цей період формується окрема позиція у соціальному просторі, незалежна від релігійної доктрини та політичної ситуації. Відповідно, утворюється ідентичність вченого, яка знаходить свій подальший розвиток на наступному етапі — у XVIII—XIX ст. Тут вже відбувається професіоналізація наукової діяльності (водночас і дистанціювання науки від морально-етичних питань), формується ідеал наукової неупередженості, диференціація наукового знання, з'являється позитивістське переконання у тому, що наука є вищою формою розвитку людського пізнання. Уявлення щодо місії науки суттєво відрізняється від попередніх етапів та полягає у корисності наукового знання у практичній діяльності.

У XX столітті можна говорити про етап «Великої науки», застосування наукових відкриттів, методів у всіх сферах суспільного життя. Це призводить до необхідності переосмислення ролі вченого у суспільстві, наука повертається у ціннісний вимір, визначається внутрішня етика вченого, система моральних норм наукового співтовариства (етичний кодекс).

Таким чином, ідентичність вченого, його «образ» трансформувалась протягом часу, відповідно змінювалась його соціальна позиція, роль та функції у суспільстві та управлінні соціально-політичними

й економічними процесами. Від суто навчальних завдань — передачі релігійних знань та уявлень про світ наступним поколінням, вчені перейшли до дослідницької діяльності, наукова сфера виробила власну мову, принципи аналізу реальності, методологію пошуку нового знання, що сьогодні активно впливає на підвищення ефективності державного управління.

Джерела досліджень соціокультурної ідентичності сягають Стародавнього Світу (Єгипту, Індії, Китаю, Греції, Риму). У тогочасних суспільствах ідентичність пояснювалась мовою міфу та традицій, а основою розподілу суспільства на групи та страти виступала трансцендентна воля богів, стихій, першоджерел. Саме ці фактори були в основі картини світу та пояснювали приналежність до вищих каст та елітних суспільних груп.

Елементи міфології у формуванні ідентичності можна знайти у Давній Греції. В цілому, давньогрецька філософська думка пояснює світ, у тому числі світ політичного з неміфологічних позицій, шукає реальні основи речей, певною мірою долаючи сакральність світу, взаємодії людини і природи, людини і суспільства.

У працях філософів Платона і Аристотеля, хоча і присутні елементи міфології (як, наприклад, в ідеї Платона про те, що правитель ідентифікується за домішкою золота), проте в їх вченнях розглядається справедливий державний устрій з філософських позицій, визначається зв'язок між суспільною стратифікацією та ефективністю державного управління.

Проблема ідентичності у творах давньогрецьких філософів вирішується, виходячи із закладеної в людях нерівності. Політика, за Платоном — це царське мистецтво, яке потребує знань з управління людьми.

Таким чином, процес формування соціокультурної ідентичності охоплює увесь комплекс відносин у взаємодії особистості із суспільством, включає психологічні, соціальні, економічні та політичні складові. Джерела сучасного розуміння ідентичності можна знайти у роботах античних філософів — Парменіда, Платона та Аристотеля, які заклали фундамент для аналізу ролі ідентичності у функціонуванні полісної демократії. Передусім це стосується співвідношення традицій та новацій, предметного та духовного, бажань та творчості у процесі синтезу індивідуального «Я» та спільноти громадян полісу. Що стосується реальних механізмів управління полісом, у яких можна знайти елементи «політики ідентичності», то варто відзначити чіткий поділ на громадян, метеків та рабів, реформи Перикла, а також процедуру «остракізму» (тобто вигнання з полісу на певний термін), що можна тлумачити як відлучення від спільноти, надання політику статусу «позбавленого ідентичності».

Новий етап розвитку феномену ідентичності в античному світі ознаменувався утворенням імперії Олександра Македонського. Плутарх говорить, що під час індійського походу Олександр вимагав, аби «усі батьківщиною вважали Всесвіт..., добрих людей — одноплемінниками, а злих — чужинцями, щоби еліти і варвари не відрізнялись поміж собою ані плащами, ані щитами ... але щоби всякого доблесного мужа вважали елліном, а порочного — варваром» [3, с. 84].

Сам Олександр, захопивши Персію, першим одягнув персидський одяг, заснував багато міст (деякі з них носили ім'я «Олександрій»), тобто сформував нову для античного світу ідентичність, яка полягала у конвергенції захоплених народів до еллінської культури, їх взаємного збагачення та розвитку.

У Римській імперії було визначено основи розуміння ідентичності у відносинах «центр — периферія», а також окремі правові аспекти проблеми. Римська імперія, як форма державного устрою античної доби, утворила особливий контекст формування ідентичності, який визначив подальший розвиток європейської цивілізації. Це феномен поєднання ідентичності, пов'язаної із локальною спільнотою, певною місцевістю, регіоном та ідентичності підданих Римської імперії.

У добу Середньовіччя формування ідентичності відбувалось у межах релігійної доктрини. Саме тому служіння, а не влада стали основою ідентичності для отців християнської церкви: у церкві немає панування, тому і немає політичного життя. Священики та єпископи не правлять, а служать.

У добу Відродження починається криза феодального суспільного устрою, обумовлена становленням капіталізму, розвитком науки і техніки. На процес формування ідентичності у цей період впливають великі географічні відкриття, які значно розширюють межі світу для європейців.

Проблема ідентичності, її ролі у управлінні державою повертається із релігійного та кровно-родового виміру, у вимір земний — ідентичність формується за критеріями індивідуального успіху, політичного та ідеологічного вибору особи. Одним із видатних теоретиків, який аналізував зв'язок індивідуального політичного вибору, ідентичності та управління був Н. Макіавеллі, який висунув тезу про автономність політичної діяльності, відділення її від інших видів людської діяльності, що

створило передумови для формування «політичної ідентичності» та «ідеологічної ідентичності». Ці типи ідентичності визначали ефективність політичної та управлінської діяльності протягом усієї подальшої історії людської цивілізації.

У період Нового часу (XVII–XVIII ст.) було розвинуто ідеї Н. Макіавеллі щодо автономності політичного поля, а однією з головних проблем філософської та політичної думки стала проблема відносин особистості і держави, рішення якої було знайдено у теорії «природних прав індивіда». Ця теорія ознаменувала важливий етап становлення політичної ідентичності, тому що обґрунтовувала рівність людей, дану від народження, виступала за свободу переконань, недоторканість особи і власності, її було спрямовано проти феодалної залежності, станового поділу суспільства, абсолютної монархії і влади церкви.

Логічним продовженням та доповненням теорії природних прав стала теорія суспільного договору, інтерпретації якої філософами Г. Гроцієм, Б. Спінозою, Т. Гоббсом, Дж. Локом, І. Кантом, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо, Т. Джефферсоном заклали фундаментальні основи взаємодії влади та громадянина у демократичному суспільстві.

У XIX–XX століттях проблематика формування соціокультурної, національної та політичної ідентичності, взаємозв'язку кризи європейської цивілізації та кризи ідентичності знайшла відображення у роботах Т. Адорно, Г. Арендт, П. Бергера, Ж. Бодрійяра, Л. Виготського, Ю. Габермаса, М. Гайдеггера, Е. Гіденса, А. Турена, З. Фрейда, Е. Фрома, К. Ясперса та ін.

У сучасному науковому дискурсі визначальними виступають комунікативний, наративний та прагматичний підходи щодо визначення соціокультурної ідентичності. Їх об'єднує розуміння ідентичності, як рухливого, фрагментованого явища та акцентування уваги на двох процесах — глобалізації, яка конструює загальносвітовий контекст ідентичностей та формуванні локальних ідентичностей, прив'язаних до історичного і культурного середовищ. У постмодерному світі на перший план виступають гендерна, етнічна, соціокультурна ідентичності.

На думку української дослідниці І. Ващинської, можна виділити шість відмінностей між модерними та постмодерними підходами до формування ідентичності. Мова йде про те, що, по-перше, модерні підходи наголошують на способах конструювання та збереження цілісності і стабільності ідентичності, а постмодерні підходи наголошують на механізмах уникнення фіксації та збереження свободи вибору. По-друге, модерні підходи розглядають ідентичність як відносно стійку гомогенну сутність, а постмодерні розглядають ідентичність як об'єкт постійних перетворень та змін. По-третє, модерністи розглядають одне-два джерела ідентичності, а постмодерністи — різні джерела формування ідентичності. По-четверте, модерні підходи вивчають шлях формування ідентичності як відстань між «очікуванням» і «задоволенням», між «проектом» та «ідентичністю», а постмодерні акцентують на ситуативності ідентичностей. По-п'яте, прихильники модерних підходів наголошують на відносній цілісності суб'єкта, а постмодерних — на розщепленості та децентрованості індивіда. Нарешті, по-шосте, модерністи розглядають процес формування ідентичності як націленість у майбутнє, а постмодерністи розглядають формування ідентичності в умовах домінування «тепер» (the power of now) [1, с. 242].

В наукових студіях щодо проблеми формування соціокультурної ідентичності в Україні та її впливу на підвищення ефективності державного управління, треба відзначити наступні положення:

- звернення до проблемного аналізу складових національної культури, системне дослідження питань національного буття та національної ідентичності (М. Попович, В. Малахов, Я. Грицак, П. Гнатенко, В. Антонович, М. Шлемкевич, О. Кульчицький, М. Костомаров, М. Драгоманов);
- компаративні етнознавчі дослідження (В. Антонович, Я. Пеленський, М. Костомаров);
- визначення національної ідентичності, як спільного походження, історичної території, мови, національної ідеї, державності, процесу самовизначення, і національної свідомості, освіти, спільної історичної пам'яті тощо;
- апелювання до європейської ідентичності, наголос на необхідності утвердження універсальних цінностей європейської культури, входження у європейський культурний простір;
- «межовість» України в геополітичному та екзистенціальному розумінні (О. Кульчицький), розподіл країни на «радянську» та «українську», «західну» та «східну», «російськомовну» та «українськомовну» (М. Рябчук, Я. Грицак, С. Гантингтон);
- посткомуністичні та постколоніальні студії, які наголошують на важливості відмови від тоталітарного минулого у процесі конструювання нової політичної ідентичності (В. Полохало, О. Дергачов, М. Томенко).

У структурі соціокультурної ідентичності можна виділити макрорівень (визначення країни у геополітичному та регіональному вимірі), середній рівень, який полягає у в самовизначенні нації, як державної організованої спільності, набутті національної єдності та консолідації сусільства, мікрорівень (самовизначення індивідів у відношенні до локальних ідентичностей).

Таким чином, з метою підвищення ваги та ролі соціокультурної ідентичності у процесі державного управління, необхідно здійснити ряд теоретичних та практичних кроків. Зокрема, раціоналізувати саме поняття «соціокультурна ідентичність», виробити чіткі критерії його аналізу, стану використання у політичному дискурсі та можливостей щодо підвищення ефективності державного управління. На заваді раціоналізації феномену соціокультурної ідентичності та його застосування у процесі державного управління стає стан свідомості як громадян, так і представників влади, примітивізація цього поняття у повсякденному житті, його міфологізація та девальвація у мас-медіа, громадській думці, діяльності політичних партій та лідерів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Ващинська І.* Особливості постмодерних підходів до вивчення ідентичності / І. Ващинська // «HUMANITIES & SOCIAL SCIENCES 2009» (HSS-2009) . — 4–16 MAY. — 2009, LVIV, UKRAINE. — С. 242–243.
2. *Шукуров Ш.* Александр Македонский и начала современного мира / Ш. Шукуров // Интеллектуальный форум. Международный журнал. — 2001 — № 5. — С. 76–98.

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ РАДЯНСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ БЮРОКРАТІЇ

Микита Соскін, аспірант кафедри філософських та соціальних наук
Київського національного торговельно-економічного університету.
УДК 35.08:342.384.4

У статті проаналізовано сутність радянської концепції бюрократії. Особливості цієї моделі. Описано радянський тип бюрократії та його розвиток за часи СРСР.

Ключові слова: бюрократія, бюрократ, радянський.

В статтє проанализовано сущность советской концепции бюрократии. Особенности этой модели. Описан советский тип бюрократии, его развитие во времена СССР.

Ключевые слова: бюрократия, бюрократ, советский.

The article analyzes the nature of the Soviet concept of bureaucracy. Features of this model. We describe the Soviet type of bureaucracy and its development over the USSR.

Key words: bureaucracy, bureaucrat, soviet.

Дослідження бюрократії, осмислення її природи, сутності, функціональної спрямованості, ролі та значення видається досить актуальним і завжди хвилювали видатних філософів, політичних мислителів різних епох.

Ще древні китайці Конфуцій, Шан Ян, Мо-Цзи вважаються основоположниками «азіатської» моделі бюрократії. Прихильники цієї моделі єдині у розумінні того, що: по-перше, існує реальна небезпека для монархічної влади в разі недостатнього контролю за бюрократією; по-друге, наголошується на неодмінній залежності чиновництва від політичної влади; по-третє, визнається необхідність забезпечення рівних можливостей для чиновників; по-четверте, бюрократія вибудовується за ієрархічним принципом.

Модель раціональної бюрократії як основи сучасного типу, що прийшла на зміну організації патріархальної, при якій звичайній людині без грошей і зв'язків домогтися справедливості найчастіше неможливо, розробив Макс Вебер. Бюрократія, як вважав М. Вебер, це форма управління, відмінна від інших форм — демократії, тоталітаризму, авторитаризму. У цілому вона є прогресивною технологією, що дозволяє значно раціоналізувати процес управління й підвищити ефективність організації. Бюрократична модель означає, що працівники повинні діяти як формальні особи, наділені певними правами й відповідальністю [2].

Принципово протилежного погляду на бюрократію дотримувався К. Маркс, який спростовуючи будь-яку корисність держави, оцінював бюрократію з суто негативних позицій, визначаючи її як «абсолютне зло». Уже в ранніх роботах він піддав критиці зарозумілість і корисливі наміри бюрократичного чиновництва, показав ворожість інтересів бюрократії як особливого соціального прошарку, окремих бюрократів суспільним інтересам. К. Маркс визначив негативні риси бюрократії, серед яких виділяв підміну суспільного інтересу приватними інтересами влади й конкретного чиновника, і визначив її як присвоєння держави чиновництвом. Таку модель бюрократії, за прізвиськом свого засновника, науковцями прийнято називати «марксистською». Хоча, на нашу думку, явище описане К. Марксом більш відповідає такому сучасному політологічному терміну як «бюрократизм».

Постмарксистський та поствеберівський період у політичній думці пов'язаний з розробкою «реалістичної» моделі бюрократії, в межах якої здійснювався пошук «природної» бюрократичної моделі. Представниками цієї теорії є: Р. Мертон, А. Гоулднер, Ф. Селзник, П. Блау, М. Кроз'є, Р. Майкелсон, Л. Мізес, Р. Міхельс, Л. Пітер та інші. Основний акцент у дослідженнях зазначених вище вчених робився не стільки на функціях, які виконує бюрократія, скільки на її дисфункціях.

У новітніх наукових дослідженнях бюрократичного феномену простежується два основних підходи: з одного боку здійснюється розробка підприємницької моделі бюрократії (Д. Осборн,

П. Пластрик), з другого — бюрократія досліджується як економічне явище (Дж. Бреннан, А. Бретон, Дж. Б'юкенен, У. Нісканен, Г. Таллок) [11].

Аналіз існуючих моделей бюрократії частково знаходимо у працях російських науковців М. Афанасьєва, М. Восленського, Ю. Давидова, В. Макаренка, А. Макаріна, В. Маслова, О. Оболонського, В. Пастухова, В. Смолькова, Л. Сморгунова, О. Соловійова, В. Спірідонової та інших.

Бюрократична проблематика поступово актуалізується й у вітчизняній науковій літературі, зокрема за останні роки з'явилась низка наукових праць, авторами яких є О. Вергун, Б. Гаєвський, В. Горбатенко, І. Кресіна, В. Пугач, В. Ребало, В. Скрипнюк, В. Токовенко, В. Храмов, О. Шморгун, В. Цветков та інші.

І це не випадково, адже сучасне українське суспільство є суспільством перехідним, що характеризується здійсненням демократичних трансформацій, подоланням тоталітарної спадщини у політико-інституціональній, соціально-економічній та духовно-ідеологічній сферах, а успішне проведення цих перетворень не в останню чергу залежить від врахування досвіду, помилок, певних негативних ознак розвитку бюрократії в період до здобуття Україною незалежності.

Потреба розробки даної проблематики в нашій статті обумовлюється й тим, що вітчизняна політична наука все ще відчуває дефіцит в концептуальному поясненні еволюції бюрократії на різних етапах розвитку української нації.

Важливим етапом в історії формування сучасної української моделі бюрократії є часи існування Радянського Союзу.

Побудова радянської моделі бюрократії почалася з діяльності В. Леніна, котрий став реалізатором ідей К. Маркса: необхідно повністю замінити апарат управління, і «зламати стару буржуазну машину керування» у ході пролетарської революції, необхідна диктатура правлячого класу для здійснення революційних завдань [7, с. 37.]

Однак, ця проблема мала більш глибокі коріння. Вона полягала в бюрократичній політиці революціонерів у питаннях державного будівництва, в якій панували два начала: диктаторське, обумовлене прагненням обдарити всіх щасливим життям, і анархічного беззаконня, що стало нормою нового уряду. Усі владні функції опинилися в руках однієї партії.

Незважаючи на марксистсько-ленінську концепцію зламу державної машини й подолання бюрократії, бюрократія й особливо бюрократизм не тільки зберігся, але й почав набирати силу, що перевершила колишній «бюрократичний апарат» [5, с. 54]. Якщо в 1913 р. на 15 робітників доводився 1 чиновник, то в радянській країні вже в 1920 р. — 1 чиновник на 7 пролетарів, тобто за 7 років кількість чиновників збільшилася вдвічі [13, с. 306].

Колишні революціонери, що вимагали демократичних свобод, одержавши владу, перетворюються в реакційний прошарок, що придушує будь-яку свободу.

Ще один важливий аспект відродження бюрократії відразу ж після революції, за Л. Троцьким, пов'язаний з відсталістю Росії по багатьом параметрам громадського життя. Економічна, соціальна й політична відсталість стала тією істотною причиною, що призвела до появи бюрократії в її найбільшпримітивних і грубих формах. Тобто, на модель радянської бюрократії вплинула нерозвиненість капіталізму, напівкріпосницькі форми громадського життя. При цьому Л. Троцький вважає, що допоки в державі є потреба в розподілі яких-небудь благ і привілеїв, завжди буде існувати апарат, створений для цих цілей. Бюрократія буде існувати завжди, тільки після революції держава відтворить її в тому або іншому варіанті [16, с. 249]. Тому мова може йти не про знищення бюрократії, а тільки про контроль над нею. Способи революційного контролю запропоновані К. Марксом полягали в наступному: не тільки виборність, але й змінюваність у будь-який час; плата не вище плати робітника; негайний перехід до того, щоб усі виконували функції контролю й нагляду [7, с. 43].

На відміну від Л. Троцького, М. Джилас давав ще більш категоричну характеристику бюрократії «нового» радянського суспільства. Суть його теорії полягає у тому, що після перемоги пролетарської революції комуністичний партійний апарат перетворюється в новий правлячий клас — клас партійної бюрократії. Цей клас монополізує владу в суспільстві, потім привласнює державну власність і стає класом визискувачів, підтримуючи свою диктаторську владу методами контролю.

Радянський правлячий клас не відразу виявив свою елітарність після жовтневого перевороту. Цей клас на той час ще не був злагодженим соціальним ладом, був різнорідний, психологічно суперечливий.

З початком у СРСР індустріалізації й колективізації сільського господарства відбувалося розширення партійних рядів, у тому числі й партбюрократії. Формувався усе більше й більше відособлений прошарок в суспільстві.

Як підкреслює А. В. Макарин, «новий поштовх свого розвитку бюрократична система правління одержала в 30-і роки ХХ ст., бюрократія стає одним з надійних джерел раціоналізації громадського життя» [6, с. 126]. Сталін став опиратися на бюрократію, як на основний інструмент побудови соціалізму. У радах була зведена на нівель самостійність, головну роль грали партійні комітети. Це є ще однією особливістю радянської бюрократичної системи.

Хрущовська «відлига» сприяє перетворенню еліти в «клас у собі», тобто на відміну від сталінського часу процес заміщення державних посад упорядковується. Виникають відносини, які за допомогою ідеології закріплюються як обов'язкові форми, формальність створює рамки, необхідні для всіх ланок ієрархічної градації. У цих рамках просування по службі формалізується. Приблизно із середини 60-х р. ХХ ст. створюються суб'єктивні умови для перетворення номенклатури з «класу в собі» в «клас для себе». Політична еліта усе більше перетворюється в особливий прошарок, вона прагне закріпити за собою державну владу.

Перші спроби змін, започатковані М. С. Хрущовим, носили, ймовірно, непослідовний характер і незабаром були припинені набравшою сили й впливу бюрократією. Саме ж суперництво радянських еліт поступово призводило до повільного саморуйнування бюрократичного режиму.

Хоча в радянські часи офіційно вважалося, що еліти в СРСР немає й бути не може, у даних умовах невпинно формувався новий правлячий клас, нова еліта, представлена верхніми структурами партійного й державного апарата, чинами силових органів, господарськими керівниками. За влучним висловлюванням В. Пастухова «Радянська еліта народжується як номенклатура» [9, с. 49], що й відрізняє її від буржуазної європейської еліти.

З латинської слово «номенклатура» означає буквально перелік імен або найменувань. Щодо радянської держави, етимологічний зміст цього поняття в цілому відповідає його реальному змісту. Номенклатура — перелік керівних посад, заміщення яких робить не керівник певного відомства, а вищий орган, особи, які такі посади заміщають або ж перебувають у резерві для заміщення, кандидатури, які попередньо розглядалися й затверджувалися даним партійним комітетом [3].

Хоча номенклатура — клас новий, виник в ХХ ст., але, так само, як і бюрократія, не є явищем, що не має ніяких історичних коренів. За своєю сутністю це дуже древній клас, що багаторазово створювався в різні епохи як пануючий клас там, де застосовувалися методи тотального управління суспільством.

Не вигадав номенклатуру й Сталін — номенклатурні положення були списані зі старих російських установлень. Так у дореволюційного чиновництва можна помітити характерні номенклатурні ознаки. Радянське чиновництво, крім посадового окладу, домоглося деяких збільшень до зарплати («авоська» або їдальня ІV Головного управління, потім «квартирних» (чиновникам І–ІІ класів «казенна квартира з дровами, покоївкою...»), а потім — прогонних (транспортних) або «казенний виїзд з кучером за рахунок скарбниці»).

Вподальшому список благ недоступних простим радянським громадянам і навпаки досить доступним номенклатурі поступово розширювався: безкоштовні або пільгові путівки у будинку відпочинку й санаторії, надання квартир у будинках підвищеної комфортності, спецлікарні й поліклініки, держдачі тощо.

Незважаючи на те, що номенклатурний механізм уже був приведений у дію, закріплення в нормативних документах він ще не мав. Датою оформлення номенклатури можна вважати 12 червня 1923 р., коли Оргбюро ЦК прийняло постанову «Про призначення». У жовтні 1923 р. ЦК партії виніс рішення про основні завдання обліково-розподільної роботи, а 16 листопада 1925 р. Оргбюро прийняло нове розгорнуте положення про порядок підбору й призначення працівників

Легітимізувавшись у постсталінський період, радянська адміністрація не перетворилася в європейську бюрократію, а створила особливий тип, де все будувалося не на ділових якостях встановлених правилах, а на особистих зв'язках, особистій відданості, про законність в точному значенні цього слова не могло бути й мови. Відновлені були гірші риси антиєвропейської самодержавної бюрократії. Справедливі слова сучасного західного правознавця — Альтінга Фон Гейзенау: «Під ярмом всюдисущої адміністрації самодержавного або тоталітарного ладу було тільки дві можливості: або слухняність, або бунт. Позбавлена політичної легітимності, сама адміністрація могла бути лише всемогутньою й репресивною або ж неспроможною й впадаючою у хаос» [1, с. 30].

Тут виникає ще одне цікаве наукове запитання, чи можна вважати номенклатуру синонімом чиновництва або бюрократії? Дійсно, у номенклатурній системі, як і в бюрократичній, «кожен приписаний до свого місця, кожен повинен залишатися там доти, поки це вважають за потрібне». Однак це не вписується в розуміння бюрократії, якщо говорити про неї з погляду М. Вебера, така властивість,

як безвідповідальність. Якщо бюрократія в ідеалі повинна мати професійні навички (знаннями, точністю й швидкістю управлінського процесу), то номенклатура ними не володіє зовсім.

Ще більше збільшує різницю визначальна сила цих двох явищ. Чиновництво виконує накази державних органів, тоді як номенклатура сама диктує свою волю цим органам через рішення, думки й вказівки керівних партійних інстанцій. Тут, варто привести дуже вдालу цитату М. Восленського: «У демократичних суспільствах бюрократи — це привілейовані слуги, номенклатура — самовладні господарі» [3, с. 132]. До того ж у номенклатурі немає характерної для бюрократії твердої ієрархії рангів, і головне — у номенклатурі немає складової сутності чиновництва, планомірного переміщення всіх чиновників нагору по сходах ієрархічної градації. Легко змінюються спеціальності, кабінери, але непорушною залишається приналежність до номенклатури.

Після революції 1917 р. стало різко не вистачати професійних керівників. І тоді у владу рушили всі ті, хто був недворянського походження й вступив у правлячу партію — це були головні умови для того, щоб запросто потрапити у владу. Люди відбиралися також по «політичних ознаках». Ці ознаки стали твердою й незмінною основою призначень на всі відповідальні пости в СРСР. Це пояснюється наступною закономірністю: призначати на посади людей, які для роботи на цих посадах абсолютно не підходять, щоб кожний почував, що займає місце не по праву, а за милістю його керівництва. «У нас незамінних людей немає!» — це теза товариша Сталіна.

Сформовану нову обстановку в партійному апараті Троцький називає «бюрократизацією партії» і констатує: «Партія живе на два поверхи: у верхньому вирішують, а в нижньому тільки довідуються про рішення» [3, с. 89].

Номенклатура міцно взяла у свої руки владу в суспільстві й до 80-х р. тільки модернізувалася. Особливо важливою віхою в історії номенклатури стало підпорядкування їй КДБ. Верхівка номенклатури продовжувала стежити за тим, щоб органи не вийшли з-під її контролю. Після 1970 р. поступово зникає в біографічних даних вищої номенклатури графа «соціальне походження», такі відомості засекречуються. Швидше за все, це пов'язано з появою нового класу «службовців», ознаки й чисельність якого дозволяють говорити про них саме як про клас. У номенклатурі виростає класова свідомість, вона відчуває свою спільність. Як замкнута каста, що править в СРСР вона починає переходити до самовідтворення. Номенклатурна посада не успадковується, але приналежність до класу номенклатури стає фактично спадковою.

Показові й зміни в освітньому рівні номенклатури. Брежневська номенклатура, в основному, має технічне, військове або сільськогосподарське утворення, а юристи в рядах номенклатури були великою рідкістю. Їхній професіоналізм був украй небезпечний сталому корпоративному режиму.

Як відбувається ухвалення рішення у владній структурі? Ініціатива його підготовки й прийняття може виходити як від якого-небудь відомства, що перебуває в сфері влади даного парткомітету, так і зверху, тобто від самого бюро, секретаріату або вищого органа. Природно, при розробці рішення ніхто не стане радитися з юристами — це зовсім не вигідно. До того ж, дефіцит юристів у вищих ешелонах влади відчувався дуже сильно. Вони були просто не потрібні владі. Рішення були обов'язкові для виконання усіма, причому будь яка справа в організації або підприємстві вимагала схвалення зверху. Керівні органи номенклатури завжди чітко трималися за свою монополію прийняття рішень. Участь партапарату в прийнятті рішень йшло набагато далі підготовки проектів. Адже є чимало питань, які вважаються занадто дрібними для того, щоб їх вирішували великі органи влади. Так навіщо ж їх завантажувати ними, якщо багато чого можна вирішити швидко, без тяганини, на місцях. Номенклатурщики, що не входять до складу бюро, секретаріату й у партапарат, теж здійснюють владу, але в межах, окреслених політичними рішеннями керівних органів номенклатури й вказівками апарату.

Номенклатура — типовий клас службовців. Такий клас являв собою у свій час у феодальному суспільстві спочатку боярство, а потім — дворянство. Усі члени класу номенклатури є формально службовцями. Вони займають певні — незмінно керівні — посади в партійному й державному апараті. Номенклатура служить. Але чи працює вона?

Якщо вона не працює, то в цьому винні зовсім не люди, а сама система соціалізму. В умовах абсолютної монополії немає потреби намагатися й працювати. Заняття цих людей — побудова своєї власної кар'єри, власного життя, а зовсім не долі людей і усього суспільства в цілому. Паразитизм вражає будь-який панівний клас.

Історичний досвід показує, що з часом користь, одержувана суспільством від діяльності панівного класу, поступово зменшується, а ціна, що суспільство сплачує за цю діяльність, зростає. Однак настає момент, коли рентабельність стає нульовою, а потім негативною величиною: витрати сус-

пільства на панівний клас починають перевищувати його внесок у добробут суспільства. Історія свідчить, що в такому випадку суспільство починає усе більш активно боротися за звільнення від пануючого класу-паразита, і в остаточному підсумку неодмінно домагається успіху. Ціна правління класу номенклатури в СРСР висока й тяжка.

Проте не зовсім правильно також думати, що панування номенклатури не принесло суспільству в Радянському Союзі зовсім нічого позитивного. Можливо, якщо не було б номенклатури, то важка промисловість в Україні виявилася б менш розвинутою, проте були б розвинені набагато краще, виробництво товарів народного споживання, легка промисловість і харчова промисловість. Позитивно варто оцінити також те, що в Радянському Союзі була низька плата за житло, за користування транспортом, що було безкоштовним медичне обслуговування, що існувала безліч будинків відпочинку й санаторіїв, що були відносно недорогі книги, квитки в театри й кіно. У Радянському Союзі номенклатура непогано організовувала науково-дослідну роботу. Радянські школи — початкова, середня й вища — випускали високоосвічених фахівців, радянська освіта була однією з передових у світі.

Розпад номенклатури відбувся у два етапи. 15 жовтня 1989 р. у газеті «Правда» було оголошено, що комісія ЦК КПРС із питань партійного будівництва й кадрової політики ухвалила рішення щодо демонтажу номенклатурного механізму, про скасування «обліково-контрольної номенклатури». Із серпня 1991 р. вища партократія була позбавлена офіційного списочно-номенклатурного принципу влади.

Разпад номенклатури виявився, головним чином, у краху її ядра — унікального утворення Партії-Держави, що втратило свою найважливішу функцію — організаторську.

Взагалі в ході розвитку радянського режиму в окремі тимчасові відрізки відбувався зсув ряду акцентів у діяльності бюрократії або убік зміцнення останньої, або в напрямі поступового її зм'якшення. Видозмінювалися як сама структура, статусне положення, інтереси, так і формальні процедури й прийоми бюрократичної системи управління.

Досить логічну інтерпретацію еволюції радянського правлячого класу запропонував В. Пастухов. Становлення радянської номенклатури, на його думку, за часом збіглося з етапом сталінського панування. Для владних структур це період твердої, без ясних формальних правил боротьби за посади [9, с. 22].

Бюрократи ставилися до своєї посади як до власності, вони робили все необхідне, щоб зберегти її, а по можливості передати в спадщину, що призводило до старіння еліти. Пізніше, під час «застою», остаточно формується структура радянського правлячого прошарку. Отримання посади розглядається як необхідна умова для користування частиною державної власності. Унаслідок цього радянська номенклатура намагається змінити суспільний устрій у своїх інтересах. Цей фактор усе більше помітним стає в часи М. Горбачова.

Становить значний інтерес також питання про те, наскільки веберівська модель раціональної бюрократії може бути застосована до апарату управління в суспільствах радянського типу. Так, у роботах П. Гайдено і Ю. Давидова висловлювалося припущення, що в радянському суспільстві склався принципово новий тип бюрократії, що не укладається в рамки веберівської теорії. Надалі Ю. Давидов розвинув цю тезу, охарактеризувавши даний тип як «тоталітарну» бюрократію. Але варто зазначити, якщо запропонований Ю. Давидовим опис бюрократії як інструмента прямого насильства, можливо, деякою мірою й застосувати до періоду правління Сталіна, воно навряд чи може бути прикладене до партійної бюрократії післясталінської епохи [4].

Таким чином, бюрократизм у СРСР і в інших країнах соціалізму означав відчуження великої маси робітників від влади, від керування спільними справами. Разом із цим відчуженням розцвіли всі характерні для бюрократизму явища: корпоративність, формалізм, відомчість, кар'єризм, марнославство, авторитарність. Бюрократизм у перших країнах соціалізму отримав великий розмах через розбухання державного апарату в результаті надмірного одержавлення засобів виробництва й установлення твердого державного контролю над економікою й усім громадським життям. Якщо навіть вважати таке одержавлення необхідним для вирішення завдань первісного соціалістичного нагромадження, треба все ж таки визнати, що воно означало формальне усупільнення виробництва. Але відчуження від управління суспільним справами не можна приписувати лише корисливим інтересам, намірам і діяльності самої бюрократії. Таке відчуження, в першу чергу, є наслідком реальної нездатності маси трудящих управляти суспільством. Воно було наслідком того, що спільні справи соціалістичного суспільства були для багатьох робітників формально, а не реально загальними [10, с. 234].

Отже, ніколи ще в історії України влада бюрократії не була такою всеохопною як в радянські часи. Помилки в політиці й економіці, викликані спробами швидко вирішити ідеологічні завдання,

змушували вищий правлячий стан ще більше опиратися на бюрократію в надії виправити становище. Тому державні завдання зводилися не до канцелярії, упорядкованій структурі законів і приписань, а до сваволі, всупереч канцелярії. Усі складні соціальні проблеми вирішувалися шляхом створення нових організацій і реорганізації старих для здійснення бюрократичних рішень.

Підсумовуючи, варто також відзначити, що місце й роль бюрократії в історико-політичному процесі залежать від характеру політичної системи, причому, жоден сучасний режим не існує без бюрократії, що зосередила у своїх руках адміністративну владу. Радянський тип бюрократії представляє собою зразок державної служби, де держава якщо й не поглинає повністю суспільство, то, щонайменше, стає значно сильнішою за суспільство, передусім, тому що колективною працею управляють державні службовці.

Перспективним для подальших наукових розробок є дослідження пострадянської моделі бюрократії, яка найбільш близька для сучасної України, адже наша держава, навіть, сьогодні потребує заміни номенклатурно-бюрократичного управління демократичним. Бюрократію необхідно поставити на те місце, де вона повинна бути в здоровій державі. Єдиним джерелом доходу повинна бути зарплата, нехай і досить висока. Щоб жити як у розвинених країнах, потрібно ставити владу в ті ж умови. Особисті інтереси чиновників і депутатів повинні багато в чому збігатися з інтересами пересічних громадян [13]. Потрібно побороти усвідомленість бюрократією своєї безвідповідальності перед суспільством, що на думку А. Соловйова, свідчить про її «неповну службову відповідність» новим умовам і реаліям державного управління [15, с. 53]. Справа за появою таких політичних сил, які візьмуть все це на реальне озброєння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альтинг фон Гейзенау Франц. Как совершить переход к правовому обществу — М.: вид-во Текст 1997. — 456 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. — К.: Основи 1998. — 534 с.
3. Восленский М. Номенклатура. Господствующий класс Советского Союза. — М.: «Советская Россия» 1991. — 624 с.
4. Гайденок П. П., Давыдов Ю. Н. Проблема бюрократии у Макса Вебера. // Вопросы философии № 3, 1991.
5. Давыдов Ю. Вебер и Ленин: кто прав? // Диалог. — 1991. — № 15. — С. 54
6. Макарин А. В. Бюрократия в системе политической власти. — СПб.: вид-во С.-Петербур. ун-та 2000. — 126 с.
7. Маркс К., Энгельс Ф. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. Соч. 2-е изд. Т. 8. М.: вид-во полит. лит-ры — 367 с.
8. Пастухов В. Б. От номенклатуры к буржуазии: «новые русские» // Политические исследования. — 1993. — № 2. — С. 49
9. Пастухов В. Б. Три времени России. Общество и государство в прошлом — настоящем — будущем. — М.: «РОССПЭН» 1994. — 159 с.
10. Периклис П. Бюрократизм и социалистические перевороты XX в. — М.: Текст 1996. — 634 с.
11. Пугач В. Г. Феномен бюрократії в трансформаційному суспільстві Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 // Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — К., 2006.
12. Сироткин В. Г. Номенклатура в историческом разрезе. — М.: Прогресс 1990. — 365 с.
13. Сироткин В. Г. Новое наступление номенклатуры. — <http://rosnom.narod.ru/Doc/T31/htm>.
14. Скрипнюк В. М. Бюрократизм в системі державного управління та правовий механізм його подолання: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 23.00.02 // Одеська держ. юридична академія. — О., 1999.
15. Соловьев А. Этика бюрократии: постсоветский синдром. // Общественные науки и современность. 1995. № 4. С. 48–57.
16. Троцкий Л. Преданная революция / Л. Троцкий. — М.: Политиздат 1991. — 390 с.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ І ФОРМИ ПРАВЛІННЯ: ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ

Ольга Охотникова, аспірантка кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна»
УДК 32.019

У статті досліджено політико-праксеологічні засади організації і функціонування політичних інститутів та їх зв'язок з формами правління.

Ключові слова: політичні інститути, форми правління, організація, функціонування.

В статье исследованы политико-праксеологические принципы организации и функционирования политических институтов и их связь с формами правления.

Ключевые слова: политические институты, формы правления, организация, функционирование.

The paper investigates political Praxeological principles of organization and functioning of political institutions and their relationship with forms of government.

Key words: political institutions, forms of government, the organization functioning.

Більшість дослідників політичної сфери суспільства, зокрема політичних інститутів сходяться на думці, що поняття «політичні інститути» є ширшим за поняття «політичні організації» [1; 8; 9; 11].

У цьому зв'язку варто відзначити, що аналіз політичних інститутів суспільства лише з точки зору розгляду їх як певних «правил гри» є неповноцінним, оскільки саме завдяки існуванню політичних організацій і стає можливим функціонування політичних інститутів, які, дійсно, підкорені певним «правилам політичної гри».

І вказані «правила політичної гри», безумовно, найбільш повно і адекватно можна дослідити через зв'язок політичних інститутів, політичних процесів і форм правління, які реалізуються у вигляді республіки чи монархії.

Щоправда Ю. Кулик [5] вважає, що використання терміну «форма правління» стосовно парламентської республіки є не зовсім методологічно коректним. Посилаючись на таких російських дослідників, як Н. Сахаров, С. Паречина, О. Зазнаєва, він підкреслює, що вказані автори вважають, що форма правління — це основа формування вищої державної влади в тій чи іншій політичній системі, яка реалізується на основі демократичних виборів або спадкової політичної влади монарха.

На думку Н. Сахарова, більш коректним було б говорити про президентську, напівпрезидентську, парламентську «системи правління», відрізняючи їх тим самим від «форм правління».

Схожої точки думку дотримується і С. Паречина, відзначаючи, що не варто змішувати вказані поняття, оскільки термін «форма правління» визначає виборні чи спадкові засади технології формування політичних інститутів вищої державної влади, а термін «система правління» — тип співвідношення повноважень і взаємовідносин між вищими виконавчими та законодавчими органами [5].

У цьому зв'язку, з урахуванням сучасного вітчизняного політичного досвіду та еволюції української системи правління, розглянемо особливості президентської і парламентської систем правління, які є основними різновидами республіканської форми правління.

Ключовою посадою в президентській системі правління є поняття «інститут президента». Останній уособлює у своєму статусі державу, виступає від її імені і забезпечує злагоджене функціонування державного механізму країни.

У напівпрезидентській системі правління президент структурно не належить до жодної з гілок влади, що створює проблеми у чіткому науковому визначенні місця, ролі і відповідальності президента як глави держави у державному механізмі, котрий ґрунтується на принципі поділу влади.

Загалом інститут президентства є дуже поширеним у сучасній політичній практиці, яка свідчить, що президенти є главами держав у майже 150 країнах світу. Їх правовий статус у переважній більшості

випадків визначається національними конституціями, проте випадки, коли статус президента визначається окремими законами [164]. Вказані нормативно-правові акти окреслюють роль і місце президента в механізмі функціонування держави, визначають його взаємовідносини з іншими органами державної влади (парламентом, урядом, конституційним судом тощо.), виписують процедури обрання президента, його повноваження, відповідальність за дотримання конституції тощо [10; 11].

Зрозуміло, що статус президента знаходиться залежно від різновиду республіканської системи правління (президентської, парламентської, змішаної) [7].

У президентській системі правління використовується поєднання функцій глави держави і глави виконавчої влади, а уряд очолюється президентом. Згадана система правління використовується у таких країнах, як США і Бразилія. Цей варіант передбачає безпосереднє підпорядкування міністрів президенту. При цьому міністри можуть скласти уряд — раду (кабінет) міністрів, а можуть і не утворювати колегіального органу.

За умови існування у президентській республіці ради (кабінету) міністрів, останні — підпорядковані президенту, призначаються і звільнюються з посади президентом — за погодженням чи пропозицією прем'єр-міністра.

У президентській республіці посада прем'єр-міністра, навіть за умови утворення колегіального органу виконавчої влади, є суто адміністративною, доволі символічною і не має достатніх повноважень на здійснення самостійної політики. Президент в такому випадку є фактичним керівником уряду (ради чи кабінету міністрів). Відповідно не існує у таких республіках і уряду як колегіального органу, а є власне — кабінет президента.

У випадку відсутності колегіальної ради (кабінету) міністрів міністри фактично мають статус галузевих радників президента, оскільки вся повнота виконавчої влади належить президенту, який має повноваження на ухвалення рішень, керує державною службою і делегує в разі потреби певні повноваження в галузі виконавчої влади членам свого кабінету.

Проте в сучасній політичній практиці існує й прецедент та специфіка такої посади, як віце-президент, котрий може за посадою входити (як у США) до верхньої палати парламенту (сенат) з правом вирішального голосу — у випадку, коли голосування відбувається 50:50.

У напівпрезидентській системі правління глава держави певним чином дистанціюється від виконавчої влади, яку уособлює уряд на чолі з прем'єр-міністром, хоча президентські повноваження зазвичай найбільше пов'язані саме з діяльністю виконавчої влади. У цьому випадку нерідко виникають конституційні проблеми співвідношення їхніх повноважень, якщо вказані повноваження недостатньо чітко виписані в Основному законі країни.

Варто відзначити, що в такій системі правління главі держави у структурі державної влади належить провідна системоутворююча роль. Водночас широкі повноваження глави держави потребують і наявності потужної системи конституційних стримувань і противаг, аби це не спонукало до формування авторитарного політичного режиму в країні.

У парламентській системі правління президент є лише главою держави, обмежений інститутом контрасигнатури. Сутність функціонування останнього полягає в тому, що акти президента вступають в дію лише за умови їх підпису прем'єр-міністром, рідше — міністром, відповідальним за виконання цього акту. Президент у таких республіках не має повноважень на ухвалення рішень, які мають політичне значення.

Для парламентсько-президентської системи правління характерні суттєві обмеження повноважень президента з боку парламенту в частині, призначення прем'єр-міністра (згоди парламенту або однієї з його палат) і відповідальності уряду [7; 9; 11].

У цілому ж президенти держав зі змішаною системою республіканського правління мають згідно з конституціями досить широкі повноваження в сфері нормотворчості, виконавчої влади та гарантування прав людини. У президентських і напівпрезидентських республіках вони реалізуються безпосередньо президентами, в парламентських і напівпарламентських республіках — через національні уряди (кабінети чи ради міністрів).

Вищими органами влади в будь-якій державі є глава держави, парламент, уряд, вищі суди (верховний, конституційний тощо). Конституційний статус інституту глави держави (монарха, президента) визначається наступними основними принципами: незмінюваності, нейтральності і невідповідальності, що суттєво відрізняють його від статусу інших політичних інститутів, у тому числі й відповідних вищих органів держави.

Президент, як глава держави, має забезпечувати національну єдність, правонаступність державної влади, бути гарантом національної незалежності, територіальної цілісності, координатором ді-

яльності державних органів, а в суспільно-політичному плані (при наявності масштабних конфліктних ситуацій) — загальнонаціональним арбітром.

Принцип незмінюваності полягає в неможливості усунення глави держави з поста юридичним, законним шляхом (окрім спеціальних і виняткових процедур — зради, неможливості виконувати свої функції за станом здоров'я тощо).

Якщо повноваження вищого законодавчого органу в умовах республіканської форми правління (за певних конституційних підстав) можуть бути припинені достроково главою держави, уряд може бути відправлений у відставку парламентом чи главою держави, то повноваження самого глави держави інші органи не можуть припинити достроково.

Незмінюваність глави держави — президента, обраного на певний термін, є відносною — в більшості країн світу конституції передбачають можливість дострокового припинення його повноважень (в разі виникнення певних підстав) через процедуру імпічменту, а в деяких країнах — за волевиявленням виборців — через процедуру референдуму.

Що ж стосується принципу незмінюваності в монархіях, то він реалізується в таких випадках абсолютно і однозначно: монарх перебуває на своєму престолі довічно і може залишити його лише за власним бажанням або за станом здоров'я.

Незалежно від систем правління (республіканської форми правління) президент є повноважним представником держави як за її межами, так і в середині країни. Президент має право укладати міжнародні договори, призначати дипломатичних представників, приймати вірчі грамоти іноземних дипломатичних представників.

Серед його повноважень також виокремлюють нагородження від імені держави державними нагородами, присвоєння почесних звань, прийняття осіб до громадянства, дозвіл на вихід з громадянства, помилування засуджених тощо.

Окрім того, президенти переважної більшості сучасних країн світу мають повноваження з призначення дати проведення виборів у парламенти, скликання їх на сесії, дострокового розпуску парламентів з обов'язковим призначенням нових виборів.

Вони мають право законодавчої ініціативи, призначення референдуму, звернення до парламенту з посланнями, які не підлягають обговоренню, підпису і оприлюдненню законів, право вето (право повернення закону на повторний розгляд парламенту) тощо.

Практично в усіх країнах світу президенти виконують функції головнокомандувачів збройними силами, які відповідають за безпеку держави як гарантії її цілісності. Процедурно реалізуються ці повноваження через рішення ради національної безпеки і оборони (РНБО) і вводяться в дію указом президента.

Зазвичай президенти країн мають значні повноваження також щодо формування й інших органів державної влади та призначення вищих посадових осіб. Це стосується, насамперед, персонального призначення членів урядів та суддів, прокурорів, формування або участь у формуванні органів конституційної юстиції, пропонування для погодження парламентом кандидатур для призначення на конституційно окреслений перелік вищих посадових осіб держави тощо.

Окрім того, у багатьох країнах президент має повноваження ухвалювати нормативно-правові акти (укази), які мають силу закону. Зазвичай це стосується проблем та галузей, не врегульованих законом. Але відомі випадки, коли парламент (в разі термінових потреб) делегував свої законодавчі повноваження президенту країни з тим, щоб він ухвалив відповідний указ (декрет).

Окрім того, президенти мають конституційне право оголошувати надзвичайний чи воєнний стан, вводити в разі надзвичайної ситуації (стихійного лиха, війни, порушення конституційних прав людей) пряме президентське правління в окремих регіонах країни чи в державі в цілому. Але всі ці повноваження, зазвичай, детально розписані у відповідних законодавчих актах (конституцій чи законі), що обмежує можливе свавілля глави держави.

Принцип нейтральності глави держави ґрунтується на його базовій функції представника всієї держави за кордоном та всередині країни і означає, що він повинен бути політично нейтральною постаттю і виступати арбітром у конфліктах між різними політичними силами та органами державної влади.

Скажімо, монарху не варто бути членом політичної партії чи громадської організації. Наприклад, російський цар Микола II демонстративно носив значок антисемітської чорносотенної організації, чим, безумовно, дуже дратував єврейські політичні партії, які активно боролися за повалення російської монархії, що й відбулося у 1917 р.

Кандидат у президенти (хоч і не завжди) є представником певної політичної сили, яка підтримує його на виборах. Проте, після обрання на посаду президента бажано, щоб він призупинив своє членство у політичній партії з власної ініціативи, якщо таке не передбачено чинним законодавством [4; 6].

Зрозуміло, що політична відповідальність президента має не тільки правовий, а й моральний характер і реалізується, перш за все, на президентських виборах. Мова іде, насамперед, про те, що в переважній більшості країн конституції передбачають, що одна особа не може обиратися президентом більше двох термінів підряд, хоча є й країни, де таких обмежень немає взагалі, або встановлене обмеження — три терміни перебування на посаді президента певної держави.

До речі, з принципами незмінюваності і нейтральності глави держави (президента чи монарха) пов'язаний і принцип його невідповідальності, суть якого полягає в тому, що він не несе юридичної відповідальності за здійснювану ним політику, щоправда — в межах своїх повноважень.

Президент, на відміну від монарха, несе конституційну відповідальність за виконання ним своїх службових обов'язків. Як правило, президент несе відповідальність за навмисне порушення конституції і законів, за державну зраду, заподіяння шкоди державній незалежності, вчинення інших тяжких злочинів через процедуру імпічменту.

Процедура імпічменту, зазвичай, реалізується парламентом — через формулювання і висунення обвинувачення президенту, а після цього — через рішення про зміщення його з посади. Хоча можливі варіанти, коли парламент висуває лише обвинувачення, а процедура відсторонення президента від посади реалізується особливим судом, як це передбачають конституції таких країн, як Франція чи Польща.

Парламентська система правління характеризується тим, що верховна влада в державі належить представницькому законодавчому органу (парламенту), котрий володіє суверенітетом, делегованим виборцями, і формує уряд, який йому підзвітний.

Однак втручання парламентарів (якщо вони одночасно не є міністрами) в оперативну управлінську діяльність уряду (кабінету чи ради міністрів) виключається, хоча подекуди допускається нормотворчість уряду в сфері виключних законодавчих повноважень парламенту (в разі делегування вказаних повноважень парламентом).

Водночас варто відзначити, що й уряд, попри свою первісну залежність від законодавчого органу, має значний рівень автономії у своїй діяльності (в межах своїх конституційних повноважень) і впливу на парламент, який може бути реалізованим шляхом його розпуску і оголошення дострокових виборів.

Парламент же здійснює контроль за діяльністю уряду через процедури затвердження міністрів, розгляду та затвердження державного бюджету, урядового звіту про діяльність уряду, голосування вотуму недовіри чи з окремих питань, винесених урядом на розгляд парламенту.

Наприклад, голосування вотуму недовіри відбувається у випадку втрати довіри парламенту до створеного ним уряду. У цьому випадку, в разі отримання більшості голосів з даного питання, уряд зобов'язаний піти у відставку, хоча й виконує свої обов'язки до формування нового складу кабінету (ради) міністрів.

За парламентської системи правління президент переважно обирається парламентом (Греція, Естонія, Латвія, Молдова, Індія, Італія, Ізраїль, Туреччина, Угорщина, Чехія та інші).

Хоча існують парламентські республіки де президент обирається на загальних прямих виборах (Австрія, Ірландія, Португалія). А, наприклад, в Німеччині федеральний президент обирається на спільному засіданні бундестагу (нижня палата парламенту), бундесрату (верхня палата парламенту) та представників ландтагів (земельних представницьких органів влади).

Найбільш повну класифікацію парламентських систем правління зробив Дж. Сарторі, який викремив:

- 1) прем'єрську (кабінетну) систему англійського типу, при якій виконавча влада переважає у повноваженнях парламент;
- 2) «помірквану» систему партійно-контрольованого парламентаризму;
- 3) парламентська система асамблейного правління французького типу (часів Третьої і Четвертої республік) [13].

Наприклад, за парламентською системою правління англійського типу прем'єр-міністр є водночас політичним главою виконавчої влади і головою партії більшості в Палаті Общин (Громад) парламенту. Прем'єр-міністр має повноваження на формування уряду з числа членів партії більшості в парламенті, котрий несе колективну відповідальність перед нижньою палатою парламенту.

За умови збереження контролю за більшістю у парламенті, прем'єр-міністр може провести через парламент будь-яке рішення, запропоноване його фракцією, без внесення щонайменших змін з боку опозиції. Такі парламентські системи використовуються не тільки у Великій Британії, але і в Канаді, Греції, Ірландії.

Водночас, як стверджує солідарно з А. Сайроффом і Р. Гроссманом український дослідник І. Поліщук, у Великобританії система кабінетного правління поступається місцем правлінню прем'єр-міністра, якому сприяють такі чинники, як проведення виборів по мажоритарній системі, двопартійна система і жорстка партійна дисципліна [12].

У рамках прем'єрської системи правління вже згаданий нами дослідник Дж. Сарторі описує його «сильний» (Великобританія) і «слабкий» види (Німеччина), хоча «слабкість» влади німецького канцлера, на нашу думку, є достатньо дискусійною.

Зокрема, Федеральний канцлер ФРН є єдиним членом кабінету, що затверджується парламентом. І його відповідальність перед бундестагом (нижньою палатою парламенту ФРН) може виявитися у «конструктивному вотумі недовір'я», що є свідченням пом'якшеної версії прем'єрської системи правління [13].

«Поміркована» система партійно-контрольованого парламентаризму характеризується наявністю збалансованого політичного режиму, при якому зберігається певний баланс між представницькою і виконавчою владою, немає явного домінування ні виконавчої влади, ні парламенту.

Коаліційні уряди в рамках таких систем політичного правління створюються в наслідок напружених переговорів і компромісів, які можуть тривати протягом тривалого періоду. Натомість кабінети (ради) міністрів, створені в рамках такої «поміркованої» системи партійно-контрольованого парламентаризму зазвичай працюють достатньо довго, стабільно і, певною мірою, ефективно в інтересах всього суспільства.

Повною протилежністю прем'єрської (кабінетної) системи є парламентська система асамблейного правління, яка відрізняється перебільшеною роллю парламенту і зниженою реальною роллю урядового кабінету, що часто-густо стає об'єктивною причиною перманентних урядових криз, позачергових виборів і є перешкодою ефективного функціонування усєї державної машини.

Спробою модифікації парламентської системи асамблейного правління стало запровадження багатьма країнами Західної Європи у другій половині ХХ століття (після закінчення Другої світової війни) так званої моделі «раціоналізованого парламентаризму».

Остання модель парламентської системи характеризується запровадженням сукупності конституційних прийомів і процедур, спрямованих на забезпечення стабільності і захисту функціонування уряду при збереженні основних рис і політичних повноважень парламентської системи.

У модернізованій політичній моделі «раціоналізованого парламентаризму», на відміну від парламентської системи асамблейного правління, наявні наступні особливості організації роботи парламенту та його взаємовідносин із сформованим ним урядом:

- 1) відсутня процедура автоматичної постановки питання про довіру кабінету (раді) міністрів при інтерпеляції або відхиленні більшості із запропонованих урядом законопроектів;
- 2) збільшена кількість депутатів, необхідна для постановки питання про довіру (до 1/5);
- 3) збільшений термін (від 3 до 7 днів) між внесенням питання про довіру і початком дебатів по ньому;
- 4) для висловлення недовіри уряду потрібна не відносна, а абсолютна більшість голосів членів парламенту;
- 5) в разі внесення на розгляд парламенту власної ініціативи уряду щодо вотуму недовіри це питання голосується за прискороною процедурою і вимагає простої більшості;
- 6) у випадку використання системи «раціоналізованого парламентаризму» уряд, який отримав недовіру парламенту, в разі свого небажання йти у відставку, може у відповідь розпустити парламент, як це передбачала, наприклад, Конституція Франції зразка 1958 р.

У цілому, як свідчить політична практика кінця ХХ – початку ХХІ століття, в сучасних умовах і президентська, і парламентська системи республіканської форми правління наочно демонструють тенденції до обмеження демократичних процедур і прав парламенту та перетворення його на дорадчий орган при президентові чи прем'єр-міністрам, головне завдання якого полягає лише в обговоренні та «освяченні» дій виконавчої влади, а не в прийнятті стратегічно важливих для суспільства політичних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бебик В. Політологія: наука і навчальна дисципліна : Підручник / В. М. Бебик. — К.: Каравела, 2009. — 496 с.
2. Бебик В. Політична праксеологія в системі політичних наук // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць.— К.: «ІНТАС», 2009. — Вип. 41. — С. 94–112.

3. *Бурдье П.* Социология политики — М. : Socio-Logos, 1993. — 336 с.
4. *Кармазіна М.* Інститут президентства в Україні: стан і перспективи досліджень // Політичний менеджмент. — 2004. — № 5. — С. 122–136.
5. *Кузьмин Н. Н.* Трансформации и типология отношений власти и общества : традиционная культура, модерн, постмодерн / Н. Н. Кузьмин // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2005. — С. 85–89.
6. *Курган Я. М.* Принцип спадкоємності в розвитку політичних систем : [монографія] / за науковою ред. В. П. Бега; Мін-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. — 195 с.
7. *Лісничий В. В.* Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн — Х. : Торнадо, 2001. — 352 с.
8. *Новакова О. В.* Політичний процес: сутність, зміст та сучасні тенденції розвитку. — Луганськ: Ельгон — 2, 2010. — 244 с.
9. Політологічний енциклопедичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. — 2-е вид., доп. і переробл. — К. : Генеза, 2004. — 736 с.
10. Політологія : [посіб. для студентів вищих навчальних закладів / за ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка]. — К. : Вид. Центр «Академія», 1998. — 368 с.
11. Политология : энцикл. словарь / общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М. : Изд-во Моск. комерц. ун-та, 1993. — 431 с.
12. *Поліщук І. О.* Еволюція культури політичних виборів в Україні : [моногр.] / І. О. Поліщук. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. — 352 с.
13. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія : Дослідження структур, мотивів і результатів : пер. з 2-го англ. вид. / Дж. Сартрі. — К. : АртЕк, 2001. — 224 с.
14. *Шведа Ю.* Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід утвердження демократії в Україні / Ю. Шведа. — Львів, 2010. — 462 с.

Розділ V

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

ІДЕОЛОГІЯ ЯК СКЛАДОВА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Володимир Отрешко, кандидат педагогічних наук
УДК: 323. 01. 072

У статті визначено зміст ідеології як складової державотворення та загальної стратегії суспільного розвитку, розкриті поняття «деідеологізації» та «реідеологізації» суспільства, розглянуті об'єкти політичної системи, що формують напрями ідеологічної діяльності та особливості формування ідеологічної доктрини українського державотворення.

Ключові слова: ідеологія, ідеологічна доктрина, ідеологічна діяльність.

В статье определено содержание идеологии как составляющей государственного строительства и общей стратегии общественного развития, раскрыты понятия «деидеологизации» та «реидеологизации», рассмотрены объекты политической системы, которые формируют направления идеологической деятельности и особенности формирования идеологической доктрины украинского государственного строительства.

Ключевые слова: идеология, идеологическая доктрина, идеологическая деятельность.

In the article maintenance of ideology is certain as to the constituent of state building and general strategy of community development, the objects of the political system, that form directions of ideological activity and feature of forming of ideological doctrine of Ukrainian state building, are considered.

Key words: ideology, ideological doctrine, ideological activity.

Актуальність. Ідеологія як система форм суспільної свідомості є відбиттям сторін духовного життя суспільства, що відображає характер суспільних зв'язків із формами діяльності та мислення. З одного боку, вона володіє поширеним впливом на свідомість людей і може використовуватися як засіб маніпулювання поведінкою мас, а з другого — може здійснювати поширення ідей в інтересах суспільства, національного відродження, забезпечувати суспільство системним баченням завдань свого розвитку, вказувати шляхи і засоби їх вирішення.

Практична ідеологія повинна бути фундаментом політичного життя, слугувати якісному перетворенню суспільного життя нації, а також виконувати керівну роль щодо політичної поведінки і діяльності соціуму.

Без певної системи ідей украй важко визначити мету, завдання та напрям подальшого розвитку держави. Вихід із цього уявного протиріччя полягає в тому, що кожна ідеологія відносно конкретної особи, громадянина, дійсно не повинна носити обов'язкового або примусового характеру, але держава, як суб'єкт політичних відносин, повинна мати власну ідеологію — загальну стратегією її розвитку.

Брак ідеології державотворення сповільнює державотворчі процеси та гальмує духовно-культурний розвиток нації. Тому в основі суспільного розвитку будь-якої країни мають бути певні загальнодержавні ідеологічні принципи, причому саме ідеології як стратегії національно-державного

розвитку, а не засобу штучної заідеологізованості всіх складових суспільного життя. Національне відродження України це не один із можливих шляхів розвитку нації, а передумова виходу України із кризового стану та входження її у світове співтовариство сильною незалежною державою.

Будь-яке суспільство щоб стати нацією, крім об'єднання спільними економічними інтересами повинно інтегруватися ще й додатковими зв'язками як то спільністю мови, культури, особливостями національного менталітету, своєю самоідентифікацією. Ігнорування цих зв'язків, байдуже ставлення до питань формування ідеології державотворення (в Україні має ще назву — національна ідея), яка згуртувала б націю, веде до розшарування суспільства на групи, клани, регіональні, етнічні утворення, а це вже становить небезпеку самому існуванню держави, веде до послаблення стабільності суспільної системи в цілому. Практика років незалежності показує, що без «цементуючої» ідеологічної доктрини неможливо побудувати незалежну державу.

Постановка проблеми. Суспільне життя — надзвичайно складна система, в якій кожний елемент пов'язаний з усіма іншими генетично, змістовно та функціонально, відіграючи особливу, тільки йому властиву роль у розвитку суспільства як цілісного організму. Одним із таких елементів є ідеологія — явище, що зародилося одночасно з виникненням суспільної свідомості, хоча стало предметом наукового осмислення лише в ХІХ ст.

Нині легальне існування на рівних засадах, на принципах плюралізму різноманітних ідеологічних течій має урівноважуватися силами, що здійснюють державницький вплив у інтересах всього суспільства, а не якоїсь окремої його частки. Не можна уникнути висунутої самим життям необхідності розв'язувати принципове питання про активну роль держави у становленні ідеологічних засад, про можливість і прийнятність цілеспрямованих зусиль у політичній сфері, передусім через ідеологію.

З приводу ролі й місця ідеології в суспільстві серед українських науковців немає одностайності. Одна група дослідників вважає, що в українському суспільстві не повинно існувати єдиної політичної ідеології, зокрема державної ідеології, оскільки це суперечить Конституції України (І. Кресіна). Інша група вчених наполягає на тому, що суспільство не може існувати без певних ідеологічних орієнтирів (В. Кремень, М. Михальченко).

Маємо зауважити, що різні форми ідеології різняться предметом і способом відображення суспільного життя, характером їх зв'язку з формами діяльності та мислення. Сучасні ідеології, спираючись на інформаційні технології, володіють поширеним впливом на свідомість людей, що використовується прибічниками різних ідеологічних напрямів (шовінізм, расизм, фанатизм) як засіб маніпулювання поведінкою мас, що порушує суспільну злагоду, провокує національні, релігійні, групові конфлікти. За допомогою інших ідеологій здійснюється поширення ідей в інтересах суспільства та особи, національного відродження, озброєння населення системним баченням суспільних завдань, показ шляхів і засобів їх вирішення, виявлення перепон, що заважають розвитку держави.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу змісту ідеології найважливішим є програмно-політичний її рівень, тобто той рівень, коли теорія починає об'єднуватися з практикою. Тільки шляхом політичної діяльності ідеологія стає реальністю та підґрунтям для формування суспільної політичної свідомості. Політична ідеологія забезпечує взаємозв'язок між політичною системою та іншими суб'єктами політичного життя, вона «встановлює» систему символів і знаків, у межах якої розгортається суспільно-політичний дискурс [1]. Тобто ідеологію необхідно співвідносити з політичною діяльністю, оскільки вона виступає суттєвою характеристикою політичної практики людини.

За основу політичних явищ у сучасних суспільствах найчастіше беруть три групи цінностей: національна безпека і незалежність; економічний розвиток і добробут; свобода, права людини і конституційний порядок. Окрему групу об'єктів політичного світу складають ідеології як результат політичної діяльності ідеологів. Ідеологічні об'єкти є структурними константами політичної культури класів, соціальних груп, окремих осіб.

Деталізація ідеологічних цінностей, їхнє упорядкування — предмет оцінок окремих ідеологій або політичних концепцій різноманітних політичних партій, громадських організацій. Але політична ідеологія, будучи завжди заангажованою інтересами певних суб'єктів політичного процесу, ніколи повністю, на думку автора, з науковими знаннями не збігається. Політичні ідеології — певне ядро, навколо якого формуються відповідні групи соціуму.

Загалом ідеології, виконуючи специфічні функції в суспільстві на професійній основі й задовольняючи свої життєві потреби за рахунок ідеї своєї діяльності, становлять ідеосферу суспільства. Ідеологи як суб'єкти, що утворюють ідеосферу, спрямовують свою діяльність на формування свідомості людей так, як того вимагають інтереси самозбереження суспільства. Вони беруть участь

у виробництві людського матеріалу, адекватного умовам і потребам суспільства, обслуговуючи один аспект цього виробництва — аспект менталітету [2].

Індивідуально-суспільний характер політичної ідеології доповнює визначення науковця О. Шенка, який стверджує, що ідеологія — це ілюзорне бачення людиною (або певним формуванням спільності людей: родиною, колективом, соціальною групою, нацією, народом тощо.) дійсності, яка з необхідністю вимагає свого теоретичного обґрунтування і практичної реалізації. При цьому слово «ілюзорність» вживається в усій його багатомірності: уявність, хибність, бажаність.

Ключову роль у переосмисленні ролі ідеології в житті суспільства й особи відігравали праці з питань «деідеологізації» та «реідеологізації» Д. Бела, К. Поппера, Р. Арона, Е. Тоффлера, З. Бжезинського, Д. Білячи, О. Лемберга, Р. Нейсбітта та інших західних учених другої половини ХХ ст. Деідеологізацію вони розглядали як засіб проти експансії марксистсько-радянської ідеології, носії якої прагнули переконати весь світ у перспективі соціалістичного вибору як нібито справедливого та єдино правильного. Крім того це була спроба утвердити нову ідеологічну парадигму, яка відповідала б реаліям західного способу життя та модернізованим цінностям [3, с. 162].

Таким чином за умов «холодної війни», коли ідеологічне протистояння країн соціалістичного табору та Заходу розгорталось не на користь останнього, постала проблема деідеологізації суспільства та сформувався відповідна теорія, фундатором якої став американський соціолог Даніель Белл. У своїй праці «Кінець ідеології», що вийшла у світ 1960 р., він проголосив тезу — політичні ідеології, призначенням яких є мобілізація суспільних груп заради суспільних змін і які апелюють до мегацінностей, втрачають своє значення в постіндустріальному суспільстві. Згідно з Беллом, із закінченням ідеологічної ери настає час неідеологічної соціології — неупередженого дослідження суспільства, а наукова соціологія не має та не повинна мати нічого спільного з ідеологією [4, с. 9]. Таким чином спростовувалося принципове положення марксистської соціології про невід'ємність соціології, політики й ідеології [5, с. 29], що за умов радянської системи стало ключовим законом суспільного розвитку.

Окрім того, у Д. Белла, К. Поппера, Р. Арона «кінець ідеології» розглядався як один із аспектів «кінця історії», — кінця боротьби класових інтересів, політичних амбіцій, непомірних егоїстичних бажань. Так, Френсіс Фукуяма у своїй праці «Кінець історії» стверджує, що прийде кінець історії, якщо у світі восторжествує моноідеологія. Оскільки інших ідеологій не існує, крім ліберальної, значить немає боротьби, немає руху й історія прийшла до кінцевої стадії [9].

Саме це і є фактичним визнанням ролі ідеології як однієї з головних рушійних сил історії. Як показав подальший перебіг подій, ідеологія й надалі залишалася ключовим елементом суспільного та політичного життя, окреслюючи місце людини в сучасному світі. Тому в 1970–1980-х рр. на зміну концепції деідеологізації [6] приходять концепції реідеологізації. Реідеологізація розумілася та розуміється й досі як процес відродження ідеології, оновлення віри в ідеологію, посилення її ролі в сучасному світі. Провідні теоретики (Р. Арон, Д. Білячи, О. Лемберг, Р. Нейсбітт та ін.) оголосили на початку 1970-х рр., що в сучасному світі відбувається бурхливе відновлення духу. Виявлені та залучені світоглядні ресурси, що дотепер дрімали, зміцнюється втрачена в минулі десятиліття віра в мобілізаційну силу ідеології капіталізму. Пізніше реідеологізація трактувалася як масове залучення широких верств населення до ідеалів і цінностей сучасного суспільства [7].

Процес реідеологізації став синонімом відродження аксіологічного (ціннісного) підходу до соціальних взаємодій, а одночасна увага реідеологізації до людських ціннісних орієнтацій підсилила компоненти ідеології. Як наслідок сформувалося дві тенденції у процесі реідеологізації. Одна, неоконсервативна версія, пов'язана з посиленням ідеологічного компонента у процесі національно-культурної інтеграції. У цьому разі ідеологія надає зміст традиції, а традиція освячує ідеологію. Інша, ліберальна, версія ставить завданням формування нової «глобальної ідеології» як основи планетарної єдності.

У зв'язку з реідеологізаторською тенденцією автори «кінця ідеології» (Р. Арон, З. Бжезинський, Д. Белл, С. Липсет, Е. Шилз та ін.), пояснювали, що йшлося не взагалі про кінець ідеологій, а про кінець у певному смислі: вичерпували свій вік ідеології, що втілювалися в репресивні соціальні практики [7]. Зокрема, З. Бжезинський пояснив, що під «кінцем ідеології» він розумів лише догматизм, прагнення до систематизаторства, а Д. Белл уточнив, що «кінець ідеології» не припускає зникнення всіх соціальних конфліктів [8, с. 11].

Навіть популярні наприкінці 80-х — початку 90-х років минулого століття концепції кінця історії Ф. Фукуяма та зіткнення цивілізацій С. Хантінгтона певною мірою продовжують традиції деідеологізації та реідеологізації. Американський дослідник С. Хантінгтон у своїй роботі «Зіткнення

цивілізацій» стверджував, що відтепер не ідеології, а щось укорінене в повсякденному житті, звичках, навиках спілкування, роз'єднує народи [8, с. 12]. Проте не заперечує, що зіткнення цивілізацій супроводжується й зіткненням світоглядів або ідеологій.

Отже, як підсумовує український дослідник С. Макеєв, теза про кінець ідеологій виявляється якщо не сумнівною, то суперечливою, а обговоренню підлягає питання про те, чи не знаходимося ми у процесі реідеологізації з притаманними йому особливостями й інноваціями, продиктованими новими глобалізаційними викликами [8, с. 22].

Нині норми міжнародного права, а відповідно й конституції демократичних правових держав, у тому числі України, вимагають ідеологічної різноманітності: як політичної, релігійної так і економічної тощо. Тобто демократична правова держава не може визнавати жодну ідеологію обов'язковою та насаджувати її в суспільстві. З другого боку досвід західних демократій довів, що без певної системи ідей дуже важко визначити мету, завдання та напрям подальшого розвитку країни.

Вихід із цього уявного протиріччя полягає в тому, що кожна ідеологія відносно конкретної особи, громадянина, дійсно не повинна носити обов'язкового або примусового характеру. Людина в цивілізованому соціальному середовищі має повне право самостійно обрати прийнятну для неї ідеологію, більш правильний, з її точки зору, спосіб сприйняття світу, оцінки навколишнього життя [10, с. 23].

Окрім того, є чимало різновидів ідеологій, серед яких «ідеології-світогляди, призначені об'єднувати великі групи людей — етноси, нації, суспільні верстви (класи) та навіть усе людство (так звана «глобальна ідеологія», що лежить в основі сучасної системи міжнародного порядку)» [11, с. 56]. Такі ідеології утверджуються протягом тривалого часу разом із поступовим, спадкоємним, еволюційним шляхом розвитку народу. Як наслідок у людей зближуються точки зору, виробляється близька система політичних, соціальних, етнічних, духовних та інших цінностей, світоглядних переконань тощо, хоча вони на тотожні, зазвичай, ніколи не перетворюються, але забезпечують суспільно-політичну стабільність і поступово-прогресивний хід історії певного народу [10, с. 23].

Отже, держава як суб'єкт політичних відносин повинна мати власну *ідеологію, що має бути загальною стратегією її суспільного розвитку*. Варто погодитися з В. Тараном, який вважає, що брак державної ідеології не може бути корисним для суспільства, оскільки ігнорує природу і такі загальні функції ідеології, як інтегруюча, мобілізуюча, регулююча й організаційна [12, с. 302]. Відсутність загальнодержавної ідеології (національної ідеї) у свою чергу сповільнює державотворчі процеси та гальмує духовно-культурний розвиток нації. Тому в основі суспільного розвитку будь-якої країни мають знаходитися певні загальнодержавні ідеологічні принципи. Мова йде про ідеології як стратегії національно-державного розвитку, а не засобу штучної заідеологізованості всіх складових суспільного життя. Причому ці принципи мають розроблятися та базуватися на основі гармонійного поєднання інтересів особистості, нації та держави.

Співробітник Національного інституту стратегічних досліджень П. Ситник виокремлює такі завдання, що має вирішувати загальнодержавна ідеологія:

- на основі об'єктивної наукової картини справжнього стану суспільного життя та наявних панівних інтересів визначити стратегічну мету суспільного розвитку на даному історичному відтинку;
- відшукати засоби і шляхи здійснення наміченої стратегічної мети;
- знайти суб'єкти (соціальні та політичні сили), спроможні реалізувати стратегічну мету;
- створити конкретну політичну програму суспільних перетворень відповідно до поставленої мети;
- розробити механізм політичної боротьби за реалізацію намічених перетворень (тобто розробити стратегію);
- запропонувати найефективніші способи впливу на масову свідомість;
- консолідувати всі зацікавлені соціально-політичні сили, спрямувати їхню активність на виконання програмних цілей [13, с. 114–115].

Таким чином, об'єктивно значуще місце та роль ідеології в духовному житті суспільства надає їй усі підстави бути загальною стратегією суспільного розвитку. Адже ідеологія є невід'ємною складовою духовного життя суспільства, важливим елементом суспільної свідомості. Йдеться про взаємозв'язок свідомості з соціальною психологією політикою, правом, мораллю, філософією, наукою, релігією тощо. Фактично можна сказати, що ідеологія разом із правом, мораллю, системою прийнятих у суспільстві цінностей є цементуючою духовною основою його існування та визначальним спрямовуючим моментом державотворення [12, с. 9].

Перш ніж зосередити увагу на особливостях *формування ідеологічної доктрини українського державотворення*, варто зазначити: в Україні за роки незалежності ставлення до ідеології зазнало суттєвих змін. Одразу після розпаду СРСР воно було зневажливе та навіть подекуди вороже.

Усвідомлюючи уроки власної історії, люди не хотіли бути «об'єктами духовного насильства нівелиючого впливу моноідеології» [14, с. 44].

Поширеною була думка, що будь-яка ідеологія погана і треба позбутися цього феномена в усіх його проявах. Це було цілком закономірним процесом, оскільки марксистсько-ленінська ідеологія, що насаджувалася протягом 70-ти років, майже повністю дегуманізувала цінності — ідеї самоцінності людини, величі та благородства особистості повністю затьмарила ідея великої держави. І хоча кільком поколінням радянських людей було прищеплено згубні патерналістські настрої, наука (особливо суспільствознавча), мистецтво, освіта досить швидко звільнилися від догм марксистсько-ленінської ідеології [15].

Марксистсько-ленінську ідеологію невдовзі замінив ідеологічний вакуум. Стало очевидним, що трансформаційні процеси, які розпочалися в країні, вимагають чітких, теоретично обґрунтованих орієнтирів внутрішньої та зовнішньої політики, що, як виявилось, неможливо почерпнути безпосередньо з повсякденного досвіду чи інтуїтивних здогадок [13, с. 114].

Проте останнє стало очевидним не одразу і не всім. Тривалий час йшли дискусії, висловлювалися сумніви щодо доцільності вироблення загальної ідеологічної платформи здійснюваних у суспільстві трансформаційних процесів. А настанова української громадсько-політичної та наукової думки на деідеологізацію та плюралізм, проголошена на початку 1990-х років, обернулася витвором найгіршого варіанту ідеології — ідеології некритичного наслідування, запозичення чужого досвіду [13, с. 118].

Нині на теренах Західної цивілізації панівне становище посіли ідеологічні доктрини соціального консенсусу та національної консолідації. Найвпливовішими серед них є ліберальна, консервативна (неоконсервативна), соціал-демократична, націоналістична. Пошуки ідеологічних основ українського суспільства приводять нас до цих класичних політичних ідеологій. Однак політична практика років української незалежності наочно продемонструвала, що загалом позитивна тенденція засвоєння світового досвіду в умовах України не дає очікуваного результату. Причину цього зазвичай вбачають у некоректності абсолютизації перенесення на специфіку української соціально-політичної дійсності особливостей ідеологічного розвитку інших культурно-історичних утворень [16, с. 15].

Як наслідок, Україна пережила і переживає нині цілий спектр ідеологем: «національного відродження та мовного націоналізму», «соціальної держави», «входження в Європу», «євроатлантичної, євразійської, євроінтеграції», «ринкової економіки і прискорення реформ», «економічного прориву», «стабільності і реформ» тощо. Кожна з цих ідеологем на короткий час озвучувалася як головна ідея (ідеологія) держави, але наставала криза, ідеологема виявлялася недієздатною, а наслідки від її використання — негативними [17, с. 73].

Більш життєздатною завдяки зусиллям українських політиків, які орієнтувалися на досвід країн західної демократії, виявилася ідеологема ліберальної трансформації. Унаслідок цього ідеї лібералізму були закріплені (з окремими відхиленнями) у Конституції 1996 р., а більшість громадян України сприйняли породження ліберальної ідеології — модель «відкритого суспільства» як найбільш реальну альтернативу тоталітарному минулому. Вхідження у «відкрите суспільство» вважалося єдиним можливим шляхом утвердження незалежної України в Європейському просторі. Його прибічниками були практично все населення України, доки на власному досвіді не пересвідчилося в нереальності реалізації цієї мети у близькій перспективі [18, с. 6].

Річ у тім, що цінності класичного лібералізму зазнали суттєвої корекції у країнах Заходу ще в 1960–1970-х роках, а в Україні, з її схильним до консерватизму національним менталітетом, деформованою радянським способом життя масовою свідомістю, низьким рівнем політичної активності народу, мізерною часткою патріотично налаштованої еліти ліберальна ідея продемонструвала свою практичну неспроможність.

Для перетворення людини на найвищу цінність суспільства недостатньо проголосити її вільною та визнати її право на життя, власність, приватну ініціативу, соціальне забезпечення, свободу слова, політичної орієнтації тощо, до чого, по суті, зводиться ліберальна ідеологія. Необхідно реально забезпечити ці права і свободи. А це можливо лише за умов повноцінного включення кожного громадянина у процес націотворення [13, с. 118–119].

Інший шлях пошуку загальнонаціональної ідеологічної доктрини, який прагнуть наслідувати окремі українські політики, полягає у відродженні власних ідеологічних традицій. Представники українського консерватизму (В. Липинський, С. Томашівський, В. Кучабський) виступали з різкою критикою ліберально-демократичних засад організації суспільного життя, пропонуючи свою модель соціального устрою у вигляді чітко ієрархізованого суспільства з високоцентралізованою владою та чітким розподілом функцій між різними соціальними верствами. Консолідація нації, як вважав

В. Липинський, забезпечується неухильним виконанням кожною соціальною верствою своїх функцій, узгодженою співпрацею і спільними духовними цінностями. Спрямована в єдине русло трудова та соціально-політична активність усіх верств населення є підґрунтям стабільності суспільства, гарантом розвитку нації та добробуту народу [19].

Націоналістична ідеологія пропонує інший рецепт консолідації нації. С. Дністрянський, О. Бочковський, С. Рудницький, Д. Донцов та інші представники націоналізму вважають, що ідеологія має бути ідейним центром, який узагальнює всі прояви національної активності, повинна прагнути максимально активізувати їх і спрямувати в єдине русло загальнонаціональних інтересів. Як зазначає Е. Сміт, «Націоналізм діє й на соціальному рівні, вимагаючи «мобілізації» народу, рівності всіх людей перед законом як громадян та їхньої участі у громадянському житті задля «національного добра». Розглядаючи націю як родину з великої літери, він прагне відродити дух національної солідарності і братерства...» [20, с. 99]. Микола Міхновський, орієнтований на досягнення національного самовизначення України, підтверджує цю думку своїм розумінням націоналізму. Останній для нього — непоборна сила, що, з одного боку єднає, координує сили, жене до боротьби, запалює фанатизмом поневолені нації у їх боротьбі за свободу, а з другого — забезпечує добробут, вільний політичний та економічний розвиток [21 с. 45].

Безумовно, доктрини консерватизму та націоналізму — ідеології свого часу. Зрозуміло, що сучасна українська держава на початку XXI ст. не візьме за основу свого націотворення жодну із них, проте українській еліті варто детальніше вивчати механізми консолідації, закладені в таких доктринах. Оскільки досі центральною залишається проблема консолідації нації, пошуку спільного для всіх громадян принципу життєдіяльності, економічних, соціальних духовних засад співпраці кожного з усіма для загального прогресу. Саме цього бракувало, коли здійснювалися спроби утвердження ліберальної ідеології на теренах нашої країни.

Нині в Україні реідеологізаторська тенденція втілюється в пошуках національної ідеї, у прагненні побудувати патріотичне суспільство, бажанні прилучити країну до досягнень світової цивілізації з метою засвоєння досвіду людства із самоорганізації і створення умов для розвитку, сприяння ідеї пріоритетності інтересів конкретної особи. Тому ідеологія української держави за своїм змістом має бути інтегративною — синтезувати кращі досягнення основних течій вітчизняної і світової суспільно-політичної думки, позитивний досвід націотворення різних народів. Змістовно та функціонально вона має виступити водночас як ідеологією соціального самоствердження, так й ідеологією розвитку громадянського суспільства та самореалізації особистості [13, с. 119].

При цьому варто враховувати, що Україна перебуває в перехідному періоді свого розвитку. Його особливості зумовлені, по-перше, залишковими обставинами життєдіяльності суспільства, що склалися в системі колишніх соціальних координат; по-друге, дестабілізацією основних показників якості життя, спричинених насамперед різким розривом колишніх збалансованих зв'язків; по-третє, неефективним і надто довгим пошуком суспільних пріоритетів і стратегічних партнерів; нарешті, глибокою інертністю суспільної психології людей, які звикли керуватися далекими від демократії та ринкових відносин цінностями [1, с. 8].

Нині демократична, соціальна і правова держава лише будується, громадянське суспільство лише стверджується, виробництво, сформоване на засадах плюралізму форм власності з обов'язковим компонентом приватної власності, лише виявляє свої перші паростки, середній клас ще не заявив про себе як нова суспільно значима й організована сила [22].

Єдиною можливою орієнтацією суспільства, становлення якого відбувається одночасно з пошуком оптимальної моделі політичного, суспільного, економічного та соціокультурного розвитку сьогодні є пріоритети сталого людського розвитку, викладені в Декларації Тисячоліття ООН (Цілі розвитку Тисячоліття) ухваленій Генеральною Асамблеєю ООН у 2000 році, [23, с.283]. Без міцної опори на ідеологію сталого людського розвитку найкращі реформи економіки, науки, освіти, інноваційної сфери не дадуть бажаних результатів, оскільки вони є похідними від головного — стратегічного визначення шляхів розвитку держави.

Висновки. Отже, підсумовуючи викладене можемо дійти таких висновків.

1. Ідеологія як система форм суспільної свідомості є відображенням духовного життя суспільства та виступає формою національної, класової або групової свідомості й самосвідомості, системою цінностей, в яких визначено докорінні інтереси нації, класу, групи, їх позиції стосовно інших націй, класів, держав, історично-суспільного розвитку тощо.

2. Ідеологія державотворення, яка б визначала сукупність духовних, соціальних, економічних, політичних процесів, що розгортаються в країні, з метою досягнення гармонійного розвитку лю-

дини, суспільства, економіки та навколишнього середовища, має усі шанси стати духовною основою українського суспільства.

3. На сучасному етапі назріла потреба переосмислити пріоритети державної політики в ідеологічній сфері. Основними об'єктами ідеології державотворення мають стати суспільство загалом, його політичні, соціальні та економічні інститути, органи управління всіх рівнів.

4. Системні перетворення в Україні не мають певної спрямованості. Залишається невирішеним питання про мету та ідеал соціально-політичних змін. З огляду на це, на перший план висувається проблема саме ідеології, бо в цій сфері формулюються мотиви та цілі розвитку українського соціуму. Нині в Україні відбувається фрагментація соціуму по лінії ідеологічного протистояння полярних політичних груп, які сповідують несумісні один з одним суспільно-політичні проекти.

5. Використовуючи певні ідеології влада, партії, лідери можуть впливати на суспільство, поведінку людей. Крайнім варіантом впливу ідеології як технології політики є часткова або повна зміна самої політичної системи суспільства.

6. Формування ідеології державотворення має виходити з аналізу багатьох факторів, як то: тенденцій суспільно-політичного розвитку, результативності функціонування політичного режиму, впливовості політичних партій, формування консолідуючої основи соціуму та забезпечення достатнього рівня інформованості його членів для відповідальної й раціональної участі в політиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корнієнко В. Ідеал — ідеологія: тандем чи патологія в суспільстві? / Володимир Корнієнко // Наукові записки НУКМА: Політичні науки. — 2000. — Т. 18. — С. 55–61.
2. Піча В., Хома Н. Політологія: навчальний посібник. — К.: Каравела, 2000. — 342 с.
3. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світогляд. аналіз / Губернський Л., Андрущенко В., Михальченко М. — К.: Знання України, 2002. — 580 с.
4. Константинов Ф. Социология и идеология — М.: Наука, 1969. — С. 3–19.
5. Семиноженко В. Украина наравне с мировыми лидерами: «воздушный замок» или достижимая цель? // Ойкумена. Альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций. — Харьков: Константа. — Выпуск 4. — 2006. — С. 7–12.
6. Чесноков Д. О «деидеологизации» науки // Социология и идеология. — М.: Наука, 1969. — С. 29–37.
7. Философский энциклопедический словарь / Ред.-сост. Е. Ф. Губский и др. — М.: Инфра-М, 2003. — 576 с.
8. Макеев С. Кому необходима идеология? / С. Макеев // Грані. — 1999. — 1(3). — С. 10–13.
9. Фукуяма Ф. Конец истории / Ф. Фукуяма // Вопросы философии. — 1990 — № 3. — С. 134–148.
10. Болебрух А. Якою бути Україні завтра? / А. Болебрух // Грані. — 1999. — № 1(3). — С. 22–27.
11. Лісовий В. Культура — політика — ідеологія. — К., 1997. — 217 с.
12. Таран В. Ідеологія перехідного суспільства: (соціально-філософський аналіз ідеологічного процесу в пострадянській Україні / В. Таран; запоріж. юр. ін-т. [Монографія] — Запоріжжя: 2000. — 316 с.
13. Стратегії розвитку України: теорія і практика / За ред. О. С. Власюка. — К.: НІСД, 2002. — 864 с.
14. Удод О. Ідеологія й сучасна історична освіта / О. Удод // Грані. — 1999. — № 1(3). — С. 43–52.
15. Валевський О. Україна на шляху до ідеологічної ідентифікації. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/Valevs/003.htm>.
16. Токовенко А. Рациональное и иррациональное в политической идеологии / А. Токовенко // Грані. — 1999. — № 1(3). — С. 14–18.
17. Сурмин Ю. Идеология: сущность, проблемы и роль в обществе / Ю. Сурмин // Грані. — 1999. — № 1(3). — С. 72–81.
18. Білобров Б. Сталий розвиток: напрями реалізації в Україні. — К.: Знання України, 2002. — 36 с.
19. Липинський В. Релігія і церква в історії України // Політологічні читання. — 1994. — № 1–2. — С. 58.
20. Сміт Є. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 324 с.
21. Мірчук П. Микола Міхновський — апостол української державності. — Філадельфія: 1960. — 412 с.
22. Андрущенко В. Організоване суспільство / В. П. Андрущенко. Ін-т вищої освіти К., 2006. [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/books/2006/06vaos/index.html#00>.
23. Дмитренко М. Інноваційні стратегії розвитку України: політологічний концепт / М. А. Дмитренко; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т досл. проблем держ. безпеки. К.: Університет «Україна», 2010. — 504 с.

ОСВІТА ЯК ЧИННИК ГАРМОНІЗАЦІЇ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ІНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕДУРНІ АСПЕКТИ

Ольга Музика, аспірантка
Національного університету «Львівська політехніка»
УДК 327.3

Показано, що ціннісна вартість включення міжкультурних знань до загальної системи освіти полягає у встановленні тісних контактів між індивідами та суб'єктами міжнародних заходів, у поширенні явища діалогу культур, толерантності та компетентного взаємотракування.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, діалог культур, міжкультурна освіта, громадські інституції, державні інституції.

Показано, что ценностная стоимость включения межкультурных знаний в общую систему образования заключается в установлении тесных контактов между индивидами и субъектами международных мероприятий, в распространении явления диалога культур, толерантности и компетентной взаимотраковки.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, диалог культур, межкультурное образование, общественные институции, государственные институции.

It's shown, that the value of including of cross-cultural knowledge to the general system of education consists of establishment of close contacts between individuals and subjects of international measures, of the wide spreading of the intercultural dialogue, tolerance and mutual interpretation.

Key words: intercultural communication, cultural dialogue, intercultural education, public institutes, state institutes.

Постановка проблеми та зв'язок із важливими практичними завданнями. Підтримка міжнародного мирного співіснування вимагає не лише дипломатичної діяльності чи політичних заходів, але й від взаємного поглиблення знань про інокультурних представників, усвідомлення культурних відмінностей в сфері цивільній і військовій. В епоху багатокультурності міжкультурна і міжрелігійна освіта формують фундамент для руйнування етнокультурних та історичних стереотипів, упереджень, котрі можуть поглибити міжетнічні та міждержавні взаємини. Відштовхуючись від численних визначень поняття міжкультурна комунікація, варто акцентувати увагу на ключових моментах співпраці, на проблемах дипломатичної діяльності, політичних методах активізації міжнародних організацій, правової та звичаєвої культури в світі. Треба детально ознайомлюватися з багатокультурною освітою, ціллю якої є прищеплення міжетнічної толерантності, інтеркультурної свідомості, обумовленості людських прав тощо. Робота відповідає науковому напрямку, яким займається кафедра міжнародної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, що виникають при здійсненні міжкультурної комунікації, тривалий час досліджують вітчизняні та зарубіжні вчені. Однак у більшості наукових розвідок недостатньо уваги приділено саме освітньому процесу як одному з найважливіших чинників покращення інтеркультурної взаємодії. Зокрема, українські науковці: Н. В. Свентицька [10], Л. Ф. Клименко [8], Л. А. Гончаренко, Т. А. Асламова [2], І. С. Бахов [1] та інші, а також зарубіжні дослідники М. Грабовський [12], А. Дзярмага-Чайковська [11] вивчають взаємозв'язок між освітньою діяльністю та міжкультурною комунікацією. Їхні публікації свідчать про наукову **актуальність** теми, її суспільно практичну значимість. **Метою** дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо гармонізації процесу міжкультурної комунікативної взаємодії та освіти як її важливого компонента. Відповідно, в цій статті **завданнями** є вивчення процесів функціонування освітніх інституцій в контексті міжкультурної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Вивчення міжкультурної комунікації не можливе без визначення культурних моделей, проблематики, поширених знарядь діяльності в крос-культурному контексті, озна-

йомлення з етнополітичними процесами, що відбуваються на межі зіткнення різних етнічностей. Вагому частку політичних практик обумовлює толерантне ставлення, без стереотипів, упереджень, а лише з протидією насильству, підтриманням довготерпеливості. Враховуючи ідею полікультурності, державні інституції повинні усвідомлювати стійкість даного явища, владні представники повинні зважати на вкорінення іммігрантів у нових країнах, на передачу нащадкам конкретних культурних і релігійних цінностей тощо. Оскільки міграційні явища формують високий потенціал для міжнародної співпраці та є носіями певних цінностей своїх етнічних чи національних груп, кожна приймаюча європейська держава зобов'язана сповідувати мету збереження миру, поєднання розмаїття культур та конфесій. В Україні дедалі частіше спостерігаємо інноваційний підхід, метою якого є ведення міжкультурного діалогу та інонаціональна співпраця представників влади, недержавних організацій і бізнес-сектора, а також освітніх закладів. І. Бахов зазначив, що без розвиненої міжкультурної компетентності сучасна людина не може вважатися власне освіченою [1]. Так, завдяки системі вищої освіти відбувається популяризація загальноєвропейських етичних і культурних цінностей [4]. Ознайомлення з проблематикою показує, що полікультурна компетентність сучасного педагога є запорукою успішної профілактики агресивного націоналізму, внутрішньо-шкільної дискримінації на расовому, конфесійному та етнічному ґрунті [2, 5]. Власне освіта має бути тим фактором, завдяки якому долатимуться кордони, поглиблюватимуться знання про культурні норми, цінності, зразки, та формуватиметься взаємопізнання, толерантність і солідарність між народами та окремими індивідами.

Цілеспрямований системний підхід державних і громадських інституцій до освітніх інновацій, введення міжкультурних компонентів у навчальні процеси, вдосконалення нормативно-правової бази стануть вагомим чинником впливу на політичну культуру та ідеологію громадян і мігрантів, а відповідно — забезпечать міжкультурну консолідацію в суспільстві. Так, Центр розвитку «Демократія через культуру», Польський Інститут у Києві в 2010 р. організували круглий стіл: «Міжкультурна політика сучасного міста», в ході якого обговорено інструменти і принципи європейської політики міжкультурного діалогу та інтеркультурної стратегії розвитку місцевих громад. Цільовими групами вважалися: багатонаціональні міські громади України: керівники міської влади, представники недержавних організацій; національні культурні товариства; науковці та аналітики; студенти; організації освіти та культури; засоби масової інформації [9]. Розглядалися також міжсекторні позиції та ймовірні заходи щодо політики міжкультурного діалогу серед представників освіти та науки, національно-культурних товариств і громадських організацій, ЗМІ.

Актуальний захід можна було прослідкувати 24 листопада 2011 р. на базі Львівської спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи № 81, де відбувся інтерактивний семінар для опікунів шкільних євроклубів закладів освіти м. Львова на тему: «Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та ЄС» [7]. Основним результатом семінару стала обізнаність учасників щодо вивчення та повернення до власної національної спадщини, спостереження, визнання та поваги до відмінностей, формування свідомості рівності всіх культур та толерантності. Ідею налагодження стабільності та ефективності діяльності виховних, навчальних і освітніх інституцій підтримали й наприкінці 2012 р. серед обраних шкільних закладів Львова — було проведено низку семінарів на тему: «Європейська політика у сфері освіти» [3]. Його учасники обговорили методики формування нової свідомості бути європейцями серед учнів і педагогів, а також виховання толерантного ставлення щодо інших народів.

Почуття європейської єдності через партнерство та поєднання різноманіття і свободи виховується також серед представників міжнародних організацій. За ініціативою Генерального секретаря Ради Європи Турбйорна Ягланда було створено «Групу видатних осіб», до складу якої увійшли відомі політичні діячі та науковці, які запропонували свій досвід і знання на шляху до створення пан-європейського проекту «Жити разом у Європі XXI століття» [6]. Доповідачі на міністерській сесії Ради Європи у Стамбулі 11 травня 2011 р. представили низку конструктивних пропозицій для громад європейських країн, щоб ті могли зростати та жити разом на основі дотримання прав людини, принципів демократії та верховенства права. Відповідно до доповіді «Групи видатних осіб», основними принципами спільного життя є взаємоповага і розуміння, міжкультурний діалог і освіта, що є ключовими аспектами для подолання нетерпимості. Експерти актуалізували категорію «загрози», до якої віднесли явища зростання нетерпимості, активізацію ксенофобських і популістських партій, дискримінацію, існування практично безправного населення, паралельних суспільств, ісламського екстремізму, втрати демократичних свобод, можливого зіткнення «свободи віросповідання» і свободи вираження поглядів. Наслідком вказаних факторів загрози може стати всеохоплюючий страх втрати власної культурної ідентичності серед переселенців, ризик впливу іммігрантів на трудову зайнятість корінних жителів, зростання рівня

злочинності, згубний вплив стереотипів тощо. Члени Групи визначили основні суб'єкти, які мають вплив на громадську думку (освітяни, ЗМІ, церкви та релігійні групи, а також європейські міжнародні інституції тощо). Серед численних рекомендацій та практичних порад, вказаних членами Групи, автор статті виділяє найактуальніші — вплив освітян, адже не лише родинне середовище та переконання батьків, а й шкільне оточення дитини формують культурно-етичні цінності, прищеплюють навички терпимості, взаєморозуміння. Вкрай важливо полегшити інтеграцію новоприбулих дітей-мігрантів у систему освіти — забезпечити вивчення мови у дошкільному закладі, підготувати їх до успішного переходу від школи до ринку праці й допомогти подолати соціально-економічні труднощі, пов'язані з проживанням в ізольованому або бідному районі [6].

Вважаємо, що національна влада повинна забезпечувати здійснення таких стратегічних заходів як: об'єднання спільнот, використання освіти для ознайомлення з культурним і релігійним різноманіттям, гарантування права на освіту, гуманне ставлення до мігрантів без документів і тих, хто просить притулку тощо. Численні європейські та міжнародні інституції намагаються спрямувати свою діяльність саме на ліквідацію усіх проявів дискримінації та підтримки багатокультурності й взаєморозуміння. Найбільшим викликом за останній час є забезпечення рівноваги між розмаїттям і єдністю, узгодження загальнолюдських принципів та норм. Відтак владні структури та громадські інституції повинні застерігати представників будь-яких меншин від насильства, експлуатації, нерівного ставлення при працевлаштуванні, здобутті освіти, чи в доступі до житла, громадських установ тощо. Важливою рекомендацією Групи є вибір інструменту посередництва для владнання суперечок на всіх політичних рівнях, а також — «розроблення загального політичного курсу щодо південних і східних середземноморських, близькосхідних і центральноазійських країн». Аналогічні питання було обговорено на міжнародній конференції у м. Львові на тему «Жити разом у відкритому європейському суспільстві — погляд з України» 2 грудня 2011 р. [5]. Під час конференції відзначено необхідність адаптації європейських норм у сферах освіти, культури, релігії та ЗМІ, а також міграцій, життя національних меншин, політичних партій тощо.

Наслідком присутності міжкультурної комунікації буде нівелювання відчуття «свій-чужий», інокультурне має стати об'єктом зацікавлення, творчим і стимулюючим. Поступовий розвиток освіти за кордоном і включення до державної освіти вчень про міжнародне культурне середовище формує чимало сучасних явищ — так званих «міжкультурна освіта», «багатокультурна освіта», «міжкультурна педагогіка», «багатокультурне виховання» тощо. На думку автора статті, наголос треба робити на першому словосполученні — міжкультурна освіта. Ч. Купісевич трактує її як концепцію навчання дітей, молоді і дорослих у дусі розуміння і толерантного ставлення до інших культур, рас, релігій, поглядів і звичаїв [12]. Основними цілями такого навчання є: формування свідомості про рівноправність всіх культур, вилучення відчуття культурної зверхності на користь міжкультурного діалогу, знищення стереотипного мислення та маргінальних поглядів тощо. Підготування до іншомовного спілкування учнів чи студентів полягає в зміненому підході до навчально-виховного процесу, таких як: перехід від теоретичних знань до практичних міжнародних проектів; навчання іноземних мов, зарубіжної літератури, країнознавства тощо [8].

Поглиблене вивчення результатів втілення міжкультурної освіти у міжнародну практику висвітлює даний процес як важливий елемент глобальної освіти. Метою залучення освіти до міжкультурної комунікації є пробудження інтересу до взаємного пізнання відмінностей, детальнішого вивчення власної культури та інокультурного середовища. Методологія освітнього впливу на міжкультурну комунікацію може бути описана загальноприйнятими методами — пошуку (спільних коренів походження, знань про іншу культуру, дипломатичних заходів), прийняття рішень, написання сценаріїв майбутнього тощо.

Міжкультурна освіта містить два терміни, функціональність яких необхідно визначити першочергово. Один з них — «освіта», інтерпретація якого поширена у численних наукових працях. Візьmemo узагальнене трактування освіти як методу впливу на особу, що надає їй не лише знання та вміння, а також формує фундамент для подальшого руйнування бар'єрів. З. Ясінський інформує про чотири категорії освіти: вчитися, щоб знати (основна увага саме на освітній аспект); вчитися, щоб діяти (розвиток творчих компетенцій тих, що навчаються); вчитися, щоб жити спільно (стимуляція прагнення до співробітництва з іншими); вчитися, щоб бути (метою освіти є розвиток людської індивідуальності) [12]. Другий термін — «культура», чимало визначень якого можна знайти в різноманітних джерелах. Зупинимося на найактуальніших, на думку автора, трактуваннях культури Й. Дідьєром як: визначеної форми цивілізації, що окреслює суспільне та інтелектуальне під-

грунтю особистості. Б. Добровольська інтерпретує культуру як сукупність матеріального і духовного добробуту людства, що збирається, закріплюється і збагачується впродовж його історії і передається з покоління в покоління. Й. Нікіторовіч вважає, що культура формує деякий горизонт, який закриває визначені в свідомості розуміння та відкриває шлях до відмінностей, до розвитку завдяки запозиченням [12]. Відповідно, міжкультурна освіта полягає перш за все в обмінах суб'єктами навчання, лідерському управлінні даним процесом. А процедурно включає міжкультурні ігрові ситуації, створює ситуативні задачі, навчає методам знищення мовних та релігійних бар'єрів, категоризує особисті потреби учасників з різних країн, відкриває тотожності, ідентичності та акцентує увагу на розбіжностях тощо.

Дзярмага-Чайковська визначає міжкультурну освіту як «освіту меншості (національних, етнічних груп, емігрантів, іммігрантів), яка відбувається в середовищі більшості». Наступним поясненням словосполучення «міжкультурна освіта» є «вчення про різноманітні групи, що живуть в даній країні, чи на даному просторі, а його завданням є взаємне пізнання та розвиток вміння співжиття» [11].

Дослідження інституційно-процедурних аспектів впливу освіти на успіх здійснення міжкультурної комунікації сприятиме розумінню культурної різноманітності, що спостерігається в активному впливі діяльності мас-медіа, навчальних закладів, громадських організацій та підприємств, тренінгових угруповань і публічних дебатів тощо. Міжкультурна освіта забезпечує розуміння підстав культурної інтеграції, положень договорів про співпрацю, угод поміж містами-побратимами, закономірностей вияву інтегруючої діяльності представників культурної, іміджевої та громадської дипломатії. Важливими рекомендаціями щодо підтримання ідеї полікультурності для державних та громадських інституцій є пропозиції щодо створення фахових методичних об'єднань, налагодження міжнародних молодіжних обмінів, активізація та заснування нових шкільних євроклубів серед освітніх закладів, залучення неурядових організацій, профспілок та об'єднань науковців тощо.

Висновки. Отже, чимало інституцій управлінського, політичного чи суспільного рівня намагаються враховувати основні ідеї міжкультурної комунікації у своїй праці. Ключем до успіху в міжнародній практиці є пізнання та осмислення інших культур, поширення нових форм взаємодії, таких як міжкультурна освіта. Інформаційне насичення серед представників європейських установ, міжнародних корпорацій, державних інституцій в країні та за кордоном націлене на забезпечення консолідації суспільства. Адже культурна ідентифікація особистості бере початки не лише із стилю життя, територіальної приналежності, але й політичної ідеології та конфесії. Представницька Група в пан-європейському проєкті «Жити разом у Європі ХХІ століття», здійснила низку досліджень, основними практичними рекомендаціями яких стали заклики до освітян і керівників освітньої галузі в усіх країнах-членах — розвивати «міжкультурну компетентність» як центральний елемент шкільної програми та поширювати її за межі офіційної освіти на музеї й культурні заклади, культурні події та фестивалі, а зокрема на ЗМІ.

Гармонізація міжкультурної комунікації зробить транспарентним адміністративне функціонування, предмети культурології, антропології та краєзнавчої діяльності. Численні рекомендації фахівців у галузі міжнародної співпраці щодо покращення міжкультурної комунікації першочергово наголошують на потребах: полегшення мобільності студентів і працівників освіти, спрощення громадсько-політичних обмежень для інонаціональних представників та регуляції соціальної підтримки. Дослідження показують, що найоптимальнішою сферою гармонізації інтеркультурної взаємодії є освітня та наукова. Адже, починаючи з загальноосвітніх шкіл та вишів, молода громада отримуватиме необхідну обізнаність щодо існуючих міжнародних пілотних проєктів, щодо заходів міжкультурного діалогу та про толерантні прояви ідей полікультурності. Перспектива подальших досліджень полягає у розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення міжкультурної комунікації за посередництвом освітнього процесу та в експериментальній перевірці їх ефективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахов І. С. Взаємозв'язок культури і освіти у формуванні міжкультурної компетентності студентів університету [Електронний ресурс] / І. С. Бахов. — Режим доступу: URL: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Vnadps/2011_4/11bisksu.pdf.
2. Гончаренко Л. А., Асланова Т. А. Міжкультурна освіта у світі. — [Електронний ресурс] / Л. А. Гончаренко, Т. А. Асланова. — Режим доступу: URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Two/2011_4/001.pdf.
3. Європейська політика у сфері освіти // Л. Пасько [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://literacy.com.ua/shkilni-evroklubi/1011-yevropeiska-polityka-u-sferi-osvity.html>.

4. Європейський Союз — Україна: співробітництво у сфері вищої освіти. — 2010 р. — 20 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/eu_educational_brochurea5_uk.pdf.
5. Жити разом у відкритому європейському суспільстві — погляд з України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://maidanua.org/2011/12/mizhnarodna-konferentsiya-zhyty-razom-u-vidkrytomu-jevropejskomu-suspilstvi-pohlyad-z-ukrajiny/>.
6. Жити разом: поєднання різноманіття і свободи в Європі XXI століття. Переклад з англійської. — Львів: Літопис, 2011. — 112 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/living_together.pdf.
7. Інтерактивний семінар «Міжкультурна освіта у світлі документів Ради Європи та ЄС» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: <http://literacy.com.ua/shkilni-evroklubi/799-seminar-mizhkulturna-osvita-u-svitli-dokumentiv-rady-jevropy.html>.
8. *Клименко Л. Ф.* Міжнародне співробітництво як основа формування міжкультурної комунікації учнівської молоді [Електронний ресурс] / Л. Ф. Клименко. — Режим доступу: URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Dtr_sk/2012_3/files/SC312_05.pdf.
9. Круглий стіл «Міжкультурна політика сучасного міста» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : URL: <http://www.polinst.kiev.ua/event37.html>.
10. *Свентицька Н. В.* Міжкультурна комунікація як інтегративний компонент туристичної освіти / Н. В. Свентицька // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 4 (239), 2012, Ч. II. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vlush/Ped/2012_4_2/6.pdf.
11. Edukacja mi dzykulturowa — teoria i praktyka // Agnieszka Dziarmaga-Czajkowska [Materia y z internetu]. — Mode of access : URL : <http://uchodzczydoszkoly.pl/index.php?pid=4&id=12>.
12. *Grabowski Mariusz.* Znaczenie warto ci edukacji mi dzykulturowej [Materia y z internetu] / M. Grabowski. — Mode of access: URL : http://www.project.omep.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=4:znaczenie-wartoci-edukacji-midzykulturowej&lang=pl.

ПОЛІТИЧНА ОСВІТА ЯК ЧИННИК ЕФЕКТИВНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ УЧАСТІ ГРОМАДЯН У ПРИЙНЯТТІ ПОЛІТИЧНИХ РІШЕНЬ

Ірина Харченко, аспірантка
Національного університету «Львівська політехніка»
УДК 32:37.014

У статті розкрито значення політичної освіти для становлення громадянського суспільства. Доведено, що між якістю політичної освіти, ступенем її розвитку та рівнем участі громадян у процесі прийняття політичних рішень існує залежність. Автор також пропонує створити державну структуру чи підрозділ, який би несе відповідальність за реалізацію політичної освіти в Україні.

Ключові слова: політична освіта, участь громадян, прийняття політичного рішення, громадянське суспільство.

В статті раскрыто значение политического образования для становления гражданского общества. Доказано, что между качеством политического образования, степенью его развитости и степенью участия граждан в процессе принятия политических решений существует зависимость. Автор также предлагает создать государственную структуру или подразделение, которое бы несло ответственность за реализацию политического образования в Украине.

Ключевые слова: политическое образование, участие граждан, принятия политического решения, гражданское общество.

This article is about the importance of political education for the civil society. It is proved that there's dependence between the quality of political education, the degree of its development and the level of citizen participation in the political decision-making. The author also proposed the establishment of a state structure or unit that would be liable for the realization of political education in Ukraine.

Key words: political education, civic participation, political decision-making, civil society.

Постановка проблеми та зв'язок із важливими практичними завданнями. Встановлення демократичного режиму та побудова громадянського суспільства неможливі без участі у процесі прийняття політичних рішень активних і свідомих громадян, які здатні реалізовувати свої права та нести відповідальність перед громадою та суспільством за свої дії. Щоб бути в змозі це здійснювати, громадянин повинен розуміти соціальну та політичну реальність і процеси, що в ній відбуваються. Відповідно політична освіта — діяльність, яка спрямована на досягнення найбільшого числа громадян, які володіють повною та достовірною інформацією про політичну реальність, незалежно і критично формують власну думку та готові до громадської діяльності — виступає життєво важливим елементом не лише побудови та становлення демократичної громадянської держави, але й розвитку та ефективного функціонування всіх сфер суспільної життєдіяльності.

Робота відповідає науковому напряму, яким займається кафедра міжнародної інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблеми політичної освіти тісно пов'язано із політологічним аналізом демократичного транзиту становлення громадянського суспільства в Україні. Проблематиці побудови людиноцентристського суспільства присвячені праці вітчизняних дослідників — В. Бебика [1], В. Горбатенка, В. Цветкова [6] та ін. Звертаючись до наукових праць, присвячених вивченню значення політичної освіти для суспільних перетворень, окремо варто виділити ґрунтовні дослідження М. Іванова [2]. Окремим аспектам проблеми політичної освіти були присвячені дослідницькі роботи В. Климончука [3], Л. Кучми [4], С. Рябова [5] та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. В даній політологічній постановці проблема політичної освіти розглядається вперше, хоча й існує значний доробок праць науковців, котрі

займалися дослідженнями цього питання. Незважаючи на те, що проблематика політичної освіти характеризується багатогранністю та важливістю практичного застосування, дане явище в контексті права громадян на участь у прийнятті політичних рішень проаналізовано в недостатній мірі.

Метою цієї статті є політологічний аналіз політичної освіти як чинника ефективного функціонування механізму участі громадян у прийнятті політичних рішень.

Відповідно до поставленої мети необхідно вирішити наступні дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати поняття «політична освіта»;
- охарактеризувати політичне значення освіти для становлення громадянського суспільства;
- розкрити залежність між якістю політичної освіти та рівнем участі громадян у процесі прийняття політичних рішень;
- запропонувати створення державної структури/підрозділу, яка б несла відповідальність за реалізацію політичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Складна економічна, політична, соціальна ситуація в Україні протягом всіх років незалежності являється наслідком комплексу чинників, серед яких важливу роль відіграє низький рівень участі простих громадян у процесі прийняття політичних рішень. Відсутність багатолітньої традиції політичної активності громадян стала значним бар'єром на шляху побудови громадянського суспільства в незалежній Україні. У сучасному розумінні громадянське суспільство — це сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою [1, 24].

Проте, на жаль, пасивне українське суспільство є також результатом браку знань у громадян про власні права й відповідальність за їх дотримання, слабкого інтересу до участі у громадських справах і розв'язанні суспільних проблем, відстороненого ставлення до ухвалення політичних рішень.

Ключовим фактором у процесі політичної трансформації суспільства стає всебічна обізнаність громадян із діяльністю органів публічної влади та її результатами. Побудова демократичного громадянського суспільства та політичне виховання громадян повинні відбуватися паралельно [6, 38].

Процес політичної освіти повинен ініціюватися та здійснюватися, в першу чергу, представниками влади — безпосередньо або через відповідні інститути громадянського суспільства — систематично, послідовно, на засадах відмови від нав'язування чієїсь однієї думки та плюралізму, тобто має бути представлена як предмет обговорення вся множина суспільних позицій і поглядів, протиріччя політичних процесів.

Таку практику раціонального поширення і засвоєння громадянами знань про їхні права, свободи та механізми їх здійснення, про шляхи розв'язання проблем суспільного життя, політичну систему й інститути публічного урядування, процедури їхнього функціонування і способи впливу на них, що має наслідком компетентну участь громадян у суспільному житті, позначають терміном «політична освіта». Також під цим поняттям розуміють викладання політичних знань на рівнях практично-політичної взаємодії та повсякденного буття [3].

Досліджувана проблематика відзначається складністю та багатоаспектністю вивчення, проте це не виключає її надзвичайної важливості, адже політична освіта призначена:

— по-перше, ліквідувати політичну безграмотність громадян — прищепити повагу до державних символів держави, дати максимально достовірні та політично незаангажовані знання з історії, ознайомити з принципами сучасного ефективного державного управління, сутністю політичної влади і політичних режимів, виборчих і партійних систем, а також основоположними правами і свободами людини та громадянина, тобто надати базові політичні знання. В ідеалі громадянин повинен володіти таким рівнем обізнаності про політичне життя та діяльність владних структур, який відповідає обсягу їхніх прав та свобод як учасників політичного процесу [4];

— по-друге, сформувати демократичні погляди та цінності — повага до себе та інших, прагнення до мирного вирішення проблем, справедливість, порядок, свобода, рівність тощо;

— по-третє, виробити розуміння політики — процедуру створення, прийняття та реалізації політичних рішень, причинно-наслідкові зв'язки, мотивацію та підводні течії тощо;

— по-четверте, виробити у громадян вміння не просто критикувати діяльність органів влади, а критично мислити, тобто вміння оцінити певну дію і запропонувати більш оптимальне, реалістичне, ефективніше вирішення проблеми, в чому, власне, і полягає участь у прийнятті політичних рішень [5; 7; 9].

Зрозуміло, щоб забезпечити максимальний ефект та користь від проведення просвітницьких заходів в масштабах країни, необхідно реалізовувати освітні програми серед всіх верств населення, зокрема: громадян різних вікових категорій та з різним соціальним статусом; політиків, партійних активістів, громадських діячів; державних службовців; працівників органів охорони порядку та військовослужбовців; науковців [3].

З огляду на вище перелічених споживачів політичної освіти, дослідники виокремлюють три сегменти цілої системи, а саме: 1) політичну освіту пересічних громадян — від дошкільнят до дорослих; 2) політичне навчання тих, хто здійснює професійне керування процесами суспільно-політичного життя — державних службовців і громадсько-політичних діячів; 3) академічне вивчення політики як предмета наукового пізнання, яке здійснюється у вищих навчальних закладах і спрямоване на підготовку фахівців у галузі політичної науки [10].

Уся множина сфер політичної освіти, властивих їм задач, змісту і форм пронизується трьома головними цілями. Першу складають надання знань, інформації про права, закони, політичну систему, суспільні проблеми й політику їх подолання. Другу — формування ставлень до себе та інших, політичної системи і влади, політичного світу, ідеалів, цінностей і принципів демократії. Третю — мотивація до дії і навчання участі у розв'язанні суспільних проблем і захисті власних прав. Саме остання становить найбільший інтерес, адже тільки цілеспрямована стратегічно розроблена політика у сфері громадянської освіти здатна заохотити й навчити людей виявляти проблеми громадського життя і висувати їх до суспільного порядку денного, обговорювати шляхи їх розв'язання, домагатися здійснення необхідних заходів, мобілізувати ресурси й самим залучатися до їх подолання [3, 15].

Незалежно від сфери здійснення, політична освіта кожного громадянина повинна проходити у кілька вікових етапів, таких як:

- дошкільнє виховання й початкова освіта, що являється початком соціалізації особистості, коли відбувається формування головних цінностей та установок людської поведінки;
- шкільна освіта, яка дає людині базові знання про влаштування суспільства, його інститути й керівні органи, про закони й правила, що визначають стосунки людей між собою та з владою, перебіг суспільних процесів тощо, та формує вміння, необхідні для життя в суспільстві;
- вища і професійна освіта — це розширення й поглиблення знань про права людини, осмислення філософських, культурних, юридичних і економічних передумов, формування громадянської позиції та суспільно-політичної орієнтації особистості;
- освіта дорослих, яка покликана сприяти безперервній реадaptaції дорослої людини до змін, що відбуваються в суспільстві та її власному соціальному статусі [10].

Явище політичної освіти відзначається концептуальною, функціональною, стратегічною тощо складністю, що зумовлює її структуру, адже система політичної освіти не обмежується лише засобами політичного інформування — засоби масової комунікації та інформації, відповідні підрозділи органів публічної влади тощо — шляхом періодичної публікації відповідних матеріалів, випуску навчальних теле- і радіопередач. Так, процес політичного навчання може і повинен проводитися, перш за все, закладами освіти — школами, професійними й вищими навчальними установами, діяльність яких передбачає навчання й виховання майбутніх громадян, а також неформальними освітніми структурами — громадськими (неурядовими) організаціями, профспілками, політичними партіями, різноманітними благодійними та філантропічними фондами/організаціями («третім сектором»), аналітичними центрами, установами культури тощо [8].

Засоби, до яких вдаються суб'єкти політичної освіти, різняться за обсягом людських та фінансових затрат, призначенням, формою проведення — форуми, конференції; навчально-методичні та дидактичні матеріали, аналітичні статті, підручники тощо.

Для кращого розуміння природи політичної освіти важливо наголосити на тому, що зміст і методи викладання політичних знань диференціюються залежно від призначення таких знань та від способу їх використання. Досвід демократично розвинутих держав підказує використовувати не лише ті засоби політичної освіти, які носять теоретичний характер, але й більш активні методи, що ґрунтуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самостійний пошук істини і сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. До таких методів належать: ситуаційно-рольові ігри, соціограма, метод відкритої трибуни, тренінги, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», метод аналізу політичних ситуацій, ігри-драматизації тощо [5].

Дієвим засобом політичної освіти також є організація та проведення різних ритуалів: демократичний спосіб передачі влади, дебати, урочисті збори, вручення нагород, паради, демонстрації тощо.

Вони покликані формувати в громадян, з одного боку, національний патріотизм і політичну толерантність, а з другого — критичне ставлення до нав'язування будь-яких точок зору [3].

Загалом, техніки, програми, засоби політичної освіти покликані допомогти переводити політичні поняття на загальнодоступну мову. Іншими словами, прості громадяни сьогодні повинні володіти і категоріями, і науковим інструментарієм політики, щоб бути адекватними епосі [2, 200].

У підсумку, політична освіта має давати людині орієнтири — сприяти усвідомленню нею власних інтересів, пошуку шляхів їх прийнятної реалізації та впливу на існуючу політичну ситуацію.

В Україні, яку характеризують як державу із перехідним типом суспільного ладу та нерозвинутим громадянським суспільством, роль та значення політичної освіти важко піддати сумніву [11]. Адже громадянське суспільство передбачає існування громадян, які дебатують проблеми, що їх хвилюють, дискутують з приводу способів їх подолання, критикують уряд і домагаються аби їхня думка була врахована при виробленні державної політики [3, 17]. Так як ще не створено інституційованого громадянського суспільства, яке могло б виступити партнером або (в необхідних випадках) опонентом держави в організації участі громадян в управлінні публічними справами, виникає сприятлива ситуація для маніпулювання громадською думкою з боку влади та нехтування права громадян на участь у прийнятті політичних рішень [3, 16]. Відповідно створення та розповсюдження політично важливих матеріалів, що володіють всіма якостями, необхідними для виховання всебічно обізнаного та інструментально озброєного громадянина, необхідно чітко врегулювати в юридичному плані та захистити від спроб маніпулювання з боку сил, зацікавлених у розподілі влади на свою користь.

Таким чином, вітчизняна політична освіта має бути спрямована на формування компетентної й відповідальної взаємодії, співпраці громадян з владою. Зміст занять з політичної освіти має бути побудований з урахуванням необхідності підвищення рівня відповідальності громадян та їхньої спроможності, очікування відповідальності від політиків. Політична активність і участь громадян у розв'язанні суспільних проблем, ухваленні суспільних рішень та їх реалізації в кінцевому підсумку є очікуваним результатом політичної освіти, отож, на її формування і розвиток має бути спрямовано зміст останньої [3, 19].

Зважаючи на надзвичайну важливість та необхідність у сучасних умовах здійснення цілеспрямованої, методично вивіреної, стратегічної політики стосовно політичної освіти, рекомендовано створити в Україні окремий орган або структурний підрозділ центрального органу влади, до повноважень якого входило б:

- проведення систематичних наукових досліджень у галузі політичної освіти;
- на основі отриманих результатів вироблення основних завдань, цілей, принципів; навчальних методик та матеріалів політичної освіти;
- проведення координації та моніторингу здійснення політичної освіти;
- підготовка пропозицій щодо юридичного та організаційного вдосконалення заходів політичної освіти;
- видання спеціалізованого друкованого засобу інформації, в якому б оприлюднювалися всі результати діяльності даної структури.

Висновки. Таким чином, на основі проведеного дослідження можна прийти до висновку, що політична освіта є важливою галуззю життєдіяльності суспільства, від ефективного функціонування якої залежить стабільність політичної системи, доцільність рішень, що ухвалюються, якість життя кожної людини. Завдяки програмам політичної освіти виховується громадянин «демократичного зразка», який усвідомлює своє місце і роль у суспільстві, дотримується загальнолюдських цінностей, обізнаний із політичною реальністю своєї держави та має необхідні вміння і навички для участі в прийнятті політичних рішень.

Напрямом подальшого дослідження може стати політологічний аналіз Інтернет-представництва органу публічної влади як інституційного засобу взаємодії суспільства та влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бєбик В. М.* Політологія для політика і громадянина: [Монографія] / В. М. Бєбик. — К.: МАУП, 2003. — 424 с.
2. *Іванов М. С.* Політична освіта в контексті політичних трансформацій суспільства [Монографія] / М. С. Іванов. — К.: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2004. — 278 с.

3. *Климончук В.* Політична освіта як засіб реалізації політичних свобод демократичного процесу в сучасній Україні / В. Климончук // Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії. — 2010. — Вип. 1. — Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. І. Франка, 2010. — С. 263–270.
4. *Кучма Л.* Політична освіта та її роль у контексті основних стратегій протидії маніпулюванню / Л. Кучма // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. — Вип. 23. — Львів: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2011. — С. 102–107.
5. Політична освіта в Україні: проблеми та перспективи розвитку / За заг. ред. С. Г. Рябова. — К.: Інститут громадянської освіти НаУКМА, 2005. — 44 с.
6. *Горбатенко В. П.* Демократія — Управління — Бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: [Монографія] / В. В. Цветков, В. П. Горбатенко. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 248 с.
7. Civil Education / Stanford Encyclopedia of Philosophy [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/civic-education/> [Дата звернення 20.12.2012].
8. Objectives and tasks of political education [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dadalos.org/politik_int/grundkurs_1/ziele.htm [Дата звернення 19.12.2012].
9. Olitical education [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.youth4media.eu/?page_id=57 [Дата звернення 18.12.2012].
10. *Tormey R.* Social and Political Education in Senior Cycle / R. Tormey. — 2006 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ncca.ie/uploadedfiles/SPed_paper.pdf [Дата звернення 19.12.2012]
11. Ukraine. Nations in Transit 2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/2012/ukraine> [Дата звернення 21.07.2012].

Розділ VI

ПОЛІТИЧНА ПРАКСЕОЛОГІЯ

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Леонід Чупрій, кандидат філософських наук,
доцент, докторант відділу політичних стратегій
Національного інституту стратегічних досліджень
УДК 32.1

У статті здійснюється аналіз інституційного забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері. Зазначається, що важливу роль у реалізації політики національної безпеки у гуманітарній сфері повинні відігравати інституції громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на здійснення громадського контролю щодо системи забезпечення національної безпеки.

Ключові слова: політика національної безпеки в гуманітарній сфері, інституційне забезпечення.

В статье осуществляется анализ институционального обеспечения политики национальной безопасности в гуманитарной сфере. Отмечается, что важную роль в реализации политики национальной безопасности в гуманитарной сфере должны играть институты гражданского общества, деятельность которых направлена на осуществление общественного контроля за системой обеспечения национальной безопасности.

Ключевые слова: политика национальной безопасности в гуманитарной сфере, институциональное обеспечение.

The article analyzes the institutional support of national security in the humanitarian sphere. It is noted that an important role in national security policy in the humanitarian sphere should play institutions of civil society, which is aimed at public control on the national security system.

Key words: politics of national security in the humanitarian sphere, institutional support.

В останні десятиліття варто констатувати, що в умовах зростання суперечностей і напруження на світовій арені, з особливою гостротою постає проблема кризи духовно-ціннісних засад сучасної цивілізації, що зумовлює першочергову необхідність становлення і розвитку гуманітарної сфери як важливої безпекоутворюючої галузі. У цьому контексті відомий дослідник К. Леві-Строс відзначав, що ХХІ століття буде століттям гуманітарних пріоритетів, або його взагалі не буде.

Саме певний набір світоглядно-ціннісних орієнтацій є соціокультурною основою сфери забезпечення безпеки суспільства і лежить в основі формування загальнонаціональної ідентичності, як одного з основних консолідуючих та інтегруючих суспільство чинників.

Відтак в умовах зовнішньо культурного глобалізаційного тиску (як в фактах тотальної масовізації культури внаслідок американізації, вестернізації, які профанують і секуляризують автентичні культурні форми), особливу увагу потрібно приділяти гарантуванню безпеки українського народу в гуманітарній сфері, зокрема збереженню та примноженню самобутності національної культури;

формуванню національної самосвідомості українського суспільства через розвиток культурних індустрій (книговидання, кіноіндустрії, всебічного розвитку української мови та підтримку мов національних меншин); формуванню несуперечливої історичної пам'яті; активізації інноваційних процесів в освітній, науково-технологічній галузях; захисту національного інформаційного простору; створення належних умов для гармонізації релігійно-конфесійних відносин тощо. Відповідно потрібно сформувати і здійснювати належний рівень інституційного забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері.

Контроль за реалізацією політики національної безпеки України в гуманітарній сфері здійснюють Президент України, Парламент, Уряд, Рада національної безпеки і оборони України в межах їхніх повноважень, визначених Конституцією і законами України [1].

Президент України забезпечує здійснення загального керівництва процесу реалізації політики національної безпеки України в гуманітарній сфері.

Верховна Рада України створює законодавчу базу в сфері формування правової підтримки реалізації політики національної безпеки України в гуманітарній сфері, забезпечує організацію відповідного парламентського контролю.

Кабінет Міністрів України керується Конституцією країни та іншим вітчизняним законодавством, актами Президента України та рішеннями Ради національної безпеки і оборони України, здійснює реалізацію політики національної безпеки України в гуманітарній сфері.

Рада національної безпеки і оборони України координує та контролює діяльність органів виконавчої влади з реалізації політики національної безпеки України в гуманітарній сфері, вносить Президентові України пропозиції щодо її уточнення та ресурсного забезпечення.

Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування забезпечують вирішення питань у сфері гуманітарної безпеки, віднесених законодавством до їхньої компетенції.

Центральні органи виконавчої влади України утворені відповідно до законів України, в межах своїх повноважень забезпечують виконання передбачених Конституцією і законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, рішеннями Ради національної безпеки і оборони України завдань щодо реалізації завдань гуманітарної безпеки [1].

Суб'єктами політики національної безпеки в гуманітарній сфері є також громадяни України. Вони через участь у виборах, референдумах та через інші прямі форми реалізації своїх політичних прав, а також через виборні органи державної влади та органи місцевого самоврядування, реалізують національні інтереси, добровільно і в порядку виконання конституційних обов'язків здійснюють заходи, визначені законодавством України щодо забезпечення її національної безпеки; як безпосередньо, так і через об'єднання громадян, привертають увагу суспільних і державних інститутів до небезпечних явищ і процесів у гуманітарній сфері життєдіяльності країни; у законний спосіб і законними засобами захищають власні права та інтереси, а також власну безпеку.

Важливу роль у реалізації політики національної безпеки у гуманітарній сфері повинні відігравати інституції громадянського суспільства, діяльність яких спрямована на здійснення громадського контролю щодо додержання законності в сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, забезпечення адекватності системи національної безпеки загрозам національним інтересам. Дослідник Г. В. Новицький вважає, що ключовими складовими процесу забезпечення національної безпеки повинні стати аналіз, прогнозування та контроль громадянським суспільством стану об'єктів національної безпеки. За такого підходу вся діяльність держави може бути врегульована та оцінена через призму національної безпеки шляхом поступового створення відповідної галузі права в системі права України. Це буде сприяти формуванню договірної (безпекової) моделі держави в Україні [2, с. 132].

Відтак варто констатувати, що лише в активній взаємодії з громадськими інституціями Українська держава зможе побудувати ефективну політику в гуманітарній галузі, покликану забезпечити духовну єдність українського народу, стабільність та динамізм прогресивного розвитку всього суспільства.

В даному контексті варто відзначити активну діяльність Громадської гуманітарної ради при Президентові України, створеної 2 квітня 2010 року. Саме Громадська гуманітарна рада (ГГР) як консультативно-дорадчий орган при Президентові України повинна стати дієвим механізмом об'єднання зусиль органів державної влади і громадськості у вирішенні найважливіших питань гуманітарного розвитку, впровадження системних реформ, дотримання прав і свобод людини в гуманітарній царині [3].

Склад ГГР при Президентові станом на початок 2013 р. складається з 34 осіб. Структурно Рада складається з таких робочих груп: Робоча група з питань освіти і науки; Робоча група з питань культури

і мистецтва; Робоча група з охорони здоров'я, фізичної культури та екологічної безпеки; Робоча група з суспільних комунікацій; Робоча група із міжнародних і державно-церковних відносин.

За дорученням Президента аналогічні Ради були створені також при Раді Міністрів АР Крим, обласних, Київській та Севастопольській міських державних адміністраціях, які на місцях повинні забезпечувати реалізацію державної гуманітарної політики.

Варто відзначити, що певні кроки в цьому напрямі здійснювали і попередні Президенти. Зокрема відповідно до розпорядження Л. Кучми від 21 січня 2000р була сформована Комісія з розроблення Концепції розвитку гуманітарної сфери до складу якої увійшли політики, керівники та експерти провідних наукових та освітніх закладів держави, представники органів влади. Проте діяльність цієї Комісії в значній мірі не вирішила проблеми даної галузі, що зумовлено здебільшого політичними чинниками.

Значну увагу розвитку гуманітарної сфери приділяв третій Президент України В. Ющенко. Визначальною темою його політики в гуманітарній сфері було висвітлення проблем Голодомору в Україні. З його ініціативою було підготовлено і прийнято Закон «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Було також реалізовано ряд Указів Президента, спрямованих на формування історичної пам'яті Українського народу. При підтримці В. Ющенка був розроблений проект Концепції гуманітарного розвитку України. Він був представлений для обговорення 27 березня 2008 р. на Форумі української інтелігенції. Концепція була позитивно оцінена більшістю експертів, хоча й мала ряд недоліків, зокрема не були чітко прописані механізми реалізації запропонованих рішень. Так відомий експерт М. Жулинський в контексті обговорення даного документу, зазначив про важливість розробки і прийняття Концепції гуманітарного розвитку кожного регіону нашої країни (області, міста та району нашої держави). На жаль внаслідок складної соціально-політичної ситуації в державі протягом 2008–2009 рр. ухваленням Верховною Радою Концепції гуманітарного розвитку України не відбулося.

При формуванні консультативно-дорадчих органів з гуманітарних питань при Голові держави або його адміністрації враховувався досвід інших країн. Зокрема для формування гуманітарної політики Російській Федерації було створено сім рад та комісій при Президентові РФ, найбільш важливі серед яких: Рада з питань сприяння розвитку інститутів громадянського суспільства і прав людини, Рада з питань культури та мистецтва, Рада з питань розвитку місцевого самоврядування, Рада у справах інвалідів, Рада із взаємодії з релігійними об'єднаннями, Рада з науки, технологій та освіти тощо [4].

В Латвії з метою формування і реалізації гуманітарної політики держави були створені такі консультативно-дорадчі органи при Главі держави: Комісія з підтримки державної мови, Консультативна рада з питань національних меншин, Комісія істориків Латвії, інші [5]. В Естонії в гуманітарній сфері діють Естонська рада співробітництва, Академічна консультативна рада, Естонський інститут пам'яті [6]. В Казахстані активно діють: Національна комісія в справах жінок та сімейно-демографічної політики, Комісія з прав людини, Громадська рада в справах ЗМІ тощо [7].

Аналізуючи діяльність Гуманітарної ради при Президентові України, треба відзначити, що вона була досить активною. За останні два роки було проведено 10 засідань ради. Президент України В. Янукович, керуючись порадами Громадської гуманітарної ради, чітко визначив основні пріоритети державної гуманітарної політики. Зокрема у посланні до Українського народу від 3 червня 2010 р. Президент України запропонував кожен рік присвятити вирішенню певної стратегічної проблеми: 2011 р. — «рік освіти та інформаційного суспільства»; 2012 р. — «рік культури та відродження музеїв»; 2013 р. — «рік фізичного здоров'я та екології»; 2014 р. — «рік науки»; 2015 р. — «рік єдності поколінь». Експертами підготовлено і передано на розгляд громадськості «Концепцію гуманітарного розвитку країни», завершується розробка «Концепції стратегії нової культурної політики» тощо. Але теоретичні напрацювання потрібно активніше переводити у практичну площину. Ще у квітні 2011 р. А. Єрмолаєв зазначав, що «...період, коли українська гуманітарна політика обмежувалася концепціями, доктринами та іншим, але не втілювалася у практичні кроки, минув і певною мірою дискредитований в очах громадян. Нині є запит на успішні практичні проекти» [8].

Досить позитивно варто відзначити, що діяльність Громадської гуманітарної ради досить активно висвітлюється у ЗМІ, зокрема в Інтернеті. А от діяльність регіональних ГГР належним чином не представлена в інтернет-просторі. Зокрема дослідник В. Г. Бульба зазначає, що з 24-х веб-сайтів всіх обласних державних адміністрацій лише в чотирьох областях України (Волинській, Донецькій, Миколаївській, Херсонській) функціонування цього консультативно-дорадчого органу представлене адекватним чином [9].

В цьому контексті варто зобов'язати обласні державні адміністрації висвітлювати діяльність громадських рад і зокрема гуманітарного спрямування на своїх сайтах, так як у переліку обов'язкової інформації, що має бути представлена на офіційній веб-сторінці ОДА згадки про діяльність консультативно-дорадчих органів немає (див. п. 8 «Порядку оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади»). Варто при цьому використовувати п. 11 цього ж Порядку, що дозволяє розмішувати на сайті органу виконавчої влади іншої інформацію, яку керівництво цього органу вважає за доцільне оприлюднити. При підтримці обласних Громадських гуманітарних рад варто розробити програми гуманітарного розвитку регіону, зокрема наприклад створити «Гуманітарний паспорт області».

Для оптимізації висвітленні роботи регіональних Громадських гуманітарних рад варто розробити уніфікований зразок відображення діяльності даних структур на сайті ОДА. Зокрема обов'язковими елементами повинні бути такі пункти: «Розпорядження про створення ГГР», «Завдання та цілі ГГР», «План роботи Ради на поточний рік» «Нормативно-правове забезпечення ГГР», «Склад Ради», «Архів протоколів засідань Ради», «Зворотній зв'язок ГГР». Обов'язково також здійснювати гіперпосилання на ГГР при Президентові України.

Потрібно оптимізувати і діяльність Громадської гуманітарної ради при Президентові України. На нашу думку, потрібно створити ефективно працюючий апарат Громадської гуманітарної ради, зокрема варто було б вибрати Президіум Ради, члени якого могли б координувати роботу ГГР між офіційними засіданнями, створити секретаріат Ради, завданням якого було б моніторинг проходження та виконання рішень Ради.

Підсумовуючи варто відзначити, що інституційне забезпечення політики національної безпеки в гуманітарній сфері здійснюється відповідними державними структурами та неурядовими організаціями. Варто констатувати, що лише в активній взаємодії з громадськими інституціями Українська держава зможе побудувати ефективну політику в гуманітарній галузі, покликану забезпечити духовну єдність українського народу, стабільність та динамізм прогресивного розвитку всього суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України: «Про основи національної безпеки України». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/anot/964-15>
2. Г. В. Новицький. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: Монографія. / Г. В. Новицький. — К.: Інтертехнологія, 2008. — 496 с.
3. Громадська гуманітарна рада. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.president.gov.ua/content/humanities_council.htm
4. Советы при Президенте. Президент России [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://state.kremlin.ru/council>
5. Комиссии и советы. Президент Республики Латвия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.lv/pk/>
6. Институты, действующие при Президенте Республики. Президент Республики Эстония. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.president.ee/ru/president/institutions/index.html>
7. Советы при Президенте. Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.akorda.kz/ru/the_administration_of_the_president/presidential_councils
8. Круглий стіл «Гуманітарна політика: пріоритетні проекти розвитку» [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/461>
9. Бульба В. Г. Громадські гуманітарні ради як інструмент вдосконалення державної гуманітарної політики. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.dy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid

СОЦІОЛОГІЧНІ ОПИТУВАННЯ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОГО МАНІПУЛЮВАННЯ

Євген Жеванов, аспірант кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна»
УДК 32.019

У статті проаналізовано маніпуляцію суспільною свідомістю під час виборчої кампанії за допомогою соціологічних опитувань. Розглянуто способи маніпулювання свідомістю за допомогою засобів соціології на прикладі українських виборів.

Ключові слова: суспільна думка, маніпулювання свідомістю, соціологічні опитування, вибори.

В статье проанализовано манипуляцию общественным сознанием во время избирательной кампании с помощью социологических опросов. Рассмотрены способы манипулирования сознанием с помощью средств социологии на примере украинских выборов.

Ключевые слова: общественное сознание, манипулирование сознанием, социологические опросы, выборы.

The article analyzes the manipulation of public consciousness during the election campaign by polls. Ways manipulation by means of Sociology at the example of the Ukrainian elections.

Key words: public opinion, manipulation of public consciousness, polls, elections.

Опитування суспільної думки, що проводяться з різних питань соціально-політичного, економічного, культурного життя покликані слугувати надійним індикатором ставлення суспільства до тієї чи іншої проблеми. Результати опитувань часто слугують підставою для важливих рішень, що приймають як фахівці у відповідній сфері, так і пересічні громадяни. Іноді для прийняття таких рішень немає інших більш-менш надійних індикаторів, тому роль опитувань в цих випадках зростає. Відповідно зростає й відповідальність організаторів опитування за точність отриманих ними результатів.

В останні два десятиліття, особливо починаючи з 2004 р., соціологічні опитування саме в передвиборчий і виборчий період, стали невід'ємною частиною політичного життя України. Конфліктна ситуація, яка виникла після другого туру президентських виборів 2004 р., коли були підозри на фальшування результатів на користь одного з кандидатів, що вилилось у масові громадянські протести і, зрештою, привела до повторного другого туру та обрання на найвищу державну посаду іншого кандидата, багато в чому була і наслідком невідповідності офіційних даних Центральної виборчої комісії та результатів екзит-полів, які проводили різні соціологічні служби. Отже, великомасштабні соціологічні опитування, якими власне і є екзит-поли, стали однією з підстав легітимізації Помаранчевої революції як всередині країни, так і назовні [9, с. 66].

Зростання конкуренції у політичній сфері, часта непередбачуваність результатів майбутніх виборів, посилюють попит на дослідження суспільної думки на кшталт політичних уподобань тощо. Знання реальної електоральної картини дозволяє впливати на її динаміку у потрібному для суб'єкта виборчого процесу руслі. Отже, опитування суспільної думки стали суттєвим інструментом у політичному процесі, насамперед виборчому.

Одним з головних ефектів опитувань громадськості є створення враження поширеності тих чи інших думок, аж до повного суспільного консенсусу щодо них. Це дає підставу для легітимізації певної лінії поведінки та закріплення співвідношення сил, що формують її або формуються нею.

І тут ми маємо справу з двома випадками. У першому опитування лише фіксують поточний стан громадської думки з того чи іншого питання. У другому ж, замість того, щоб обирати стратегію, тактику і техніку політичного менеджменту, зокрема ухвалення політичних (науково-теоретичних та праксеологічних) рішень і використовувати відповідні технології втілення їх у практику суспільно-політичного розвитку та державного будівництва, суб'єкти політичного процесу починають вико-

ристовувати [2] результати дослідження, підганяючи їх під наперед задані параметри. У цьому випадку ми маємо грубе маніпулювання суспільною думкою, що має на меті досягнення чітко окреслених політичних цілей. Власне цей випадок і є основним предметом нашого дослідження.

Існує чимало способів політичного маніпулювання, в тому числі й за допомогою проведення опитування (справжнього або фіктивного) суспільної думки.

Маніпулювання результатами опитувань суспільної думки може мати різних адресатів. Це можуть бути, наприклад, суб'єкти політичного процесу, які, за допомогою фіктивних або недостовірних досліджень, повинні бути переконані у необхідності фінансувати чи сприяти реалізації тих чи інших проєктів. У цьому випадку між замовниками опитувань і дослідниками існують, як правило, прямі контакти, а характер таких відносин здебільшого неопублічний [4, с. 28].

Але найчастіше адресатом маніпуляції опитувань суспільної думки стає вона сама. Зрозуміло, що канали комунікації у цьому випадку повинні бути якнайширші, тут мова в першу чергу йде про засоби масової інформації, насамперед електронні.

Отже, зміст суспільної думки найефективніше доводиться до населення за допомогою засобів масової інформації. Найбільш значущим, а здебільшого і єдиним фактором, що береться до уваги під час опитувань суспільної думки щодо електоральних симпатій, є рейтинг тих чи інших політичних сил. Таким чином, саме рейтинги є найбільш уразливими показниками з точки зору маніпулювання передвиборчою соціологічною статистикою.

Зрозуміло, що інформація для неспеціалістів повинна бути якнайбільш стислою і доступною, тому рейтинг здебільшого подається як чи не єдина об'єктивна характеристика електоральної картини. Таким чином, створена за допомогою рейтингів, картина суспільної думки впроваджується у свідомість виборців, які схильні підсвідомо ототожнювати себе з більшістю (необов'язково абсолютною, достатньо орієнтуватись лише на обмежену, але достатньо велику суспільну групу), адже у масовій свідомості саме вона ідентифікується як носій моральної істини. З цього випливає позитивний зворотній зв'язок, що призводить до нового зростання рейтингу.

Необхідно наголосити на тому, що маніпулювання за допомогою методів соціології є найбільш ефективним, коли суспільство відповідає кільком необхідним умовам. У першу чергу це висока залежність громадської думки від інформації, що виходить з офіційних джерел.

Якщо ця умова виконується, то соціологічні дані, поширювані через лояльні до влади інформаційні канали (а в Україні до 2004 р. і після 2010 р. майже всі теле-переважна більшість радіоканалів та друкованих ЗМІ саме такі) сприймаються суспільством як компетентне знання, яке великою мірою відображає дійсність і заслуговує на довіру. Якщо ж рівень довіри суспільства до відповідних каналів низький, то і інформація, ними поширювана, сприймається значно критичніше.

Українське суспільство сьогодні являє собою досить складний об'єкт з точки зору ефективності використання тих чи інших засобів політичної маніпуляції, в тому числі й електоральної статистики. Якщо брати загальну динаміку його розвитку, то не можна не відзначити зменшення патерналістських настроїв. Водночас авторитет держави та інституцій, що її представляють, знаходиться на низькому рівні.

Таким чином, навряд чи доцільно перебільшувати роль соціолого-політичних маніпулятивних технологій, що яскраво довели останні вибори до Верховної Ради України, які відбулись 28 жовтня 2012 р., про що мова піде нижче. У більш віддаленій ретроспективі можна простежити тенденцію до зниження ефективності подібного роду технологій.

Так, на виборах президента України 1999 року рейтингове маніпулювання свідомістю було однією з найбільш ефективних технологій, в той час, як на наступних, що відбулись через п'ять років, ефективність цього метода була дуже сумнівною. Що ж стосується нинішньої ситуації, то реакція виборця на рейтингові маніпуляції не є однозначною [10, с. 413].

Утім, недооцінювати роль такого роду технологій не варто, оскільки за належного фахового рівня вони відіграють одну з головних ролей у маніпулюванні свідомістю електорату.

Спробуємо коротко пояснити це на прикладі останніх парламентських виборів, зробивши спочатку відступ у нашу ще не дуже давню історію. Маніпулювання даними соціологічних опитувань найбільш ефективно в умовах невпевненості електорату щодо свого вибору, коли доводиться голосувати за «менше зло». Так, перед згаданими уже президентськими виборами 1999 р. владні політехнологи розробили сценарій мобілізації електорату за допомогою протиставлення діючого президента Леоніда Кучми голові Комуністичної партії України.

Багато хто стверджує, що це відбувалось за російським сценарієм трирічної давнини, коли чинний президент Борис Єльцин, який на початку передвиборчої кампанії перебував на піку падіння

своєї популярності, у другому турі переміг лідера Комуністичної партії Російської Федерації Геннадія Зюганова.

Безумовно, аналогій тут ніяк не уникнути, втім, як і взагалі аналогій у суспільно-політичному розвитку Росії та України у 1990-і рр., коли багато процесів, що відбувались у сусідній державі, з деякою затримкою повторювались і у нас. Але головним, як здається, тут є протиставлення одному з кандидатів не комуніста як такого, а представника радикальної, принаймні у сприйнятті великої частини електорату, політичної сили. У цьому випадку дуже багато виборців голосують за принципом «хто завгодно, аби не ...».

Зрозуміло, що чинній владі, особливо в країнах без усталених демократичних традицій, найлегше виставити цього «кого завгодно». За наявності величезних фінансових, адміністративних, інформаційних та інших ресурсів, не дуже складно створити вигідну для себе електорально-соціологічну картину. У таких умовах маніпулювання рейтинговими показниками у передвиборних соціологічних опитуваннях може стати високоефективним. То ж не дивно, що Леонід Кучма, який у 1994 р. переміг як «кандидат від Сходу», через п'ять років перетворився у «західного кандидата».

Схожа картина спостерігалась незабаром у Франції, яка, на відміну від посткомуністичних країн, є одним зі зразків західноєвропейської демократії. У другий тур президентських виборів 2002 р. вийшли чинний президент Жак Ширак і лідер право-радикального Національного Фронту Жан-Марі Ле Пен. Діючий глава держави набрав небачені для демократичної держави 82% голосів виборців [6], які не могли допустити приходу до влади радикала [7].

Необхідно відзначити, що подібні сценарії проробляються і для українських президентських виборів 2015 р., де вітчизняним «Ле Пенем» може виступити лідер Всеукраїнського об'єднання «Свобода» Олег Тягнибок. До недавніх парламентських виборів це виглядало майже фантастичним, але успіх цієї політичної сили не дозволяє апріорі відкидати такий варіант.

А от що стосується українських президентських виборів 2004 і 2010 рр., то вони відзначались високим ступенем електоральної визначеності. Причому величезну роль у цьому відігравав географічний фактор. Області Заходу та Центру України масово підтримували умовно проєвропейського кандидата (Віктор Ющенко у 2004 р. та Юлія Тимошенко у 2010 р.), Схід та Південь так само масово голосував за кандидата проросійського — Віктора Януковича.

Явне лідерство у двох зазначених нішах одного з кандидатів робило малоефективним маніпулювання свідомості за допомогою опитувань: задовго до виборів було абсолютною зрозуміло, які саме кандидати зустрінуться у другому турі. Звісно, що завищення рейтингів обох основних претендентів відзначалось, але його основною ціллю була мобілізація свого «ядерного» електорату, а не заохочення тих, хто коливається між різними кандидатами.

Якщо проаналізувати вже згадані нами вище вибори, то стає зрозумілим, що маніпулювання свідомістю за допомогою соціологічних опитувань в умовах України легше здійснювати перед парламентськими, а не президентськими виборами. Цьому сприяє однотурова система з наявністю прохідного бар'єру. У цих умовах досліджувана технологія спрямовується на здобуття голосів не лише тих виборців, які коливаються, але й прихильників тих сил, що грають на одному або суміжному електоральному полі. Вибори до Верховної Ради 28 жовтня 2012 р. дуже яскраво проілюстрували цю тезу.

За результатами всіх передвиборчих опитувань до Верховної Ради впевнено проходили Партія Регіонів, Об'єднана Опозиція «Батьківщина», партія УДАР Віталія Кличка та Комуністична партія України. Щодо Всеукраїнського Об'єднання «Свобода» та партії «Україна — Вперед!» Наталії Королевської різні опитування показували різні результати. Якщо високі рейтинги останньої в деяких опитуваннях більшість фахівців була схильна пояснювати їхнім замовним характером, що стало причиною скандалу в останні передвиборчі дні і підтвердилось на самих виборах, то ВО «Свобода» дуже довго балансувала на межі 5%, мінімально необхідних для проходження в парламент [1].

Як уже відзначалось вище, на президентських виборах 2004 р. Україна електорально розділилась на два табори, великою мірою детерміновані географічно. За кольорами передвиборчих кампаній Віктора Ющенко та Віктора Януковича їх можна умовно назвати «помаранчевим» та «синім». Зрозуміло, що за 8 років багато що змінилось і сьогодні використання цієї кольорової гамми ще більш умовне, але для нас зараз важливе таке міркування: в усі наступні роки перетікання виборців між обома умовними таборами було не дуже значне, в основному голоси між різними політичними силами перерозподіляються на кожному з цих полів більш-менш окремо, хоча, звісно, існують спроби залучати голоси і «помаранчевих», і «синіх» виборців.

На останніх виборах це намагались зробити насамперед УДАР та «Україна — Вперед!». Тим не менше, ми виходимо з того, що виборець УДАРу радше «помаранчевий», ніж «синій», колір же борця Наталії Королевської визначити складніше (хоча сама вона позиціонує себе як «справжню соратницю» Юлії Тимошенко), але її електоральні здобутки і потребують цього менше. Яскраво вираженими «синіми» силами серед переможців були Партія Регіонів і КПУ, «помаранчевими» — «Батьківщина» і «Свобода».

Отже, генеральна передвиборча картина, якщо судити з опитувань суспільної думки, була наступна: до Верховної Ради впевнено проходять дві «сині» сили — ПР і КПУ. «Сині» виборці які голосували за непрохідні партії, приміром, «Руський блок», фактично розпорошували свої голоси поміж усіма переможцями виборів, в тому числі й «помаранчевими». Ті ж, хто збирався голосувати за регіоналів або комуністів, свій голос віддавали саме тій силі, якій більше симпатизували.

«Помаранчевий» табір у майбутній Раді повинні були представити «Батьківщина» і УДАР, а також, ймовірно, «Свобода». Голоси виборців, що проголосують, зокрема, за «Нашу Україну» колишнього лідера «помаранчевих» Віктора Ющенка, чекала та сама доля, що і їхніх політичних антагоністів з «Руського блоку».

Така картина визначає основні напрями рейтингових маніпуляцій: «голосуй за майбутніх переможців» та «голосуй за прохідну силу відповідного спектру, інакше твій голос буде втрачено». Як правило, ця технологія дійсно відбирає голоси у менш популярних сил на користь більш популярних.

Але у випадку зі «Свободою» зіграла протилежна тенденція: багато виборців, які не проголосували б за неї за інших умов, вирішили укріпити «помаранчевий» табір у майбутній Раді, допомігши пройти до неї «напівпрохідній» партії. Безумовно, це було далеко не єдиною і навряд чи головною причиною успіху партії Олега Тягнибока, але те, що вона набрала вдвічі більше, ніж необхідно для проходження в парламент, є, в тому числі, «заслугою» досліджуваних технологій.

Наприкінці неможливо не згадати про «рейтинговий скандал», який ініціювала Наталя Королевська та партія «Україна — Вперед!». Представники цієї політичної сили подали в суд на фонд «Демократичні ініціативи» та Київський міжнародний інститут соціології за те, що ті у своїх опитуваннях начебто свідомо занижували рейтинг партії, тобто займалися маніпуляцією думкою виборців на підставі соціологічних опитувань. Це перший випадок в історії України, коли начебто маніпуляції електоральними рейтингами стали причиною судового позову.

Так, заступник глави партії «Україна — Вперед!» Володимир Ткаченко у своєму листі до міжнародних організацій — грантодавців фонду «Демократичні ініціативи», зокрема Посольства Нідерландів в Україні, USAID, представництва Єврокомісії тощо наголосив: «Публікуючи сумнівні соціологічні дані, а також односторонньо інтерпретуючи їхні результати, керівництво Фонду намагається переконати громадську думку, що перемога правлячої коаліції неминуча, а демократичні сили — роздроблені... «Фонд «Демократичні ініціативи» з нейтрального контролера перетворився на інструмент влади з маніпулювання громадською думкою та фальсифікації виборів» [12].

Однак результат списку «Україна — Вперед!», зафіксований Центральною виборчою комісією на виборах 2012 р. (1,58%) [3] довів правоту якраз давно знаних в Україні соціологічних інституцій, а не створеної безпосередньо перед виборами партії. Таким чином, ми отримали яскравий приклад (хоча й він і виявився невдалим для маніпулятора), що технології маніпулювання результатами соціологічних опитувань (в тому числі й коректних) бувають дуже різними.

Висновок. Резюмуючи, необхідно відзначити, що соціологічні опитування, справжні і фальшиві, за певних умов можуть стати потужною політтехнологією. В умовах України більш вдало ця технологія діє на парламентських виборах, а не президентських, оскільки вони проходять в один тур і передбачають прохідний бар'єр. Хоча вибори президента у 2015 р. цілком можуть спростувати це твердження. Передбачається, що провладні політтехнологи намагатимуться використати фактор радикального «другого» кандидата (Олега Тягнибока) як можливого суперника Віктора Януковича.

Для того, щоб максимально убезпечитись від шкідливих наслідків досліджуваної технології, варто більш довіряти результатам опитувань, що проводяться відомими організаціями з усталеною репутацією, а не «фірмам-одноденкам».

Утім, завжди треба пам'ятати, що навіть найбільш коректно проведені дослідження апіорі містять в собі помилки, закладені методологією опитування. Та й електоральний рейтинг — величина змінна. Він може мінятися безпосередньо перед виборами, коли публікація результатів подібних досліджень заборонена українським законодавством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аронєць О.* Соціологія як інструмент виборчих маніпуляцій [Електронний ресурс]. — режим доступу: http://blogs.lb.ua/insha_ukraina/161321_sotsiologiya_yak_instrument_viborchih.html
2. *Бєбик В.* Політична праксеологія: поняття, сутність, методологія // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна «Питання політології». — Харків, 2008. — № 825. — С. 20–31.
3. Відомості про підрахунок голосів виборців по загальнодержавному багатомандатному виборчому округу [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2012/wp300?PT001F01=900>
4. *Войтович Н.* Соціологічні опитування виборців під час передвиборних кампаній: маніпуляція чи громадська думка // Вісник. — Львів, 2004. — Вип.24. — С. 27–32.
5. *Головаха Є.* Позов на соціологів — атака на соціальні інститути, які роблять суспільство зрячим [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://vybory.mediasapiens.ua/2012/10/19/evhen-holovaha-rozov-na-sotsiologiv-ataka-na-sotsialni-instytuty-yaki-robyat-suspilstvo-zryachym>
6. *Ж. Ширак* переизбран президентом [Електронний ресурс]. — режим доступу: http://www.russianparis.com/news/elections_bilan.shtml
7. *Жак Ширак* призвал нацию защитить республику от Ле Пена [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.riv.ru/world1667.html>
8. *Круглашов А.* Особливості політичного маніпулювання на президентських виборах в Україні 2010 // Наука і освіта: крок у майбутнє. — Чернівці, 2011. — С. 273–275.
9. *Моторнюк Т. М.* Маніпулятивні технології у виборчих кампаніях // Вісник. — Х., 2007. — № 760: Сер.: Питання політології, вип.9. — С. 64–69.
10. *Поліщук І. О.* Маніпуляційні технології у президентській виборчій кампанії 2009–2010 в Україні // Гілея: наук. вісн. — К., 2010. — Вип. 31. — С. 410–417.
11. *Стельмашов А. К.* Виборчі технології як чинник маніпулювання свідомістю // Політологічний вісник. — К., 2009. — Вип. 44. — С. 300–307.
12. У Королевській кажуть, що соціологи свідомо обманюють суд [Електронний ресурс]. — режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2012/10/26/6975529>

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ

Вікторія Бокоч, аспірантка кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна»
УДК 32.019

В статті досліджено зв'язок електоральної культури, електорального процесу та політичного маркетингу.

Ключові слова: демократія, електоральна культура, електоральний процес, політичний маркетинг.

В статье исследована связь электоральной культуры, электорального процесса и политического маркетинга.

Ключевые слова: демократия, электоральная культура, электоральный процесс, политический маркетинг.

The paper investigates communication electoral culture, electoral process and political marketing.

Key words: democracy, electoral culture, electoral process, political marketing.

В сучасній науковій літературі використовуються різні словосполучення для розкриття феномена «електоральна культура». Одні автори використовують термін «культура політичних виборів», інші дослідники вживають словосполучку «культура виборів», треті — поняття «культура виборчого процесу» та ін.

Зрозуміло, що за кожною версією поняття «електоральна культура» стоїть змістовно відмінне розуміння сутності політичних процесів, пов'язаних з вказаним феноменом.

Зокрема, культура політичних виборів є невід'ємною і дуже важливим елементом загальної політичної культури суспільства. Особливого (праксеологічного і символічного) значення цей елемент політичної культури набуває в так званих перехідних суспільствах, в яких реальна політична участь громадян в політичному процесі і політичному житті вказаного суспільства загалом обмежується ритуальною участю електорату в процедурі голосування на виборчих дільницях.

Саме в перехідних (від тоталітаризму до демократії) суспільствах, за умов недостатньої розвиненості інших форм політичної участі громадян, електоральна культура стає важливим індикатором політико-культурних трансформацій.

Але і в суспільствах зі сталими демократичними традиціями, як зазначає Ю. Хабермас, громадськість практично перетворилася на байдужого глядача, який лише подекуди, опосередковано включається в політичні комунікації. Останні, на думку політолога, заміщаються «демонстративною та маніпулятивною публічністю» організацій, що діють через голову публіки [6].

В такий спосіб «людина політична» фактично перетворюється на обмежену в політичних правах — «людину голосуючу» (електоральну). До речі, новітні особливості політичного процесу в країнах розвинутої демократії, характеризуються тим, що він відбувається переважно на електоральній та парламентській сценах, і, меншою мірою, реалізується в суспільно-політичному житті партій та громадських організацій. І це підтверджує необхідність підвищення ролі електоральної культури не тільки для країн з перехідним типом суспільства, але й для країн з режимом консолідованої демократії.

На думку українського дослідника І. Поліщука, поняття «культура виборчого процесу» передбачає найбільш широке трактування та охоплення всіх учасників електорального політичного процесу, до яких вказаний автор зараховує не тільки громадян з правом голосу, але й таких важливих суб'єктів виборчого процесу, як політичні партії, блоки, політичних лідерів, спостерігачів, членів виборчих комісій тощо [4].

Від себе додамо, що в умовах «демократії перехідних суспільств» варто доповнити цей перелік суб'єктів виборчого процесу ще й представниками органів державної виконавчої та представницької

влади, «силових органів», крупного бізнесу та засобів масової комунікації, які активно (кожен по своєму) втручаються в хід електорального процесу.

Поняття «культура політичних виборів» за своїм змістом, начебто, є наближеним до поняття «культура виборчого процесу», а поняття «електоральна культура», нібито, свідчить про обмеження кола її носіїв лише тими виборцями, які беруть участь у голосуванні.

Проте, зрештою, принципової різниці між вказаними термінами, на нашу думку, і немає, оскільки всі учасники електорального процесу завжди виступають і в ролі виборців, і в ролі носіїв певної електоральної культури, навіть і в ролі кандидатів на представницькі посади.

Загалом електоральна поведінка є наслідком попереднього політичного рішення виборців, яке відбувається на тлі об'єктивних і суб'єктивних чинників політичного процесу як такого.

Ці об'єктивні і суб'єктивні чинники політичного процесу мають глибоке соціально-психологічне (ментальне) підґрунтя, а електоральна культура є важливою частиною саме демократичної політичної культури, оскільки в суспільствах з авторитарною та тоталітарною політичною культурою вибори, як політична технологія та процедура формування певних сегментів та рівнів влади, мають ритуальний характер і проходять за формулою «вибори — без вибору».

На думку І. Поліщука [5], основи політичної культури закладаються в часи формування перших протодержавних утворень того чи іншого народу під час набуття племенами, які виступають основою формування етносу, первісного досвіду політичної діяльності.

В такому протоетнічному середовищі і виникають, на думку дослідника, соціально-політичні стосунки, формуються основи політичних знань, винаходяться способи і методи вирішення політичних проблем, що стосуються усіх членів племені, на базі якого виникають перші протодержавні утворення та первісні держави.

А на основі цього — поступово формуються типові моделі політичної участі, стереотипи політичної поведінки, початкові політичні орієнтації, розробляються та набувають масового поширення напівміфологічні символи державного впорядкування, формується загальноприйняте ставлення до політичних інститутів та політичних лідерів-вождів, які згодом стають монархами чи диктаторами.

Первісний досвід національного державотворення сприяє формуванню основ національної політичної традиції, яка зазвичай виступає провідним засобом перенесення сутнісних характеристик політичної культури від одного покоління до іншого.

Таким чином національна політико-культурна традиція здійснює успадкування національного архетипу і сприяє формуванню політичної ментальності нації та визначає ціннісну легітимізацію політичної поведінки суб'єктів політики, яка знаходить свої прояви у сталих стереотипах та моделях сприйняття політичних реалій, типових формах організації та функціонування політичних інститутів суспільства.

Своєю чергою, політична традиція виступає як специфічна соціальна технологія політичної соціалізації, яка є дієвим компонентом історичної пам'яті народу.

Політична традиція зазвичай передає з покоління в покоління не тільки політичні символи (прапор, герб, гімн), але й традиційні компоненти масових політичних настроїв (традиції голосування і т. ін.).

Проте, під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників протягом певного часу національна політична традиція змінюється, особливо, коли нація втрачає суверенітет і підпадає під контроль інших держав. В наслідок цього у підкореній нації виникають неприродні нашарування політичної культури, елементи традиційної національної традиції поступово замінюються цінностями і стандартами політичної поведінки іншої держави.

Проте ядро національної політичної традиції повністю не зникає, воно оновлює свою зовнішню та внутрішню периферію і при не дуже довгому періоду підкорення іншій державі та відновленні власної національної державності, тимчасово підкорена нація, зазвичай, достатньо швидко регенерує свою політичну традицію.

Водночас варто відзначити, що чужеродні нашарування в політичній культурі нації можуть мати достатньо вагомий вплив на її розвиток, який може мати як негативні, так і позитивні наслідки (враховуючи потенційно корисний політичний досвід державотворення тимчасово панівної іншої державоутворюючої нації).

В наслідок дії національної та колоніальної (залежної) політичної традиції політична культура органічно поєднує базовий та модерний компоненти, питома вага яких залежить від рівня поширення у політичній свідомості народу автентичної національної політичної традиції.

В цьому зв'язку ми можемо визначити поняття політичної культури — як процес продукування і відтворення політичного життя певного суспільства, світоглядну систему та сукупність моделей

політичної поведінки індивідів, соціальних груп та суспільства в цілому, які виявляються у безпосередній політичній діяльності вказаних вище суб'єктів політичної сфери суспільства та особливостях функціонування політичних інститутів.

Політична культура у такий спосіб є специфічною системою відтворення вкорінених у суспільній свідомості певної нації базових соціальних норм і цінностей, які забезпечують інтегральну політичну єдність вказаної нації.

Водночас потрібно відзначити, що, попри свою зрозумілу за визначенням консервативність, політична культура є достатньо складною суспільно-політичною системою, яка здатна чутливо реагувати на трансформації в реаліях навколишнього світу, адаптуючись до динамічних змін в політичній, економічній та інформаційно-комунікаційній сферах суспільства, що глобалізується.

Політична культура є динамічною системою, де знаходяться в постійному узгодженні минуле, сучасне та прогнозоване політичне майбутнє — в залежності від специфіки історичного процесу кожної конкретної нації.

Трансформація національної політичної культури полягає не у виникненні якісно іншої системи з абсолютно новими елементами, а в узгодженні різновекторних компонентів з чітко визначеними національними, часовими і територіальними рамками, в залежності від ідеологічної, інституціональної, виборчої, інформаційно-комунікаційної системи даного суспільства.

Змістовною специфікою політичної культури є те, що вона не є втіленням політики чи політичного процесу в реальне політичне життя, а являє з себе комплекс певних уявлень та уподобань національної чи соціальної спільноти про зміст, структуру і правила функціонування політичної сфери суспільства.

Виходячи із складної і багатопланової природи поняття політичної культури виокремлюють, на думку В. Бебика, наступні складові елементи політичної культури: культуру політичної свідомості (теоретичну та побутову), культуру функціонування політичних структур (інститутів), культуру політичних відносин (політичних процесів) та культуру політичної діяльності [1].

Всі вказані вище елементи політичної культури знаходяться в прямій залежності від особливостей політичного режиму, котрий розглядається як сукупність технологій і засобів здійснення політики та форми і способу існування політичної системи.

Залежність політичного режиму від політичної культури полягає в тому, що політична культура визначає базис політичних відносин у суспільстві, який детермінує особливості функціонування політичного режиму.

Своєю чергою, політичний режим задає основний формат соціально-політичних відносин у суспільстві і реалізує функцію фундаменту для реалізації політичних процесів у соціумі, адже саме завдяки йому формується характерний тип політичних відносин і здійснюється прямий вплив на політичну культуру певного соціуму.

В цьому зв'язку особливої ваги набирає поняття електоральна культура, яка реалізується через електоральний процес — за умов проведення вільних, конкурентних і справедливих виборів, коли народ, як єдине джерело влади, визначає прямим голосуванням персональний склад політичної еліти та віддає перевагу певним напрямкам суспільного розвитку.

Політична практика свідчить, що вибори є універсальною процедурою легітимізації державної влади і визначальним критерієм напрямків розвитку суспільного прогресу.

Електоральна культура, як різновид політичної культури, має важливий вплив на політичний процес будь-якого суспільства, оскільки визначається мобілізаційними характеристиками електорату та впливом результатів електорального процесу для формування політичної програми розвитку суспільства.

У тоталітарних та авторитарних суспільствах вибори є формальною, переважно безальтернативною і почасти — примусовою процедурою, що визначає невисокий рівень політичної компетентності виборців (електорату).

Якщо у вказаних вище формах правління важливою (для влади) є демонстрація лояльності правлячій еліті — через ритуальну її підтримку голосуванням на виборах, то в умовах демократії виборці мають вирішувати, хто із суб'єктів політики найкращим чином буде захищати їх соціальні, економічні та політичні інтереси.

Зрозуміло, що це складне завдання політичного вибору вимагає усвідомлення виборцями своїх політичних інтересів та необхідності мати відповідний рівень політичних знань.

В цілому ж електоральна культура повинна забезпечувати кількісне та якісне відтворення ідейно-політичних та соціально-психологічних настанов суспільної свідомості певної нації, які реалізуються

в контексті організації та функціонування ідеологічної, інституціональної, нормативно-правової та інформаційно-комунікаційної систем суспільної сфери.

Електоральна культура набуває особливої ваги у так званих перехідних суспільствах, в яких громадяни, з одного боку, втрачають неусвідомлену (ритуальну) компоненту участі у політичному процесі, але ще не повною мірою здобувають компоненту усвідомленої участі в політичному процесі через електоральний процес, набуваючи досвіду демократичних політичних відносин.

Особливий вплив на стан електоральної культури має національна виборча система, оскільки остання регулює електоральний процес через правові норми-регулятори, закладені в законах про вибори президента, парламенту, органів місцевого управління та самоврядування.

Національна електоральна культура є політико-правовим регулятором поведінки суб'єктів виборчого процесу, який визначає:

- специфіку національного виборчого законодавства;
- ставлення громадян до влади;
- рівень довіри до владних інституцій;
- ставлення громадян до виборів як процедури народного волевиявлення;
- ідеологічні орієнтації громадян;
- електоральну мотивацію та електоральну активність;
- характер домінуючих виборчих технологій;
- типові засоби політичної боротьби та ставлення до опонентів в ході проведення виборчих кампаній тощо.

Український дослідник І. Поліщук дає наступне визначення: «Електоральна культура (культура політичних виборів) — сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі та транслюються від генерації до генерації певної нації, але мають істотний трансформаційний потенціал та проступають в діяльності суб'єктів електорального процесу та у функціонуванні демократичних інститутів» [5, с. 72].

Проте, на нашу думку, до цього достатньо ґрунтовного визначення поняття електоральна культура варто було б додати компоненти, пов'язані не тільки із соціально-психологічним та ідейно-політичним чинниками, але й з політико-технологічними та юридичними чинниками оформлення виборчих процедур.

Ми, безумовно, згодні з вказаним автором, що електоральна культура є відносно стійкою системою знань, оцінок і норм електоральної поведінки і електоральних відносин, виборчого процесу в цілому, яку зберігає загальна, колективна та індивідуальна соціальна пам'ять людей про минулі виборчі процеси.

Але, на нашу думку, тексти законів про вибори та постанови Центральної виборчої комісії є теж віддзеркаленням відповідних сегментів колективної пам'яті громадян, які варто було б долучити до визначення поняття електоральної культури суспільства в цілому, електоральної культури окремих соціальних груп та індивідів.

Національне виборче законодавство зазвичай формується під впливом наступних визначальних чинників:

- народних традицій здійснення демократичних процедур;
- політичної кон'юнктури, яка є результатом досягнення компромісу між основними політичними гравцями;
- міжнародних стандартів проведення виборів, яких дотримується більшість країн глобального світу, груп країн певної цивілізаційної чи регіональної приналежності тощо.

Кожен з цих чинників впливу на національне виборче законодавство має свою вагу, яку, втім, не варто переоцінювати і надзвичайно важко визначити у пропорціях. В кожному окремому випадку, на кожному історичному етапі розвитку певної нації, в залежності від конкретної політичної, соціально-економічної чи етно-культурної ситуації у суспільстві, на перший план можуть виходити, то народні традиції волевиявлення, то політична кон'юнктура, то вплив міжнародного середовища на характер виборчих процедур та умови проведення виборчого процесу в конкретній країні.

Залежно від того, і виборці можуть проігнорувати вибори і визнати їх для себе не легітимними, і конкретні політичні партії чи блоки можуть не визнати результати тих чи інших виборів, і міжнародна спільнота може не визнати результати виборів і, в наслідок цього, оголосити бойкот не легітимній, на її думку, національній владі.

Демократичні політичні відносини мають у своїй основі електоральну культуру політичного ринку, що має створювати умови для реальної політичної конкуренції, яка може бути врегульована методами політичного маркетингу.

Зовнішні чинники, які впливають на політичні інститути, свідомість, відносини і діяльність, включають системні компоненти, які оточують суб'єктів політики (соціальна, вікова, освітньо-професійна та ін. групи), зовнішньополітичні чинники, політична кон'юнктура.

Внутрішні чинники визначаються, насамперед, політико-антропологічними характеристиками індивіда як громадянина, що впливає на ухвалення ним політичних рішень і спонукає брати участь у політичному (виборчому) процесі в якості «людини голосуючої».

Таким чином, електоральна культура вбирає в себе всі найважливіші внутрішньо-психологічні чинники індивіда, які детермінують його політичну поведінку як виборця.

Зокрема, електоральна культура індивіда, який бере участь у виборах, зазвичай проявляється на декількох рівнях:

- соціальної групи;
- національної спільноти;
- політичних знань, ідеологічної орієнтації;
- інтересів, уявлень, переконань, цінностей;
- звичаїв, традицій, норм, настанов;
- ставлення до виборів як інституту, уявлення про прийняття та реалізацію політичних рішень тощо.

Електоральна культура індивіда містить у собі комплекс суб'єктивних орієнтацій щодо політики, які визначають позиції громадянина в електоральному процесі:

- ставленні до виборів як форми політичної участі;
- партійної самоідентифікації;
- орієнтації на певних політичних лідерів і кандидатів;
- оцінки політичних процесів, явищ, подій;
- реакції громадянина на політичні реалії;
- ставленні до виборчого законодавства;
- суб'єктивних електоральної політичної діяльності (партій, кандидатів, виборчих комісій);
- реалізації права громадянина на голос тощо.

Загалом варто відзначити особливий вплив виборчого процесу на загальну політичну культуру (суспільства, соціальної групи, індивіда), враховуючи те, що політико-маркетингова стратегія виборчих кампаній у розвинутих демократіях, зазвичай, спрямована на подолання абсентеїзму (не участі у виборах) і намагання на ринкових засадах переконати виборців в перевагах того чи іншого суб'єкта політики, який змагається у такий спосіб за владу.

Саме прагнення вказаних суб'єктів політики перемогти на виборах (президентських, парламентських, місцевих) за допомогою спеціальних політичних (виборчих) технологій і спонукає їх до використання методів електорального політичного маркетингу, який дозволяє впливати на політичну свідомість громадян, котрі мають право голосу і використовують його в інтересах даних суб'єктів політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бєбик В. М.* Політологія: наука і навчальна дисципліна : підручник / В. М. Бєбик. — К.: Каравела, 2009. — 496 с.
2. *Бокоч В.М.* До проблеми про теоретико-методологічні засади дослідження електорального політичного маркетингу // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2012. — № 2. — С. 204–207.
3. *Лікарчук Н.* Сучасні концепції політичного маркетингу / Н.Лікарчук // Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. — 2009. — № 3. — С. 127–132.
4. *Поліщук І. О.* Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / І. О. Поліщук // Політичний менеджмент. — 2005. — № 3. — С. 137–146.
5. *Поліщук І. О.* Демократична традиція як фактор сталого розвитку Української державності / І. О. Поліщук // Сталій розвиток територіальної громади : управлінський аспект : [наук. моногр.] — Х. : Магістр, 2008. — С. 59–75.
6. *Хабермас Ю.* Демократія. Разум. Нравственность / Ю. Хабермас. — М. : Прогресс, 1995. — 375 с.

Розділ VII

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ГЛОБАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

ПОЛІТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сергій Шергін, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС України, заслужений працівник освіти України
УДК 327

Автор розглядає концептуальні основи глобалізації та глобалізму з позицій сучасної політології. Особливу увагу приділено аналізу теоретичних і методологічних аспектів глобалізації у контексті зарубіжної політичної науки.

Ключові слова: глобалізація, глобалізм, гіперглобалізм, глобал-скептицизм, вестернізація.

Автор рассматривает концептуальные основы глобализации и глобализма с позиций современной политологии. Особое внимание уделяется анализу теоретических и методологических аспектов глобализации в контексте зарубежной политической науки.

Ключевые слова: глобализация, глобализм, гиперглобализм, глобал-скептицизм, вестернизация.

The author examines conceptual basis of globalization and globalism from the standpoint of contemporary political science. Special attention is given to analysis of theoretical and methodological aspects of globalization in the context of foreign political science.

Key words: globalization, globalism, hyperglobalism, global-skepticism, westernization.

Сучасний загальносвітовий розвиток обумовлений двома головними процесами (мегатрендами) — глобалізацією та регіоналізацією. Глобалізація основних системотворчих факторів — економічного, технологічного, інформаційного, екологічного — приводить до розуміння не тільки цілісної взаємозалежності світу, але й до дедалі більшого та суперечливого впливу цих чинників на соціально-політичну та культурну реальність в окремих країнах і регіонах.

Субстанціональна інтерпретація часу, в якому зараз перебуває світова спільнота, визначає його як *час глобалізації*. Політологічна традиція ХХ ст. переважно зосереджувалася на дослідженні проблем суспільства, що було організовано в націю-державу (*nation-state*) — політичний еквівалент національної моделі організованого громадянського суспільства. Сучасний світ, що формується під впливом транснаціональних інтеграційних процесів епохи глобалізації, потребує якісно нового осмислення. Цей комплекс теоретико-методологічних і праксеологічних підходів до аналізу феномену глобалізації відомий у науці як *політологія глобального світу*.

У контексті цієї проблематики найпершим завданням є визначення змісту та аналіз структури самого поняття «глобалізація». В арсеналі суспільних наук безліч різних дефініцій і концепцій глобалізації. Політологи, історики, філософи, соціологи та економісти з різних країн і наукових шкіл роблять наголос на політичних, історичних, філософських, соціологічних та економічних аспектах цього складного явища та суперечливого процесу.

Фахівці в галузі суспільних наук трактують глобалізацію як постійний процес гомогенізації та універсалізації світу. Спеціалісти з макроекономіки розглядають глобалізацію в контексті розвитку світових ринків товарів, послуг і капіталів, а також транскордонних комунікацій і міжнародної співпраці. Поширена також думка, що *глобалізація — це новий етап міжнародної конкуренції, який характеризується поставленим на інформаційно-технологічну базу процесом залучення до міжнародного бізнесу ресурсів і продуктів, що піддаються відтворенню й копіюванню на різних територіях і в різних соціокультурних ареалах.*

Варто підкреслити, що комплексне наукове осмислення динамічних процесів глобалізації не допускає науково-галузевих обмежень. Спроби розглянути глобалізацію як статичне явище або з позицій економічної, політичної чи соціологічної теорій призводять до спрощених оцінок і некоректних прогнозів. Помилкові результати неминучі також і в разі використання спрощених та позбавлених емпіричного підходу наукових методів.

Прихильники комплексного підходу до глобалізації визначають її як «комплексну глобалізацію», що завдяки поширенню засобів зв'язку справила революційний вплив на всі сфери життя людства. У цьому плані феномен глобалізації розглядається як взаємодія інформаційної технології і світової економіки. Наприклад, американський політолог В. Андерсон, який досліджує глобалізацію в економічному, політичному, культурному, інформаційному та біологічному аспектах, підкреслює послаблення ролі ідеології, просування до глобального відкритого суспільства, а також створення під її конвертуючим впливом по-справжньому «єдиного світу» [14].

Останнім часом для визначення структурно-функціональних характеристик глобалізації використовують такі поняття, як «постіндустріалізм», «техноглобалізм», «неоколоніалізм», «глобальне село», «детериторіальність» тощо. Усі вони віддзеркалюють найважливіші зміни, що їх спричиняє глобалізація під час своєї планетарної ходи. Утім, у межах суспільних наук немає універсальної формули для визначення цього явища, тому його трактують залежно від світоглядного підходу тих дослідників, які представляють окремі наукові школи. З приводу складності тлумачення цього поняття американський політолог Ф. Джеймсон зазначив, що воно є «подібним до опису слона, зробленого кількома сліпими різними засобами» [4, с. 17–18].

Така ж неоднозначність існує серед науковців щодо початку дії глобалізації. Дослідники ведуть відлік глобалізації з різних точок історичного часу. Одні вважають, що глобалізація почалася з розподілу праці, розвитку міст-полісів і міжнародної торгівлі, тобто з античного періоду історії. Інші пов'язують глобалізацію з епохою Великих географічних відкриттів та розвитком колоніальної системи. Існує досить обґрунтована система поглядів стосовно того, що сучасний етап глобалізації, обумовлений науково-технічною революцією, зокрема в галузі інформації та комунікацій, розпочався в другій половині ХХ ст. Нарешті, деякі аналітики стверджують, що справжня глобалізація своїм бурхливим розвитком зобов'язана краху системи соціалізму на чолі з СРСР і тотальній перемозі ринкової економіки та ліберальної демократії.

Масштабність та багатофакторність глобалізації дають підстави інтерпретувати її як об'єктивний процес реструктуризації та якісно нового розвитку міжнародного простору. У категоріях політичної науки та відповідно до наявної міжнародної практики її зміст можна визначити як *процес створення цілісної глобальної економіки, інституціонально-правового оформлення цієї цілісності та прагнення транснаціональних еліт скористатися її можливостями для налагодження системи глобального управління.*

У довідниках та енциклопедіях з міжнародних відносин, що вийшли останнім часом у США і англомовних країнах Британської співдружності, концепт глобалізації трактується досить широко — це *спільне існування та взаємодія всіх локальних спільнот, формальних і неформальних інститутів, національних держав, державних об'єднань, міжнародно-політичних регіонів і як результат — перетворення світу на місце глобальної взаємодії* [19, с. 126–128].

Зазначимо, що вперше цей термін з'явився в 60-х рр. ХХ ст. в наукових працях американських і французьких авторів. Його вживали теоретики створеного в 1968 р. Римського клубу для системного вивчення глобальних проблем, розроблення моделей світового порядку та дослідницьких проєктів планетарного розвитку. Подальше використання терміна припадає на 1970-ті рр. — в літературі з менеджменту та бізнесу для позначення нових стратегій світового виробництва та розподілу. У суспільні науки він увійшов через географію та соціологію, а в гуманітарні — через антропологію та культурологію. Економісти ж почали використовувати його для пояснення феномену злиття ринків

продуктів, що виробляються транснаціональними корпораціями (ТНК). Свою концептуальну інтерпретацію він здобув лише на початку 1980-х рр., передусім у працях американських соціологів Дж. Макліна і Р. Робертсона. Так, у 1981 р. Дж. Маклін закликав наукову спільноту «зрозуміти історичний процес посилення глобалізації соціальних відносин і дати йому пояснення» [8, с. 28].

У 1983 р. Р. Робертсон використав у науковій статті термін *глобальність*, а в книзі «Глобалізація: соціальна теорія і глобальна культура» (1992) зазначив, що «в найбільш простих дефініціях глобалізація — це стиснення світу в одному місці» [22]. Важливими є твердження Р. Робертсона про те, що реальна природа глобалізації прихована, а економічні концепти надто перебільшені. На його думку, справжня природа глобалізації відображена в гібридному терміні *глокалізація*, який органічно поєднує глобалізацію та локалізацію і тлумачить процес глобалізації через планетарну регіоналізацію, за допомогою якої національні суспільства намагаються захиститися від культурного «розмивання».

У 1990-ті рр. термін *глобалізація* міцно ввійшов у науковий обіг, майже витіснивши поняття «постмодернізм», яке трактувалось як закономірний результат кризового розвитку європейської культури епохи Просвітництва та індустріалізації й використовувалось для опису соціально-політичних і соціокультурних процесів, притаманних постіндустріальному суспільству. Поширення термінів «глобалізація», «глобальність» і «глобалізм» привело до того, що вони стали частиною не тільки наукової, а й масової свідомості. Останній термін нерідко асоціюють з «новим виданням імперіалізму» чи «новим варіантом неокolonіалізму». Саме в такій площині застосовував це поняття американський економіст К. Омає, який аналізував світову економіку в контексті взаємного впливу трьох центрів сили: США, ЄС і Японії, а також домінування в міжнародній економіці «глобальних корпорацій» [20; 21].

На думку британського соціолога М. Арчер, глобалізація — це процес, що спричиняє зв'язування структур, культур та інститутів у світовому масштабі. У її трактуванні вплив глобалізація означає, що суспільства більше не є первинними одиницями аналізу [15, с. 133].

Подібну думку висловлював і британський історик М. Олброу, який доводив, що суспільства варто розглядати лише як систему в оточенні інших систем, а отже — як підсистему світової спільноти [13, с. 9, 11].

У комплексному дослідженні групи соціологів під керівництвом британського вченого Д. Хелда (1999) глобалізація представлена як «об'єктивний нелінійний процес виникнення міжрегіональних структур і систем взаємодії та обміну». Автори зазначали, що цей процес охоплює мало не всі галузі суспільного життя, але через свою суперечливість і різноспрямованість не є тотожним процесу формування глобального суспільства чи світового співтовариства. Глобалізацію не можна замінювати такими поняттями, як «взаємозалежність», «інтеграція», «універсалізм», «конвергенція». Якщо взаємозалежність означає симетричність владних відносин між соціальними або політичними силами, то глобалізація передбачає можливість ієрархії й нерівності, тобто процес глобальної стратифікації. Помилковим також є ототожнення глобалізації з універсалізмом, тому що глобальний взаємозв'язок відчувається всіма народами й суспільствами неоднаково, що може бути джерелом напруженого конфлікту. У цьому контексті *глобалізацію належить відрізнити від конвергенції, оскільки вона не припускає однорідності та гармонії* [5, с. 31, 33].

Значний внесок у вивчення феномену та сутності глобалізації зробив німецький дослідник У. Бек, якому належить термін «віртуальна економіка». Відзначаючи транснаціональний характер глобалізації, він стверджував, що особливості цього процесу полягають у розширенні щільності та стабільності взаємодіючих регіонально-глобальних мереж та їхніх зв'язках із соціальними просторами на мас-медійному, культурному, політичному, військовому та економічному рівнях. На його думку, відмінність понять «глобалізація», «глобальність», «глобалізм» має на меті зруйнувати територіальну ортодоксію політичного та суспільного, яка втілилась у проекті «першого модерну», що був прив'язаний до національної держави й отримав статус категоріально-інституціонального абсолюту. Отже, *глобалізації притаманні такі характерні риси, як сучасність, інформаційність, діалектичність, багатовимірність, поліцентричність і локальність* [2, с. 17–29; 225–236].

Американська політична наука зробила найбільший внесок в опрацювання категоріального апарату глобалізації. Як правило, американські політологи трактують глобалізацію з позицій «національного інтересу» і пов'язують її дію з поширенням у світі ринкових відносин і ліберальної демократії. Зокрема, відзначається прагматичний аспект глобалізації, що приводить до стандартизації виробництва, споживання та посилення технологічної взаємозалежності. Наприклад, для Ч. Дорана і Дж. Ная глобалізація — це відповідно «взаємодія інформаційної технології і світової економіки» та «зростання мереж взаємозалежності» [16, с. 179; 19, с. 78].

Дж. Розенау характеризує глобалізацію як систему, основою якої є не економіка, а *постміжнародна політика*. Утворення такої політики стало можливим завдяки участі у світополітичному процесі великої кількості урядових і неурядових міжнародних організацій, вплив і влада яких значно

підвищилися в останні десятиріччя. Відзначаючи велику роль технологічного фактора глобалізації, Дж. Розенау підкреслює, що саме технологія усуває географічні та соціальні простори й унеможливує домінування якогось одного суб'єкта міжнародної політики [10; 11].

На особливу увагу заслуговує філософська концепція Ф. Джеймсона, який пропонує трактувати глобалізацію як суперечливий процес, що інтенсифікує *бінарні відносини* між своїми частинами — переважно націями, але й регіонами та соціальними групами, які продовжують зберігати свою ідентичність. Його концепція глобалізації містить чотири логічно припустимі позиції:

- заперечення глобалізації, оскільки світ залишається поділеним на національні держави;
- глобалізація не є новим явищем, тому що вона існувала відтоді, відколи почався процес міграції та торгівлі;
- глобалізація пов'язана з процесом створення світового ринку — кінцевою метою капіталізму;
- глобалізація — це нова (третьа після приватного та монополістичного капіталізму) стадія розвитку капіталізму — стадія «багатонаціонального капіталізму» [4, с. 18].

Варто згадати про автора світ-системної теорії І. Валлерстайна, який вважав, що дискусії щодо визначення сутності глобалізації зводяться до полеміки з приводу організації нової світ-системи (перехідної), яка б відрізнялася від капіталістичної — така, що ґрунтується на економічній експлуатації периферії й напівпериферії «глобальним центром». На його думку, подолання системного безладу, спричиненого «історичним капіталізмом, можливе лише за умов створення нової історичної системи, яка була б позбавлена ієрархічної нерівності. За прогнозами соціолога, у 2050–2075 рр. людство буде жити не в умовах капіталістичної світ-економіки, а при іншому порядку чи порядках, при новій історичній системі чи системах [24].

Багато американських дослідників пов'язують глобалізацію з можливістю поширення світом принципів демократії, свободи слова та прав людини. Така позиція заснована на апріорних припущеннях, що демократія забезпечує більш високий рівень розвитку людства, ніж авторитаризм і тоталітаризм. Звичайно, в американському науковому середовищі існують і протилежні думки, зокрема щодо «абсолютних переваг» глобалізованого суспільства.

Серед теоретичних проблем визначення сутності глобалізації найбільшою є проблема співвідношення глобалізації і вестернізації. З цього питання в західній політичній науці чітко сформувався принаймні два концептуальні підходи.

Перший виходить з того, що глобалізація є процесом більш широким, ніж вестернізація. Серед відомих західних політологів такої позиції дотримуються Е. Гідденс, Р. Робертсон, В. Коннолі, М. Олброу. Переконливим аргументом на користь цієї позиції слугує успішний досвід суспільної модернізації країн Східної й Південно-Східної Азії (Японія, Китай, Південна Корея, В'єтнам, Сінгапур, Малайзія, Таїланд). Процеси соціального оновлення в цих країнах не перетворилися на суцільну вестернізацію, від якої могли б постраждати соціокультурні підвалини азійських суспільств. Цей приклад свідчить, що перехід традиційних суспільств до індустріально розвинених і постіндустріальних систем у принципі можливий без вестернізації.

Другий підхід представляють С. Амін, Л. Бентон і Р. Гілпін, А. Каллінікос, які ототожнюють глобалізацію з поширенням (дифузиею) західного модернізму, а інтернаціоналізацію розглядають як побічний продукт американського світового порядку. Під глобалізацією вони розуміють уніфікацію суспільного життя на основі єдиних ліберальних цінностей шляхом реплікації соціальних стандартів індустріально розвинених країн так званими «новими демократіями». Проте, в такій інтерпретації глобалізація виглядає як соціальний аналог вестернізації.

Аналогічної позиції дотримується Ф. Фукуяма, який на початку 1990-х рр. стверджував, що триумф ліберальної демократії означає завершення суспільно-формаційного розвитку або «кінець історії». Позначаючи глобалізацію як один з варіантів вестернізації, американські політологи входять у сферу досліджень взаємовідносин між цивілізаціями. Геополітичну спрямованість цих взаємин влучно сформулював С. Гантінгтон — «Захід і решта». Між цими двома науковими школами точиться досить тривала полеміка. Головна проблема дискусії полягає не в тому чи іншому визначенні глобалізації, а в тому, чи зможе незахідний світ вступити у фазу глобалізації без попередньої вестернізації, тобто без відмови від власної культури на користь соціокультурних цінностей та цивілізаційних підвалів Заходу.

Іншою й найбільш радикальною серед західних політологів є позиція Зб. Бжезинського, який підтримує стратегію американського експансіонізму для забезпечення якщо не «глобальної гегемонії», то «глобального лідерства». Вважаючи глобалізацію природним явищем, «благотворним і незупинним процесом», він у її підтримці покладається на ТНК і міжнародні фінансово-економічні організації. З огляду на неоднозначну реакцію світової спільноти щодо «моральної легітимності глобалізації», політолог зазначає, що «демократизація глобалізації буде тривалим, складним і важким процесом, який часто-густо може повертати назад і вимагатиме сильного американського лідерства» [3, с. 209].

Складність і багатофакторність впливу глобалізації на світовий розвиток, а також неоднозначну роль у цьому США констатують так звані «глобал-скептики», серед яких чимало американських дослідників. Прикладом їхніх позицій можуть слугувати висловлення Дж. Грея про те, що глобалізація є «революційним захопленням США світової економіки, тому сходження на престол ідеології вільного ринку відповідає лише інтересам однієї країни й одного суспільства — американського». На його думку, глобалізація як «помилковий і шкідливий проект творців американської зовнішньої політики може спричинити дестабілізацію не лише окремих країн, але й світової системи в цілому» [17, с. 4; 16].

Доцільно розглянути концептуальний контекст глобалізації з конкретних парадигмальних позицій, що їх дотримується західна політична наука.

Реалісти і неореалісти — (передусім С. Гантінгтон і Зб. Бжезинський) розуміють її в дусі концепції «зіткнення цивілізацій», тобто як результат перемоги Заходу в «холодній війні» з СРСР і закономірний процес поширення гегемонії США на решту світу.

Неоліберали, насамперед Ф. Фукуяма, Дж. Най і Р. Кеохейн, розглядають глобалізацію як процес поступового подолання державами своїх вузьких егоїстичних інтересів і становлення спільноти цивілізованих країн, який є наслідком взаємодії національних економік, інтернаціоналізації фінансів, посилення ролі ТНК у світовій економіці.

Неомарксистичні на чолі з І. Валлерстайном вважають, що цей термін означає цілеспрямовану стратегію монополістичного капіталу та американського імперіалізму, що має на меті остаточне закріплення економічної нерівності у світі та експлуатацію периферійних і напівпериферійних регіонів і країн монополіями світового центру.

Трансформісти, або прихильники еволюційної парадигми, зокрема Дж. Розенау і Е. Гідденс, вважають сучасну форму глобалізації історично безпрецедентною, яку не можна порівняти з будь-яким іншим типом міжнародного порядку. Дослідники, які дотримуються такої позиції, пропонують здійснювати стратегію поступової адаптації до дедалі більш взаємозалежного та нестабільного світу. Відповідно глобалізація розглядається як могутня сила, що трансформує світ і несе відповідальність за еволюцію суспільних систем і економік, а також за зміну форм правління та світового порядку. Утім, дослідники цього напрямку не претендують на знання траєкторії світового розвитку і вважають некоректним передбачення параметрів прийдешнього світу та глобальної цивілізації.

Постмодерністи, серед яких Р. Кокс, Дж. Дер-Деріан, і К. Сйоландер, виступають за пріоритет постструктуралістського підходу до глобалізації, розглядаючи її як сучасний прояв диференціації та індивідуалізації соціальних суб'єктів міжнародних відносин.

Майже всі ці напрями, що узагальнені в таких поняттях, як «гіперглобалізм», «глобал-скептицизм» і «трансформізм», демонструють широке розмаїття парадигмально-концептуальних підходів і формально-нормативних оцінок глобалізації. Проте, незважаючи на велику кількість наукової літератури, що постійно зростає, західна наука не запропонувала системної й достатньо обґрунтованої теорії глобалізації. *Визначальною рисою парадигмального підходу західної політології й соціології міжнародних відносин щодо інтерпретації глобалізації є концептуальний і методологічний плюралізм, який органічно поєднаний з раціоналізмом та ідеалізмом.*

Для більш повного уявлення про глобалізацію доцільно розглянути концептуальні погляди та теоретичні міркування з приводу її сутності незахідних дослідників, передусім з країн, що розвиваються. Для багатьох з них глобалізація — це просто інший термін для позначення глобальної гегемонії США та панування ТНК, що контролюють понад 80 % світової торгівлі та 75 % світових інвестицій. На думку цих дослідників, програми структурної перебудови національних економік, що їх пропонують Світовий банк і Міжнародний валютний фонд відповідно до вимог глобалізації, є *економічним геноцидом*. Оцінюючи новий економічний порядок, який прагнуть створити країни «світового центру», чимало політологів «світової периферії» вважають, що він веде до посилення впливу Заходу, а сама глобалізація тільки загострює протистояння Півночі і Півдня в межах економічно двополюсного світу.

Характерною в цьому плані є позиція деяких науковців і політичних діячів Індії, Пакистану та Бангладеш, які розглядають глобалізацію в контексті нового перерозподілу сфер впливу після закінчення «холодної війни». На їхню думку, на місце конфронтації між СРСР і США приходить протистояння Півночі, яка глобалізується, і Півдня, що його глобалізують. Так, колишній міністр закордонних справ Бангладеш Т. Алі вбачає в глобалізації вплив економічних негараздів у США та Японії на всі країни, що розвиваються. Індійський дослідник Г. Капур вважає, що в процесах глобалізації світових ринків США належить роль «морального диригента», а його співвітчизник Б. Саха стверджує, що глобалізація нагадує особливий вид балансу сил у міжнародних справах — балансу сил при домінуванні однієї з них у межах цього балансу» [4, с. 108–109]. У нинішніх умовах, коли США серйозно потерпають від валютно-фінансової кризи, на роль домінаційних можуть претендувати й інші світові центри сили.

Не менш критичними та обґрунтованими стосовно ролі глобалізації в міжнародних процесах видаються позиції китайських політологів і економістів. Реформування китайської економіки та суспільства в цілому виявляє специфічний аспект його розвитку — *китайський глобальний регіоналізм*. Прискорений економічний і науково-технологічний розвиток Китаю дозволяє розглядати «китайський регіон» як одну з головних підсистем загальної системи міжнародних відносин. За прогнозами західних аналітиків, Китай у середньостроковій перспективі вийде на рівень великої регіональної держави, а в довгостроковій — здобуде статус глобального центру сили. За оцінками китайських спеціалістів, Китай лише у 2050 р. зможе досягнути рівня середнорозвиненої країни світу [12, с. 416].

Взагалі підхід китайських вчених до глобалізації ґрунтується на принципі розділення політики та економіки. У наукових працях китайських дослідників домінує прагматичний, а не теоретичний підхід до цього явища. Такий підхід притаманний ймовірніше новим індустріальним країнам, ніж розвиненим. *Для визначення змісту глобалізації використовується загальна методика оцінювання світових економічних тенденцій, яку доповнює аналіз взаємовідносин соціалізму «з китайською специфікою» та глобальної економіки.*

Окрему увагу китайські науковці звертають на особливості глобалізаційних процесів у контексті відносин Північ–Південь. Наприклад, проф. Лю Кан пише про «китайський виклик глобалізації», що має два прояви:

1) виклик глобальному капіталізму; 2) виклик новому світовому порядку.

Аналізуючи причини монетаристської кризи в Південно-Східній Азії, проф. Сю Мінці зазначає, що «глобалізація є взаємозалежністю економічної діяльності держав, регіонів, підприємств та індивідів, яка призвела до нової стадії історичного розвитку, де кожна частина стає невід'ємною складовою інтегрованої економіки» [1, с. 37–38].

Характеризуючи структуру глобалізації, китайські вчені відзначають «тріюку» основних потуг світової економіки: США, ЄС і Східну Азію. Згадуються також і рушійні сили глобалізації — МВФ, Світовий банк і СОТ. За оцінками аналітиків Китайського інституту сучасних міжнародних відносин, у результаті регіоналізації склалося п'ять великих кооперативних ареалів: Північна та Південна Америка на чолі зі США, ЄС, СНД, ісламський світ і Східноазійський економічний форум (САЕФ).

Разом з негативами глобалізації китайські дослідники бачать і позитивні моменти. Серед переваг глобалізації відзначається можливість для країн, що розвиваються, здійснити перебудову економіки, отримати доступ до нових технологій і ринків, а також брати участь у міжнародних економічних відносинах. Очевидно, що після вступу Китаю до СОТ у 2001 р. втілення цих можливостей стало реальністю для його економіки. Якщо раніше проводився курс відвертого протекціонізму, то після приєднання до СОТ Китай став прихильником «відкритого регіоналізму» та лібералізації торгівлі у світовому масштабі. Свій шлях у глобалізованому світі Пекін бачить у формуванні в Азійсько-Тихоокеанському регіоні середовища, в якому Китай з географічних причин та через розміри внутрішнього ринку став би природним центром тяжіння. З огляду на це логічним є висновок, що *без активної участі Китаю в міжнародних економічних відносинах глобалізаційні процеси не можуть нормально розвиватися, а сама глобалізація набуватиме дедалі більшого «китайського» забарвлення.*

Важливо зазначити, що суб'єктивне ставлення до глобалізації — позитивне чи негативне — залежить не стільки від цивілізаційної належності, скільки від рівня розвитку економіки кожної окремої країни. Проте, ця залежність не є строго детермінованою економічним фактором. Наприклад, у розвинених країнах Заходу, що виступають у ролі «авангарду глобалізації», та неоіндустріальних країнах Сходу багато так званих «глобал-скептиків». Водночас у країнах, що розвиваються, чимало прихильників глобалізації, які вважають, що вона дає можливість подолати економічну відсталість і забезпечити модернізацію та суспільний прогрес. Інакше кажучи, оцінка глобалізації, як і будь-якого масштабного політичного та соціально-економічного явища, не позбавлена елементів суб'єктивності.

Показовими для універсальної та збалансованої в межах світової спільноти є визначення й оцінка політичного змісту та соціально-економічних наслідків глобалізації з боку ООН. Проблематика глобалізму та глобалізації потрапила у фокус уваги ООН у 90-ті рр. минулого сторіччя, а на початку нового стала предметом постійного моніторингу та обговорення на сесіях Генеральної Асамблеї. Найбільш відомим документом, присвяченим комплексним проблемам глобалізації, є Декларація тисячоліття, в якій зазначалося, що ООН сповнена рішучості забезпечити позитивні результати глобалізації для всього людства.

Наступні резолюції Генеральної Асамблеї ООН, і передусім ті, що були прийняті після 2005 р., привернули увагу світової спільноти до проблем економічного розвитку за умов глобалізації та взаємозалежності. При цьому зазначалося важливість того, щоб результати глобалізації, рушійною силою якої є економічна лібералізація й технічний прогрес, використовувалися на максимально

справедливих засадах. Такі рішення знайшли відображення в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН під назвою «Роль ООН у заохоченні розвитку за умов глобалізації та взаємозалежності». Термін «справедлива глобалізація», що трактується як «глобалізація для всіх», зокрема в плані забезпечення в повному обсязі прав людини, став визначальним для наступних резолюцій ГА ООН [6; 7].

Отже, світове співтовариство визнає очевидними переваги і недоліки глобалізації, яка стає всеохоплюючим, незворотним і об'єктивним процесом, до багатофакторного впливу якого необхідно готуватися всім — як розвиненим країнам, так і тим, що розвиваються. З огляду на це ООН бачить своїм завданням зміцнення глобального партнерства для досягнення узгоджених на міжнародному рівні цілей справедливого розвитку.

У підсумку варто зазначити, що загальні висновки іноземних політологів і експертів щодо визначення структурно-функціональних параметрів глобалізації суттєво різняться. Проте, нелінійний алгоритм і біфуркаційний розвиток глобалізаційних процесів визнаються багатьма дослідниками, що представляють різні наукові школи в теорії і політології міжнародних відносин. Водночас їх переважна більшість визнає неабияке значення проблеми регулювання цими процесами для забезпечення міжнародної стабільності та сталого економічного розвитку. Насправді практичне значення глобального управління важко переоцінити, але дана проблема виходить за межі наукового дискурсу і цілком належить до праксеологічних аспектів глобалізму та глобалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бєбик В.* Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: навч. Посіб./ В. Бєбик, С. О. Шергін, Л. О. Дегтерьова. — К.: Ун-т «Україна», 2006. — 208 с.
2. *Бек У.* Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализацию. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
3. *Бжезинский Зб.* Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство: пер. с англ / Зб. Бжезинский. — М.: Междунар. отношения, 2004. — 288 с.
4. Восток—Запад: Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений: учеб. пособие / под ред. А. Д. Воскресенского. — М.: МГИМО (Университет): РОССПЭН, 2002. — 528 с.
5. Глобальные трансформации. Политика, экономика, культура: пер. с англ. / Д. Хелд, Д. Голдблатт и др. — М.: Практика, 2004. — 576 с.
6. Глобализация и ее воздействие на осуществление в полном объеме всех прав человека: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/65/216. — 6 April, 2011.
7. Глобализация и ее воздействие на осуществление в полном объеме всех прав человека / Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/64/160. — 12 March, 2010.
8. *Иноземцев В. Л.* Глобализация: иллюзии и реальность // Свободная мысль-XXI. — 2000. — № 1. — С. 26–36.
9. Роль ООН в поощрении развития в условиях глобализации и взаимозависимости: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/65/168/. — 16 March, 2011.
10. *Розенау Дж.* Новые измерения безопасности: взаимодействие глобальных и локальных динамик. [Электронный ресурс] / Дж. Розенау. — М., 2006. — Режим доступа: <http://www.auditorium.ru/books/723/17.htm>
11. *Розенау Дж.* Турбулентность в мировой политике. [Электронный ресурс] / Дж. Розенау. — Гл. 1. — М., 2006. — Режим доступа: <http://www.narod.ru/rozenau-turbulentnost.doc>.
12. Современная мировая политика: Прикладной анализ / отв. ред. А. Д. Богатуров. — М.: Аспект Пресс, 2009. — 588 с.
13. *Albrow M.* Introduction. Globalization, Knowledge and Society / M. Albrow. — London: Sage. — 288 p.
14. *Anderson W.* All Connected Now. Life in the First Global Civilization / W. Anderson. — N. Y.: Westview Press, 2001. — 310 p.
15. *Archer M.* Sociology for One World. Unity and Diversity / M. Archer // International Sociology. — 1991. — Vol. 6. — № 2. — P. 131–147.
16. *Doran Ch.* Globalization and Statecraft / Ch. Doran // SAISphere. — Winter 2000. — P. 171–187.
17. *Gray J.* False Dawn: The Delusions of Global Capitalism / J. Gray. — N. Y.: New Press, 1998. — 262 p.
18. *Griffiths M.* International Relations: The Key Concepts / T. O'Callaghan. — L. — N. Y.: Routledge, 2003. — 399p.
19. *Nye J.* The Paradox of American Power. Why the World's Only Super Power Can't Go It Alone / J. Nye. — N. Y.: Oxford University Press, 2002. — 147 p.
20. *Ohmae K.* The Borderless World. Power and Strategy in the Interlinked Economy / K. Ohmae. — London: Harper Collins, 1994. — 256 p.
21. *Ohmae K.* The End of the National State. The Rise of Regional Economies / Ohmae K. — London: Harper Collins, 1996. — 224 p.
22. *Robertson R.* Globalization: Social Theory and Global Culture / R. Robertson. — Sage. — 1992. — 224 p.
23. *Tidwell A.* Globalization and Conflict Resolution / A. Tidwell, Ch. Lerche // International Journal of Peace Studies. — 2004. — Vol. 9. — № 1. — P. 47–59.
24. *Wallerstein I.* Globalization or the Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World System / I. Wallerstein // International Sociology. — 2000. — Vol. 15. — № 2. — P. 249–265.

ООН ТА УКРАЇНА: СПІВРОБІТНИЦТВО ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕФОРМУВАННЯ

Марина Зігор, здобувач Інституту економіки
та міжнародних відносин Ужгородського національного університету
УДК 316.334

У статті аналізуються основні напрями діяльності ООН, перспективи реформування ООН та співпраці України з цією глобальною міжнародною організацією.

Ключові слова: ООН, основні напрями діяльності ООН, перспективи реформування ООН, участь України в діяльності ООН.

В статье анализируются основные направления деятельности ООН, перспективы реформирования ООН и сотрудничества Украины с этой глобальной международной организацией.

Ключевые слова: ООН, основные направления деятельности ООН, перспективы реформирования ООН, участие Украины в деятельности ООН.

This article analyzes the main activities of the UN, UN reform and the prospects of Ukraine's cooperation with this global international organization.

Key words: United Nations, the main activities of the UN, the prospects for UN reform, Ukraine's participation in UN activities.

Серед глобальних міжнародних організацій, в яких Україна є повноправним членом, у першу чергу необхідно виділити ООН та організації системи ООН: Економічну і Соціальну Раду ООН, Організацію ООН з питань промислового розвитку, Міжнародну організацію праці, Міжнародне агентство з питань атомної енергетики, Міжнародний валютний фонд тощо. [2; 6].

Співпраця України з цією глобальною міжнародною організацією має довгу історію. Українська Радянська Соціалістична Республіка була одним із перших членів ООН, і українська делегація брала участь в Установчій конференції ООН у Сан-Франциско в 1945 році.

Після здобуття незалежності Україна, будучи правонаступницею УРСР, послідовно розвиває свою діяльність в ООН та утверджується у світовому співтоваристві як миролюбна держава, що прагне до політичного вирішення будь-яких конфліктів. Україна бере активну участь у миротворчій діяльності ООН, у тому числі й в операціях ООН з підтримки миру. Це пояснює ініціативу з боку України при підготовці Міжнародної конвенції з захисту миротворчого персоналу [1].

В 2012 році Україна відзначила 20-ту річницю участі у миротворчій діяльності ООН. За весь цей час близько 34 тисяч українських миротворців «служили» під прапором ООН в більш ніж 20-ти ООНівських операціях.

24 березня 2011 року представники установ системи ООН та Уряду України підписали Рамкову програму партнерства Уряду України — ООН на 2012–2016 роки. Новий п'ятирічний документ визначив стратегічні напрями співробітництва та партнерства між системою ООН та Урядом України та прийшов на зміну Рамковій програмі допомоги ООН для України на 2006–2010 роки [7].

Ця Рамкова програма стала результатом консультацій з Групою установ системи ООН в Україні, Урядом України, громадським суспільством та іншими зацікавленими сторонами.

Україна перебуває у стані швидких змін в економічній, політичній та соціальній сферах. Рамкова програма є результатом динамічного процесу встановлення пріоритетів на основі співучасті країни, всеохоплюючого підходу та консультацій із зацікавленими сторонами.

Впровадження Рамкової програми партнерства Уряду України — ООН на 2012–2016 роки стало якісно новим кроком співпраці України з ООН, оскільки вперше наголос робиться на принципі партнерства та ведучої ролі української сторони у визначенні пріоритетів та цілей допомоги з боку ООН, а також спільної відповідальності за досягнення результативності співпраці, що завдяки

авторитету організацій системи ООН стимулюватиме інших донорів та інвесторів до розвитку взаємовигідного партнерства з Україною.

На основі аналізу ситуації в країні та діалогу з українським урядом, система ООН визначила чотири потенційні сфери співпраці на період 2012–2016 рр. В інтересах забезпечення й досягнення максимальної узгодженості, ефективності та дієвості допомоги, ООН і Уряд України провели роботу по зіставленню проблем національного розвитку з конкурентними перевагами ООН, після чого на семінарі з визначення пріоритетів Рамкової програми, ООН та Уряд України обговорили та узгодили потенційні сфери партнерства, які визначали:

- стале економічне зростання і подолання бідності;
- соціальний розвиток;
- врядування та управління;
- навколишнє середовище та зміна клімату.

У досягненні визначених цілей братимуть участь 20 установ системи ООН, серед яких Програма Розвитку ООН (UNDP), Фонд народонаселення ООН (UNFPA), Дитячий фонд ООН (UNICEF), Об'єднана програма ООН з ВІЛ/СНІДу (UNAIDS), Міжнародна організація праці (ILO), Управління ООН з наркотиків та злочинності у Молдові та Україні, Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO), Міжнародна організація з міграції (IOM), Світовий Банк (WB) та Міжнародна фінансова корпорація (IFC), Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO), Міжнародне Агентство з Атомної Енергії (IAEA), Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD), Європейська економічна комісія ООН (UNECE), Програми ООН з навколишнього середовища (UNEP), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (UNESCO), Організація ООН з промислового розвитку (UNIDO), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, ООН — Жінки (UN Women).

Загальний орієнтовний обсяг ресурсів, які організації системи ООН передбачають виділити на реалізацію визначених цілей Рамкової програми, становить 132 млн дол. США (стале економічне зростання і подолання бідності — 12 450 дол. США; соціальний розвиток — 64 000 дол. США; врядування та управління — 21 585 дол. США; навколишнє середовище та зміна клімату — 34 730 дол. США).

Сфера партнерства 1: стале економічне зростання та подолання бідності.

ООН надає дорадчі послуги та експертизу з питань зміцнення інституційної та нормативно-правової бази в Україні вже з 1992 року. Проте в період 2012–2016 рр. акцент у допомозі ООН буде робитися на створенні нових економічних можливостей. ООН працює у партнерстві з Урядом України над покращенням бізнесового середовища, сприянням зростанню малих і середніх підприємств, заохоченням процесів економічної інтеграції, впровадженню торговельної політики в інтересах бідних верств населення і заходів щодо сприяння торгівлі.

Міжнародні фінансові установи, будучи частиною системи ООН, передбачають програми кредитування основних сфер діяльності Уряду. Ці базові програми включають захист банківського сектора, зміцнення управління державними фінансами, забезпечення енергетичної безпеки, підвищення енергоефективності та вдосконалення інфраструктури.

Зокрема, ООН працюватиме у партнерстві з Урядом України у напрямі подолання бідності, забезпечення економічного розвитку, розширення можливостей зайнятості населення. Можливості отримання чоловіками та жінками роботи в умовах свободи, рівності, безпечності та гідності є невід'ємним чинником викорінення бідності, покращення економічного й соціального добробуту всього населення, досягнення сталого економічного зростання і сталого розвитку. Уряд, роботодавці, профспілки та громадянське суспільство відіграють роль у сприянні гідній праці та її забезпеченні, і система ООН в Україні підтримуватиме їх у цих зусиллях [7].

Нещодавно на конференції ООН був оприлюднений рейтинг найщасливіших країн, складений економістами Колумбійського університету. Як повідомлялося, спеціалісти оцінювали «щасливість» країни за рівнем політичної свободи, соціальних гарантій та відсутності корупції.

Найщасливіші країни знаходяться в Північній Європі. На першому місці розташувалася Данія, за нею послідували Норвегія, Фінляндія, Нідерланди та Швейцарія, зайнявши відповідно другу, третю, четверту та п'яту сходинку рейтингу. Їх «коефіцієнт щастя» складає 7,6 з 10 балів.

США зайняли 11 місце, Великобританія посіла 18-те. Україна, розмістившись на 91 місці, вперед пропустила Росію (76 місце), Білорусію (62 місце), Литву (60 місце) та Казахстан (59 місце).

Найбільш нещасливими визнано Центрально-Африканську республіку та Сьєрра-Леоне, де рівень щастя складає лише 3,4 бали.

По закінченню дослідження вчені зробили висновок, що за останні 30 років світ став «щасливішим» на 0,14 балів.

Сфера партнерства 2: соціальний розвиток.

Згідно з Програмою економічних реформ, нерівний доступ до якісних медичних, освітніх і соціальних послуг вважається основною проблемою, яка охоплює диспропорції у доступі до таких послуг міських і сільських мешканців та вкрай обмежений доступ до медичного обслуговування бідних і соціально вразливих верств населення.

Система ООН, її установи, програми та фонди, у партнерстві з громадянським суспільством, надають рекомендації, консультації та підтримку Урядові України в його зусиллях покращити доступ до якісних медичних, освітніх і соціальних послуг.

При цьому ООН зосереджується на кількох аспектах, що стосуються доступу до медичних, освітніх і соціальних послуг найбільш знедолених дітей, молоді, схильної до ризикованої поведінки, біженців, осіб без громадянства, мігрантів, мобільних груп населення, жертв торгівлі людьми, насильства, жорстокого поводження, експлуатації та нехтування, людей похилого віку, безробітних, осіб з обмеженими можливостями, людей, які живуть із ВІЛ/СНІДом, уражені ним або піддані ризику інфікування, людей, хворих на туберкульоз. Це забезпечуватиметься шляхом надання технічної допомоги та формування дієвої політики, сприятливого законодавства, норм і стандартів надання послуг, а також розвитку потенціалу установ, що надають послуги.

В Україні велика кількість дітей (84 тис.) перебуває у різних типах інтернатних установ, що негативно впливає на фізичний та розумовий розвиток дитини і високий рівень соціальної маргіналізації та ізоляції. ООН підтримує Уряд у реформуванні системи догляду за дітьми та запобіганні розміщенню дітей в інтернатні установи шляхом надання комплексних послуг громадам, а також внесення змін до існуючих бюджетних механізмів з метою підтримки цих змін.

Сфера партнерства 3: врядування та управління.

ООН має кілька десятиліть досвіду надання технічної допомоги з питань врядування, особливо в контексті прав людини. ООН також дуже добре розуміє потреби осіб, які є вразливими через їх соціально-економічний, правовий або інший статус.

Належне врядування визнано важливою частиною зусиль Уряду України у сфері подолання бідності, захисту прав людини, економічного зростання та охорони навколишнього середовища і, в тому числі, допомоги у напрямках розвитку за всіма чотирма сферами партнерства, визначеними Урядом України та ООН на період 2012–2016 рр.

Забезпечення дотримання прав людини та зміцнення національних механізмів України щодо реалізації положень міжнародних конвенцій, які підписано й ратифіковано, залишається важливою частиною роботи ООН в Україні.

Допомагаючи Урядові України формувати системи відповідального та прозорого врядування, врядування, що базується на широкій участі, ООН спрямовує значну частку своїх ресурсів на забезпечення реагування таких систем врядування на потреби найбільш знедолених дітей, шукачів притулку, біженців, осіб без громадянства, мігрантів, мобільних груп населення, жертв торгівлі людьми, потерпілих від гендерного і побутового насильства, людей, які живуть з ВІЛ/СНІДом, уражені ним або піддані ризику інфікування, та інших уразливих осіб.

ООН планує продовжити підтримку України в проведенні реформ державного управління, державної служби та судової влади, забезпечуючи при цьому додержання прав усіх осіб, які перебувають відповідно до законодавства України. Упродовж усього циклу Рамкової програми установи системи ООН працюватимуть у партнерстві з громадянським суспільством і різними галузевими міністерствами над питаннями боротьби з корупцією. Антикорупційні заходи Уряду України будуть підтримуватися експертною допомогою з боку ООН, яка у рамках Конвенції ООН проти корупції відіграє ключову роль у підтримуванні антикорупційних заходів у світовому масштабі.

Сфера партнерства 4: навколишнє середовище та зміна клімату.

ООН вважається організацією, що вирішує питання, пов'язані зі зміною клімату та сталим розвитком довкілля. Документи ООН є джерелом та «обліковцем» міжнародного права і стандартів у цій сфері, включаючи кілька міжнародних екологічних конвенцій: ООН вважається глобальною платформою для міжурядових переговорів і дій з питання зміни клімату.

Співпраця ООН та Уряду України ґрунтується на рекомендаціях ООН, показниках стану навколишнього середовища та їх оцінках, а також на механізмі відстеження і оцінки впровадження політики. ООН діє як стратегічний партнер громад з питань підвищення рівня обізнаності та розширення доступу до інформації стосовно навколишнього середовища і його сталого розвитку.

Забезпечення готовності до природних і антропогенних катастроф та пом'якшення їх наслідків, зокрема заходи реагування на чорнобильську катастрофу, залишаються пріоритетом допомоги ООН Україні у сфері

розвитку. ООН продовжить надавати Урядові України підтримку у зменшенні ризиків катастроф, зокрема рекомендації щодо мобілізації фінансування. Після повеней 2008 року ООН і Уряд України започаткували ініціативу щодо управління ризиками повеней, яка, поряд із програмою управління ризиками зміни клімату, буде однією зі сфер партнерства між ООН і Урядом упродовж усього циклу цієї Рамкової Програми.

ООН підтримує Уряд України в питаннях адаптації до зміни клімату. За повідомленням України до Рамкової Конвенції ООН про зміну клімату, середня температура у січні підвищилася на 1,5–2,5 градуси Цельсія, що, у свою чергу, як вважається, має вплив на соціально-економічний розвиток України, включаючи коливання у виробництві зернових через вплив погодних умов.

ООН підтримуватиме Уряд України у зменшенні економічних ризиків, пов'язаних зі зміною клімату, й надаватиме рекомендації щодо того, як забезпечити стійкість різних складових соціально-економічного розвитку до зміни клімату.

ООН продовжить підтримувати Уряд України в його заходах щодо зменшення викидів, регуляторних та інституційних кроках, здійснюваних на виконання Кіотського протоколу, який Україна підписала й ратифікувала у 2004 році. Відповідно до зобов'язання України за цим протоколом, за період 2008–2012 рр. загальний обсяг викидів парникових газів в Україні не повинен перевищити рівень 1990 року (встановленого обсягу або квоти для України).

Як повідомила Україна органам Рамкової Конвенції ООН зі зміни клімату, обсяг викидів з 2004 рік становив 45% рівня 1990 року, і прогнози підтверджують, що у 2012 році обсяг викидів не перевищить рівень 1990 року.

Існує ймовірність того, що Україні не потрібно буде вживати жодних спеціальних заходів у 2012 році. ООН, її установи, фонди та програми надаватимуть Урядові України рекомендації щодо заходів, яких він може вжити для зменшення обсягу викидів.

ООН є першопрохідцем у сприянні розвитку енергоефективності на глобальному рівні, що дозволяє їй підтримувати Україну в застосуванні передової міжнародної практики та знань і у вжитті заходів щодо зниження енерго-, матеріало- та вуглецемісткості. Як учасник низки міжнародних договорів з охорони довкілля, ООН продовжує виступати найважливішим партнером України з усіх питань, пов'язаних з енергоефективністю.

Рамкова програма вважається документом, до якого можуть вноситись зміни. Розвиток — це процес і він має бути чутливим до змін в економічній, політичній або соціальній ситуації в Україні. Це буде відображено під час щорічного перегляду Рамкової програми в Україні.

Спільна підсумкова оцінка Рамкової програми групою установ системи ООН та Урядом України запланована на 2016 рік. Ці оцінки результатів і впливу нададуть зворотний зв'язок і орієнтири щодо управління процесом та мають забезпечити те, щоб зусилля ООН залишалися зосередженими на національних пріоритетах, щоб були визнані досягнення та набутий досвід, щоб були усунені складнощі та нові виклики й щоб була взята до уваги найкраща практика [7].

Перед учасниками ООН постали питання необхідності реформування цієї універсальної міжнародної організації. За 67 років після прийняття Статуту ООН світ значно змінився, і Рада Безпеки ООН вже не може відповідати вимогам сьогодення [2; 3; 4].

Отже, перша група питань пов'язана з реформуванням Ради Безпеки ООН. Йдеться про необхідність розширення членського складу Ради Безпеки та її реструктуризацію. Генеральний секретар ООН пропонує збільшити склад РБ ООН до 24 осіб (нині 15) і збільшити число постійних членів РБ з 5 до 11 (право вето залишити за 5).

Серед інших пропозицій — забезпечення більшої транспарентності в роботі Ради Безпеки та вдосконалення методів її роботи; проведення консультацій із залученням широкого кола учасників, посилення впливу Комісії з прав людини шляхом перетворення її на Раду з прав людини, а також посилення контролю за фінансовою і миротворчою діяльністю ООН тощо.

Проблеми розширення складу постійних членів РБ ООН, процедури голосування в РБ, зокрема використання права вето, та інші постійно наštовхуються не тільки на глибоку протидію учасників Ради Безпеки, а й на конкуренцію за гіпотетичні можливості інших країн ООН.

Так, найвпливовіші країни, що розвиваються (Бразилія, Індія, Нігерія), підтримали пропозицію про розширення складу постійних членів РБ, розраховуючи посісти в ній нові місця, їхні регіональні суперники — Аргентина, Пакистан, Єгипет — виступили проти, вони пропонують розширити склад постійних членів РБ ООН тільки за рахунок Німеччини та Японії, які роблять вагомий внесок як в бюджет ООН, що для багатьох держав є головним аргументом, так і на виконання Організацією своїх цілей і принципів (наприклад, фінансовий внесок Японії у 2005 р. покриває 19 % бюджету ООН і поступається цим показником тільки США, на які припадає 22 %).

Викликала дискусію і проблема вето. Якщо більшість країн — членів ООН виступили за його скасування, то постійні члени Ради Безпеки перекреслили такі наміри. Проти надання постійного членства в РБ Японії і Німеччини категорично виступає Італія. Позиція України є суто прагматичною: вона підтримує будь-який варіант розширення Ради Безпеки ООН, що передбачатиме одне додаткове місце серед непостійних членів РБ ООН для регіональної групи східноєвропейських держав [5].

Особливість сучасного міжнародного розвитку полягає і в тому, що міжнародні проблеми дедалі більше набувають трансекторального, міжсекторального характеру. Це стосується і проблем урегулювання конфліктів, і проблем розвитку, і проблем надзвичайної допомоги. Тому невідкладне завдання ООН — забезпечити єдність цілей і дій різних департаментів та структур її системи, забезпечити комплексний підхід до розв'язання міжнародних проблем.

Сьогодні як ніколи потрібна координація дій в усіх сферах. Також назріла необхідність перебудови Секретаріату ООН, який непомірно розрісся і йде на дублювання, паралелізм, невинуваті фінансові втрати.

Очевидною стала недосконалість системи фінансування, що проявляється у хронічній фінансовій кризі ООН. Не відповідає сучасним вимогам і система контролю в ООН. Зміцніли регіональні організації, що створило умови для перерозподілу сфер дії між ними та ООН. ООН має сконцентруватися на пріоритетних напрямках, координуючи діяльність інших організацій. Серед проблем реформування ООН визначне місце правомірно посідає підвищення ефективності миротворчої діяльності.

Успіх операцій з підтримання миру значною мірою залежить від швидкості їх розгортання, аби не допустити дальшої ескалації конфліктів. У цьому плані бачиться необхідним своєчасне відрядження в зону конфлікту ядра штабу місії швидкого розгортання — невеликої багатопрофільної групи для забезпечення прийому контингентів.

Позитивним є і рішення групи держав-членів взяти участь у створенні резервної бригади високого ступеня готовності. Як свідчить досвід, було б доцільним, якби Рада Безпеки при формуванні операції з підтримання миру встановлювала термін для укладання угоди про статус контингенту між ООН і урядом країни, що приймає. А до укладення такої угоди на тимчасовій основі повинна застосовуватися типова угода про статус сил розгортання [4].

Звичайно, організація створена ще в 1945 році не дуже відповідає вимогам сучасності, особливо, після розпаду СРСР і формуванням фактично однополюсного глобального співтовариства. Проте, останнім часом глобальний світ знову повертається до «природної» двополюсної структури, на вершинах якої перебувають: західний світ на чолі із США та зміцнююча свою економічну потужність КНР.

У цих сучасних умовах, завдяки реформуванню ООН можна було б відновити її роль як провідної глобальної політичної організації світу, яка потенційно спроможна забезпечила мир, безпеку, тісну співпрацю, та підвищення ефективності міжнародної співпраці, яка, зокрема для України має принциповий характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анцелевич Г. О., Покрещук О. О. Міжнародне публічне право: Підручник / Під редакцією Г. О. Анцелевича. — К.: Алерта, 2005. — 424 с.
2. Бек У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономика / У. Бек ; перевод с нем. — М. : Прогресс-Традиция; Территория будущего, 2007. — 464 с.
3. Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн. — М.: Едиториал УРСС, 2003. — 256 с.
4. Комарова Л. В. Еволюція миротворчих механізмів ООН на межі ХХ-ХХІ ст. // Історіографія, джерелознавство (збірка наукових праць): Збірник праць. — 2009. — 200 с.
5. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України / Чекаленко Л. Д. — К.: Либідь, 2006. — 712 с.
6. Международные отношения: теория, конфликты, движения, организации / П. А. Цыганков, Г. А. Дробот, М. М. Лебедева и др.; Под ред. проф. П. А. Цыганкова: Учебное пособие. Изд. 2-е. — М.: Альфа-М: ИНФРА-М, 2007. — 320 с.
7. United Nations in Ukraine. — Режим доступу: www.un.org.ua

GRANICA POLSKI I RUMUNII W DWÓDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM (Polish and Romania border during the interwar two decades)

Андрій Вавринюк, кандидат географічних наук,
доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки,
доцент Державної вищої школи в Холмі (Польща)
УДК 322

Jedną z mniej zbadanych i opisanych granic II Rzeczypospolitej jest granica z Królestwem Rumunii. Niewykluczone, że powodem takiego stanu rzeczy był jej epizodyczny okres istnienia. Niemniej, z punktu widzenia nauk politycznych odegrała ona w życiu obu narodów istotne znaczenie, czego dowodem był fakt, że właśnie na tym odcinku granicznym, we wrześniu 1939 r. po napaści Niemiec hitlerowskich ewakuował się Rząd Polski. Przyjazne stosunki między oboma państwami miały wyraz między innymi w podpisanej Konwencji o tzw. małym ruchu granicznym.

Ключові слова: granica państwa, delimitacja, znaki graniczne, Polska, Królestwo Rumunii, mały ruch graniczny, konwencja międzynarodowa.

Одним з найменш вивчених і описаних кордонів є кордон II Речі Посполитої з Королівством Румунія. Не виключено, що приводом цього був її епізодичний період існування. Тим не менш, з точки зору політичної науки він зіграв важливу роль в житті обох народів, про що свідчить той факт, що саме на цій ділянці кордону, у вересні 1939 року, після нападу фашистської Німеччини евакуювався уряд Польщі. Дружелюбні відносини між двома країнами були відображені, зокрема в підписаній Конвенції про так званий малий прикордонний рух.

Ключові слова: державний кордон, делімітація, прикордонні знаки, Польща, Королівство Румунії, малий прикордонний рух, міжнародна конвенція.

Одной из наименее изученных и описанных границ есть граница II Речи Посполитой с Королевством Румыния. Не исключено, что поводом этого был ее эпизодический период существования. Тем не менее, с точки зрения политической науки он сыграл важную роль в жизни обоих народов, о чем свидетельствует тот факт, что именно на этом участке границы, в сентябре 1939 года, после нападения фашистской Германии эвакуировалось правительство Польши. Дружелюбные отношения между двумя странами были отражены, в частности, в подписанной Конвенции о так называемом малом приграничном движении.

Ключевые слова: государственная граница, делимитация, пограничные знаки, Польша, Королевство Румынии, малое приграничное движение, международная конвенция.

One of the least studied and described borders of the Second Republic is the border with the Kingdom of Romania. It is possible that the reason for this was the episodic lifetime of this border. Nevertheless, from the point of view of political science it played an important role in the life of both nations. The role was evidenced by the fact that in September 1939, when Nazi Germany attacked, the Polish government evacuated by this border. Friendly relations between the two countries were reflected e.g. in the so-called Convention on the small border traffic.

Key words: the state border, delimitation, boundary markers, Poland, the Kingdom of Romania, a small border traffic, international convention.

Aktualność badań. Dostępność dokumentacji faktograficznej, które obecnie ma miejsce umożliwia dokonanie badań wszystkich zagadnień dotyczących historii — każdego państwa. Z punktu widzenia politycznego prezentowana granica polsko — rumuńska, jako temat mało znany zasługuje na specjalne potraktowanie, przynajmniej w postaci artykułu naukowego. Ważnym jest również i to, że dzięki Narodowemu Archiwum Cyfrowemu w Warszawie w publikacji mogły znaleźć się zdjęcia dokumentujące prace związane z delimitacją granicy.

Analiza ostatnich publikacji. Brak jest opracowań zwartych na ten temat. Przykładowo Henryk Kula w publikacji «Polska Straż Graniczna w latach 1928 — 1939», poświęcił tej tematyce niecałe 2 strony.

Przedmiot i cel zadania naukowego. W artykule omówiono najważniejsze akty prawne dotyczące kształtowania się i funkcjonowania granicy Rzeczypospolitej i Królestwa Rumunii. Ze względu na fakt, że brak jest opracowań szczegółowych na ten temat, w publikacji ukazano proces kształtowania się tej granicy, przejścia graniczne, a także umieszczono wykaz polskich wówczas miejscowości nadgranicznych, których mieszkańcy mogli na zasadzie wzajemności z Rumunami korzystać z ułatwień przy przekraczaniu granicy państwowej w ramach tzw. małego ruchu granicznego.

Wykład tekstu. Przebieg granicy państwowej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii reguluje końcowy protokół delimitacyjny z dnia 17 maja 1935 r.[9]. Prace Komisji trwały od 26 stycznia 1928 r. Zgodnie z zapisem, granica polsko — rumuńska rozpoczynała się od punktu Stoh, kota 1655, będącym równocześnie punktem wyjścia dla granicy Rzeczypospolitej Polskiej, Królestwa Rumunii i Republiki Czechosłowackiej, a kończy się przy ujściu Zbrucza do Dniestru, w punkcie wspólnym dla granic Rzeczypospolitej Polskiej, Królestwa Rumunii i Związku Socjalistycznych Republik Rad. Jej konkretny przebieg został opisany w punktach A: i zawiera następujący zapis: Począwszy od punktu Stoh (1655) triplet Confinium (trójstyk graniczny przyp. aut.) polsko-rumuńsko-czechosłowackie ku południowi i południowemu — wschodowi aż po mały potok Munczelus (Munčelus) granica będzie biegnąć w zasadzie linią katastralną między Galicją i Węgrami sprzed wojny. Linia graniczna zostanie wytyczona wzdłuż linii grzbietów górskich najbardziej zbliżonej do wyżej wymienionej linii astralnej; B: wzdłuż Munczelusu (Munčelus), Perkałabu (Percalab) i Czeremoszu Białego (Ceremoșul Albi) aż do Kut — Wyznicy (Vijnița), granica będzie biegnąć linią środkową głównej odnogi biegu wody, a to z uwagi na nieuregulowanie tych rzek; z chwilą uregulowania rzeki, granica będzie biegnąć linią środkową kanału sztucznego; C: od Kut — Wyznicy (Vijnița) do Prudu, granica będzie biegnąć linią środkową kanału sztucznego. Między Kutami (Vijnița) i Prutem wprowadzono ze względów technicznych drobne odchylenia. D: od Prutu do Dniestru granica będzie biegnąć dawniejszą linią administracyjną między Galicją a Bukowiną; jednakże interesy lokalne mieszkańców zostaną uwzględnione i granica zostanie wytyczona stosownie do poszczególnych postanowień zawartych w protokole z wyżej podanego posiedzenia plenarnego. Między wsią rumuńską Orașeni i wsią polską Kułaczyn, w miejscach gdzie linia katastralna schodzi się z ogrodzeniami własności mieszkańców, granica jest w ten sposób wyznaczona aby mieszkańcy obu Państw mogli swobodnie poruszać się po terytorium swego własnego kraju. Między wsią Stecowa i wsią Siscauți, między słupami Nr 126/1 n Nr 126/4, linia graniczna biegnie wschodnią krawędzią drogi uwidocznionej na odnośnym planie. Między rumuńską wsią Borauti i polską wsią Serarnice, między słupami nr 135 i Nr 135/4 oraz między kopcem Nr K 356 i słupem Nr 137/1, granica biegnie linią znajdującą się na wschód od linii kolejowej Horodecka — Stefanesti; E: wzdłuż Dniestru, na odcinkach uregulowanych, granica będzie biegnąć linią środkową kanału tej rzeki; w partiach zaś nieuregulowanych, linia graniczna wyznaczona zostanie na podstawie wniosków, które zostaną przedłożone przez rzeczoznawców» [9].

ródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), Wytyczanie granicy polsko-rumuńskiej — prace geodezyjne związane z wyznaczaniem kątów. Widoczna aparatura pomiarowa, 1929 r., sygnatura: 1-H-536-1.

Zwraca uwagę fakt, że przy wytyczeniu tej granicy wzięto pod uwagę interesy mieszkańców zasiedlających tereny położone tuż przy projektowanej linii rozgraniczającej oba państwa, a podjęte decyzje miały na celu ich dobro, w tym swobodne poruszanie się po terenie swojego gospodarstwa.

Wyznaczenie granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, ze względu na specyfikę terenu było bardzo trudne i wymagało olbrzymiego wysiłku, w tym fizycznego ze strony pracujących w komisji delimitacyjnej osób. Ich zaangażowanie przedstawiają poniższe zdjęcia udostępnione przez Narodowe Archiwum Cyfrowe w Warszawie[11].

ródło: NAC, Wytyczenie granicy polsko-rumuńskiej — wycinka lasu w miejscu przechodzenia linii granicznej wzdłuż brzegu Czeremoszu, 1929 r., sygnatura: 1-H-536-4.

ródło: NAC, Wytzycanie granicy polsko-rumuńskiej — osadzanie słupa granicznego 1929, rzeka Czeremosz, sygnatura: 1-H-536-7.

W Konwencji z 17 maja 1935 r. zapisano sposób oznakowania granicy. Stosowny akapit tego dokumentu brzmi: «Granica między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii oznaczona w terenie słupami żelaznymi i kopcami oraz tabliczkami żelaznymi, przytwierdzonymi na mostach przerzucanych nad wodami, stanowiącymi granicę»[3]. W dalszej części Konwencji (art. II) opisano wygląd słupa granicznego, który «oprócz godła lub początkowej litery nazwy Państwa (...) zaopatrzony jest w numer porządkowy i cyframi»1927«, oznaczającymi rok rozpoczęcia zasłupienia granicy» [4]. Łącznie na omawianej granicy postawiono 570 słupów głównych i 2140 słupów pośrednich[13].

Istotnych informacji co do granicy państwowej dostarcza artykuł II pkt 1, 2 i 3, w których opisany jest jej podział na trzy sekcje. Sekcja I obejmowała odcinek graniczny od punktu Stoh do punktu połączenia się rzek Czeremoszu Czarnego (Ceremosul Negru) i Czeremoszu Białego (Ceremosul Alb). Sekcja II — to ta część granicy, która była zawarta pomiędzy końcem I sekcji, a punktem wspólnym granic astralnych wsi polskich Horodnica, Rzezawa i Pieczarna, gminy rumuńskiej Babin oraz linii środkowej Dniestru (Nistrul). Sekcja III obejmowała część granicy zawartej między końcem II sekcji a ujściem Zbrucza do Dniestru (Nistrul)[5]. Numery sekcji były także umieszczone — oprócz wymienionych już cech na znakach (słupach) granicznych.

Z Konwencji międzynarodowej wynika, że długość granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii wynosiła 346,603 km. Choć niektórzy autorzy podają, że wynosiła ona 347 km[15,3], 252,9 km[10,134], 349,0 km[2], taką samą długość — 349 km podało także inne źródło[14], a kolejny autor informował, że granica ta ma 338 km długości[1]. Ostatnia z podanych wielkości jest o tyle dziwna, że autor powołuje się na cytowaną powyżej Konwencję, gdzie podane są również długości poszczególnych trzech odcinków granicznych, a tym samym cała jej długość.

Konwencja podaje także długości granicy Państwowej.

Tabela 1. — Długość granicy pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Rumunią z podziałem na sekcje.

L.P.	Numer sekcji	Długość granicy państwowej w danej sekcji
1.	I	115,168 km
2.	II	119,065 km
3.	III	112,370 km
x	Razem długość granicy państwowej	346,603 km

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy słupów granicznych i innych znaków służących do oznaczania linii granicznej, podpisana w Bukareszcie 17 maja 1935 r., Dz.U. 1937, nr 2, poz. 19.

Przyjęty dokument międzynarodowy polsko-rumuński rozstrzygał, że Polska — jak to określono — będzie czuwać nad utrzymaniem: w sekcji I wszystkich znaków granicznych wspólnych na odcinku między słupem Nr 1/1 włącznie a słupem Nr 33 włącznie; w sekcji II wszystkich znaków granicznych wspólnych na odcinku między słupem Nr 74 włącznie a słupem Nr 102 włącznie i między słupem Nr 122 włącznie a słupem III,1 włącznie.

Królestwo Rumunii zobowiązało się utrzymywać: w sekcji I wszystkie wspólne znaki graniczne na odcinku pomiędzy słupem Nr 33 włącznie a słupem Nr 57 włącznie oraz w sekcji II na odcinkach między słupem Nr 40 włącznie a słupem Nr 74 włącznie i między słupem Nr 102 włącznie a słupem Nr 122 włącznie[6].

Ciekawym dokumentem dotyczącym granicy i ruchu granicznego jest Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ułatwień w małym ruchu granicznym polsko-rumuńskim, podpisana w Warszawie dnia 7 grudnia 1929 r., która przewidywała osobom zamieszkałym w dziesięciokilometrowym pasie przygranicznym przekraczanie granicy na podstawie przepustek granicznych[7]. Był to jeden z pierwszych tego typu podpisanych dokumentów, który dziś możemy porównać do porozumień w sprawie tzw. «małego ruchu granicznego». Podobnie jak dziś i wówczas do dokumentu dołączone zostały wykazy miejscowości leżących po obu stronach granicy, których mieszkańcy mogli skorzystać z uproszczeń przy przemieszczaniu się z Polski do Rumunii i odwrotnie. Jako ciekawostkę odnotujmy, że wówczas po stronie polskiej leżały w dziesięciokilometrowej strefie następujące osady ludzkie: a/ powiat barszczowski: 1/ Babińce ad Dzwiniogród; 2/ Babińce ad Krzywce; 3/ Bielówce; 4/ Boryszkowie; 5/ Chudyjowice; 6/ Chudykowie; 7/ Dzwiniaczka; 8/ Dzwiniogród; 9/ Filipkowie; 10/ Germakówka; 11/ Horoszowa; 12/ Iwanie Pusie; 13/ Korolówka; 14/ Krzywce Dolne; 15/ Krzywce Górne; 16/ Kudryńce; 17/ Ławkowce; 18/ Michałówka; 19/ Michałów; 20/ Mielnica; 21/ Okopy św. Trójcy; 22/ Olchowice; 23/ Paniowce; 24/ Sapohów; 25/ Skowiatyn; 26/ Szparka; 27/ Szyszkowce; 28/ Trąbczyn; 29/ Uście Biskupie; 30/ Wolkowce ad. Dzwiniogród; 31/ Zalesie; 32/ Zawale; b/ powiat horodelski: 1/ Głuszków; 2/ Horodecka; 3/ Horodnica; 4/ Jasienów Polny; 5/ Probabin; 6/ Serafińce; 7/ Strzylcze; c/ powiat kosowski: 1/ Białobereska; 2/ Berwinkowa; 3/ Chorocowa; 4/ Czerchanowka; 5/ Dołhopole; 6/ Dzembronia; 7/ Fereskula; 8/ Hryniawa; 9/ Jabłonica; 10/ Jasienów Górny; 11/ Krasnoila; 12/ Krzyworównia; 13/ Kutry; 14/ Kutry Stare; 15/ Mykietynie; 16/ Perechrestne; 17/ Polanki; 18/ Rożnow; 19/ Rostoki; 20/ Rożen Mały; 21/ Rożen Wielki; 22/ Słobotka; 23/ Smodna; 24/ Stebne; 25/ Studiów; 26/ Uścieryki; 27/ Żabie; d/ powiat śniatyński: 1/ Bełęłuja; 2/ Budyłów; 3/ Drahasymów; 4/ Dźurów; 5/ Klińce; 6/ Karłów; 7/ Kniaże; 8/ Krasnostawce; 9/ Kułaczyn; 10/ Lubkowce; 11/ Mikulińce; 12/ Nowosielica; 13/ Oleszków; 14/ Orelec; 15/ Popielniki; 16/ Podwysocka; 17/ Potoczek; 18/ Rudniki; 19/ Rusów; 20/ Śniatyn; 21/ Stecowa; 22/ Trościaniec; 23/ Tuczap; 24/ Tuława; 25/ Tułuków; 26/ Uście; 27/ Widynów; 28/ Wołczkowce; 29/ Załucze; 30/ Zawale; e/ powiat zaleszczycki: 1/ Bedrykowce; 2/ Dzwiniacz; 3/ Dobrowlany; 4/ Duninów; 5/ Gródek; 6/ Iwanie Złote; 7/ Kasperowce; 8/ Kołodróbka; 9/ Kościelniki; 10/ Kułakowce; 11/ Pieczarna; 12/ Sińków; 13/ Szczytowce; 14/ Zaleszczyki Miasto; 15/ Zaleszczyki Stare; 16/ Zazulińce; 17/ Zezawa[12]. Zadbano również o dostępność w korzystaniu z w/w uprawnień, uruchamiając na 349,6 km granicy 10 przejść, w tym 7 Urzędów Celnych: Kozaczówka — Prigoroddec, Zaleszczyki — Cristatec, Jesieniów Polny (otwarcie zawieszony) — Babin, Śniatyń-Załucze (droga żelazna) — Grigore Gica Voda, Kałuczyn (otwarcie zamierzone) — Oraseni, Załucze (ekspozytura urzędu celnego w Śniatynie-Załuczu) — Vașcauti. Ponadto, poza urzędami celnymi istniały trzy prowizoryczne, stałe punkty przejściowe: Uście Biskupie — Samiseni, Gródek — Vasilau et Culenti, Jabłonica — Jablonita[8].

Organizacja tzw. małego ruchu granicznego z Rumunią wymagała dużego wysiłku organizacyjnego, w tym kadrowego wzmocnienia placówek Straży Granicznej i Korpusu Ochrony Pogranicza. Wydaje się, że stosowne

dokumenty zostały podpisane jako jeden z elementów podpisanego 2 marca 1921 r. polsko — rumuńskiego paktu o wzajemnej pomocy przeciw bolszewickiej Rosji. Należy jednocześnie podkreślić, że Rumunia jako jedyne państwo w regionie chętnie współpracowało z Rzeczpospolitą[16,4]. Z tych więc powodów tego typu rozwiązanie nie zostało wprowadzone w życie np. na granicy polsko — sowieckiej.

Źródło: NAC, Strażnica KOP nad Dniestrem, na granicy polsko-rumuńskiej 1934 r., sygn. 1-W-1756.

Przytoczone i omówione dokumenty dotyczące kształtowania się granicy państwowej Polski i Rumunii wykazują między innymi przyjaźielskie stosunki charakteryzujące politykę zagraniczną omawianych krajów i elastyczne podejścia do delimitowanej linii rozgraniczającej oba państwa. Należy zauważyć, że życzliwy stosunek Rumunów do Polaków znalazł swoje odzwierciedlenie we wrześniu 1939 r., kiedy to rząd Polski musiał opuścić granice Państwa, czy transport złota polskiego, które po wielu perypetiach, różnymi środkami lokomocji dotarło aż do Bejrutu[17].

Wnioski i perspektywy następnych badań. Prace związane z delimitacją granicy, szczególnie przy jej tworzeniu, mogą stwarzać różnego rodzaju napięcia zarówno pomiędzy członkami Komisji, ludnością pogranicza, a także rządami zainteresowanych państw. Przykład polsko — rumuński pokazuje, że dobrosąsiedzkie stosunki nie ucierpiały w związku z prowadzeniem prac w tym zakresie. Przedstawiony materiał pokazuje również i to, że ludności pogranicza starano się stworzyć nadzwyczajne, jak na ówczesne czasy, warunki wzajemnego odwiedzania się, nawiązywania nowych kontaktów, czy wzajemnych korzystnych dla obu stron relacji. Niniejszy artykuł jest jednym z wielu wątków prowadzonych prac w związku z realizacją tematu habilitacyjnego.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Granica polsko-rumuńska* [w:] http://ortografia4.appspot.com/wiki/Granica_polsko-rumu%C5%84ska data pobrania (17 XII 2012).
2. *II Rzeczypospolita, wiadomości ogólne* [w:] <http://www.dws-xip.pl/wojna/2rp/ad6.html> data pobrania [17 XII 2012].

3. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy słupów granicznych i innych znaków służących do oznaczania linii granicznej, podpisana w Bukareszcie 17 maja 1935 r., Dz.U. 1937, nr 2, poz. 19.
4. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy słupów granicznych i innych znaków służących do oznaczania linii granicznej, podpisana w Bukareszcie 17 maja 1935 r., Dz.U. 1937, nr 2, poz. 19, s. 29.
5. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy słupów granicznych i innych znaków służących do oznaczania linii granicznej, podpisana w Bukareszcie 17 maja 1935 r., Dz.U. 1937, nr 2, poz. 19, art. II, pkt. 1, 2, 3.
6. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ochrony, konserwacji i odbudowy słupów granicznych i innych znaków służących do oznaczania linii granicznej, podpisana w Bukareszcie 17 maja 1935 r., Dz.U. 1937, nr 2, poz. 19, art. III, s. 29, 30.
7. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ułatwień w małym ruchu granicznym polsko-rumuńskim, podpisana w Warszawie dnia 7 grudnia 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 3 lutego 1931 r.), Monitor Polski (M.P.) 1932 nr 122 poz. 154.
8. Konwencja między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, dotycząca ułatwień w małym ruchu granicznym polsko-rumuńskim, podpisana w Warszawie dnia 7 grudnia 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 3 lutego 1931 r.), M.P. 1932 nr 122 poz. 154.
9. Końcowy protokół delimitacyjny między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Rumunii, podpisany w Bukareszcie dnia 17 maja 1935 r. Dziennik Urzędowy (Dz.U.) 1937, nr 3, poz. 27.
10. Kula H. M., *Polska Straż Graniczna w latach 1928-1939*, Warszawa 1994, s. 134.
11. Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), sygn. zdjęć: 1-H-536-1, 1-H-536-4, 1-H-536-7, 1-W-1756.
12. Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 maja 1932 r. z wykazem miejscowości, leżących w pasie granicznym polsko-rumuńskim M.P. 1932, nr 122, poz. 154.
13. Okres międzywojenny cz. 3 [w:] <http://geoforum.pl/?menu=47155,47282,47283&part=2&link=wojsko-straz-graniczna-okres-miedzywojenny> data pobrania (17 XII 2012).
14. Ostateczne zatwierdzenie granic II Rzeczypospolitej [w:] <http://dzieje.pl/aktualnosci/ostateczne-zatwierdzenie-wschodnich-granic-ii-rzeczypospolitej> data pobrania (16 XII 2012).
15. Senderski M., *Geopolityka II Rzeczypospolitej. Sojusze strategiczne w latach 1921 — 1939*, Warszawa 2007, s. 3.
16. Senderski M., *Geopolityka II Rzeczypospolitej. Sojusze strategiczne w latach 1921 — 1939*, Warszawa 2007, s. 4.
17. Wróbel J., *Wojenne losy polskiego złota* [w:] <http://www.ipn.gov.pl/portal/pl/345/5518/?poz=2> data pobrania 18 XII 2012).

Розділ VIII

МІЖНАРОДНА ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА

ІДЕОЛОГІЯ ТЕРОРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ, РІЗНОВИДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПОШИРЕННЯ

Вікторія Белянська, аспірантка Академії СБУ
УДК 323.28.01

Статтю присвячено розгляду ідеологічних засад виникнення, діяльності та поширення тероризму.

Ключові слова: терор, тероризм, ідеологія тероризму, терористичні організації, міжнародний тероризм.

Статья посвящена рассмотрению идеологических основ возникновения и распространения терроризма.

Ключевые слова: террор, терроризм, идеология терроризма, террористические организации, международный терроризм.

The article is sanctified to consideration of ideological bases of origin and distribution of terrorism.

Key words: terror, terrorism, ideology of terrorism, terrorist organizations, international terrorism.

Постановка наукової проблеми. Тероризм сьогодні це не лише фактично повсякденні терористичні акції з великою кількістю жертв, але й велика політика, яка охоплює як окремі райони країн, так і великі регіони планети. Він набуває загрозливих масштабів, стає більш жорстоким, а методи — все більш різноманітними. Він трансформувався в масштабне і складне соціально-політичне явище планетарного значення, яке має системну основу й обумовлене основними політичними, економічними і соціальними протиріччями міжнародного життя. Об'єктами для терору стають, або можуть стати, практично всі країни світу. Останні роки характеризуються тенденцією до злиття різних, донині розрізнених, терористичних організацій і створення єдиної зі спільною фінансовою системою і стратегією.

Актуальність теми зумовлюється тим, що дослідження проблеми тероризму активно ведеться на рівні державних, громадських організацій, наукових інститутів, спеціальних служб, воєнних відомств і органів охорони громадського порядку. Еволюція та модифікація сучасних проявів тероризму викликала потребу глибокого наукового осмислення цих питань із точки зору особливостей розвитку України. А саме: які фактори й умови вплинули на появу хвилі тероризму 60-90-х років; які соціальні причини, соціальне середовище, психологія і спосіб життя представників сучасного тероризму; яка ідеологія тероризму; якими матеріальними і фінансовими ресурсами володіють терористичні угруповання; фактори, що впливають на існування і розширення тероризму, які перспективи розвитку терористичної діяльності та інші питання.

Цілі статті та постановка завдань. Метою статті є розгляд ідеологічних засад виникнення та поширення терористичної діяльності.

Завданнями статті, у зв'язку з вищезазначеним, є:

- а) розгляд генезису, теоретичних засад та ідеології тероризму;
- б) аналіз причин виникнення і поширення тероризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання наукової проблеми. Серед визначних досліджень можна виокремити: дослідження італійських соціологів С. Акуавіва «Герилья і революційна війна в Італії», А. Минуччі «Тероризм і криза в Італії», Л. Стортоні «Аналіз однієї терористичної організації: Прима Лінія», Ж. Пакуіно «Походження і загальні риси: про одне дослідження італійського тероризму», «Тероризм і політичне насильство», А. Сидж «Червоні бригади — статус», англійських вчених В. Уддіса, Ч. Паркіна та ін.; роботи швейцарського дослідника Г. Денікера «Стратегія антитерору», французького дослідника Р. Соле «Терористичний виклик», німецької дослідниці Й. Беккер «Діти Гітлера», польського дослідника Бернгарда «Стратегія тероризму», угорської дослідниці Є. Анчел «Міфи враженої свідомості», американського політолога У. Лакера «Тероризм» тощо. Автори досліджують причини, мотиви, механізми та психологію здійснення терористичних актів, прогнозують майбутнє і пропонують конструктивні ідеї ефективної стратегії боротьби з тероризмом. Вони привернули увагу не тільки до ступеня небезпеки проявів тероризму, але й заклали методологічний фундамент для плідного дослідження цього феномену. Зокрема, ними порушені питання про необхідність розробки теоретичної та термінологічної бази тероризму. Особлива увага авторів у цих працях приділяється питанням практичної боротьби з тероризмом, розробці концепцій реагування органів влади на терористичну діяльність.

Широке коло питань із даної проблематики на Заході досліджується істориками, юристами й журналістами, які, не торкаючись теоретичних основ явища, показують діяльність тих чи інших терористичних організацій. Недостатньо уваги приділяється дослідженню суб'єктів організацій і рухів тероризму та підходам, що застосовуються для характеристики ідеологічного забезпечення явища.

Більшість робіт вітчизняних дослідників вийшла у світ у 70–80 рр. У них проблема тероризму розглядається значною мірою під впливом політичних та ідеологічних чинників свого часу. Серед найбільш ґрунтовних праць радянських вчених із проблем тероризму, можна виділити праці В. Вітюка, А. Грачова, С. Ефірова, Е. Ковальова, А. Моджоряна, В. Малишева.

Ряд дослідників торкається міжнародних аспектів, аналізуючи правові засоби міждержавного характеру, ефективного співробітництва держав у боротьбі з тероризмом (зокрема, В. Жданов, Г. Завесов, І. Карпець, Є. Ляхов та інші). У більшості наукових праць дослідників колишнього СРСР простежуються дві основні тенденції: 1) констатація фактів без політологічного аналізу, 2) надмірна ідеологізація у спробах відійти від реальних проблем тероризму до конструювання вузького класового розуміння цього явища [8, с. 20–35].

В Україні серед досліджень цієї проблеми варто відзначити роботи В. Антипенка, Т. Бояр-Созановича, В. Ємельянова, В. Тихого, О. Шамари, що містять розробку кримінально-правового аспекту тероризму й аналіз норм про відповідальність за тероризм в українському законодавстві. Значним внеском у дослідження тероризму є праці В. Ємельянова «Злочини терористичної спрямованості» та О. Шамари «Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти)», присвячені визначенню правового поняття тероризму (терористичної діяльності) та ознак складу злочинів, передбачених статтями 258–258-5 Кримінального кодексу України. Зокрема, В. Ємельянов у своїй роботі наводить юридичну характеристику тероризму як злочинного діяння і як центральної ланки в ланцюзі злочинів терористичної спрямованості, проведено відмежування тероризму від терору [4].

Виклад основного матеріалу дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів. Тероризм (від лат. *terror* — жах) — суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення й органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей, або погрози вчинення злочинних дій із метою досягнення злочинних цілей [10]. Визначення поняття «тероризм» — є проблемним, оскільки в наш час існує понад 100 визначень цього явища. Однак жодне з них не підтримане міжнародною спільнотою як загальновизнане. Українські юристи В. Ємельянов та С. Гавриш зазначають у диспозиції проекту законодавчого акту України, що тероризм розглядається сучасною наукою у трьох аспектах: як злочинне діяння, як терористичні групи (організації) та як терористичні доктрини. В. Ліпкан пропонує розглядати тероризм і як негативне соціально-правове явище, а не зводити його лише до вчинення вибухів і підпалів. Дії, про які йдеться охоплювати поняттям «терористичний акт». На думку О. Шамари, термін «тероризм» варто розглядати виключно як явище та розмежовувати його з суспільно небезпечними діяннями визначеними злочинами статтями 258–258-5 Кримінального кодексу України,

і які відповідно до ст.1 Законом України «Про боротьбу з тероризмом» охоплюються поняттям терористична діяльність [10, с. 84–90]. Також варто розрізняти тероризм від терору — політики залякування, придушення політичного супротивника насильницькими засобами [11].

Основні характерні риси цього небезпечного злочину полягають у зазіханнях на мирний розвиток міжнародних відносин і основні принципи міжнародного права, у створенні загрози життю політичних і державних діячів, великих мас людей, що під страхом смерті, страждань, матеріальних утрат вимушені йти на поступки, якщо терористичні акції не одержують адекватної відсічі.

Тероризм здійснюється як боротьба підпільна, насильницька, цілеспрямована, керована, ідеологізована. Жертви терору можуть бути випадковими або вибірковими (представляючи собою символи якихось інститутів). Терористичний акт виконує функції залякування визначеної категорії осіб або пропаганди ідей терористів. Терористичну діяльність можуть вести терористи-одинаки, терористичні групи й організації (у тому числі міжнародні за державною підтримкою).

Залежно від виду проявів тероризм можна поділити на бойовий, кримінальний та соціально-політичний. Бойовий тероризм розглядається з точки зору специфічного виду збройних дій і визначається як «збройний конфлікт низької інтенсивності». Кримінальний — ґрунтується на кримінальній складовій і розглядає тероризм як вид кримінальної злочинності.

Зупинимося більш детально на соціально-політичному тероризму, який є видом політичної боротьби і формується на основі соціально-політичного протесту. Підґрунтям для нього є тривале затягування з вирішенням соціальних проблем та суспільних протиріч. До терористичної боротьби призводять конфлікти політичного, соціального, територіального, національного і світоглядного характеру.

Як різновиди соціально-політичного тероризму можна виділити національний, територіально-сепаратистський та світоглядний. Національний тероризм здійснюється за етнічною ознакою. Сепаратистський тероризм проводиться національно-політичними групами меншостей, які виступають за суверенітет, автономію або розширення прав автономії історичної території проживання. Залежно від політичної ситуації, традицій і соціальної структури вони орієнтуються на ліву (Батьківщина і воля басків — ЕТА), або праву (Ірландська республіканська армія — ІРА) ідеологію.

Світоглядний або ідеологічний тероризм здійснюється на підставах принципової незгоди з пануючими в суспільстві нормами і відносинами. До цього напрямку відноситься, у першу чергу, релігійний тероризм, який у свою чергу розділяється на фундаменталістський і сектантський.

Мова йде не про віру чи релігійні почуття, а про релігії як соціальні інституції. За влучним висловом Еріха Фромма: «Релігійна організація і люди, що її представляють, у якійсь мірі починають займати місце сім'ї, племені та держави. Вони зв'язують людину, замість того, щоб залишити її вільною, і людина починає поклонятися не богу, а групі, яка претендує на те, щоб говорити від його імені».

Проте ідеологія всіх різновидів тероризму обумовлена соціальними, політичними, релігійними й економічними чинниками. Найповніше визначив ознаки терористичної діяльності Брюс Хоффман у книзі «Тероризм зсередини». Ознаки такої діяльності: 1) виключно політично вмотивована — насильницька, або така, що погрожує використанням насильства; 2) призначена для того, щоб мати довготривалий психологічний вплив, а не лише для знищення конкретної жертви чи об'єкта; 3) така, що проводиться організацією з ланцюжком управління, що розпізнається, або конспіративною сотовою структурою, чії представники не носять уніформу та знаки розрізнення; 4) така, що чиниться позадержавним угрупованням.

Діпак К. Гупта у книзі «Тероризм та політичне насильство: як їх розуміти» аналізує кілька обставин, які в основному вважають сприятливими для появи терористичних рухів всередині держави:

— одна із них бідність. Проте, якщо розглянути учасників терористичних організацій, виявляється, що лише невеликий відсоток терористів належать до найбідніших верств населення, як правило це представники *уррег middle* класу. Тим більше, дослідження соціологів у мусульманському світі довели, що індивідуальна бідність громадянина дуже слабо корелює з підтримкою терористичних угруповань. Якщо розглядати бідність не як індивідуальну, а як групову проблему суспільства, то найвища кількість терористичних акцій трапляється у країнах, де за межею бідності перебувають 20-40% населення, найменша — де за межею бідності перебувають 80%. Тобто, попри усталене уявлення, що бідність населення є прямо пропорційною вірогідності виникнення терористичної організації, це не так. Бідність не є визначальною;

— друга — *брак демократичних свобод*. Після атак 11 вересня адміністрація Джорджа Буша швидко знайшла пояснення діям терористів — мовляв, «вони ненавидять нас за нашу свободу». Однак, якщо розглядати тероризм не лише як релігійний екстремізм, легко побачити, що в демократичних

Великобританії й Іспанії «доморощені» терористи IRA та ETA нічим не кращі за «закордонних» екстремістів Аль-Каїди. Разом із цим у країнах з відверто тоталітарним чи авторитарним режимом кількість терористичних організацій доволі незначна (Куба, Китай, СРСР). У той же час від тероризму потерпають країни з «сумнівним демократичним режимом» — тобто такі держави, де діє лише частина із «набору» демократичних цінностей. Отже, не абсолютний брак демократичних свобод є визначальним при формуванні терористичних організацій у суспільстві;

— третя обставина — *неспроможність влади*. Під неспроможністю влади розуміється не лише «загрозливість» держави в «анархії», неможливість урядів побудувати чітку політику, а й наявність великих територій, неконтрольованих центральним урядом, слабка вертикаль влади на місцях. Тут зв'язок із виникненням терористичних організацій простежується найбільш чітко. Оскільки уряд не здатен встановити чіткий контроль і оперативне реагування на місцях, терористичні організації, (осередки яких віддаляються від центру у випадку віддалених неконтрольованих територій) мають більше можливостей діяти безкарно, відповідно у балансі витрата-прибуток витрата стрімко падає. Варто також зважити на те, що нині завдяки вмілому і планомірному використанню засобів масової інформації терористичними групами й організаціями взято на озброєння і впроваджуються у практику спеціальні інформаційні технології. Завдяки цьому вдалось глобалізувати феномен тероризму, який вийшов за межі вузько політичних, національних, релігійних рухів і набув статусу загальносвітової загрози [10].

Як і будь-яке явище в сучасному суспільстві, тероризм містить свої характерні особливості. Його визначають як: стратегію дій, засновану на принципах насильства, репресій, фізичного знищення; залякування стратами, вбивствами і всіма жахами; політику і практику терору, направлену безпосередньо на противника, але більшою мірою, опосередковано, тобто шляхом терору над групами населення, які не беруть участь в конфлікті, з метою викликати їх апеляцію до противника, що має на меті припинення по відношенню до них терору ціною задоволення вимог терористів; метод, за допомогою якого організована група або партія прагне досягти проголошених нею цілей переважно через систематичне використання насильства; найбільш небезпечний спосіб політичної дестабілізації суспільства; найбільш суспільно-небезпечний із усіх злочинів, що описуються кримінальним законодавством; екзистенціальний протест проти формально-юридичних стосунків, що виражається у прямій дії проти «прихильників системи», вкорінений у надрах традиційного суспільства; свідоме використання нелегітимного насильства з боку групи людей або індивідуумів для досягнення певної мети, завідомо недосяжної легітимним шляхом.

Із вищенаведеного можна зробити висновок про те, що основною і змістовною стороною тероризму виступає залякування політичних або інших противників, застосування або загроза застосування насильства. Саме залякування, деморалізація супротивної сторони є центральною особливістю насильницького тиску, званого тероризмом.

Чи можна говорити про ідеологію тероризму? Відповідей на це питання існує безліч. Дотепер дають про себе знати і рецидиви недавнього ідеологічного протиборства двох суспільних систем, коли підтримка національно-визвольного руху іменувалася на Заході саме цим терміном. Ті ж особи, що явно здійснюють терористичну діяльність, наділяють неї в шляхетні гасла про боротьбу за волю і соціальну справедливість.

Існує думка, що терористи використовують ідеологію лише для виправдання здійснених терористичних актів. Підтвердженням цьому служить те, що багатьох терористів не хвилює ідеологія, вони не мають чітких і побудованих планів і цілей, одним словом діють імпульсивно, а не розумно. «Нове покоління терористів нерідко складається з молоді, яка не замислюється про ідейні мотиви своєї поведінки і прилучилася до терористичної діяльності з цікавості, за випадковим захопленням» [2, с. 80–81].

Інколи ідеологія виступає лише маскуванням діяльності терористичних груп. У такій якості ідеї змінюються, забуваються первинні цілі. У даному випадку ідеологія змінюється залежно від середовища, в якому вона існує. Проте існують терористичні організації, діяльність яких ґрунтується на певних світоглядних засадах, не схильних до періодичної зміни. У більшості своїй саме ці організації цікавлять дослідників ідеології тероризму.

У терористичних групах, ґрунтованих на ідеології, найбільш сильними є ідеї землі і крові, оскільки вони є найдревнішими і найпасіонарнішими з усіх інших. Член IRA, палестинець, франкоканадець або баск, корсиканський автономіст або тірольський сепаратист можуть зрозуміло виразити свої мотиви. Можна у зв'язку з цим припустити, що ідеологічно обґрунтованими є в основному дії націоналістичних і сепаратистських терористичних угруповань, що робить боротьбу з ними набагато важчою і мало ефективною.

Основою ідеологічних доктрин тероризму виступає екстремізм радикально-революційного і радикально-консервативного характеру. До такої думки прийшла безліч дослідників даної проблеми. Саме екстремізм, підживлюючи тероризм ідейно і духовно, сприяє його розвитку. Проте, невірно стверджувати, що тероризм виступає соціальною практикою екстремізму, у нього є своя соціальна практика. Відмінність цієї практики від терористичної діяльності полягає в тому, що терорист доводить до завершення свою справу, а екстреміст зупиняє її на середині. «Там, де екстреміст кидає камені, терорист починає кидати бомби. Там, де екстреміст блокує вулиці, залізничні лінії, автостради і злітно-посадочні смуги, терорист бере заручників. Там, де екстреміст загрожує смертю, терорист сіє смерть. Таким чином, екстремізм з'являється з крайнощів сприйняття життя суспільства, а тероризм походить з крайнощів екстремізму» [1, с. 16–17].

У деяких авторів представлено позицію щодо ототожнення тероризму з радикалізмом. Необхідно провести чітку грань між цими поняттями. Радикалізм можна визначити як прагнення до докорінних і рішучих заходів. «Радикал втілює високий ступінь інтенсивності критики системи, проте не приводить свої аргументи у вигляді пострілів... не бере участь практично в політичній боротьбі. Його відношення з народом пробивається через «стілки» книг. Таким чином, радикалізм як соціальна позиція не має нічого спільного з тероризмом» [5, 165].

Звернення до ідеології тероризму є необхідним тому, що допомагає розкрити деякі нез'ясовні з інших позицій явища, наприклад, такі нелюдяні, як триумфально радісна реакція палестинських дітей на терористичні акти в США. Адже не випадково багато авторів стверджують, що перше, що необхідно зробити для запобігання тероризму — попереджати розповсюдження його ідеології [6, с. 48–49].

У цьому контексті доречно зазначити, що сьогодні у світі існує тенденція втягнення до участі в терористичну діяльність як серед «співчуваючих» діяльності терористів пересічних громадян, так і серед неповнолітніх і студентського середовища. Цей процес супроводжується розповсюдженням серед вказаних категорій молоді літератури, відео-, аудіоматеріалів тощо, в яких пропагується ідеологія тероризму, що в подальшому може відобразитися у вчиненні терористичних актів (такими способами, як підпал, вибух тощо) як єдиного засобу досягання терористичних цілей. Так, упродовж 2001–2002 років більшість із тих, хто проводив активну терористичну діяльність у США, переїхали до Європи, де поповнили лави терористичних організацій, велика кількість таких структур існувала на півночі Великої Британії під прикриттям ісламських благодійних організацій. У Великій Британії з 2003 року вони починають відкриту агітацію мусульманського населення цього регіону. Так, 28 вересня 2003 року на центральних вулицях Манчестера були розклеєні рекламні постери, котрі містили пропаганду «героїзму терористів 11 вересня». Великі кольорові постери, виготовлені друкарським способом, містили зображення 19 терористів, котрі підірвали хмарочоси-близнюки у Нью-Йорку 11 вересня 2001 року і підпис — «чудові дев'ятнадцять». Також на постерах містилася цитата Усами Бен-Ладена: «Вони були хлопцями, котрі вірили в їхнього Аллаха, і ми зміцнили їх на цьому шляху». Частково за допомогою таких пропагандистських акцій терористам вдалося зібрати своїх прихильників на загальну політичну конференцію, присвячену роковинам подій 11 вересня у США. Конференція, на яку приїхали представники Лондона, Брістоля, Ньюкасла, Глазго та інших міст Королівства, відбулася у вересні 2003 року в Бірмінгемі — другому за чисельністю місті країни, а її організатором виступила офіційно зареєстрована в країні структура терористичного напрямку — Аль-Мухаджірун (Al Muhajiroun) [9, 21]. Учасники цієї конференції підтримали «необхідність боротьби із західною цивілізацією усіма існуючими методами». Протягом 2003 року серед членів мусульманської громади Британії популярність отримали ідеї руху «ХАМАС». Зокрема, часопис цієї організації під назвою «Мусульманська Палестина» (Filisteen al Muslima) розпочав друкувати в Лондоні матеріали, в яких пропагувалася ідеологія тероризму. У листопаді 2003 року діяльністю редакції часопису зацікавився Скотланд-Ярд. Було з'ясовано, що цей щомісячний часопис розсилався з лондонського офісу по всіх країнах світу і містив статті терористів-смертників та заклики до розправи над євреями та британцями. Крім того, прикладом такої літератури може слугувати книга «Війна без правил» 2000 року видання, що містить у собі детальний опис із поясненням на малюнках різних способів виготовлення й застосування вибухівки та запалювальних пристроїв, організації терористичних актів на будь-якому виді транспорту («Поварена книга анархіста», «Рейкова війна», «Підготовка розвідника»). А також низка інших видань такого ж напрямку, зміст яких свідчить про їх високу суспільну небезпеку [8].

Всебічний аналіз причин тероризму дозволяє зробити прогноз про подальше посилення агресивності, організаційно-тактичного потенціалу і професійного рівня міжнародних терористичних організацій за рахунок надбання досвіду проведення великомасштабних та зухвалих акцій, удосконалення

спеціальної підготовки терористів як на власній території, так і за її межами, шляхом активного використання найманства, тісного змикання політичних терористичних структур зі злочинними співтовариствами, а також використання ними інших форм політичного протистояння. Ідеологічним прикриттям подібних акцій буде широке поширення політичних, релігійних, національно-визвольних гасел тощо.

За оцінками експертів, у поточному сторіччі міжнародний тероризм має стати головною руйнівною силою, що загрожуватиме світовій стабільності і порядку. Він буде відзначатись різноманітністю, витонченістю і масштабністю. За їх прогнозами, найближчим часом треба очікувати на виникнення «фінансово-терористичної імперії», яка фактично підпорядкує собі цілі країни, а, можливо, і регіони світу. При цьому, головним джерелом існування цієї імперії мають стати сама західна, а також новонароджені східні демократії. А їх думку, ісламський терор буде, по-перше, представляти з себе гігантську наднаціональну імперію, яка не залишить без уваги не лише ісламські країни, але й держави, в яких іслам тільки народжується або поновлюється. А, по-друге, мусульманські фундаменталісти скерують свої зусилля вже безпосередньо на Захід, використовуючи західні фінансові і комерційні інститути для укріплення своєї могутності, а західну демократію — для прикриття своєї діяльності [13].

Відмінними рисами сучасного тероризму, що представляє реальну загрозу національній і колективній безпеці держав світу є: формування міжнародних і регіональних керівних органів для вирішення питань планування терористичної діяльності, підготовки і проведення конкретних операцій, організації взаємодії між окремими групами і виконавцями акцій; поширення антиурядових настроїв у суспільстві з метою успішної боротьби за вплив і владу; проникнення в суспільні і державні політичні, економічні та силові структури; створення розгалуженої мережі центрів і баз по підготовці бойовиків, а також мережі фірм, компаній, банків, фондів, що використовуються як прикриття терористів, для фінансування і всебічного забезпечення їхніх операцій; концентрація фінансових ресурсів у руках терористів у зв'язку зі зрощенням тероризму з наркобізнесом і торгівлею зброєю; використання права на політичний притулок, проживання, діяльність і базування, яке надається для них окремими державами; використання і створення конфліктних та кризових ситуацій для поширення свого впливу.

Сучасний тероризм, його активність залежить не тільки від соціально-етнічних, релігійних, територіальних й інших конфліктів, похибок в економіці, ідеології або правозастосовної практиці. Він набув ознак професійної діяльності, можна навіть говорити як про різновид сталої спеціалізованої діяльності.

Говорячи про причини усе більш широкого поширення терористичних дій, необхідно вказати на комплекс взаємообумовлених факторів, серед яких чільне місце займають загальні процеси глобалізації, а також явно виражена тенденція розвитку однополюсної системи зовнішньополітичних відносин, що прийшла після розпаду СРСР на зміну двополюсного світу. Тероризм, що використовувався наддержавами в політичних і ідеологічних цілях, виявився «безхозним», що неминуче привело до висунування лідерами терористів власних амбіційних політичних цілей, а також до самоорганізації і здійснення тісної координації діяльності різних його напрямів. Це призвело до активізації на Близькому і Середньому Сході, у ряді країн Африки етнорелігійного тероризму під прапорами радикального ісламу, та перенесення діяльності екстремістських релігійних організацій безпосередньо на територію країн колишнього соціалістичного табору.

Щодо поширення тероризму на теренах України, то необхідно пам'ятати, що всеохоплююча корупція, криміналізація державного й суспільного життя, низький рівень законослухняності громадян та інші фактори соціального неблагополуччя посилюють ризик застосування тактики терору для розв'язання суспільних конфліктів.

Соціально-економічне підгрунтя терористичної діяльності в сучасній Україні становлять також економічні негаразди, які призвели до сповільнення реалізації соціальних програм, зростання тіньового сектора економіки, наслідком чого є глибоке соціальне розшарування та посилення невдоволення населення. Крім цього, недосконале законодавство України стосовно перебування та пересування іноземних громадян надає широкі можливості для проникнення на її територію емісарів терористичних угруповань.

Висновки. Підводячи підсумок вищевикладеному можемо констатувати, що в сучасному світі поширення ідеології тероризму як засобу залучення до терористичної діяльності все ширших верств населення постійно зростає. Для вирішення цієї задачі використовуються різного роду інформаційні технології, що розповсюджуються через ЗМІ, Інтернет-ресурси та іншими каналами з метою на-

дання ідейних установок і теоретичного обґрунтування насильства, нагнітання недовіри, наприклад, до керівництва держави серед населення, стимулювання соціально-політичних угруповань, діяльність яких відповідає інтересам терористичних організацій для досягнення поставлених цілей.

Отже, ідеологію тероризму можна визначити як сукупність радикальних ідейних установок, які є теоретичним обґрунтуванням (ідейною легітимацією) застосування насильства різними способами, на нелегітимній основі для досягнення політичних цілей терористичних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Агарышев А. А.* Ближний Восток: терроризм и его покровители / А. А. Агарышев. — М. : Мол. гвардия, 1986. — 224 с.
2. *Антонян Ю. М.* Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом / Ю. М. Антонян. — М. : Наука, 2002. — 170 с.
3. *Емельянов В. П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование) / В. П. Емельянов. — М. : NOTA BENE, 2000. — 320 с.
4. *Емельянов В. П.* Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование / В.П.Емельянов. — СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. — 291 с.
5. Державна політика у сфері запобігання тероризму: міжнародний досвід і його актуальність для України: зб. матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 31 жовтня 2008 року). — К. : Інтертехнологія, 2008. — С. 159–199.
6. *Компанцева Л. Ф.* Про необхідність удосконалення кримінального законодавства України щодо інформаційного тероризму / Л. Ф. Компанцева, М. К. Мачикова // Інформаційна безпека людини, суспільства, держави. — 2009. — № 2(2). — С. 48–52.
7. *Ляшенко В. М.* Державна політика запобігання тероризму в Україні : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 / В. М. Ляшенко, Львівській регіональний інститут державного управління, Національна академії державного управління при Президентові України. — Львів, 2007. — С. 8.
8. Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом / Научный редактор академик В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 2002. — 170 с.
9. Протидія терористичній діяльності (кримінально-правові аспекти) : моногр. / О. В. Шамара, О. Ф. Бантишев, Р. Л. Чорний. — К.: Національна академія СБ України, 2011. — 160 с.
10. «Фінансування тероризму» — «фінансування терористичної діяльності» співвідношення понять та їх розуміння для застосування у правозастосовній практиці / О. В. Шамара // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): Науково-практичний журнал. — № 24, 2011. — С. 84–90.
11. <http://uk.wikipedia.org/wiki/Тероризм>
12. До халифата — семь шагов // 2000 №42. 2005 С. А3.

МЕДІА-ТЕРОРИЗМ СЕРЕД ІНШИХ ВИДІВ ТЕРОРИЗМУ: СПРОБА ТИПОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

Тетяна Єрохіна, аспірантка кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна»,
викладач кафедри соціальної роботи
Запорізького національного технічного університету
УДК 316.16

У статті розглядаються питання типологізації тероризму, виділення класифікаційних критеріїв і визначення місця медіа-тероризму серед інших видів тероризму.

Ключові слова: тероризм, класифікаційний критерій, рівень, мета терористичної діяльності, суб'єкт, об'єкт терористичних дій, медіа-тероризм.

В статье рассматривается вопрос типологизации терроризма, выделения классификационных критериев и определения места медиа-терроризма среди других видов терроризма.

Ключевые слова: терроризм, классификационный критерий, уровень, цель террористической деятельности, субъект, объект террористических действий, медиа-терроризм.

In the article the questions of terrorism typology, classification criteria choosing and a media-terrorism place among other types of terrorism are under consideration.

Key words: terrorism, classification criterion, a level and a purpose of terrorist activity, subject and object of terrorist actions, media-terrorism.

Виняткова складність проблеми сучасного тероризму, різноманітність форм його прояву викликають труднощі в його класифікації. Неопрацьованість типологічних питань — так само, як і відсутність загальноприйнятого визначення тероризму — перешкоджає адекватному розумінню природи і причин даного явища, не дозволяє достатньо глибоко визначити коло відносин, що пов'язані з цим феноменом.

Тероризм — це складне явище, що передбачає комплекс дій, а не один окремий вид діяльності. Типологія тероризму дозволяє повніше і точніше відобразити спектр видів терористичної активності, ніж будь-яке визначення тероризму.

Створення типології дозволяє визначити, з проблемою якого рівня мають справу дослідники тероризму і суб'єкти антитерористичної діяльності. Так, тероризм може бути локальний, національний або міжнародний, а типологія допомагає визначити, про який саме вид тероризму йдеться.

Крім того, після з'ясування рівня тероризму необхідно визначити тип насильства, інструменти, використовувані терористами, їх цілі тощо. — без цього неможлива ефективна практична антитерористична діяльність.

Звичайно, типологія тероризму не є панацеєю — вона не забезпечить ані вирішення питання визначення тероризму, ані стовідсоткового успіху у протидії терористичній діяльності. Тероризм розвивається — і часто теорія не встигає за практикою. Проте створення типології, безперечно, забезпечить краще розуміння тероризму, допоможе у вдосконаленні антитерористичної діяльності, уніфікації і глобалізації систем протидії тероризму взагалі і медіа-тероризму зокрема.

Розробка класифікаційних ознак, розмежування форм і видів сучасного тероризму, визначення місця медіа-тероризму серед інших видів тероризму представляється актуальною задачею також і тому, що в дослідницьких роботах в одному ряду часто зустрічається змішування тероризму і терору, поєднання в одній класифікації видів терористичної діяльності, що відрізняються за різними класифікаційними ознаками, ототожнення медіа-тероризму й інформаційного тероризму тощо, що заважає об'єктивному розумінню сучасного тероризму.

Перша типологія тероризму була запропонована британським експертом П. Вілкінсоном. Вчений дійшов ідеї класифікації тероризму за типом терористичних дій, і тим самим його побудови вийшли за рамки простого визначення тероризму.

П. Вілкінсон виділив три типи тероризму: кримінальний (злочинний), політичний і тероризм, підтримуваний державою.

Кримінальний тероризм, як бачив його британський експерт, відмінний від політичного насильства.

Політичний тероризм заснований в основному на націоналістичному і революційному тероризмі. Націоналістичний тероризм направлений на досягнення політичної незалежності від колоніальної держави. Революційний тероризм проводиться для зміни політичної ідеології соціального і політичного устрою суспільства.

Тероризм, підтримуваний якою-небудь державою, П. Вілкінсон розглядав як тактику, використовувану в міжнародному конфлікті [1].

Інший метод класифікації тероризму був запропонований Б. Крозьє. В основу своєї класифікації він поклав типологію груп, залучених в насильство:

- етнічні групи — групи меншин, які прагнуть замінити політичну владу представниками їх власної етнічної групи;
- марксистські революційні групи — об'єднані єдиною марксистською ідеологією;
- анархічні групи, що прагнуть до мінімізації державних структур, нібито це приведе до повної свободи в суспільстві;
- кримінальні угруповання, дії яких направлені на отримання тільки кримінального прибутку і які не мають політичної підоснови;
- в останню категорію Б. Крозьє включив неофашистські і праві групи. Для даних груп тероризм орієнтується на традиційні для нації політичні доктрини і цінності, історично — на національних діячів минулого. Його мішень — ліві і ліберальні політики і активісти [2].

Як провідний критерій розподілу тероризму на види М. Д. Литвинов використовує мету терористичних дій і виділяє революційний, націоналістичний, деморалізаційний, функціональний, економічний, транспортний та інші види тероризму [3].

Як можна побачити, в цій класифікації очевидно, крім критерію мети, використовуються й інші критерії (наприклад, транспортний тероризм варто виділяти за критерієм об'єкту впливу).

Коссек М. та Беседа С.М. також вважають, що проблеми визначення походження, сутності тероризму, шляхів запобігання терористичним діям та знешкодження терористичних осередків передусім зумовлюють необхідність типологізувати його за метою та мотивами терористичних дій [4].

Так, тероризм може мати на меті вчинення дій серійних або разових, глобальних або локальних. Він може спрямовуватися на повалення керівництва країни (регіону), зміну політичного ладу, порушення територіальної цілісності, стабільності або залякування суспільства.

З точки зору мотивації Коссек М. та Беседа С. М. визначають типологію тероризму, яка включає «політичні» і «неполітичні» форми тероризму. Поняття тероризму, на думку дослідників, охоплює і діяння з такою мотивацією, як користь, помста, екологічна конкуренція, ірраціональна мотивація психічно хворих людей тощо.

Цікавою є типологія засобів здійснення терористичних дій, запропонована вказаними авторами. Ними виділені дві групи засобів — традиційні і нетрадиційні. До першої групи включені вибухи, збройні атаки (у т. ч. використання ядерної, хімічної, інших видів зброї і наслідки цього використання), викрадення людей, захоплення (будівель, заручників, транспортних засобів), несанкціоновані втручання. До другої групи (нетрадиційних засобів) включені саботаж, поширення паніки, різноманітні акції.

Важливо, що дослідники, звертаючи увагу, на «певну роль у плануванні терористичних акцій» всіх видів засобів масової інформації, не конкретизують, яку саме роль відіграють ЗМІ у терористичній діяльності — суб'єкта, інструмента, засобу або іншу.

Існує й багато інших класифікацій, де виділяються види тероризму за характером об'єктів чи суб'єктів діяльності, іншими критеріями.

Так, В. Є. Петрищев пропонує розрізняти тероризм: державний; проурядовий і антиурядовий; міжнародний і внутрішній; традиційний і технологічний; політичний; релігійний; націоналістичний; сепаратистський; лівий; правий [5].

На думку професора В. В. Лунєєва, сучасна терористична діяльність поділяється на наступні види: політичний, кримінальний, націоналістичний, повітряний, міжнародний, релігійний, державний, стихійний і організований [6].

Н. Мелентьева пропонує розрізняти п'ять видів тероризму: ідеологічний, етнічний, релігійний, кримінальний та індивідуальний [7].

Іншим шляхом — не від конкретного до загального, а навпаки — йдуть дослідники тероризму В. Замковий та М. Ільчиков. Вони об'єднують в наступні групи не терористичні дії за окремими ознаками, а взагалі різні типи дій, що мають ознаки тероризму і виділяють: революційний і контрреволюційний, субверсійний і репресивний, фізичний і духовний, селективний і сліпий, провокаційний, превентивний, військовий терор і кримінальний терор [8].

На жаль, дана класифікація, як і деякі інші, не тільки не охоплює всіх видів тероризму, але й змішує види тероризму і види терору, прагне поєднати в одній типології різні класифікаційні ознаки.

Важко не погодитися з Ю. М. Антоніном, який відзначає, що типологія тероризму повинна охоплювати всю багатоаспектність цього небезпечного явища [9].

Російський політолог Ю. І. Авдєєв, узагальнюючи підстави для класифікації видів тероризму, називає наступні критерії:

- основні використовувані методи — фізичний і психологічний тероризм;
- політичні цілі — революційний, контрреволюційний, конфронтаційний і мобілізаційний тероризм;
- характер об'єктів дії — селективний і масовий (будь-яка кількість людей) тероризм;
- суб'єкт дії — державний (терор) і недержавний (тероризм);
- відношення суб'єктів тероризму до правлячого режиму — проурядовий і опозиційний;
- географічний регіон — європейський, латиноамериканський, близькосхідний та інший тероризм;
- характер використовуваних засобів — традиційний (холодна і вогнепальна зброя, вибухові речовини) і технологічний (нові засоби ураження: ядерна, бактеріологічна, хімічна, інші види зброї);
- специфіка просторових умов — на суші, на морі (піратство) і в повітряному просторі (повітряний тероризм);
- ідейно-політична платформа — ідеологічний, націоналістичний, релігійний тероризм зі своїми різновидами [10].

Зрозуміло, цей перелік не вичерпується вказаними типами, і його можна було б продовжити, наприклад, класифікувати тероризм залежно від кількісного складу його структур: «індивідуальний», «груповий» і «масовий». До того ж, питання виникає вже при використанні першого критерію — основні психологічні методи — за яким виділяється фізичний і психологічний тероризм. Адже будь-яка терористична дія має на меті залякування або тиск, отже, є за своєю природою психологічним видом тероризму.

Крім того, здається доцільним зменшити кількість класифікаційних ознак, згрупувавши їх, орієнтуючись на розуміння, що є тероризмом.

Зважаючи на те, що загальноприйнятого визначення тероризму на сьогоднішній день не існує, можна виділити складові терористичної дії — саме вони і стануть узагальненими класифікаційними критеріями.

Отже, якщо прийняти думку, що тероризм представляє собою цілеспрямовану дію, то важко не погодитися, що обов'язковими складовими цієї специфічної дії є:

- суб'єкт (або суб'єкти);
- об'єкт (об'єкти);
- причина і мотив;
- мета здійснення;
- часові та просторові характеристики;
- використовувані інструменти (засоби);
- наслідки.

У свою чергу, в кожній групі критеріїв можна виділити підгрупи.

Так, наприклад, серед суб'єктів варто виділити: державу (спеціальні державні служби, санкціоновані на здійснення терористичної діяльності, та терористичні організації, підтримувані державою), міжнародні і національні терористичні організації, не підтримувані державою (націоналістичні, релігійні, інші); терористів-одинаків.

До об'єктів тероризму відносяться: безпосередні об'єкти терористичних актів — об'єкти власне насильства та протиправних дій (окремі особи або групи осіб — заручники, жертви вибухів, інших терористичних актів; будівлі, транспортні засоби тощо) і опосередковані об'єкти терористичних актів (політична партія, уряд країни, група людей тощо) — об'єкти залякування і тиску, від яких, як правило, залежить досягнення мети суб'єкта терористичної діяльності, виконання його вимог.

Причина і мотив терористичної діяльності передбачають виділення тих факторів, що спонукають суб'єкт до здійснення терористичного акту — їх відокремлення від мети тероризму пояснюється тим, що проголошувана мета терористів часто не відповідає дійсним причинам. Мотиви терористів достатньо часто мають ірраціональний, неусвідомлюваний — самоствердження, самоідентифікація, героїзм тощо [11], або об'єктивний характер — релігійні особливості, результати виховання, вплив соціуму, економічні причини тощо. Крім того, якщо мова йде про терористів-одинаків, причиною їх дій може бути психічний розлад.

Мета здійснення терористичної діяльності — це проголошувана терористами ціль; те, чого вони прагнуть досягти в результаті здійснення терористичного акту (актів), чого вони вимагають від опосередкованого об'єкту. Мета може мати політичний, релігійний, економічний або інший характер.

Часові та просторові характеристики передбачають розподіл тероризму за тривалістю терористичної діяльності і повторюваністю терористичних актів (короткочасний і тривалий, однократний і повторюваний), за місцем їх здійснення (залежно від географії — латиноамериканський, східно-європейський тощо, чи простору — водний, повітряний, наземний тощо) і ареалом поширення (локальний (місцевий), державний, міжнаціональний, глобальний).

За критерієм використовуваних інструментів (засобів) можна виділити різноманітні типи тероризму. Складність використання цього критерію полягає в тому, що суб'єкти тероризму, як правило, поєднують кілька засобів — це може бути і захоплення стратегічно важливого об'єкту, в якому знаходяться люди, що стають заручниками, і транспортного засобу із одночасною зупинкою нормального функціонування транспортної системи тощо.

Необхідно зауважити, що більшість сучасних видів тероризму можна віднести до медіа-тероризму, адже ЗМІ виступають дієвим інструментом у швидкому поширенні інформації, залякуванні населення і досягненні терористами їхньої мети.

Серед наслідків терористичної діяльності можна виділити економічні, соціальні, політичні та інші. Необхідно зауважити, що наслідки терористичної діяльності не завжди відповідають меті суб'єктів її здійснення.

Таким чином, якщо користуватися запропонованою системою критеріїв, то можна визначити місце медіа-тероризму в типології тероризму.

Медіа-тероризм представляє собою особливий вид терористичної діяльності, що виділений за критерієм використання інструментів (засобів) досягнення терористами власних цілей.

Зважаючи на специфічність ЗМІ як особливого інструменту в руках суб'єктів терористичної діяльності, специфіка якого обумовлена власне тим, що одна з основних цілей терористів — швидке поширення інформації серед населення — співпадає власне із призначенням ЗМІ і пояснює їх особливу роль у глобалізації тероризму, подальшого дослідження потребують питання специфіки функціонування медіа-тероризму як особливого виду тероризму в нашій країні та у світі, зокрема суб'єктно-об'єктної структури цього явища, його методів, засобів і функцій тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Wilkinson Paul*. International terrorism: the changing threat and the EU's response [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.iss.europa.eu/uploads/media/cp084.pdf>. — Назва з екрана.
2. *Crozier B*. Terrorist Activity: International Terrorism. — Washington, D.C.: United State Senate, 1975. — P. 197–199.
3. *Литвинов Н. Д.* Террористические организации. Формирование и деятельность. — М.: Голос, 1999. — 224 с.
4. *Коссек М., Беседа С. М.* Типология мотиваций, методов та засобів сучасного тероризму // Наукові праці МАУП. — 2010. — Вип.1(24). — С.258–264
5. *Петрищев В. Е.* Проблема международного терроризма в свете событий в Югославии / Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Степанова Е. И. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — С. 143–155.
6. *Лунеев В. В.* Организованная преступность, уголовный терроризм в условиях глобализации // Социологические исследования, 2002. — № 5 — С.60–76
7. *Мелентьева Н.* Размышления о терроре [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://arcto.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=499>. — Назва з екрана.
8. *Замковой В. И.* Терроризм-глобальная проблема современности. — М.: Гардарика, 1996. — 75с.
9. *Антонян Ю. М.* Этнорелигиозный терроризм. — М.: Аспект Пресс, 2006. — 320 с.
10. *Авдеев Ю. И.* Современный международный терроризм: Новые угрозы и актуальные вопросы противодействия [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://fmp-gugn.narod.ru/678.pdf>. — Назва з екрана.
11. *Эфиров С. А.* Терроризм как катастрофогенный фактор [Електронний ресурс]. — Режим доступу: URL: <http://www.conflictolog.narod.ru/OldSite/93-4-2.html>.

АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ НЕОЛІБЕРАЛЬНОЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Євген Отделенцев, аспірант кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна».
УДК 321

У статті розглянуто деякі актуальні напрями державного управління в умовах процесів глобалізації, що відбуваються у світовій політиці, економіці, демографії, культурі. Притримується увага охороні природи, раціональному природокористуванню, природоохоронному законодавству, якості життя. Пропонується політична глобалістика як наукова основа державного управління. Пропонується створення системи політико-глобалістичної соціалізації як необхідної умови виховання громадян держави.

Ключові слова: державне управління, неоліберальна глобалізація політико-глобалістичена соціалізація.

The article consider some current trends in public administration in the context of globalization processes that take place in world politics, economics, demography, culture. Attention is given to nature conservation, environmental management, environmental law, quality of life. It is proposed political globalism as the scientific basis of public administration. Proposes the creation of a system of political and globalistic socialization as a prerequisite for education of the citizens of the state.

Key words: public administration, neoliberal globalization, political and globalistic socialization.

Постановка проблеми. Провідне місце серед світових мегатенденцій посідає глобалізація. Відбувається процес планетарного поєднання усіх сфер людської діяльності, який охоплює виробництво, технологію, торгівлю, культуру, політичні і державні інститути. Цей процес є природним і його неможливо зупинити, незважаючи на зростаючий рух антиглобалістів. На планеті відбувається глобальна трансформація макросоціуму. Природа такої трансформації гетерогенна, тому вектори її спрямування неможливо визначити однозначно. Глобалізація є викликом щодо всіх без винятку держав і націй, економік і політик, культур і традицій. [8, с. 480]. Оскільки основною характеристикою сучасності є глобалізація світових господарських зв'язків, неможливо залишити без уваги її вплив на державу і ефективність державного управління. Існують навіть припущення, що інститут держави (в розумінні національного суверенного утворення) чекає «скасування», а його функції можуть бути передані єдиному глобальному уряду.

Але такі ідеї не є позитивними, оскільки можуть викликати і викликають практику неформального самоусунення від державного управління в державних структурах, що може призвести до трагічних наслідків. Може мати місце лише трансформація ролі державного управління в умовах глобалізації [2, с. 3]. Таким чином виникає проблема модернізації та вдосконалення державного управління в умовах такої трансформації, яка досліджується в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що під впливом процесів глобалізації трансформується світовий гео економічний простір. У другій половині двадцятого століття світовий порядок забезпечувався з позицій сили, але після розпаду світової соціалістичної системи посилилися процеси неоліберальної глобалізації. Зростає нерівність між країнами «золотого мільярда» і решти людства, між центром і периферією, Заходом і Сходом, збільшився розрив у рівні розвитку економіки і якості життя. Ці процеси науково обґрунтовані та висвітлені у роботі Дергачова [1]. Дослідження сучасних геополітичних трансформацій у світі потребують застосування нових наукових концепцій, зокрема цивілізаційної парадигми стосовно глобалізації міжнародних відносин у всіх сферах та формування нового світового порядку. Такий підхід розвивається та застосовується у роботах Коппель Е.А [3,4]. Україна також піддається впливу факторів глобалізації, тому виникла необхідність застосування цих наукових підходів до вивчення специфіки глобалізаційних процесів стосовно України, та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для державного управління країною в умовах глобалізації. Відповідно до цивілізаційної парадигми, Україна, як країна, що пе-

ребує на кордоні західної та східної цивілізацій, не зможе уникнути вибору, до якої цивілізації вона буде належати. При цьому Україна не тільки повинна зробити правильний вибір на користь високорозвиненого світового співтовариства і, зокрема, передових країн Європи, а й відповідати тим високим стандартам, які пред'являються цими передовими країнами. До числа таких стандартів, крім демократичних, відносяться також економічні, технологічні, екологічні стандарти. Впровадження таких стандартів в державну практику в умовах сучасної міжнародної політики становить головне завдання державного управління.

Мета статті. Проаналізувати напрями державного управління, які є найбільш актуальними з точки зору сучасних політологічних підходів, зокрема цивілізаційного та системного, та на яких повинні зосередитися державні структури для повноцінного інтегрування України в нове світове співтовариство. Розглядаються економічний, екологічний та ідеологічний аспекти державного управління, пропонується впровадження системи соціалізації, на основі ідей політичної глобалізації.

Виклад основного матеріалу. В умовах неоліберальної глобалізації основним чинником політичного впливу є якість життя. Навіть в умовах «силової» глобалізації другої половини ХХ сторіччя, різниця в якості життя була чи не найважливішою причиною розпаду соціалістичної системи країн, та краху комуністичної ідеології. Будучи чинником ідеологічного впливу, різниця в рівні життя, що зачіпає найважливіші людські потреби та інтереси, призвела до величезних соціальних перетворень та мирного розпаду найпотужнішої соціалістичної держави СРСР, яку не здатна була знищити вся об'єднана військова машина капіталістичного світу. Цей факт говорить про значущість західних цінностей, орієнтованих не тільки на патріотизм, а й на передову науку та високу культуру, невід'ємною частиною якої є дбайливе ставлення до навколишнього середовища. У сучасній міжнародній ситуації має місце стирання кордонів між державами для міграції населення за професійною ознакою, а також для транснаціонального корпоративного впливу [7, с. 461]. У цих умовах якість життя та екологічний стан стає важливим фактором для залучення, або навпаки, відторгнення як грошових капіталів, так і «мізків», що в свою чергу визначає економічне становище країни, і, отже, місце в рейтингу рівня життя, який в умовах неоліберальної глобалізації визначає рейтинг політичний.

У світі, що глобалізується, настає час розподілу діяльності, якою буде зайнята та чи інша країна майбутнього світового співтовариства [4]. На сучасному історичному етапі Україна не належить до числа країн, яка представляє цінність стосовно високих технологій, але має переваги в порівнянні з багатьма країнами по відношенню до природних умов, які є основою для сільського та лісового господарства. Значущість цього факту зростає з урахуванням загострення світової продовольчої кризи та зниження якості продуктів харчування, і в цьому сенсі питання правильного природокористування набуває політичного характеру. Продовольство є чи не єдиним конкурентоспроможним товаром України, що не має високих технологій, багатих родовищ корисних копалин та не може надавати будь-яких послуг світового рівня в сфері науки, освіти, відпочинку. Тому охорона і дбайливе використання чорноземів є найважливішим завданням на Україні. У світлі цього, необхідно посилити державний контроль за використанням чорноземів вітчизняним приватним та інземним бізнесом, здійснювати державне управління природокористуванням в Україні.

Екологічні закони та вимоги, сформульовані наукою, повинні знайти юридичне оформлення у вигляді законів, обов'язкових для виконання, тільки в цьому випадку вони можуть бути втілені в життя [6, с. 560]. Тому діяльність щодо раціонального використання та охорони навколишнього середовища повинна контролюватися, регулюватися і направлятися за допомогою державою управління через систему природоохоронного законодавства. У зв'язку з цим має бути постійне вдосконалення природоохоронного законодавства відповідно до розвитку науки і техніки. Наприклад, з урахуванням того, що чорнозем є стратегічним ресурсом Україні необхідно законодавчо заборонити вирощування сільськогосподарських культур, що виснажують чорнозем, зокрема ріпаку. Більшої актуальності також набирає попередження та запобігання лобювання приватним бізнесом (як національним, так і іноземним) законів, що завдають шкоди навколишньому середовищу.

Глобальні проблеми — це загальнолюдські проблеми, які зачіпають корінні інтереси всієї цивілізації, кожної людини. Вирішити проблеми збереження навколишнього середовища тільки на рівні окремих країн у принципі неможливо, оскільки природний комплекс кожної країни нерозривно пов'язаний із природним комплексом сусідніх країн. У зв'язку з підвищенням уваги до дотримання прав людини виникає аспект цієї проблеми, пов'язаний з правом кожної людини підтримувати життєдіяльність на певному якісному рівні. З боку країн, де права людини дотримуються належним чином, і де є високий рівень національної самосвідомості, можуть висуватися і вже висувуються ініціативи міжнародно-правового характеру щодо компенсації шкоди якості життя, нанесеної несприятливою екологічною обстановкою в інших країнах, що призведе до значних фінансових

санкцій проти країн, що погіршують екологію. Важке економічне становище України вимагає всіляко уникати подібних і чим далі, тим більш ймовірних претензій з боку економічно і екологічно благополучних країн Європи, що розташовані територіально близько. Відповідно до високого рівня життя в цих країнах, розміри санкцій можуть бути дуже великими для України. Це говорить про необхідність посилення державного контролю у природоохоронній сфері.

Згідно з системним підходом Т. Парсонса, суспільство як система є взаємодією чотирьох підсистем, які перебувають у відносинах взаємозалежності і взаємообміну: економічної, політичної, соціальної і духовної. Кожна з підсистем виконує певні функції, реагує на вимоги, які надходять зсередини або ззовні, а разом вони забезпечують життєдіяльність суспільства в цілому. Так, за реалізацію потреб людей у споживчих товарах «відповідає» економічна підсистема. Визначення колективних цілей, мобілізація ресурсів на їх досягнення, прийняття рішень складають функції політичної підсистеми. Соціальна підсистема забезпечує підтримку усталеного способу життя, передає новим членам суспільства норми, правила і цінності, які стають важливими факторами мотивації їхньої поведінки. Нарешті, інтеграцію суспільства, встановлення і збереження зв'язків солідарності між її елементами здійснює духовна підсистема [5, 165]. В умовах наростання глобальних проблем та необхідності їх вирішення кожною країною, потрібне вдосконалення та модернізація насамперед духовної підсистеми, яка є формувачем соціально-політичної свідомості та мотивації для людей — головних виконавців будь-якої соціальної, економічної та політичної дії. В якості важливої складової духовної підсистеми може виступити політична глобалістика, як складова глобалістики взагалі.

Глобалістика спрямована на виявлення різних аспектів, сутності, тенденцій і причин процесів глобалізації, глобальних проблем, які є її наслідками, на пошук шляхів закріплення позитивних і подолання негативних для людини та біосфери наслідків цих процесів, а також практичну діяльність по їх реалізації в політичній, економічній та соціальній сферах, як на рівні окремих держав, так і в міжнародному масштабі. Глобалістика має міждисциплінарний характер, аналізує різні аспекти глобалізації, визначає власне бачення шляхів рішення глобальних проблем, розглядаючи їх як окремо одну від одної, так і в якості цілісної системи. Це міждисциплінарна сукупність наукових, філософських, культурологічних та прикладних досліджень; політологічних, соціологічних, культурологічних та соціально-філософських теоретичних підходів, які формуються відповідно до глобалізму як принципу, як ідеології світу, що глобалізується. Принцип глобалізму вимагає структурно-цілісного погляду на систему соціальних взаємозв'язків людини, природи та суспільства; розуміння стану цієї системи як перманентно кризового, оскільки у межах поля, що досліджується, опиняються всі напруженості та конфлікти, притаманні для існування людини; розробки проблематики управлінського оволодіння кризовим розвитком, насамперед, державного управління.

Сферою людської діяльності, яка визначає будь-який розвиток суспільства є політика суспільства, його політична система. Політична глобалістика є одним з головних напрямів сучасної політичної науки, що досліджує закономірності функціонування і розвитку політичної сфери та політичного життя глобального суспільства у контексті виборювання, утримання контролю, реалізації та функціонування політичної влади на глобальному, цивілізаційно-територіальному, державно-національному, регіональному і локальному рівнях управління. Політична глобалістика є напрям в сучасній глобалістиці, що досліджує політичні аспекти процесу глобалізації, визначає політичні шляхи вирішення глобальних проблем та її наслідків по відношенню до конкретних країн, дослідження вияву глобальних проблем у конкретних регіонах та їх впливу на розвиток політичної ситуації в цих регіонах.

Завданням політичної глобалістики є:

- порівняльний аналіз політичних стратегій міжцивілізаційних відносин;
- порівняльний аналіз основних соціокультурних цінностей світових цивілізацій, що визначають цінності виміри політичного діалогу в глобальному світі, становлення «нового універсалізму» шляхом досягнення різноманіття планетарного буття;
- обґрунтування нової концепції гуманітарного консенсусу як процесу узгодження цінностей різних цивілізацій;
- дослідження можливих деформацій розвитку в процесі глобалізації (масова культура, антицінності, нееквівалентний характер інформаційного обміну) [3].

Таке широке науково-дисциплінарне охоплення та напрям досліджень політичної глобалістики робить її необхідною науковою базою для державного управління, зокрема Україною, як державою, що розташована на кордоні західної та східної цивілізацій, та піддається їх впливу економічному, політичному, демографічному та духовному.

Однак якою б не була досконалою та чи інша наука, вона була б марною без практичного застосування. У разі природничих чи технічних наук, їх застосування обмежується локальними промисловими, аграрними, науковими об'єктами й обмеженим колом фахівців. У випадку гуманітарних наук та зокрема політичної глобалістики сфера застосування розширюється цілими соціальними верствами. Але, як показала світова практика, у разі політики, силовими методами домогтися прийняття політичних цілей і цінностей, неможливо. Це стосується також і ідей політичної глобалістики, яким протистоїть міжнародний рух антиглобалістів. Потрібен новий метод який полягає в забезпеченні добровільного прийняття людьми цілей держави з урахуванням глобалізації. Це виявляється можливим у тому випадку, якщо державна політична система здатна створювати і підтримувати віру індивідів у свою легітимність і справедливість. Домогтися підтримки громадян політична система може шляхом формування позитивної психологічної установки на добровільність прийняття норм, цінностей, культури, або, іншими словами, шляхом здійснення процесу соціалізації. Збереження або підтримка будь-якої моделі політичної системи здійснюється ю під впливом функції політичної соціалізації допомогою агентів соціалізації. Соціалізація являє собою процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, що дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства. Політична соціалізація являє собою процес придбання політичних знань, вірувань, почуттів, цінностей, притаманних тому суспільству, в якому живе людина. У разі політико-глобалістичної соціалізації індивід має засвоїти ідеї політичної глобалістики. Велику роль тут відіграє інтелектуальний розвиток і ступінь освіти [5, с. 173].

Висновки. Глобалізація є загальною світовою тенденцією, від якої не може ухилитися жодна країна. Питання стоїть не в тому, увійде чи ні та чи інша країна в єдину міжнародну систему держав, а в тому яке місце вона займе в цій системі, ближче до центру, з високим рівнем та якістю життя, або залишиться на задвірках Єдиної Світової Цивілізації, з усіма проблемами, що випливають з такого становища. Місце, яке займе Україна в глобальній системі держав цілком залежить від якості державного управління, його напрямів і ідеології. Основними напрямками державного управління повинні стати охорона природи, раціональне природокористування, як основа економіки України на даному етапі, впровадження ідей і принципів політичної глобалістики в практику державного управління, а також створення системи політико-глобалістичної соціалізації населення України. У зв'язку з тим, що основою високорозвиненої держави є насамперед політично свідомі громадяни, особливе значення має створення системи політико-глобалістичної соціалізації.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Узагальнивши теоретичну базу стосовно основних факторів глобалізації та підходів до їх дослідження, доцільно детальніше зупинитись на можливих шляхах реформування та вдосконалення державного управління в умовах глобалізації та дослідити можливості застосування нових парадигм та підходів в цій галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дергачов В. А.* Глобалістика. М.: ЮНИТИДАНА, 2005. — 303 с. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://dergachev.ru/book-6/2.html>
2. *Дробот Е.В.* Актуальные проблемы государственного управления в XXI веке: трансформация роли государства в условиях глобализации: Научно-исследовательская работа./ Елена Валерьевна Дробот. — «Северо-западная академия государственной службы». — На правах рукописи. — г. Выборг: — 2007. — 52 с.
3. *Коппель Е. А.* Глобалістика як нова інтегральна наука про сучасний світ. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://helen-koppel.narod.ru/030.htm>
4. *Коппель О. А.* Цивілізаційна парадигма формування нового світового порядку в умовах глобалізації. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://helen-koppel.narod.ru/017.htm>
5. *Мухаєв Р. Т.* Політологія: учеб. для студентов вузов / Рашид Тазитдинович Мухаєв. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2007. — 495 с.
6. *Одум Ю.* Основы экологии. Издательство «Мир», 1975, 741 с.
7. *Політологія: Учебное пособие / Под ред. А. С. Тугаєва, А. Е. Хренова.* — СПб.: Питер, 2005. — 560 с.
8. *Політологія: Академічний курс: Підруч. Для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / М. І. Панов, Л. М. Герасіна., В. С. Журавський та ін.* — 2-ге видю, перероб. і доп. — К.: Видавничій Дім «Ін Юре», 2006. — 520 с.

Розділ ІХ

РЕГІОНАЛІСТИКА

СУЧАСНІ ТРЕНДИ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ В ЄВРОПІ

Валентин Малиновський, доктор політичних наук,
професор кафедри політології Східноєвропейського
національного університету імені Лесі Українки
УДК 323.174 (4)

У статті розглянуто сучасні тренди політичного регіоналізму в європейських країнах як відповідь на виклик єдності держав. Зазначений процес проаналізований у країнах зі складними регіональними проблемами.

Ключові слова: автономія, децентралізація, регіон, регіоналізація, регіоналізована держава, сепаратизм, унітаризм, федералізм.

В статье рассмотрены современные тренды политического регионализма в европейских странах как ответ на вызов единства государств. Указанный процесс проанализирован в странах со сложными региональными проблемами.

Ключевые слова: автономия, децентрализация, регион, регионализация, регионализованное государство, сепаратизм, унитаризм, федерализм.

The article deals with the modern trends of political regionalism in Europe as a response to the challenge of unity. The above process is analyzed in countries with complex regional problems.

Key words: autonomy, decentralization, region, regionalization, region-state, separatism, unitarism, federalism.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими завданнями. Динамічний розвиток сучасної держави є неможливим без активної участі регіональної складової, яка відіграє все більшу політико-економічну роль. Європейські регіони з об'єктів централізованого державного управління еволюціонували у самостійні суб'єкти політичного процесу. Зважаючи на процеси регіоналізації, що тривають останніми десятиліттями в європейських країнах, для України, як найбільшої за територією країни Європи із суттєвими регіональними відмінностями, все актуальнішим стає виклик щодо свого майбутнього політико-просторового облаштування. В цьому контексті наукові розробки з регіональної проблематики, що безпосередньо впливають на модернізацію форм державного устрою, є необхідною передумовою політико-територіального моделювання Української держави.

Аналіз досліджень і публікацій з цієї проблеми. У країнах Заходу зазначена проблематика вже давно стала предметом наукових досліджень, виокремлених у науковий напрям «регіоналістика». Як зазначає В. Нудельман, «Останніми роками країни Європейського Союзу ставляться до проблем регіоналізму з великим пієтетом, заледве не як до нової релігії» [7]. Вітчизняна ж політична наука лише розпочала дискурс з цієї тематики. Як зазначається у літературі, регіональні проблеми розглядаються переважно з географічної, економічної чи з державно-управлінської точки зору. Тим часом

досвід свідчить, що реформування держави можливе за умов активної участі регіональної складової на політичному рівні [11, с. 13]. Інститутом регіональних досліджень НАН України обґрунтовано необхідність створення нової науки — регіонології [4, с. 8]. Я. Верменич, В. Литвин, Т. Татаренко ведуть мову про регіоналістику як міждисциплінарний науковий напрям, сукупність субдисциплін і наукових напрямів [1, с. 135; 6, с. 7; 10].

Аналіз джерельної бази з цієї проблематики свідчить, що у політичній науці напрями, пов'язані з регіоналістикою, розвинені недостатньо, комплексні дослідження політичних відносин між центром і регіонами не мають системного характеру.

Невирішена частина загальної проблеми. Якщо класичні форми державного устрою (унітарна і федеративна) достатньою мірою розроблені вітчизняною політичною наукою, то модернізовані потребують ґрунтовних наукових розробок. Особливої уваги, в контексті сучасних політико-просторових процесів, заслуговує малодосліджене національною наукою поняття «регіоналізована держава».

Метою статті є аналіз сучасних трендів регіоналізації як відповіді на виклики територіальній цілісності поліетнічних країн Європи.

Виклад основного матеріалу. Історія територіальної організації влади у Європі є прикладом перманентності змін та її вдосконалення, що є адекватною відповіддю на суспільно-політичні виклики, пов'язані, у першу чергу, з кардинальними змінами в економічній чи політичній системах, які суттєво загострили проблему збереження територіальної цілісності багатьох держав, особливо у багатонаціональних. Держави, що будувалися на засадах жорсткого централізму та авторитаризму (Радянський Союз, Соціалістична Федеративна Республіка Югославія, Чехословацька Соціалістична Республіка), у 90-х роках не змогли впоратися з цим завданням. Натомість, ті держави, що запровадили дієві механізми децентралізації та регіоналізації, змогли без суттєвих катаклізмів перейти від диктатури до демократії (Італія у 40-х та Іспанія у 70-х роках), уникнувши розпаду держав. Політичні реформи у цих країнах були спрямовані на розв'язання викликів, пов'язаних із подоланням суперечностей у відносинах «центр-регіон». Вони були спрямовані на формування європейської філософії державного устрою, в основу якої покладено ідею максимального розширення повноважень регіонів. Зазначений процес розвивався у двох напрямках: регіоналізації та федералізації.

Якщо перетворення Німеччини після Другої світової війни у федеративну державу (ФРН) розглядалося державами-переможцями (США, Велика Британія, Франція), з одного боку, як механізм запобігання можливому відродженню нацизму та милітаризму, а з другого, розвитку та зміцнення демократії в новій німецькій державі, то Бельгія, що у 1993 р. перетворилася на федеративну державу, трансформуючи таким чином свій державний устрій, намагалася запобігти розколу країни на дві частини — Фландрію та Валлонію.

Однак, приклад Бельгії та певною мірою Російської Федерації показав, що федералізація не стала ефективним механізмом розв'язання актуального виклику сучасній державі — сепаратизму. Адже Бельгія, запровадивши федеративну форму державного устрою, так і не змогла позбутися тих проблем, заради яких й була здійснена ця трансформація. Сьогодні на порядку денному цієї країни стоїть питання перетворення її на конфедерацію: «Новий фламандський альянс», що переміг на муніципальних виборах 2012 р., домагається переходу країни до конфедеративної форми державного устрою. З урахуванням того, що конфедерації є нетривкими державними утвореннями, можна спрогнозувати подальший розпад цієї держави, як це відбулося з Чехословаччиною у 1993 р. та відокремлення Чорногорії від Сербії у 2006 році. Прикладом цього є також ситуація у конфедеративному об'єднанні Боснія та Герцеговина, єдність якого тримається лише на зусиллях Європейського Союзу.

З метою уникнення бельгійського сценарію, країни з потужними відцентровими силами перебувають у перманентному пошуку специфічної форми політико-територіального устрою, який би забезпечив територіальну цілісність. Адже класична унітарна форма не «справляється» з цим завданням, що підтверджує сучасна тенденція зменшення кількості «чистих» унітарних держав у Європі. До останніх, з великих держав можна віднести лише Польщу, інші — це невеликі за територією та населенням країни — Болгарія, Греція, Ірландія, Норвегія, Словаччина, Угорщина, Чеська Республіка. Останніми роками відбувається відхід від жорсткої моделі унітарної держави, де політичні рішення є винятковою прерогативою центру, а регіони лише виконавцями його волі, до моделі децентралізованої держави, в якій регіони стають активними суб'єктами формування державної політики та солідарної участі у державних справах. Відповідно до Декларації про регіоналізм в Європі, прийнятої з ініціативи Асамблеї європейських регіонів, регіон відтворює специфіку політичної самобутності, яка може мати найрізноманітніші політичні форми, що відображають демократичну волю кожного регіону, приймати ту форму політичної організації, якій він віддає перевагу. Регіон сам обирає своє керівництво і встановлює форми його представництва [3].

Центральні органи державної влади залишають за собою право на розроблення політики та її впровадження у важливих сферах загальнонаціонального значення: міжнародні відносини, оборона, грошова та фінансова політика, кримінальне право тощо. В інших сферах держава виступає в ролі загального розробника напрямів державної політики й гарантує дотримання мінімальних соціальних стандартів. У багатьох ключових сферах центральні інституції видають законодавчі акти, котрі розвиваються регіонами у власних законах і підзаконних актах, що кардинально змінило роль регіонів. Практика солідарної політики притаманна сферам планування територій, економічного розвитку, землекористування, транспорту, захисту довкілля, культурної спадщини, лісового господарства.

У цьому процесі найбільш оптимальним виявився підхід поєднання централізованих і децентралізованих механізмів розв'язання регіональних проблем, результатом чого став перерозподіл влади між центральними і регіональними рівнями на користь останніх. Зазначений процес отримав назву регіоналізації, що активно здійснюється не лише в рамках вирішення проблеми конкретної країни, а й в контексті загальноєвропейської ідеї «Європа регіонів».

Ідеологія регіоналізму виходить з балансу відцентрових і доцентрових сил, що формувався у межах відповідної національної територіально-політичної системи [10, с. 9]. Джерелом відцентризму є регіональні національно-територіальні ідентичності (етнічні, мовні, релігійні, культурні, історичні, географічні, соціально-економічні), які, тією чи іншою мірою, присутні в кожній країні. Основною доцентровою силою вважається ідея консолідації нації (територіальної цілісності). Переважання відцентрових сил призводить до наростання автономістських (сепаратистських) ідей. Для підтримки балансу зазначених сил застосовуються різні механізми, основним серед яких вважається децентралізація державної влади або деволуція.

Т. Вюртенбергер, який зробив значний внесок у розробку теорії децентралізованої держави, сформулював важливі політичні висновки щодо функціонування сучасної політико-територіальної моделі, зокрема такі: «Переконаливе розв'язання конфліктів на місцевому та регіональному рівнях гарантує легітимізацію політичної системи більшою мірою, ніж централізоване політичне рішення; Важлива перевага місцевої та регіональної автономії полягає в тому, що вона здійснює розподіл політичної влади між різними політичними інституціями; Регіоналізація не становить загрози державній цілісності, а, навпаки, сприяє ефективній інтеграції держави в цілому; В рамках ЄС майбутнє мають лише ті держави, які у своєму устрої реалізують концепцію регіоналізації» [8, с. 12–14].

У цьому процесі регіонам з особливими національно-територіальними ідентичностями надаються значні повноваження, аж до автономного статусу. На сучасному етапі розвитку національної держави автономні утворення стали звичним явищем в конституційній практиці європейських унітарних держав: наприклад, автономні регіони в Італії, автономні спільноти в Іспанії, Азорські острови і Мадейра у Португалії, Аландські острови у Фінляндії, Гренландія і Фарерські острови в Данії, Корсика у Франції, Крим в Україні, Північна Ірландія в Сполученому Королівстві.

Унаслідок політичних компромісів набула поширеної практики територіально-політична асиметрія у відносинах «центр-регіони». Її результатом стало формування регіонів із різними компетенційними повноваженнями (Іспанія, Італія, Велика Британія, частково Франція) як відповідь на регіональні ідентичності, розв'язання міжетнічних проблем у багатонаціональних державах і стимулювання розвитку депресивних територій. У результаті, ці країни перетворилися на «територіально гетерогенні держави», у яких регіони з високим рівнем автономності, здійснюючи потужний політичний тиск на центр, суттєво впливають на державну політику. Особливо вирізняються у цьому контексті дві юридично унітарні держави: Іспанія та Італія. Регіональна диференціація у цих країнах призвела до запровадження складної форми автономності, яка торкнулася не лише вищого — регіонального рівня, а й одиниць нижчого рівня — провінцій.

У поліетнічній Іспанії, де проблема відмінностей між етносами, культурами і регіонами завжди була і залишається суттєвою, автономізація стала відповіддю на франкістську політику жорсткої уніфікації, повного заперечення автономії національних районів та абсолютного унітаризму. Згідно з Конституцією 1978 р. була запроваджена асиметрична модель децентралізованого унітаризму, характерна тим, що автономні утворення наділені різним статусом. На регіональному рівні було сформовано три рівні політичної автономії: повна, яку отримали Країна Басків, Каталонія, Галісія, Андалусія (три перших утворення — історична батьківщина відповідних корінних народів); спеціальна — Валенсія, Канарські острови, Наварра; порівняно обмежена — усі інші регіони. При цьому, згідно з ст. 145 Конституції не допускається утворення федерації автономних утворень, а угоди між ними можуть підписуватися лише з дозволу парламенту країни з повідомленням про характер і цілі такої угоди [5].

Автономні утворення мають власні статuti, що приймаються парламентом країни шляхом видання органічного (конституційного) закону. Особливістю іспанського автономізму є те, що у рамках його конституційних основ питання розмежування предметів відання і повноважень автономних співтовариств та держави загалом вирішуються в кожному конкретному випадку окремо, що породжує ще більшу асиметрію всередині системи самих автономних співтовариств. Це дало можливість Каталонії та Країні Басків за останні роки отримати чималі поступки від центру, особливо у фінансовій сфері (наприклад, у бюджет Країни Басків надходять усі зібрані на її території податки). Загальна тенденція розширення автономії і децентралізації влади втілилася в загальнонаціональний Пакт про автономії (1992 р.).

Згідно з Конституцією Іспанії регіональні органи публічної влади беруть участь у формуванні центральних органів державної влади, мають право законодавчої ініціативи, право висловлювати свою точку зору при підготовці планів розвитку територій. Закони, прийняті законодавчими органами автономій, мають однакову силу з державними. Законодавчі збори також призначають певну кількість сенаторів, які представляють регіон у Сенаті — верхній палаті парламенту Іспанії.

Субрегіональний рівень Іспанії складають провінції, що є історично найбільш важливим рівнем муніципальної влади. Територія країни поділена на 50 провінцій, три з яких є острівними провінціями: Лас Пальмас, Тенерифе, Балеарські острови. При цьому статус провінцій, як і автономних спільнот, є асиметричним, що складається з трьох видів: 1) острівні території; 2) Баскські «історичні території»; 3) однопровінційні автономні спільноти (Астурія, Кантабрія, Наварра, Ла Ріоха, Мадрид, Мурсія). Останні є одночасно адміністративно-територіальними одиницями вищого і середнього рівнів: провінціями і автономними спільнотами.

Незважаючи на те, що Іспанія є найбільш децентралізованою державою у Європі, навіть у порівнянні з окремими федераціями, усе ж повністю зняти з порядку денного проблему сепаратизму окремих національних територій не вдалося. Зокрема, незважаючи на всі зусилля та поступки центрального уряду, у баскському суспільстві, де культивуються власна історія, культура, мова, прагнення створити власну державу не зазнало істотних змін. Схожі процеси відбуваються і в Каталонії, де сепаратистський блок «Конвергенція і союз» ініціюють проведення у 2014 р. референдуму про відокремлення цієї автономії від Іспанії.

Як уже зазначалося, Італія відноситься до найбільш децентралізованих за своїм політико-територіальним устроєм країн, що стало результатом звільнення від «синдрому жорсткого централізму», що більше двох десятиліть панував у цій країні у період фашистської диктатури (1922–1943 рр.). Італійський дослідник Ф. Мішель зазначає, що: «Італія стала частиною довготривалого процесу змін на політичному небосхилі, в якому регіони, як і в інших країнах, виникають чи відновлюються як інструменти горизонтальної інтеграції (соціальної, політичної або економічної) та як дійові особи процесу прийняття рішень» [9, с. 197].

Згідно з Конституцією 1947 р. була запроваджена автономія територіальних одиниць — регіонів, провінцій і комун у рамках єдиної і неподільної держави. У 1970 р. були утворені сучасні регіони двох типів: 1) 15 зі звичайним статусом; 2) 5 з особливим статусом (Сицилія, Сардинія, Трентино-Альто Адідже, Фриулі-Венеція-Джулія, Валле д'Аоста). При наданні особливого статусу та ширшої автономії цим п'ятьом регіонам враховувалися два фактори: а) наявність етнічних меншин (Трентино-Альто Адідже — німецько-австрійської, Фриулі-Венеція-Джулія — фриульської та словенської, Валле д'Аоста — французької); б) історичне минуле Сицилії та Сардинії, що свого часу були самостійними королівствами, а також їх острівне положення). При цьому зазначимо, що Валле-д'Аоста — єдиний регіон, у якому відсутній поділ на провінції, маючи площу 3266 кв. км та 119 548 населення. Цей регіон за територією у 7,8 разів менший за територію Сицилії, а за кількістю населення — у 75,5 разів (!) є меншим за чисельність Ломбардії. За розміром території та кількістю населення цей регіон є меншим від окремих українських районів (наприклад, територія Ічнянського району Чернігівської області має територію 4576 кв. км, а чисельність населення Тячівського району Закарпатської області — 172 400 жителів).

Ці п'ять регіонів наділені ширшими законодавчими та адміністративними повноваженнями. Кожний регіон має власний статут, який відповідно до конституції встановлює форму правління та основні принципи організації публічної влади на території регіону. Цей статут приймається та змінюється законом Регіональної ради і не потребує затвердження з боку урядового уповноваженого.

Субрегіональним рівнем в Італії є провінції, що забезпечують міжурядову координацію і є з'єднуючою ланкою між місцевим та регіональним рівнями. Ураховуючи етнічну специфіку, італійські провінції як і регіони, є двох типів: а) 101 провінція зі звичайним статусом; б) дві (Тренто і Больцано) автономні провінції.

Таким чином, в Італії, як і в Іспанії, запроваджена складна модель децентралізованої держави, що базується на автономії її складових — адміністративно-територіальних одиниць та компетенційних принципах, характерних для федеративних держав. Будучи конституційно унітарною державою, ця система, тяжіючи до федералізму, утворює особливий вид державного устрою, що отримав у сучасній науці назву «регіоналізований». Бельгійський дослідник Ф. Брюке, розвиваючи теорію регіоналізму наголосив, що у політичному контексті регіоналізацію варто розуміти як концепцію, наближену до федералізму, у результаті чого виникає новий тип держави — регіоналізована держава [8, с. 19–20]. Метою політичної регіоналізації, на думку ученого, «є запровадження такого оновленого державного устрою, який дозволить врятувати державу» [8, с. 125]. Як зазначає І. Грицяк: «Регіоналізована форма (тип) державного устрою притаманна окремим державам-членам ЄС, оскільки виникла недавно, у кінці минулого століття. Умовно-схематично ця форма територіального устрою зайняла місце між унітаризмом і федералізмом. Деякі держави лише почали свій шлях в напрямі до федералізму, інші — уже наблизилися до нього впритул. У першому випадку йдеться про децентралізовані унітарні Данію, Нідерланди, Фінляндію, Францію і Швецію, в іншому — про регіоналізовані унітарні Іспанію, Італію, Великобританію» [2].

С. Мартін, досліджуючи політико-територіальний устрій Великої Британії, виокремив проблеми, що пояснюються специфічною моделлю організації територій. Так на відміну від усіх європейських держав, у цій країні відсутній регіональний рівень [9, с. 324], що не вписується в концепцію «Європи регіонів». Однак після 1998 р. активізувалися процеси деволуції щодо історичних частин Великої Британії: за результатами референдуму в Північній Ірландії був утворений законодавчий орган (Асамблея), у Шотландії — парламент, в Уельсі — Національна асамблея (причому, в Уельсі власний законодавчий орган був утворений вперше в його історії). До повноважень цих регіональних законодавчих органів було віднесене широке коло політичних питань та державних функцій, що раніше контролювалися державними секретарями у справах Уельсу та Шотландії, зокрема у сфері охорони здоров'я, громадських послуг, бюджету. Парламент Шотландії наділений ще й повноваженнями у фінансній сфері, зокрема йому надане право змінювати прибутковий податок у межах трьох відсотків, місцевий податок на комерційну нерухомість. Автономія у галузях освіти та охорони здоров'я використовується для запровадження безкоштовного навчання в університетах і догляду за людьми похилого віку.

Однак, незважаючи на такі поступки британського уряду, повною мірою зняти з порядку денного проблему сепаратизму не вдалося. У 2007 та 2011 рр. вибори до шотландського парламенту виграла Шотландська національна партія, яка послідовно домагається надання Шотландії незалежності. На початку 2012 р. шотландський уряд оголосив про проведення восени 2014 р. референдуму про незалежність цієї частини Сполученого Королівства. Шотландський сепаратизм, плюс прагнення католиків Північної Ірландії приєднати свої графства до Ірландії становлять серйозний виклик щодо існування самого Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії.

Зазначений аналіз свідчить, що територіальна організація влади на Заході за останні десятиліття пережила радикальну трансформацію. Децентралізована держава стала основною формою сучасної державної організації. Зокрема, із високоцентралізованої системи з двома рівнями публічного управління (центральний і місцевий) більшість великих європейських країн (Іспанія, Італія, Франція, Польща) перейшли до трирівневої моделі із запровадженням регіонального рівня. Розподіл повноважень між центральним та територіальними рівнями публічної влади здійснювався через серйозні політичні компроміси. Їх результатом стала складна політико-просторова організація публічної влади, зокрема Іспанія та Італія перетворилися на своєрідні «регіоналізовані держави», а Велика Британія — на квазіфедеративну (Англія, Шотландія, Уельс) з елементами конфедерації (Північна Ірландія).

Зазначені тренди призвели до необхідності переосмислення існуючих класичних форм державного устрою, що не повною мірою відображають реальний стан еволюції цього державотворчого конструкту. На практиці, в сучасному світі розподіл між децентралізацією, федералізмом, унітарною державою і централізованою системою стає все більш умовним, що потребує внесення відповідних змін у понятійний апарат політичної науки.

Висновки. Провідною тенденцією сучасного європейського державотворення є процес децентралізації, регіоналізації із зростанням політичної ролі регіонів при збереженні унітарності держав. Децентралізована модель в умовах сталого соціально-економічного розвитку довела свою перевагу над централізованою. Це передбачає запровадження для України нової стратегії у відносинах центру та регіонів. Фактично йдеться про формування нової регіональної політики, яка має передбачати

перенесення пріоритетів розвитку з відомчо-галузевих на цілісно-територіальні, оптимізацію відносин між центром і територіями, врахування єврорегіональних тенденцій розвитку держави. Приймаючи стратегічне рішення, Україна має зробити непростий вибір подальшого розвитку — створити таку політико-просторову систему, яка б: а) відповідала демократичним стандартам; б) не стимулювала сепаратистських тенденцій.

Ураховуючи нетривалий період існування як самостійної держави, неконсолідованість українського народу, Україна не готова до запровадження федеративної форми державного устрою. Крім того, не існує необхідних об'єктивних причин для запровадження федералізму, котрий автоматично не призводить до децентралізації, оскільки федерації можуть бути як централізованими, так і децентралізованими.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на обґрунтування поняття «регіоналізована держава».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Верменич Я. В.* Еволюція адміністративно-територіального устрою в Україні: проблеми концептуалізації / Я. В. Верменич // Укр. іст. журн. — 2005. — № 4. — С. 114–145.
2. *Грицяк І.* Форми державного устрою: зарубіжний досвід та перспективи України [Електронний ресурс] / І. Грицяк. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvamu_upravl/2010_3/5.pdf. — Загол. з екрана.
3. Декларація щодо регіоналізму в Європі: прийнята Асамблеєю Європейських Регіонів від 4 груд. 1996 р. // Управління сучасним містом. — 2001. — № 7–9.
4. *Долішній М.* На чому ґрунтується регіонологія? / М. Долішній // Наук. світ. — 2004. — № 3. — С. 8–9.
5. Испанская Конституция от 29 декаб. 1978 г.; [перев. с исп. П. Романа] [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/LAW/SPAIN.HTM>. — Назва з екрана.
6. *Литвин В.* Регіоналізм у політичному вимірі: українські реалії / В. Литвин. — Уряд. кур'єр. — 2010. — 9 лист. — С. 6–7.
7. *Нудельман В.* Національна стратегія регіоналізму / В. Нудельман // Урядовий кур'єр. — 2010. — 25 листоп. — С. 8.
8. Організація регіональної та місцевої влади: досвід держав — членів Європейського Союзу. — К.: Укр. консалтингова група, 2005. — 130 с.
9. Проміжний рівень управління в європейських державах: складність проти демократії? / за ред. Т. Ларсона, К. Нодмена, Ф. Петітвілля. — К.: К. І. С., 2003. — 346 с.
10. *Татаренко Т.* Баланс інтересів як умова територіально-політичного розвитку українського простору / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. — 2010. — № 3. — С. 3–18.
11. *Татаренко Т.* Територіально-просторовий аспект дослідження сучасних регіональних процесів / Т. Татаренко // Політичний менеджмент. — 2008. — № 4. — С. 12–22.

АЛГОРИТМИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ БРЕНДІВ

Наталія Колесницька, аспірантка
Національного університету «Львівська політехніка»
УДК 334.55

У статті аналізується іноземний досвід з питань регіонального брендингу. Визначено основні елементи, які сприяють його успішній побудові. Зазначено також принципи та механізми, що використовуються за кордоном, для успішної брендингової кампанії.

Ключові слова: регіональний брендинг, елементи брендингу, територіальний брендинг.

В статье анализируется зарубежный опыт по вопросам регионального брендинга. Определены основные элементы, способствующие его успешному построению. Отмечено также принципы и механизмы, которые используются за рубежом, для успешной брендинговой кампании.

Ключевые слова: региональный брендинг, элементы брендинга, территориальный брендинг.

The paper analyzes the international experience of regional branding. The key elements that contribute to its successful construction are determined. The principles and mechanisms that are used abroad for successful branding campaign also indicated.

Key words: regional branding, branding elements, territorial branding.

Постановка проблеми та зв'язок із важливими практичними завданнями. Саме поняття «регіонального брендингу» з'явилося зовсім нещодавно у нашому вжитку, хоча насправді історія цього терміну налічує тисячоліття. Споконвіку люди усвідомлювали важливість популярності місцевості, де вони проживали. Адже ця популярність сприяла ознайомленню з продукцією, яка виготовлялась на даній землі, залученню інвесторів, туристів, нових жителів, кваліфікованих мігрантів та політичній стабільності і добробуту. Сьогодні вражає різноманітністю вибору: куди поїхати, де відпочити, який товар краще придбати, а де купити нерухомість на майбутнє. Все це сприяє підвищенню конкурентоспроможності міст, регіонів та цілих держав. І власне на це спрямовані зусилля правлячих кіл і бізнес-еліти. У світі вже давно займаються територіальним брендингом та маркетингом, в той час як в Україні лише починають усвідомлювати важливість цих процесів. Практична значущість теми дослідження зумовлена потребами ознайомлення та вибору необхідних тактик впровадження регіонального брендингу на територіях нашої країни.

Аналіз останніх публікацій. Загальне висвітлення регіонального брендингу стало предметом численних досліджень вітчизняних та зарубіжних дослідників. Питання бренду територій у своїх працях висвітлювали сучасні вітчизняні політологи Т. Нагорняк [4], Є. Тихомирова [6], О. Шевченко [7]. Прикладними аспектами розробки національного бренду та брендингу регіонів України займаються Д. Богуш, В. Лаба та ін. Разом з тим варто вказати на відсутність достатнього опрацювання іноземного практичного досвіду регіонального брендингу. Наша стаття є спробою аналізу актуальних і невирішених раніше питань.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз зарубіжного досвіду вдалого регіонального брендингу та визначення успішних факторів його впровадження для застосування на теренах нашої країни.

Відповідно до поставленої мети вирішуються наступні дослідницькі завдання:

- 1) визначити дієві механізми позиціонування регіональних брендів для подальшого їх застосування на наших територіях;
- 2) взяти до уваги іноземний досвід з питання регіонального брендингу;
- 3) ознайомитись з найбільш привабливими алгоритмами створення бренду регіону.

Виклад основного матеріалу. Щодо власне брендингу регіону, то аби країна стала лідером у світі, кожний її регіон повинен прагнути до того, щоб бути унікальним, причому визнання успішності навіть найменшого міста залежить від визнання успіхів регіону та країни в цілому, і навпаки. Бренд регіону —

комплексний образ, системне сприйняття і осмислення регіону різними зацікавленими групами громадськості, що стає важливим елементом когнітивного механізму сприйняття рішень та механізмом регулювання внутрішніх процесів, що мають місце в рамках регіональної спільноти [6, 257].

Регіони нібито займають місце на ринку, стаючи продавцем своїх ресурсів як своєрідного товару при застосуванні брендингу. Брендінг регіону невіддільний від процесів підвищення його конкурентоспроможності, тому що бренд за своєю природою є демонстрацією конкурентних переваг і, відповідно, більшої вартості. Крім того, бренд регіону є важливим елементом забезпечення соціальної стабільності. Це досягається завдяки тому, що бренд підвищує рівень самооцінки місцевих жителів, роблячи їх проживання більш комфортним і менш конфліктним [1, 14].

Бренд регіону — це сукупність вражень про регіон, які формують у свідомості споживачів (мешканців, інвесторів, туристів тощо) і визначають його становище на ринку, тобто рейтинг серед інших регіонів. На думку більшості науковців, бренд регіону є тим ресурсом, що дає можливість вирізнитися на фоні інших регіонів, забезпечуючи приплив грошових ресурсів у вигляді інвестиційних, туристичних та міграційних потоків, впливаючи на продуктивність ведення господарства, тобто підвищення конкурентності регіону [5, 43].

Коли регіон творить власний бренд, він допомагає собі вирішити власні завдання та цілі. Потрібно пам'ятати, що створення бренду відбувається через кілька комунікаційних каналів, і не потрібно обмежуватись чимось одним. Бренд необхідно розуміти як власну стратегію, ідею, регіональну інтелектуальну власність. Образ регіону — категорія мінлива, не постійна. Основою сили регіонального бренду є його ключова ідентичність, яка найчастіше базується на асоціаціях території, що історично склалася і має специфічні символи [2, 93].

Елементи брендингу регіону:

- вироблення ідеї та концепту регіонального лідерства;
- вибір сегмента лідерства;
- формування лідерського бренду;
- просування, розвиток і відновлення лідерського бренду;
- його відносини й кооперація із брендами інших регіонів [1, 14].

Здійснення брендингу регіону на міжнародному і національному ринках — це: глобальне й локальне змагання за вітчизняних і закордонних споживачів, туристів, інвесторів, банкірів, кредитні організації, ділові кола, підприємства, робочу силу, благодійні фонди, владні структури, засоби масової інформації та комунікації, наукові, технічні, освітні, просвітницькі, культурні, спортивні програми і проекти [1, 15].

Британський дослідник М. Леонард сформулював дванадцять принципів побудови територіального бренду:

Бренд має відрізнитися від інших. 17 з кожних 20 нових брендів виявляються невдалими, оскільки не пропонують нічого нового. У світі, де, з одного боку, бренди регіонів ще не дуже поширені, а з другого — кількість можливих брендів обмежена, принципово важливим стає просування неповторної ідеології території.

Брендінгові кампанії мають внутрішньополітичний характер. Перший етап, який має бути однаковим для всіх брендів, — щоб переконати міжнародну громадськість, спочатку потрібно переконати свою спільноту.

Надмірна реклама є неефективною. Жоден бренд не буде переконливим, якщо протягом тривалого часу в регіоні відбуваються зміни.

Бренд має бути прийнятним. Хоча загальна кампанія є комплексною програмою, окремі її елементи мають бути простими і доступними для розуміння.

Постійна присутність в мас-медіа. Для того, щоб змінити стереотипи людей, необхідно витратити певний час. Дослідження довели, що політична культура формується, використовуючи всі можливі ЗМК.

Індивідуальний підхід. Нав'язування певної позиції лише відштовхує.

Індивідуальні позиціонування. Пропонувати можна лише те, що є характерним для даного регіону.

Позиціонувати необхідно щось не лише унікальне, а таке, що сприймається позитивно більшістю населення.

Показувати різноманітність, але в межах одного суспільства. Йти вперед, але постійно аналізувати помилки. Необхідно здійснювати дослідження та вивчати як цільова аудиторія сприймає програму.

Встановити кінцеві цілі та йти до них. Для реалізації програми створення бренду необхідно залучати досвідчених спеціалістів.

Визначити і постійно оцінювати політичну конкуренцію. Це означає постійно досліджувати, вивчати та застосовувати ефективний досвід створення сильного бренду інших територій [7, 64].

У матеріалах регіонального економічного самміту «The Brand called Wisconsin» зазначено умовні принципи ефективного регіонального брендингу: сильний бренд регіону відповідає потребам та попиту цільової аудиторії; відмінність технології брендингу від конкуренції полягає у тому, що сильний бренд викликає повагу у споживача; для того, щоб стати сильним політичним брендом, він має зажити широкої популярності; кампанія щодо створення регіонального бренду, також як і будь-яка PR-кампанія, не одноразова, а тривала в часі; найсильніші бренди (на відміну від функціональних переваг) мають в основі переваги емоційного та соціального характеру [8].

Як зазначає автор Зубик О. бренд регіону повинен відповідати таким вимогам:

- він має бути оригінальним та асоціюватися з регіоном;
- легко піддаватися змінам та нововведенням відповідно до ситуації;
- використовувати постійні цінності та культурні особливості;
- для його створення та просування необхідна професійна в різних сферах команда;
- мати в наявності слоган (назва регіону — обов'язкова) та логотип, який би містив елементи регіональної символіки (герб, прапор) [3].

Механізми іноземних брендингових кампаній:

Запрошення журналістів для висвітлення стилю життя регіону, співпраця з теле- та радіоканалами для трансляції сюжетів про даний регіон;

Організація і успішне проведення широкомасштабних самітів, форумів, конференцій або симпозіумів;

Просування важливих ініціатив, які мали б широкий розголос та отримали б підтримку з боку державної та світової спільноти, особливо в боротьбі з негативними соціальними явищами (корупція, тероризм, незаконний обіг наркотиків, торгівля людьми, незаконна торгівля зброєю, найманство) або захист довкілля та культурної спадщини (важливо, щоб такі ініціативи не мали характеру одномоментних акцій, вони потребують систематичного і системного опрацювання);

Прищеплення гордості людям за те, що проживають власне у даному регіоні, поширення системи цінностей та популяризація серед населення визначних подій та історичних персонажів;

Проведення фестивалів культури та мистецтв, резонансних виставок;

Цілеспрямована, адресна та різноманітна діяльність розгалуженої мережі інформаційно-культурних центрів;

Організація широкомасштабних дитячих, молодіжних і спортивних акцій, наукових фестивалів, книжкових ярмарок тощо;

Створення власного логотипу і його друк на рекламі в країні та за кордоном, на упаковці експортних товарів і на друкованих матеріалах компаній, на бігбордах.

Проведення пропагандистської кампанії серед сусідських регіонів.

Зважаючи на все вищевикладене, помітно, що створення бренду і його реалізація складається з певних етапів:

- дослідження і аналіз;
- розробка стратегії і структура;
- вибір назви, імені;
- образ (ідентифікація, значення, реакція, відношення);
- візуальне втілення, атрибути;
- життя бренду, цикли.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Ознайомившись з вищевикладеним матеріалом, можна зрозуміти, що бренд тепер стає основою конкурентоспроможності в будь-якій сфері. Це своєрідний інструмент для побудови довіри. Для того, щоб викликати і підтримати довіру, необхідно емоційно виділятися, вірити в неповторність та привабливість свого регіону. Для цього, як ніколи, доцільно посилено займатись регіональним брендингом. Потрібно розуміти, що брендинг не є одноразовою і короткотривалою акцією, це постійна робота, яка включає реакцію на нові події і відповідну зміну тактики. Немає універсального «рецепту» успішного регіонального бренду, потрібно вивчати наявні та обирати з них те, що підходить для конкретного регіону. Звісно у цих питаннях ми повинні звернутись до іноземного досвіду, який налічує на сьогодні достатню кількість успішних брендингових кампаній регіонів. Потрібно добре ознайомитись та обрати для себе найвдаліший алгоритм впровадження регіонального брендингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брендинг міст: досвід країн Вишеградської групи для України / За загальною ред. О. І. Соскіна. — К.: Вид — во «Інститут трансформації суспільства», 2011. — 80 с.
2. *Зверева К.* Вплив стереотипів та міфів на формування іміджу регіону (на прикладі Донбасу) / К. Зверева // Держава та регіони. — 2010. — № 4. — С. 92–95.
3. *Зубик О.* Імідж України: погляд з-за меж / О. Зубик // Всеукраїнська експертна мережа [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=11063 [19. 09. 2012р.]
4. *Нагорняк Т.* Брендинг території як предмет міждисциплінарного наукового знання / Т. Нагорняк // Сучасна українська політика. — 2011. — № 24. — С. 35–42.
5. *Нечай О.* Маркетинг регіону, як метод підвищення конкурентоспроможності / О. Нечай // Економіка і регіон. — 2010. — № 25. — С. 41–45.
6. *Тихомирова Є.* Історико—культурний потенціал Волинського регіону як основа формування регіонального іміджу / Є. Тихомирова // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. — № 12. — Рівне, 2011.— С. 256–261.
7. *Шевченко О. В.* PR—технології в міжнародних відносинах (європейський досвід та перспективи України): Монографія / О. В. Шевченко. — К.: Центр вільної преси, 2003. — 187 с.
8. *Lindsay M.* The Brand called Wisconsin. Can we make it relevant and different for competitive advantage? / M.Lindsay [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.wisconsin.edu/summit/archive/2000/papers/pdf/lindsay.pdf> [22. 11. 2012р.]

ІМІДЖМЕЙКІНГ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: ПРАКТИЧНІ НАПРАЦЮВАННЯ

Олександр Семченко, кандидат політичних наук,
здобувач кафедри політології Одеської національної академії зв'язку ім. О. С. Попова
УДК 477

У статті аналізується досвід створення регіонального іміджу кількох провідних областей України — Одеської, Дніпропетровської, Донецької, Львівської, Харківської, АР Криму; визначено мету й принципи здійснення іміджмейкінгу регіонів.

Ключові слова: імідж держави, імідж регіону, іміджмейкінг регіону, іміджевий потенціал.

В статье анализируется опыт создания регионального имиджа нескольких ведущих областей Украины — Одесской, Днепропетровской, Донецкой, Львовской, Харьковской, АР Крыма; определяются цели и принципы осуществления имиджмейкинга регионов.

Ключевые слова: имидж государства, имидж региона, имиджмейкинг региона, имиджевый потенциал.

The article examines the experience of establishing a regional image of several leading regions of Ukraine — Odessa, Dnipropetrovsk, Donetsk, Lviv, Kharkiv, Crimea, defines the objectives and principles of the imidzhmeykinga regions.

Key words: image of the state, the image of the region, the region imidzhmeyking, fashion potential.

Було б оманною припускати, що імідж держави — це тільки те, що стосується самої держави. Немає сумнівів у тому, що імідж держави — це сума іміджів його регіонів. Тому представляється дуже важливим створення якісних регіональних брендів України. І це той самий випадок, коли регіональна влада не має право на помилку. Тому що неякісний і непрофесійний регіональний іміджмейкінг завдає серйозної шкоди іміджу держави в цілому. І, навпаки, чим більше регіонів країни мають позитивний імідж, тим краще імідж держави в цілому.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб розглянути досвід регіонів України в створенні й розвитку свого іміджу. Досягнення даної мети можливо при рішенні таких дослідницьких завдань: проаналізувати досвід створення регіонального іміджу декількох провідних областей України — Одеської, Дніпропетровської, Донецької, Львівської, Харківської, АР Криму; визначити мету й принципи здійснення іміджмейкінгу регіонів України.

Як уважає ряд дослідників, «імідж регіону — це конкурентний ресурс країни, й чим вище конкуренція між регіонами, тим впливовіший бренд країни. У світовій науці та політичній практиці визнання того, що серед чинників, утворюючих бренд країни, вагому роль можуть відігравати іміджі територій (регіонів й окремих знакових місць), це — інноваційність» [1].

Автори однієї з монографій про імідж держави пишуть, що «Імідж регіону — це його стереотипований образ у масовій свідомості. В цьому образі злиті воедино уявлення людей із приводу соціокультурних, історичних, соціально-економічних, політичних й інших особливостей даної території. При цьому суб'єктивне подання кожної людини про регіон може складатися як на основі конкретних особистих вражень, так й опосередковано, з матеріалів мас-медіа, літературних і кінематографічних джерел, на основі розповідей очевидців, слухів і домислів. Таким чином, імідж регіону має багатопланову структуру — образ того самого регіону у свідомості різних людей може серйозно розрізнятися» [2, с. 95].

Яка мета іміджмейкінгу регіонів, крім поліпшення іміджу держави в цілому? Звичайно, же імідж не заради іміджу. Здається, що в першу чергу, це територіальна ідентифікація громадян. У другу чергу, залучення інвестицій, які потрібні для підвищення рівня життя населення цього регіону. Варто враховувати, що чим краще умови життя й роботи, тим більше шансів удержати в регіоні перспективну молодь.

Як відзначає український дослідник Т. Нагорняк, «сутність іміджування регіону полягає в тому, що він повинен забезпечувати ідентифікацію території усередині країни та за її межами, причому ідентифікувати у вигідному для суб'єкта світлі. Імідж регіону повинен бути відображенням найкращих рис ментальності і традицій населення території, виконувати ідеологічну функцію, поєднуючи населення регіону для виконання загальних завдань. Іміджування регіону за своєю суттю — це синтез місії регіону та стратегії розвитку країни» [3].

Розглянемо досвід створення регіонального іміджу кількох провідних областей України — Одеської, Дніпропетровської, Донецької, Львівської, Харківської, АР Криму.

Імідж регіону у свідомості громадськості в значній мірі формується на підставі інформації, що надходить із ЗМІ, як традиційних, так і мережних, і залежить від частоти публікацій про регіон, від тематичної структури цих публікацій тощо. [4, с. 3].

26 квітня 2012 р. депутати Одеської обласної ради на сесії прийняли Програму євроінтеграції, міжрегіональних зв'язків і формування позитивного іміджу Одеської області на 2012–2013 роки.

Усього на реалізацію цієї програми буде спрямовано 10 мільйонів 542 тисячі гривень (7 млн 330 тис. в 2012 р. й 3 млн 212 тис. в 2013 р.). У тому числі 4 мільйони 412 тисяч із обласного бюджету, 2 мільйони 524 тисячі — з місцевого й 3 мільйони 606 тисяч із інших джерел. Відповідно до програми планується позиціонування Одеського регіону на міжнародній арені як активного учасника міжрегіональної політики, активізація інтеграційного трансграничного й міжрегіонального співробітництва, підвищення рівня життя в територіальних громадах шляхом комплексного відновлення, ефективного використання й системного управління базовими об'єктами інфраструктури.

Крім того, Програма євроінтеграції, міжрегіональних зв'язків і формування позитивного іміджу Одеської області передбачає формування сприятливих умов для участі Одеської області в програмах розвитку ЄС, а саме «Румунія — Україна — Республіка Молдова» (2007–2013), «Чорне море» (2007–2013), «Південно-Західна Європа» (2007–2013) та інші, а також ефективне функціонування Асоціації трансграничного співробітництва «Єврорегіон Нижній Дунай».

Результатами виконання програми повинні стати налагодження економічних зв'язків, підвищення рівня конкурентноздатності районів області, збільшення обсягів залученої міжнародної технічної допомоги й висновок нових договорів (протоколів) про співробітництво з регіонами країн миру [5].

З метою збільшення інвестиційної привабливості Одеської області депутати Одеської обласної ради прийняли програму «Про ствердження Програми залучення іноземних інвестицій і розвитку зовнішньоекономічної діяльності Одеської області на 2013–2014 роки».

Позиції Одеської області в діяльності щодо залучення іноземних інвестицій вигідно відрізняються від інших регіонів України географічним положенням, наявністю природних ресурсів й якістю надання адміністративних послуг. Також до переваг інвестиційного клімату регіону варто віднести бізнес-клімат, імідж регіону й наявність достатньої кількості якісної інформації, що дозволяє прийняти рішення про інвестування.

З початку 2000-х років Одеська область була й залишається серед регіонів України лідером по кількості і якості заходів міжнародного рівня, участю в роботі міжнародних організацій, співробітництва з міжнародними фінансовими установами й інвестиційними фондами. Але в останні роки активізація міжнародної діяльності спостерігається майже у всіх регіонах України, у деяких областях така діяльність активізована навіть на районному рівні. За підтримкою міжнародних організацій (наприклад USAI, Представництво ЄС в Україні тощо.). Проводяться інвестиційні форуми, здійснюються презентації регіонів за кордоном. Таким чином, Одеська область втрачає певну ексклюзивність регіону України з розвиненими міжнародними зв'язками й відомого на міжнародній арені. Перед регіоном виникають завдання зміцнення позицій перспективної території для розміщення іноземних інвестицій й активізації діяльності на закордонних ринках, створення й реалізації системи умов і заходів регіонального сприяння в цих сферах [6].

Помітним прикладом застосування практичних наробітків в області іміджмейкінга є Дніпропетровська область. Керівники Дніпропетровської області вважають формування позитивного іміджу й підвищення конкурентноздатності регіону одним із ключових напрямів своєї діяльності.

У 2011 році Дніпропетровська область прийнята в Асоціацію (Асамблею) європейських регіонів. На загальноукраїнській виставці «Барвіста Україна» Дніпропетровщина визнана кращим регіоном країни й визнана гідною вищих нагород. На київській Міжнародній туристичній виставці «Україн-Подорожі й туризм» (UIPT 2011), у якій взяли участь представники більш ніж з 50 країн, експозиція Дніпропетровської області була визнана кращою. У Дніпропетровській області гарні шанси

створити привабливий імідж для інвесторів і бізнесменів, інтерес яких бачиться у тому, що Дніпропетровська область є одним із самих економічно розвинених, успішних і конкурентноздатних регіонів України з рекордним обсягом залучених прямих іноземних інвестицій.

Програма формування позитивного іміджу й розвитку міжнародних зв'язків Дніпропетровської області в регіоні, яка розрахована на п'ять років — до 2015 р., була прийнята наприкінці 2010 року. Комплексна програма стратегічного розвитку Дніпропетровської області, затверджена в 2011 році, також має іміджеву складову.

Інституціональною особливістю іміджевої політики Дніпропетровської області є наявність спеціальної структури, у завдання якої входить забезпечення сприятливих умов для потенційних інвесторів.

Ще однією особливістю є організація так званих дозвільних центрів у всіх містах і районах області, у яких необхідна документація для бізнесу видається при принципі «єдиного вікна». Діяльність цих центрів контролюється інформаційно-ресурсним центром «Відкрита влада», організованим при Дніпропетровській облдержадміністрації [7].

Аналізуючи іміджевий потенціал Донецького регіону, дослідники виділяють такі привабливі моменти:

- географічні — важливим фактором розвитку економіки регіону є те, що він межує із промислово розвиненими областями — Харківською, Дніпропетровською, Запорізькою, Луганською;
- кліматичні — природно-кліматичні умови сприяють розвитку не тільки промисловості, але й агропромислового комплексу;
- національні — на національний склад Донецького регіону вплинули історичний фактор, процес урбанізації, розташування поблизу Російської Федерації.
- економічні — високий рівень економічного й промислового розвитку Донецького регіону визначає його донорську роль у національній економіці України [8].

Однак, варто зазначити, що імідж регіону залежить не тільки від того, якими умовами й ресурсами володіє регіон, але й від того, як він всім цим розпорядиться.

При розробці іміджу регіону варто враховувати, що ідеї цінності, вкладені в його зміст, повинні підтримуватися більшістю населення даного регіону.

Аналіз іміджмейкінгу у Львівській області дозволяє зробити висновок, у першу чергу, про туристичну привабливість регіону. У центрі Львова знаходяться такі архітектурні шедеври, як Львівський оперний театр, церкви, музеї й фортеці — як у самому Львові, так і за його межами. Ці історико-культурні цінності стали гордістю не тільки України, але, і всієї Європи. Серед них — Олесский, Золочевский замки й замок Тустань. Крім архітектурних споруджень, ремонтуються й будуються об'єкти ресторанно-готельного комплексу.

Інвестиційна привабливість Львівської області у тому, що вона має більші запаси кам'яного вугілля, нафти, газу й сланцевого газу. По видобутку сланцевого газу затверджена спеціальна інвестиційна програма, що, як передбачається, зацікавить іноземних партнерів, зокрема американців.

Також привабливою для інвесторів може стати переробна галузь. Інвестиційна програма передбачає вдосконалення технологій, збільшення кількості і якості переробленої нафти на нафтопереробному заводі у Дрогобичу.

Ще одна перспективна для інвесторів галузь — це утилізація твердих побутових відходів. Гарний потенціал для інвесторів й у сфері сільського господарства.

З метою поліпшення іміджу регіону у Львівській області щосені проходить Трускавецький інвестиційний форум.

У області функціонує громадська організація — Асоціація інвесторів. Перше місце по інвествкладенням у Львівську область займає Польща. Друге місце по обсягу інвестзасобів у Австрії — майже 22%. Далі: Німеччина — 7%, Кіпр, Росія й США. У цілому співробітничать із областю 37 держав [9].

У 2012 році на реалізацію заходів щодо формування й просування позитивного іміджу Криму було виділено з бюджету АРК 3 млн 307 тис. грн.

Спеціально розроблений план заходів щодо формування й просування позитивного іміджу Криму на 2012 р. включав, зокрема, розміщення рекламного відеоролика (30 секунд) та іміджевих матеріалів на провідних телеканалах України. Більша частина передбачених засобів (більше 2,5 млн грн) була запланована на розміщення зовнішньої реклами. Зокрема, на рекламу в 5 українських містах — Києві, Харкові, Дніпропетровську, Донецьку, Львові, а також у Москві й Санкт-Петербурзі.

Головним розпорядником бюджетних засобів є Республіканський комітет з інформації. Одержувачем і виконавцем заходів — Кримське республіканське підприємство «Республіканський інформаційний центр «Крим» [10].

17 травня 2012 р. керівник групи експертів ЄС Стелла Царцара в ході засідання колегії Міністерства курортів і туризму Криму повідомила про те, що в рамках реалізації проекту ЄС «Диверсифікованість і підтримка туристичного сектора Криму» на світовому туристичному ринку буде просуватися новий імідж Криму: «Ми будемо забезпечувати ріст зайнятості кримчан у сфері туризму, також ріст обсягу інвестицій у туристичний сектор. Очікується, що до 2014 року буде заключено певне число міжнародних угод із представниками державного й приватного сектора, які будуть стосуватися диверсифікованого розвитку туризму в Криму». Планується, що в рамках проекту будуть визначені й розроблені чотири нових турпродукти для Криму.

За словами керівника групи експертів ЄС, до кінця реалізації проекту очікується істотне збільшення кількості туристів у Крим у міжсезоння. При цьому турпродукт буде орієнтований на конкретного споживача й конкретні групи доходів, а не на збільшення кількості туристів.

Як відомо, 3 серпня 2011 року Рада міністрів АРК офіційно підтвердила Проект технічного завдання щодо розвитку туризму в автономії Програми ЄС «Підтримка спільної ініціативи про співробітництво в Криму».

Техзавдання містить у собі 3 основних компонента: інституціональний розвиток — сприяння реформуванню нормативно-правової бази, зміцнення взаємозв'язків інституціональних структур рекреаційного комплексу, поліпшення взаємодії між бізнесом і владою в питаннях туризму; поліпшення якості сервісу й управління туристськими об'єктами — розробка й впровадження стандартів; заходи щодо диверсифікованості туризму — підтримка розвитку історичного, природного, пізнавального й іншого видів туризму.

Обсяги фінансування, надані Європейським Союзом у рамках реалізації проекту становить 5 млн євро. Проект реалізується протягом трьох років з 2012 по 2014 рік [11].

10 лютого 2012 р. у Ялті відбулося засідання Клубу готельєрів і рестораторів Hoteliero™. Воно було присвячено емоціям на службі в гостинності. У ході заходу учасники та експерти обговорили також гостинність Криму, у тому числі брендинг Криму як території, бренд Криму й бренд кожного готелю й ресторану на півострові. У ході обговорення експерти відзначили, що головна проблема півострова — це відсутність позитивного іміджу.

Підвищити упізнаність регіону може допомогти, у тому числі, і реклама на території інших країн, включаючи країни СНД, де, на думку професіоналів, Крим не пам'ятають і не знають. А для подальшого розвитку півострова потрібно чимало інвестицій. Усі учасники погодилися з тим, що для того, щоб інвестори захотіли вкладати кошти в розвиток регіону, у тому числі і його інфраструктуру, для них потрібно створити відповідні умови [12].

Крим має програму розвитку до 2020 р. Однак програмні документи зіштовхуються із суворими економічними й соціальними реаліями — сьогодні у відпочинок на півострові не квапляться вкладати гроші ні туристи, ні інвестори. «У молоді, на жаль, уже немає тієї звички їхати за відпочинком у Крим, що властива старшому поколінню. Відповідно, немає цієї культури й знань, що цікавого можна знайти в Криму. Але ж, крім унікальних визначних пам'яток, тут з кожним роком усе більше подій світового масштабу. Торік у Криму пройшли Prime Yalta Rally 2011 й Red Bull Cliff Diving. Це, дійсно, події світового рівня, і вони залучають туристів», — вважає голова Республіканського комітету Криму за інформацією Вадим Волченко.

Як вважають кримські готельєри, Криму не вистачає культури сервісу, і, як наслідок, позитивного до нього відношення з боку туристів; а емоційна складова в готельному бізнесі не менш важлива, чим маркетингова або рекламна. Позитивні враження від курорту сприяють не тільки росту іміджу Криму в цілому, але і якнайшвидшому видужанню людини. «За результатами досліджень, проведених кілька років назад, з'ясувалося, що емоційне середовище, тобто середовище комфорту, середовище релаксу, середовище радості, є серйозним клінічним фактором, що дає покращення стану пацієнта і його видужання не за 3–4 тижні, а наприклад, за два. Іншими словами, коли людині добре, вона навіть видужає швидше», — вважає директор з маркетингу курорту Palmira Palace Олег Фесенко.

Засновник клубу готельєрів і рестораторів Hoteliero Андрій Скип'ян вважає головним завданням клубу популяризацію іміджу України як гостинної держави. Формувати позитивний імідж Криму — це спільна справа, як уряду, так й готельєрів, вважає Вадим Волченко. «Поки просування Криму не стане спільною справою для всіх, дізнаватися про Крим у світі будуть ще дуже довго. Уряд АРК розраховує на відповідні ініціативи з боку представників готельного й туристичного бізнесу», — резюмував він [13].

Отже, багато українських регіонів ведуть активну діяльність щодо поліпшення іміджу своєї території. Принципами регіональної політики є: поліпшення економічних умов; залучення інвестицій, розробка й реалізація планів розвитку регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Нагорняк Т.* Бренди країн світу. Імідж українських регіонів у контексті розбудови бренда «Україна» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
2. Імідж Росії: концепція національного і територіального брендинга / *И. А. Василенко, Е. В. Василенко, В. Н. Ляпоров, А. Н. Людько*; Под ред. *И. А. Василенко*. — М.: Экономика, 2012. — 222 с.
3. *Нагорняк Т.* Бренди країн світу. Імідж українських регіонів у контексті розбудови бренда «Україна» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.social-science.com.ua>
4. *Таранова Ю. В.* Формирование имиджа региона в условиях информационного общества (на примере Ленинградской области) : автореф. дис... канд. полит. наук : спец. 10.01.10 — журналистика / *Ю.В. Таранова*. — Санкт-Петербург, 2010. — 28 с.
5. Одесская область потратит на свой имидж 10,5 миллиона гривен [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://timer.od.ua/news/oblast_potratit_na_imidj_10_5_milliona_683.html
6. Бизнес-климат и имидж региона — преимущества для инвестиций в Одесской области [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://eho-ua.com/2012/12/12/biznesklimat_i_imidzh_regiona__preimushhestva_dlja_investicij_v_odesskojj_oblasti.html
7. *Хорошун В.* Международный имидж — гарантия успеха и роста экономики залог [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://europa-centre.com/32_12/851-mezhdunarodnyj-imidzh-garantiya-uspeha-i-rosta-yekonomiki-zalog.html
8. *Бокова Е. В.* Особенности позиционирования регионов Украины / *Е. В. Бокова, Г. Б. Винницкая Г. Б.* [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rusnauka.com/23_SND_2008/Economics/26284.doc.htm
9. Губернатор Львова рассказал об инвестициях, туризме и событиях 9 мая [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://izvestia.com.ua/ru/article/7035>
10. На имидж Крыма потратят 3,3 млн грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cit.ua/article/10648/>
11. На мировом туррынке будет продвигаться новый имидж Крыма <http://www.crimea.gov.ua/novosti/namirovom-turinke-budet-prodvigatsya-noviy-imidzh-krima>
12. Для позитивного имиджа Крыму не хватает нескольких десятков высококлассных отелей [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hoteldeluxes.com/ru/2012/02/14/dlya-pozitivnogo-imidzha-krymu-ne-xvataet-neskolnix-desyatkov-vysokoklassnyx-otelej/>
13. Рекламу Крыма впервые покажут на российских каналах и Euronews [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://lb.ua/news/2012/02/15/136800_krim_vpervie_proreklamiruyut_na.html.

Розділ X

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КОМУНІКАЦІЇ

КОМУНІКАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКИХ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ПАМ'ЯТІ

Тетяна Хітрова, кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри журналістики і соціальних комунікацій Інституту журналістики
і масової комунікації Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
УДК: 007: 316: 001

У статті аналізуються інституційні основи реалізації радянської «політики пам'яті». З'ясовуються комунікаційні стратегії формування концептуальних моделей пам'яті, засоби їхньої нарративної організації та дискурсивної ретрансляції в аспекті нормативного та медійного ресурсу держави.

Ключові слова: історична пам'ять, комунікаційні стратегії, концептуальна модель, масова свідомість, нарратив, пропаганда

В статье анализируются институциональные основы реализации советской «политики памяти». Определяются коммуникационные стратегии формирования концептуальных моделей памяти, способы их нарративной организации и дискурсивной ретрансляции в аспекте нормативного и медийного ресурса государства.

Ключевые слова: историческая память, коммуникационные стратегии, концептуальная модель, массовое сознание, нарратив, пропаганда

The institutional foundations of the implementation of the Soviet policy of memory are analysed in this article. The communicative strategies for the formation of conceptual models of memory, the ways of organizing narrative and discursive relaying in terms of regulatory and media resources of the state are defined.

Key words: historical memory, communicative strategies, conceptual model, mass consciousness, narrative, propaganda

Протягом усього XIX–XX ст. Україна була ареною боротьби різних версій історичної пам'яті. І не лише Росія, а й інші «володарі» українських теренів вели послідовну політику нав'язування свого розуміння української історичної пам'яті — польського, румунського, угорського, від яких українці перейняли й інтерналізували негативні проєкції домінуючих культур, зокрема, вторинності й підлеглості. Однак, найбільш ефективними виявилися маніпуляційно-тоталітарні засоби російсько-радянської доби, які досить міцно укорінилися в українській ментальності й до сьогодні панують в інформаційному просторі, акумулюючи суспільні конфлікти й визначаючи поведінкові мотиви індивідів чи соціальних груп у напрямі схвалення чи заперечення існуючих версій історичної пам'яті. Медійна сфера стала джерелом культивування цих явищ, і не лише на рівні тиражування, а й ініціатора публічних дискусій (протистоянь), що втілюються в численних дискурсах (від офіційних до побутових) й виявляються в протистоянні міфологізованих концепцій носіїв різних ідеологій (національної, російсько-радянської, проєвропейської), причому як романтичної, так і автостереотипізованої.

На думку Я. Примаченко, дослідити витоки цих конфліктів можливо лише в рамках підходів, запропонованих історією повсякденності [8, с. 98]. Адже повсякденна радянська реальність, фіксована в численній документально-нормативній та літературно-мистецькій спадщині й відтворена у засобах масової інформації, заклала певні стереотипи мислення, з якими ми маємо справу і до сьогодні. Відправною точкою цих процесів стала послідовна управлінська політика й безпосередня участь державного керівництва у формуванні основних дискурсів пам'яті. Оперуючи необмеженим інституційним ресурсом й використовуючи важелі державного управління, правляча еліта перетворила «історичну пам'ять» на інструмент політичних маніпуляцій та технологій, сформувавши самостійну сферу діяльності органів влади — «державну політику» пам'яті. «Влада завжди потребувала ретроспективної легітимізації і перспективного увіковічення, а суспільство у власному образі, знаннях про самих себе» [10, с. 194]. Важлива роль у цьому процесі покладалася на медійний сектор, що став ефективним засобом пропаганди та сприяв формуванню колективної радянської ідентичності, маргіналізуючи будь-які національні вияви.

Директивна функція в напрямі реалізації державної політики пам'яті покладалася на ідеологічний апарат ЦК ВКП (б), нормативна база якого демонструє специфіку організації основних інформаційних потоків у суспільстві та відображає рівень комунікаційних стратегій держави в концепції творення «радянської консолідуючої моделі». Її ідеологічним підґрунтям було тотальне ототожнення «держави» та «нації» й формування спільного соціального концепту «радянський», що став основою творення нового колективного нарративу. Ефективність його поширення й заучування керувалася «зверху» широкомасштабною пропагандистською та агітаційною роботою, методологічне удосконалення якої інституційно закріплювалося численними декретами та розпорядженнями («Про постановку пропаганди», 1903 р., «Про пропаганду і агітацію», 1905 р.; «Про пропаганду», 1917 р.; «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі», 1919 р.; «Про пресу і пропаганду», 1922 р.; «Про пропагандистську роботу на найближчий час», 1934; «Про організацію науково-освітньої пропаганди», 1945 р. тощо). Таким чином, радянський комунікаційний простір можна схарактеризувати як закритий одноосібний простір «управління історією». Відсутність конвенції між основними учасниками комунікаційних відносин стало провідною ознакою маніпулятивних стратегій радянського керівництва, формою тотального контролю масової свідомості на шляху формування нового типу суспільства.

Наслідки цієї масштабної та послідовної роботи є об'єктом уваги сучасних постколоніальних студій різних наукових шкіл, що репрезентують міждисциплінарні дослідження в межах подолання пострадянської масової свідомості. Методологічно ці дискусії пов'язані з англійською традицією вивчення (пост)колоніалізму. Першими про стійкі конотації між російським імперіалізмом та радянським колоніалізмом почали писати українські історики в діаспорі ще у 1950–1960-ті рр. Серед українських дослідників у діаспорі, що приділяли увагу комунікаційним аспектам формування радянської «політики пам'яті», треба згадати С. Величенка, М. Шкандрія, М. Кирчаніва, Дж. (Григорія) Грабовича, М. Павлишина, С. Єкельчика, Є. Томпсон, А. Камінського та ін. Питанням побутування національної історичної пам'яті, комунікаційним прийомом її корегування й трансляції в умовах радянської і пострадянської доби присвячена низка праць російських дослідників: Г. Бордюгова, В. Бухарева, В. Тишкова, П. Вартановського, А. Стюпіна, Р.Хондожка. Останні два десятиліття активним пошуком джерел сучасних постколоніальних явищ, зокрема й аналізом радянської деструктивної комунікації займається низка українських дослідників, наприклад: І. Гирич, С. Грабовський, В. Кулик, В. Карпенко, Ю. Колісник, Б. Потятиник, Г. Почепцов, М. Рябчук, М. Скулєнко, Т. Ящук та ін.

Однак, варто констатувати, що на сьогодні в науковій комунікації є недостатньо розробленим питання соціокомунікативної сутності «історичної пам'яті», як результату політичного впливу на соціальну комунікацію. Такий підхід дозволяє говорити про «політику пам'яті» без лапок, які підкреслюють метафоричну природу цього концепту. Тому одним із найбільш перспективних напрямів сучасних досліджень вважаємо аналіз соціально-комунікаційних моделей «історичної пам'яті» (маніпуляційних, конвенційних, традиційних, генетичних, штучно конструйованих, гібридизованих тощо), технологій трансляції образів минулого в прагматичних концепціях радянської «політики пам'яті», де абсолютним монополістом виступала держава.

Метою даної розвідки є аналіз комунікаційних стратегій формування радянських концептуальних моделей пам'яті в системі інституційних засобів реалізації державної «політики пам'яті». Методологічний інструментарій зумовлений специфікою об'єкта дослідження й реалізований у використанні аналізу документально-правових актів у сфері організації державного управління,

моніторингу публічних заходів інституційно-підпорядкованих установ, контент-аналізу основного наповнення медійних суб'єктів формування історичної пам'яті у межах державного замовлення.

Конструювання концептуальних моделей пам'яті, їх дискурсивна ретрансляція в маси стала основним інституційним засобом організації радянського комунікаційного простору й дієвим механізмом впливу на формування колективної історичної свідомості та корегування національних версій історичної пам'яті. З точки зору побудови комунікаційних стратегій радянський інформаційний простір являв собою тоталітарну модель соціокультурного проектування, деструктивний характер якої був обумовлений тотальним знищенням та нівелюванням опозиційних комунікаційних стратегій. Репрезентуючи, таким чином, закритий (дискретний) тип континууму розуміння, який базувався на принципі солідарності та довіри з боку аудиторії й був зручною формою програмування історичної свідомості.

Основою радянського соціокультурного проектування й механізму формування концептуальних моделей пам'яті було намагання партійних ідеологів відобразити життя в текстах законодавчих записів. Таким чином створювалися «соціальні ілюзії», які у формі наративно завершених текстів «накидалися» на історичну реальність та культивувалися в численних медіа-дискурсах шляхом централізованої ідеологічно-пропагандистської роботи. Наприклад, для того щоб сформувані видимість народовладдя, радянська пропаганда виголошувала все від імені народу і в його «інтересах», роз'яснюючи чергові завдання партії як необхідні засоби поліпшення життя народу. Методологічні основи конкретних завдань пропаганди, як і основні суб'єкти реалізації «політики пам'яті», чітко визначалися нормативними резолюціями ВКП (б) [1]. Аналіз документальної бази дає можливість констатувати, що інструментом публічної репрезентації були: кіно, радіо, газети, стінні газети, концерти, театральні вистави, клуби, виробничі наради, відкриті збори осередків, робота «індивідуалістів», живий зв'язок з масами у виробничій, освітній та культурних сферах. У резолюції XIII з'їзду КП(б) зазначалося: «Відповідно до загального перелому роботи агітпропів у партії і в галузі пропаганди повинні бути висунуті на перший план її масові форми, а серед них найвизначніше місце повинні зайняти робітничий клуб, червоний куток, хата-читальня (сельбудинки на Україні) і культшефство над селом» [1, с. 167].

Особливі функції покладалися на медійний сектор як важливий ідеологічно-пропагандистський інструмент: «Завданнями найближчого року повинні бути: жодного партійця, який не був би передплатником і читачем партійної газети; жодного робітника, робітниця і червоноармієць, який не читав би газети; два мільйони газет на село — не менше однієї газети на 10 селянських дворів» [1, с. 159]. Інституційно закріплювалися й типологічні орієнтири розвитку преси, як необхідні засоби реалізації соцзавдань: «Слід завершити перехід преси нацреспублік на місцеві мови, добиватися підвищення тиражу нацпреси і посилення зв'язку її з масою і вироблення типу газети, пристосованої до рівня відсталого селянства нацреспублік... Необхідно закріпити й забезпечити сітку юнацьких обласних газет (робітничих, селянських і національних)» [1, с. 161]. Пропагандистський інструментарій медіа й дискурсивні форми репрезентації «соціальних ілюзій» закріплювалися в численних декретах, резолюціях, постановках та інструкціях, зокрема: «Про партійну і радянську пресу» (1917 р.), «Про пресу і пропаганду» (1922 р.), «Про пресу» (1924 р.), «Про керівництво радіомовленням» (1927 р.), «Про поліпшення якості і збільшення обсягу республіканських, крайових та обласних газет» (1945 р.); в окремих публікаціях державних лідерів: «Про характер наших газет» (В. Ленін «Правда». — № 202. — 1918, 20 вересня). Інституційне підпорядкування і тотальний контроль медіа-ресурсу був необхідним засобом програмування соціального «ідеологічного» методу мислення. «З цим методом пов'язано творення уявлення про те, що духовні процеси визначають самі себе (в концепції генетичної моделі історичної пам'яті, насправді ж є результатом «накидання» штучних наративів, як досить швидкого засобу конструювання історичних форм свідомості на основі стереотипного мислення, — курсив автора), для нього характерні уявний критицизм, суб'єктивізм і фабрикація причинно-наслідкових зв'язків, телеологізм, некритичність при осмисленні історичних форм свідомості» [6, с. 5]. На думку П. Гуревича, процес духовного освоєння в ідеологічній концепції мислення пов'язаний з систематичними змінами суспільно-політичних завдань і, як наслідку, соціальних явищ [2, с. 53]. Стійкість подібної моделі комунікації, обумовлена тим, що, «носіями ідеології можуть бути виключно класи або партії, а не індивідуальні суб'єкти» [7, с. 21].

Аналіз урядової документації свідчить, що радянська політика пам'яті прямо залежала від національної політики керівної еліти та соціально-ідеологічних трансформацій. З одного боку вона сприяла формуванню національних ідентичностей, а з другого — досить послідовно проводила курс на створення єдиної радянської спільноти. Саме ці керівні стратегії стали основою формування

радянських концептуальних моделей пам'яті. «Результатом першої тенденції було те, що у масовій свідомості на тлі пропаганди інтернаціоналізму вкорінювалися норми націоналізму» [4, с. 2]. Зокрема, важливою стратегією впливу на історичні форми свідомості з метою формування радянської версії української історичної пам'яті, був той факт, що українська мова в СРСР (на відміну від імперської Росії) формально не заборонялась, але досконала система освітніх, пропагандистських, адміністративних заходів успішно маргіналізувала її функціонування. Проголошення національних засад державного будівництва було важливим дискурсивним засобом протиставлення імперського нарративу, радянському, комунікативні аспекти якого закріплювалися нормативно і масового тиражувалися за допомогою пропагандистського арсеналу. Наприклад, у резолюції до XII з'їзду КП(б) у розділі «До національного питання», зазначалося: «Розмови про переваги російської культури і висування положення про неминучість перемоги більш високої російської культури над культурами більш відсталих народів (українською, азербайджанською, узбецькою, киргизською та ін.) є не чим іншим, як спробою закріпити панування великоруської національності» [1, с. 128]. Так, з прямим посиланням на документ і його цитуванням у газетах «Правда» і «Комуніст» за 1923 рік, було опубліковано понад 160 матеріалів, що засуджували великоросійську і позитивно тлумачили «прогресивну» радянську національну політику: «Органи національних республік мають будуватися переважно з людей місцевих, які знають мову, побут, нрави і звичаї відповідних народів; забезпечення вживання рідної мови в усіх державних органах і в усіх установах, що обслуговують місцеве інонаціональне населення і національні меншості» (Правда. — 1923. — № 85, 30 квітня).

Важливим засобом формування «національної» концептуальної моделі пам'яті було культивування у масовій свідомості інверсій національних стереотипів — автостереотипів, негативного уявлення про самих себе, які вписувалися у публічний дискурс й актуалізувалися за допомогою низки ідеологем, що формували світогляд залежності й меншовартості. «В питанні про те, хто є носієм волі нації КП (б) стоїть на історично-класовій точці зору, зважаючи на те, на якому ступені її історичного розвитку стоїть дана нація: на шляху від середньовіччя до буржуазної демократії чи від буржуазної демократії до радянської або пролетарської демократії. Тільки при такій політиці можливе створення умов для дійсно тривкої, добровільної єдності національно різнорідних елементів» [1, с. 72]. Український досвід абсолютно вкладався в окреслену теоретичну парадигму.

«Великий поворот» у винайденні концептуальної моделі радянської політики пам'яті відбувся у 1930-х роках, коли партійне керівництво змінює курс від пролетарського інтернаціоналізму до індустріалізації. «Пережитки капіталізму в свідомості людей далеко більш живучі в галузі національного питання, ніж в будь-якій іншій галузі. Вони більш живучі, тому що мають можливість добре маскуватися в національному костюмі. Багато хто думає, що гріхопадіння Скрипника є поодиноким випадком, виняток з правил. Це не вірно, Гріхопадіння Скрипника і його групи в Україні не є виняток» [1, с. 301]. «Ухил до націоналізму є небезпечним у республіках з кількома національностями, де воно набуває форм ухилу до шовінізму (Україна, Азейбаржан, Грузія). Ухил до націоналізму утруднює справу згуртування пролетаріату різних національностей» [1, с. 131]. «Боротьба з націоналістичними пережитками і насамперед з шовіністичними формами цих пережитків є черговим завданням нашої партії» [1, с. 129]. Такі заклики посилюють різноманітні етнічні фобії, до класових ворогів зараховуються всі, хто в той чи інший спосіб намагався зберегти свою ідентичність, противлячись радянсько-російсько-комуністичній уніфікації. Концепт «буржуазний націоналізм» стає своєрідним ідеологічним ярликом й кримінальним звинуваченням. «Особливо це стосується України, де різноманітні декрети утверджували «інтернаціоналістські» цінності, тимчасом як таємна поліція завзято викорінювала «буржуазний націоналізм». Термін ефективно використовувався для знищення будь-яких «націоналістичних» сентиментів разом із їхніми носіями, а також для тотальної дискредитації ледь не всіх українських діячів» [9].

Передвоєнний та воєнний період радянської історії характеризується черговою зміною комунікаційних стратегій партійних ідеологій у «національній» концептуальній моделі пам'яті. Український дослідник у діаспорі С. Єкельчих схарактеризував цей процес «спробою влади використати український патріотизм як мобілізаційний засіб» [3, с. 49]. Його емпіричною основою стали не лише нові керівні постанови (від 3 та 6 липня 1941 р.), а й перфомантивні ресурси медіапропаганди. У публічному дискурсі формулою успіху цієї кампанії стало поєднання процесу реабілітації національних героїв з тиражуванням національно-патріотичних концептів: «великий український народ», «святина українська земля», «свободолюбіві українці», «незламний народ», «Сини і доньки Великої України!».

У післявоєнний період вектор державної політики пам'яті більше схиляється до спільної радянської концептуальної моделі, основною тенденцією якої було формування громадянської нації на

засадах «пролетарського інтернаціоналізму» та «радянського патріотизму». Від початку її керівна стратегія полягала у «вихованні» загальнорадянської свідомості через актуалізацію ідеологем: «дружба народів», «братерські народи», «спільна коліска», «віковічне братерство», «радянський народ», «радянський патріотизм», «братерський союз», «непорушний союз» тощо. Семантичне поле радянської нарації в перші десятиліття було представлене превалюванням дискурсів спільності українсько-російського походження, взаємної боротьби; консолідуючими історичними епізодами, які допомагали конструювати спільну дорадянську й радянську історичну пам'ять, заперечуючи «попередню» українську. У роки Другої світової війни історична нарація в радянській концептуальній моделі пам'яті будувалася на індивідуальних та колективних героїчних вчинках та подвигах, самовідданих праці людей у тилу тощо. У пізніших текстах героями нарації ставали видатні радянські діячі, вчені — символи колективної радянської історичної пам'яті. У публічній сфері превалювали концепти «розвитку», «прогресу», «будівництва», «перемоги», «досвіду» тощо.

У медійній практиці заучування спільної радянської пам'яті здійснювалось шляхом повторень та вплітання у суспільну свідомість окличних шаблонізованих лозунгів: «Хай живе марксизм-ленінізм — могутня ідейна зброя трудящих всіх країн!», «Хай живе могутня світова система соціалізму — незламний оплот миру і безпеки народів! Хай процвітає і міцніє велика співдружність країн соціалістичного табору!», «Хай живе миролюбива зовнішня політика Радянського Союзу — політика мирного співіснування держав з різним суспільним ладом, зміцнення миру і безпеки народів, поважання їх свободи та незалежності, розвитку широких економічних і культурних зв'язків!» (Радянська Україна. — 1955. — № 256, 28 жовтня). Повторення у початкових конструкціях служило певним закликком, утвердженням, сприяло пропагандистській системі формування ідей та поглядів.

На відміну від попередньої, нарративна основа згаданої концептуальної моделі пам'яті формувалася на директивному рівні й на пряму залежала від актуальних суспільно-політичних завдань партійних ідеологів. Її емпіричною базою був модус соціальної пам'яті, який виявився у накопиченні спільного життєвого та професійного досвіду, матеріальних та духовних цінностей, як основного ресурсу творення «соціальних ілюзій» й мобілізуючого засобу до виконання чергових керівних завдань економічної та політичної унітарності держави. Важливою комунікаційною стратегією реалізації радянської концептуальної моделі пам'яті стало культивування стереотипного мислення, як зручної форми колективного «заучування». Масофікації спільного радянського нарративу сприяло інституційне підпорядкування публічної сфери, зокрема медіа-ресурсу, як важливого засобу реалізації керівних постанов та пропагандистських інструкцій. З цією метою медійний нарратив здебільшого вибудовувався на основі лінійної моделі комунікації (за Г. Лассуеллом), яка мала один з найвищих рівнів сугестії, оскільки впливала не на розумові здібності реципієнтів, а на емоційний стан сприйняття й була розрахована на узагальнений естетичний та когнітивний рівень колективної свідомості. На думку В. Масненка, найлегшим варіантом заучування (навіювання) масової публічної пам'яті є пропагандистська робота з аудиторією з невисоким рівнем особистісної історичної пам'яті [5, с. 52].

Стратегія усереднення стала основним засобом конструювання комунікативного портрету «ідеального» реципієнта («формовки людини соціального типу») в радянській концептуальній моделі пам'яті, стандарти якої закріплювалися партійними ідеологами в численних нормативних актах й культивувалися в усіх сферах суспільно-політичного, професійного й культурно-освітнього життя. Процес «формовки» був необхідним етапом в конструюванні радянської цільової комунікації, що ґрунтувалася на солідарності та довірі масової аудиторії, акумулюючи таким чином нову колективну творчість в межах єдиного історичного нарративу.

Провідним дискурсивним засобом «радянської консолідуючої моделі» був чинник колективної ідентифікації шляхом «іншування» та протиставлення явищ, що не вписувалися в ідеологічну модель соціокультурного проектування. Стереотипізовані установки негативного ставлення до всього поза радянського (з маркуванням конкретних внутрішніх й зовнішніх явищ) формулювалися на керівному рівні й нарративно закріплювалися у численних звітах, резолюціях, постановах тощо. Боротьба з будь-якими «ухилами», що суперечили або уповільнювали будівництво радянського суспільства була провідною комунікаційною стратегією формування радянської моделі пам'яті, що ґрунтувалася на спільних (консолідуючих) символах: «У зв'язку із загостренням класової боротьби в країні, активізацією у лавах партії національних ухилів у бік великодержавного і місцевого шовінізму, партія повинна посилити боротьбу з обома ухилами, що послаблюють єдність народів СРСР і грають на руку інтервенції» [1, с. 267].

Критика та зображення негативного образу капіталістичних країн стали основою протиставлення ідеологічних концепцій «капіталізм — соціалізм» й формуванням у медійній сфері

антибуржуазного дискурсу: «Непримиренна суперечність між процесом господарського об'єднання народів і імперіалістичними способами цього об'єднання визначила нездатність, безпорадність, безсилість буржуазії знайти правильний підхід до розв'язання національного питання. Неминучі конфлікти і війни, розпад старих колоніальних і багатонаціональних держав... говорять про нестійкість і нетривкість багатонаціональних буржуазних держав» [1, с. 125].

Антирелігійна полеміка й організована пропаганда атеїзму в публічному секторі були засобом творення нового типу консолідації масової свідомості в радянській концептуальній моделі пам'яті: «Робота партії по остаточному зруйнуванні релігійних вірувань ускладнюється значним ростом деяких сект, верхівки яких ідейно зв'язані з певними елементами європейської і американської буржуазії. Населення Союзу республік досі майже недоторканими зберегло численні, зв'язані з релігією середньовічні забобони, використовувані до контрреволюційних цілей, необхідно виробити форми і методи ліквідації цих забобонів, враховуючи особливості різних національностей» [1, с. 133]. У медійному дискурсі цей процес відображався протиставленням ідеологічних маркерів «середньовічні фанатики», «мракобіси» — «прогресивному радянському громадянину».

Аналіз радянських нормативних документів, моніторинг численних публічних виступів партійних ідеологів та тематичного контенту медійного ресурсу дозволили виявити основні комунікаційні стратегії формування державної політики пам'яті та її інституційного ресурсу. З'ясовано, що директивним засобом реалізації державної концепції пам'яті було культивування двох основних концептуальних моделей колективної організації масової свідомості, які з одного боку сприяли національному «вихованню», а з другого — творенню єдиної радянської спільності.

Перспективним напрямом подальших досліджень вважаємо вивчення структури соціокомунікаційних засобів конструювання моделей «історичної пам'яті» в радянському комунікаційному середовищі, аналізу їхнього семантичного поля у напрямі декодування змісту символічних установок та маніпуляційного ресурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агітація і пропаганда в рішеннях та документах ВКП (б) / упор. Є. Ворошилова, С. Зоріна / [відп. за випуск І. Шарун]. — К. : Державне вид-во політичної літератури УРСР, 1950. — 568 с.
2. Гуревич П. Соціальна міфологія / П. Гуревич. — Москва : Мысль, 1983. — 175 с.
3. Єкельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єкельчик. — К. : «Критика», 2008. — 340 с.
4. Кисла Ю. Конструювання української історичної пам'яті в УРСР впродовж сталінського періоду // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://polit.ua/analitika/2011/07/29/kisla.html>
5. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування історичної свідомості / В. Масненко // Український історичний журнал. — К. : Наукова думка, 2002. — № 5. — С. 49–62.
6. Михайлов А. Социально-историческая природа и функции иллюзий и заблуждений : автореф. дисс... канд. филос. наук / А. Михайлов. — Ростов н/Д, 1979. — 17 с.
7. Ойзерман Т. Марксистско-ленинское понимание идеологии / Философские проблемы идеологической борьбы. — М. : Знание, 1967. — 64 с.
8. Примаченко Я. Проблеми формування історичної пам'яті в сучасній Україні (на прикладі конфлікту довкола питання визнання ОУН і УПА воюючою стороною в Другій світовій війні) // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : history.org.ua/LiberUA/978-966.../29.pdf
9. Рябчук М. Колоніальна спадщина і советська спадковість: парадокси де советизації // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://exlibris.org.ua/riabczuk/r10.html>
10. Савельева И., Полетаев А. «Историческая память» к вопросу о границах понятия / И. Савельева, А. Полетаев // Феномен прошлого / [отв. ред. И. Савельева, А. Полетаев]. — М. : Издательский дом ГУ ВШЭ, 2005. — С. 169–220.

Розділ XI

ЖУРНАЛІСТИКА

РУХ МОВИ: НОВІ МЕРЕЖЕВІ МОВНІ КОНСТРУКТИ

Леся Городенко, доктор наук із соціальних комунікацій,
доцент Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
УДК 007 : 304 : 004.9 + 881.161.1 : 004.738.5

У статті з'ясовано тенденції виникнення нових мов; досліджено та прокоментовано рухи мови у мережі.

Ключові слова: мова, інтернет.

В статтє исследуются тенденции возникновения новых языков; определяются и комментируются движения языка в сети.

Ключевые слова: язык, интернет.

The article investigates the trend of new languages; defined and commented upon motion of the language in the network.

Key words: language, internet.

Мережева комунікація виступає дедалі частіше об'єктом дослідження різними науками. Для кожної галузі визначаються власні пріоритетні студії. Наприклад, для культурології важливим є вивчення розмаїтих явищ у глобальному інформаційному світі для підтримки і стимулювання культурної й просвітницької функції мережевої комунікації, підвищення її ролі у збереженні мовних і культурних цінностей, а також проблем мережевих субкультур. Для лінгвістики і мовознавства мережева комунікація становить особливе комунікаційне середовище чи місце реалізації мови, яке поєднує усний і письмовий варіанти мови з різною жанрово-стилістичною спрямованістю, у результаті чого відбувається становлення і розвиток нової лінгвістичної форми — усно-письмової з домінантою тексту, інтертексту та гіпертексту як засобів спілкування. Об'єктом мовно-лінгвістичних мережевих досліджень часто виступає розвиток мережевого мовного середовища і динаміки виникнення мережевих мов. *Актуальність* нашої статті визначається потребою осмислити мовні комунікаційні процеси, які супроводжуються виникнення нових мов.

Метою статті є з'ясування чинників формування нових мов у мережевому середовищі. Для цього ми визначаємо такі *завдання*:

- проаналізувати тенденції виникнення нових мережевих мов;
- дослідити і прокоментувати рухи мови у мережі.

Комунікація як явище має за мету людську діяльність, спрямовану на висловлення думок і відчуттів. Така діяльність безпосередньо пов'язана з вибором мовних засобів та їх використанням у кожній конкретній ситуації. У випадку мережевої комунікації досить складно уявити співрозмовника (якщо індивід не знайомий з ним особисто у реальному житті) і правильно підібрати стиль мовлення для донесення ключової інформації. Оскільки кожен рівень комунікації характеризується

власними неписаними лінгвістичними правилами, перед інтернет-користувачем завжди стоїть завдання вибору стилю викладення повідомлення: діловий, науковий, розмовний. Одночасно авторові невідомо (хоча він може уявляти), яка аудиторія буде споживачем інформації: молодь, люди середнього чи старшого віку, чоловіки чи жінки й ін. Ідеологія деяких інтернет-ресурсів передбачає деякі обмеження щодо способів подачі інформації, хоча це зустрічається вкрай рідко і має швидше рекомендаційний характер. Тези про загальну свободу слова, про те, що кожен блогер є справжнім журналістом, котрий не повинен обмежувати себе жодним чином, про вільність отримання і публікації інформації нині стають підґрунтям для нівелювання професійних журналістських постулатів і розвитку мережевої мовної антикультури.

Технології мережевої комунікації є активним середовищем формування та функціонування т. зв. «вигаданих» мов. При цьому видовий рух «мовних конструкторів» науковцями (напр., [6]) застосовується у вузькому та широкому смислах як цілісність «персональних» (вигадані індивідами конструкції і поширені через інтернет) та «фантастичних» (створені письменниками-фантастами для обслуговування міфічних літературних, кінематографічних, ігрових світів) мов. Для фантастичних мов мережева комунікація є вторинним середовищем існування, проте спільноти, об'єднані навколо ідей, напр., Дж. Толкіна, активно послуговуються при віртуальному спілкуванні лексемами ельфів чи огрів. Для того, аби вигадані мови знайшли свою підтримку і розвиток у мережевій комунікації, необхідна доволі велика кількість носіїв таких новоутворень. Лише в такому випадку мовні системи будуть динамічними і можуть навіть відбуватися у реальній комунікації, а фіксації таких змін присвячуватимуться окремі наукові розвідки.

Парадоксом мережевого комунікаційного буття є використання мови. Тоді як сайти офіційних, комерційних та інших організацій, мережевих видань намагаються дотримуватися літературної української мови в авторських текстах, у коментарях до статей, на форумах і чатах побутує мережеве письмо, збагачене новими лексемами; відбувається процес адаптації мовних конструкцій з мовним середовищем. При цьому, акценти розставляються у напрямі англійської як найбільш поширеної мови мережі. У деяких дискусіях звучать тези навіть про створення нової світової мови. Звичайно, англійської: «Культурна перевага є неоціненним аспектом американської глобальної сили [...] Мова інтернет — англійська, і переважна кількість глобальних комп'ютерних «розмов» — також з Америки і впливає на зміст глобального спілкування», у наслідок чого «наслідування американському шляху розвитку поступово принизить весь світ; це створює благодатні умови для встановлення непрямої консенсуальної американської гегемонії» [1, с. 38]. І далі, з деякою часткою зарозумілості й навіть шовінізму, З. Бжезинський прогнозує: «Геостратегічний успіх [...] узаконить роль Америки як першої, єдиної й останньої справді світової наддержави» [1, с. 254]. Отож, мова, як головний соціальний конструкт, розглядається тим важелем тиску, за допомогою якого відбувається мовна глобальна гегемонія окремих народів.

Англійський віртуальний словотвір відзначається прагненням до використання аббревіатур із часто застосовуваних конструкцій або через поєднання буквено-символьного ряду для передачі значення речення (наприклад, використання деяких цифр чи літер для позначення слова чи частини слова). В українській практиці традиційним є відкидання закінчень слів зі збереженням кореневої частини слів (наприклад, «прив» замість «привіт»). Крім того, в українському інтернет-середовищі активно послуговуються латинськими літерами, що є невластивим і неприродним для оформлення національних мовних конструкцій, тоді як в англійській інтернет-мові не використовуються символи, що не входять до її складу. Причому такі скорочення та аббревіація часто є калькуванням з англійської мови. Наприклад, в українськомовному середовищі досить часто застосовується аббревіатура «ІХМО», транслітерована з англійської «ІНМО», що означає: «на мою скромну думку». Серед інших позначок — використання літер та символів, які в реальних умовах функціонування не мають жодного значення, наприклад, компонування буквених та символьних знаків для позначення емоційного стану (смайл).

Динаміка спілкування у мережевій комунікації спрямована до економії мовних та просторово-часових ресурсів, у результаті чого письмова діалогічна форма комунікації на форумах, чатах в інтернеті, у коротких текстових повідомленнях на стільникові телефони характеризується стисненням лексичних та синтаксичних структур. У реальному житті такі мови не мають жодного значення, або мають фрагментарні ознаки.

Анонімність, відсутність візуального контакту, можливість представлення себе як вигаданої особистості, інтерпретація соціальних ідентифікаторів створили передумови для нівелювання усталених традицій норм і правил ведення діалогу. Звичайним явищем вважається написання текстів електронної пошти, твітів у блогосфері чи постів у соціальних мережах без дотримання жодних

правил граматики чи пунктуації. А зауваження щодо неправильно написаних слів чи невірних фактів сприймаються як популярність ресурсу, на якому проходить активне коментування. Мережеве мовлення тяжіє до простих конструкцій, необтяжених однорідністю, сурядністю чи підрядністю. Літературний стиль більшості «опусів» складно навіть назвати стилем. Для підтвердження нашої думки про необхідність постійного звернення мережевої спільноти із закликами щодо елементарної поваги споживачів інформації наведемо висловлювання користувача Арбайтена під час дискусії про розробку Кодексу мережевої етики (нецензурні висловлювання ми замінили зірочками): «Загалом, я так розумію, розмовляти матом на форумі — це *** як неетично. Але *** з ним, такі ми неетичні. Тільки у мене виникло таке *** питання: а те, що Наїль Байков простукав мене, — це етично чи ні? Чи все-таки неетично тільки матюкатися, а стукати — це уже *** бізнес і ведення справ? Мені *** як цікаво: стукацтво — це етично, чи все-таки, ***, неетично?» [8]. Далі з автором вступають у дебати групи осіб, одна з яких активно виступає за використання нецензурної лексики без жодних обмежень у всіх формах мережевих ресурсів, інша є абсолютним противником практики застосування брутальної лайки у повсякденному мережевому спілкуванні.

Нехтування мовною культурою властиве, як це не прикро, не тільки на рівні мережевого побутового спілкування у чатах, форумах, міжособистісній комунікації. Провідні і найбільш рейтингові блогери (які гучно називають себе вільними чи громадянськими журналістами) створюють собі імідж завдяки використанню брутальної лайки, «опусканню» інтелігенції та ін. (напр., блог Артемія Лебедева, салоганом якого є «Довго. Дорого. О*уєнно!» з аудиторією більше 100 000 відвідувачів на добу).

Крім того, у блогосфері завдяки низькому рівню представлених текстів втрачається власне комунікаційна функція журналістики, яка априорі «реалізується в будь-якому тексті ЗМІ» [3, с. 68]. Хоча не можна заперечувати чи ставити під сумнів комунікаційні можливості блогу, оскільки «комунікативний аспект тексту виявляє його спроможність до комунікації... Комунікативний аспект тексту є підсумком усієї попередньої роботи над ним і виступає своєрідним висновком, після якого текст готовий до споживання... Основою будь-якого тексту є інтенція (комунікативна мета), мотив і концепт (комунікативний смисл)» [4, с. 96–97]. Можемо констатувати: тексти, представлені у розмаїтих комунікаційних мережевих технологіях, мають спроможність до комунікації, проте мотиви, а тим більше «підсумок попередньої роботи» подеколи викликають сумніви, особливо при використанні комунікаційної технології «копі-паст» («копіювати-вставити»), якою зловживають не тільки блогери, але й більшість провідних українських інтернет-видань.

Найбільш цікавим мовним рухом у мережі є креолізованість тексту — поняття, що повністю трансформувалося у процесі технологічного розвитку гіпертекстових можливостей віртуальної комунікації. В основу самої ідеї ЗМІ покладена ідея діалогу, контакту, взаємодії прямих і зворотних інформаційних зв'язків: «Особливість сучасного етапу розвитку засобів масової інформації полягає в тому, що прогрес в інформаційних електронних технологіях дає змогу цю якість журналістики розвинути до такої міри, що діалог журналіста й читача... може відбуватися в режимі реального часу чи в режимі, наближеному до цього реального часу» [2, с. 80]. Нині найоперативніша інформація з'являється не на телебаченні, а тим більше не в пресі, а саме в інтернеті, який став найшвидшим засобом отримання й обміну інформації. Новина, розміщена в мережі — це вже не просто текст, збагачений заголовками і фотографіями чи інфографікою; це складний комунікаційний процес, що поєднує мультимедійність й інтерактивність.

Для позначення структурних відносин текстів, фактура яких складається з вербальної та невербальної частин, російські науковці Ю. Сорокін і Є. Тарасов запропонували термін «креолізований текст» [5, с. 180].

Інформаційно-комунікаційні та мультимедійні ресурси, інформаційно-пошукові та розважальні портали побудовані на нелінійному складному і багаторівневому тексті — гіпертексті, дискусії про встановлення його філологічного статусу лише починаються. Для сучасного філософа мережевої комунікації У. Еко гіпертекст є не новим феноменом, а продовженням еволюції організації і розуміння звичайного тексту [7].

Текст як семіотично ускладнена структура реалізації мережевої комунікації тяжіє до використання невербальних засобів передачі інформації: зображальних (графічних та інфографічних), аудіальних, мультимедійних та анімаційних елементів, які привертають увагу читача до конкретного матеріалу в межах інтерактивної сторінки. Таким чином, можемо говорити про нову природу мови, — креолізованість як синтез розмаїтих мультимедійних елементів, об'єднаних за допомогою тексту. На нашу думку, креолізовані тексти є важливою складовою реклами і промоції журналістських (і всіх інших) мережевих матеріалів.

Висновки. Текстова природа мережевої комунікації проявляється у полікодуванні, креолізованості, мультимедійності та позамовності. Під впливом новітніх ІКТ текст набуває ознак інтерактивності завдяки технологіям гіпертексту та мультимедійності.

Можемо констатувати: питання, пов'язані з мовознавством у мережевій комунікації, розглядаються у кількох напрямках: по-перше, це гіпертекст і текстова природа мережевого спілкування, по-друге, це культура віртуального мовлення, по-третє, це творення нового мовного феномену.

Ми розглядаємо рух мови щодо виникнення мережевих мовних конструктів як модальний прогресивний процес з акцентуванням на кількох аспектах:

- по-перше, формування і розвиток справді нових мов, що базуються на фантастичній міфології;
- по-друге, трансформація мовних лексем з їхньою адаптацією до правил англійської мови;
- по-третє, синтез буквених і символічних елементів для передачі емоційного стану комунікантів;
- по-четверте, вульгаризація культури мовлення (мовна антикультура) через відсутність безпосереднього візуального контакту співрозмовників;
- по-п'яте, креолізованість тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска / З. Бжезинский. — М. : Международные отношения, 1998. — 254 с.
2. *Горохов В.* Интерактивная журналистика: путь в будущее / В. Горохов, Т. Гринберг // От книги до Интернета. Журналистика и литература на рубеже нового тысячелетия / Отв. ред. Я. Засурский и Е. Вартанова. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 2000. — С. 80–87.
3. *Гриценко О.* Основы теории международной журналистики / О. Гриценко, В. Шкляр. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — 304 с.
4. *Серажим К.* Текстознавство / К. Серажим. — К. : Вид.-пол. центр «Київський університет», 2008. — 527 с.
5. *Сорокин Ю.* Креолизованные тексты и их коммуникативная функция / Ю. Сорокин, Е. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. — М. : Наука, 1990. — С. 180–181.
6. *Шувалова О.* Вымышленные языки в Интернете : дис... к. филол. н. : 10.02.19 / Оксана Николаевна Шувалова. — М., 2006. — 273 с.
7. *Эко У.* Поиски совершенного языка в европейской культуре / У. Эко. — М. : Александрия, 2007. — 430 с.
8. Этический кодекс сети интернет / [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://arbadoor.ru/showthread.php?t=1125>.

Розділ XII РЕКЛАМА

СПЕКУЛЯЦІЯ ТЕКСТОВИМИ ЗАГОЛОВКОВИМИ ЕЛЕМЕНТАМИ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕКЛАМІ

Євген Цимбаленко, кандидат наук із соціальних комунікацій,
асистент кафедри реклами і зв'язків з громадськістю
Інституту журналістики Київського національного Університету ім. Т. Шевченка
УДК 007 : 304 : 004.9 + 821.9

У статті робиться спроба встановлення і систематизація рекламних технологій, що орієнтуються на заголовки статей електронних видань як механізму привертання уваги до мережевих ресурсів; узагальнюються технології рекламування текстів електронних видань за допомогою заголовкового комплексу; встановлюються етичні парадигми рекламування через заголовки статей в інтернеті.

Ключові слова: реклама, текст, маніпулювання, інтернет.

В статті произведена попытка установления и систематизации рекламных технологий, ориентированных на заглавия статей в электронных изданиях как механизма стимулирования внимания к сетевым ресурсам; обобщаются технологии рекламирования текстов электронных издания при помощи заглавного комплекса; определяются этические парадигмы рекламирования через заглавия статей в интернете.

Ключевые слова: реклама, текст, манипулирование, интернет.

In this paper an attempt to establish and organize advertising technologies, focused on the title of articles in electronic journals as a mechanism to encourage attention to network resources; generalizes technology of electronic publishing of advertising texts with the help of the title complex, determines by the ethical paradigm of advertising through the titles of articles on the internet.

Key words: advertising, text, manipulation, internet.

Інтернет як комунікаційний простір надає безмежні можливості для реалізації не тільки фундаментальних потреб спілкування, але й створює умови для креативності при рекламуванні контенту віртуального ресурсу. При цьому мережева комунікація дедалі частіше продукує нові чи трансформує традиційні технології реклами. З'ясування когнітивних, семантичних та контентних особливостей заголовків у мережевих медіа при рекламуванні в інтернеті визначає **актуальність** нашої статті.

Метою статті є встановлення і систематизація рекламних технологій, що орієнтуються на заголовки статей електронних видань як механізму привертання уваги до мережевих ресурсів.

Мета передбачає виконання таких **завдань**:

- узагальнити технології рекламування текстів електронних видань за допомогою заголовкового комплексу;
- встановити етичні парадигми рекламування через заголовки статей в інтернеті;

- експериментально з'ясувати рівень готовності прочитати журналістський матеріал через запропоновані заголовкові комплекси.

Електронні видання, як складова сучасної системи ЗМК, як і будь-який інший представник медіаіндустрії, докладають чимало зусиль для залучення нових споживачів інформації, використовуючи при цьому розмаїті рекламні технології: банерна реклама, вірусне поширення комунікації (вірусний маркетинг), обмін посиланнями, попередня оплата позицій у пошукових системах, цільові (адресні) розсилки, спам-рекламування тощо.

Окрім прийомів, орієнтованих виключно на просування через віртуальні технології реклами, вкрай популярними є синтезовані засоби, що виникли на основі традиційних з адаптацією до мережевого середовища. Серед таких прийомів на окрему увагу теоретиків і практиків заслуговують технології реклами текстів через заголовкові комплекси.

Заголовок завжди був одним із найголовніших і найвагоміших рекламних елементів для періодики. Наприклад, у Швеції деякі щоденні газети паралельно зі звичайним випуском публікують рекламні постери (шпальти) із назвою газети та заголовками ключових матеріалів номеру. Ці постери разом із газетами доставляються до пунктів продажу преси і розвішуються для інформування читачів.

За подібним принципом побудована перша сторінка частини мережевих медіа, коли на ній компонуються найважливіші теми і через об'єднання заголовків і коротких анотацій з ілюстративним супроводом. Зазначимо, у повсякденну практику українських інтернет-медіа увійшла традиція використання фотографій, що віддалено відповідають змістові статті, або не відповідають зовсім: «Сьогодні вважається, що аудиторії більше потрібні яскраві заголовки в інтернеті, а не глибокий аналіз подій, який може суперечити стереотипам та усталеним поглядам читачів. Але завдання сучасного журналіста інше — давати широкий погляд на проблему, і якраз викривати упередження аудиторії» [1], — акцентувала голова Європейського хабу Всесвітньої служби *BBC* С. Гібсон.

У теорії соціальних комунікацій, журналістикознавстві та видавничій справі є чимало наукових розробок і практичних рекомендацій щодо компонування заголовків періодичних і неперіодичних видань. Серед найбільш вагомих напрацювань останніх років виділимо доробки В. Шевченко, яка з погляду художньо-технічного редагування розглядає шляхи максимального покращання і доведення до абсолюту заголовкових комплексів при макетуванні газет і журналів [5], а також посібник В. Іванова «Техніка оформлення газети» [2], в якому формуються чіткі і зрозумілі рекомендації досконалої побудови заголовків для періодики.

Багаторічний розвиток журналістики як складової соціальних комунікацій сформував базові пріоритети і підходи до побудови заголовків статей: читач першочергово звертає увагу на точні, цікаві, метафоричні заголовки, тобто ті, що не тільки називають тему, але й коментують зміст матеріалу [4, с. 427]. В інтернеті ці рекомендації доведені до абсурду: заголовки не тільки інформують та інтригують, вони шокують. Наприклад, «Кінець світу» в прямому сенсі» (*У-новини*), «За що рабу (Божому) Кирилу дякувати рабу (на галерах) Путіну» (*УНІАН*).

Заголовок найчастіше виступає головним рекламним засобом журналістського матеріалу. В еру надлишкових інформаційних потоків споживачеві дедалі складніше розібратися з напливом новин, що продукуються професійними журналістськими організаціями й так званими вільними журналістами, чи блогерами. У випадку, якщо читач не надає перевагу якомусь конкретному інтернет-виданню, саме заголовок є ключовим стимулятором прочитання (чи перегляду) статті. У зв'язку з цим виникає низка проблем етичного характеру через спекулювання такими елементами як сенсаційність і сексуальність при побудові заголовкового комплексу у більшості вітчизняних електронних видань. Наприклад, «Під час арешту Юлії Тимошенко померла жінка» (*Голос.ua*). Насправді, у тексті йдеться, що жінка померла від старості у якомусь містечку й до арешту Ю. Тимошенко жодного відношення не мала. «Світ втратив одного з найкращих акторів» (*Шокодром.com*) і фото Леонардо Ді Капріо (зміст замітки: у зв'язку зі щільним графіком роботи актор приділяє мало часу сім'ї, тому вирішив на рік призупинити зйомки). «Ось яка посада очікує Медведєва. Ніхто не очікував ТАКЕ!». При переході на матеріал заголовок змінюється на «Медведєв стане головою Конституційного Суду?»; головна ідея замітки: російський президент Дмитро Медведєв доручив Адміністрації Президента розробити положення проекту федерального конституційного закону про скликання Конституційного Суду (*Політикан Н'юз*).

Неетичним використанням заголовків, на наше переконання, є розмаїті віртуальні тести. Наприклад, на солідному інформаційному сайті («Українська правда») з'являються банерні запи-

тання: «Хочеш дізнатися, скільки у тебе буде дітей?». І далі великими літерами: «БЕЗКОШ-ТОВНО!». При переході за посиланням користувач відповідає на низку безглузких запитань, і в кінці робити пропонує: «Надішліть SMS на такий-то номер і ми тобі перешлемо результати». При цьому текстове повідомлення коштує недешево. Аналогічні обмани зустрічаються повсюди в інтернеті: «Хочеш знати, що означає твоє ім'я...», «Відстеж свій родовід», «Які хвороби загрожують тобі?», «Ти виграв 10 000 грн.» та багато інших модифікацій, суть яких зводиться до одного: виманити у довірливих людей гроші за абсолютно нікчемну інформацію. І перший крок для успішного втілення ідеї починається з вдало побудованого заголовку.

Для з'ясування рівня сприйняття і готовності прочитати журналістський матеріал в електронному виданні нами було проведено опитування (анкетування), участь у якому взяло 150 студентів відділення реклами та зв'язки з громадськістю (1–3 курси). Студентам було запропоновано п'ять заголовків з електронних видань: чотири — текстові, один — заголовковий комплекс.

За свідченням респондентів, жоден з них раніше не знайомився з текстами, запропонованими їм для розгляду. Це дає підстави стверджувати про рівномірність отримуваної інформації, що не забарвлена зовнішніми маркерами.

Варто зауважити: за звичайних обставин респонденти самостійно проглядають заголовки в інтернет-виданнях й одноосібно приймають рішення про прочитання журналістського тексту. В аудиторії частина студентів прислухалася до коментарів локальних лідерів думок і під їхнім впливом вирішувала, як сприймати ту чи іншу інформацію. Це ще раз підтверджує тези Е. Ноель-Нойман щодо побоювання індивіда бути неправильно зрозумілим загальною масою [3].

Експеримент починався в емоційно спокійній аудиторії; з подальшим ознайомленням з матеріалами аудиторія дедалі більше висловлювала здивування, збільшувалося коментування й обговорення, що частково нівелювало незаангажованість результатів, оскільки локальні лідери думок, активно висловлюючи свої міркування, впливали на загальне сприйняття заголовків і текстів. Аби уникнути такої ситуації, лідери були відділені від основної групи. Після відділення лідерів думок від основної аудиторії частина осіб, що прислухалася до коментарів, відчутно знизила темпи реакцій на запропоновані завдання. Саме тому результати дослідження не можна вважати абсолютними і мають швидше ознайомчий і рекомендаційний характер.

Найменший інтерес аудиторії викликав заголовок до статті з політичним забарвленням «Люди самі винні, що такий парламент — Компартія» (Газета.уа). Лише 17 % респондентів проявили інтерес до прочитання цього звіту, причому після його прочитання, 7 осіб (0,5 %) заявили, що даремно витратили час. Переважна більшість (60 %) заявила, що для них не становить інтерес політичні виступи Комуністичної партії, тоді як близько 20 % опитаних зізналися, що взагалі не читають політичні статті і не дивляться політичні програми.

Два аналогічних заголовки з різних видань «Табачник закупив шкільних підручників по 647 гривень штука» (*Українська правда*) й «У Табачника закупили підручники: до 647 грн. за книгу» (*Ліга.Новини*) спочатку викликали здивування і нерозуміння у 36 % опитаних. Вони заявили про можливу помилку при побудові завдань. Після з'ясування головного завдання (імпульсивний вибір статті) втратилися «імпульси» у групі загалом. Тобто, розширене тлумачення завдання стимулювало до додаткових роздумів усіх респондентів. Цей факт підтвердив дві гіпотези: (а) частина студентів не вміє чітко виконувати поставлені завдання; (б) у процесі дискусії втрачаються комунікаційні стимули, а додаткові комунікаційні посилання лише пришвидшують інмутацію (за О. Холодом).

На прохання спрогнозувати зміст аналітичної статті «Небезпечний інтернет» (*Телекритика*) головні тематичні напрями поділилися так: поширення вірусів (33 %), поширення порнографії (24 %), викривальна псевдожурналістика (21 %), соціальні мережі як джерело інформації для спеціальних державних служб, наприклад, СБУ (15 %), інтернет-залежність (8 %) та безпека дітей (7 %). Головна ідея статті: як вберегти дитячу психіку від небезпечного контенту інтернет-сайтів і соціальних мереж. При прочитанні тексту 75 % респондентів абсолютно чітко зазначили: заголовок (хоч і тематично відповідає змістові) не дає конкретних орієнтирів і має широкий спектр прогнозованих соціальних тем, а 45 % опитаних вважають за доцільне винести хоча як підзаголовок тематичне обмеження, наприклад, «Діти й інтернет».

Незважаючи на велике емоційне та психологічне навантаження текстового заголовку, він суттєво програє заголовковим комплексам, що об'єднують рубрику, заголовок, підзаголовок, вріз (лід), ілюстрацію. При вдалому поєднанні цих елементів вірогідність прочитання інтернет-матеріалу збільшується в рази. У ході експерименту нами з'ясовано: більше 80 % респондентів виявили ба-

жання познайомитися з текстом матеріалу, що презентувався заголовковим комплексом (текст + фотографія + розширена анотація із зазначенням рубрики «Новини шоу-бізнесу»).

Висновки. Заголовок для інтернет-видань — це безумовна рекламна технологія, оскільки більшість мережевих медіа представляють першу сторінку як набір заголовків-посилань з невеликим текстовим супроводом (частина ліду) і тематичним (чи опосередковано тематичним) ілюструванням.

Заголовки в електронних виданнях є гібридним рекламним засобом із присмаком сенсації, сексуальності і скандалу. Із елемента, що допомагає зрозуміти головну ідею журналістського матеріалу, він перетворився на потужну рекламну технологію. У час, коли інформаційні потоки множаться і поширюються з геометричною прогресією, для багатьох користувачів заголовки стають головним орієнтиром, чи компонентом, що формує уявлення про інформаційну картину дня.

У ході експерименту ще раз підтверджено максимальну значущість заголовкових комплексів як рекламного елемента залучення уваги потенційного читача. Вдале поєднання ілюстрацій, шрифтове акцентування (навіть безвідносно до оригінального контексту) стимулюють бажання читача познайомитися з текстом статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Дорош М.* Яскраві заголовки замість глибокої аналітики / М. Дорош // Телекритика [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/4711>.
2. *Іванов В.* Техніка оформлення газети : навч. посіб. / В. Іванов. — К. : Знання, 2000. — 222 с.
3. *Нозль-Нойман Э.* Общественное мнение. Открытие спирали молчания / Э. Нозль-Нойман. — М. : Прогресс-Академия, Весь Мир, 1996. — 352 с.
4. Рабочая книга редактора районной газеты : Опыт, методики, рекомендации / Под ред. Я. Засурского. — М. : Мысль, 1988. — 575 с.
5. *Шевченко В.* Оформлення сучасного газетного видання : навч. посіб. / В. Шевченко. — К. : Інститут журналістики, 2003. — 343 с.

СУЧАСНЕ ВУЛИЧНЕ ГРАФІТІ ЯК ФОРМА СОЦІАЛЬНОЇ РЕКЛАМИ

Ганна Цуканова, кандидат наук із соціальних комунікацій
асистент кафедри реклами і зав'язків з громадськістю
Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка
УДК 007: 304 : 659.13

У статті запропоновано й обґрунтовано гіпотезу про те, що окремі зразки сучасного міського графіті можливо розглядати не лише як прояв девіантної поведінки, але і як форму візуалізації соціальної свідомості та ідеологічних настроїв представників молодіжних субкультур. Авторка вказує на потенціал легалізації цього несанкціонованого вуличного розпису та використання його в якості одного з ефективних інструментів соціальної реклами.

Ключові слова: соціальні комунікації, соціальна реклама, графіті.

В статті пропонується й обґрунтовується гіпотеза про те, що окремі образці сучасного міського графіті можна розглядати не тільки як проявление девіантного поведіння, але й як форму візуалізації соціального свідомості та ідеологічних настроїв представників молодіжних субкультур. Авторка вказує на потенціал легалізації цього несанкціонованого вуличного розпису та використання його в якості одного з ефективних інструментів соціальної реклами.

Ключевые слова: социальные коммуникации, социальная реклама, граффити.

The article suggested and substantiated the hypothesis that some of the samples of modern urban graffiti can be seen not only as a manifestation of deviant behavior, but as a form of visualization of social consciousness and ideological attitudes of representatives of youth subcultures. The author points to the potential legalization of unauthorized street painting and use it as an effective tool of public service announcement.

Key words: social communication, public service announcement, graffiti.

Актуальність. Відомий крилатий вислів говорить: «якщо рух не можливо зупинити чи здолати, його необхідно очолити». Ця фраза чудово ілюструє сьогочасні стосунки між міською владою та представниками субкультури графіті. Хоча більшість розписів аерозольними фарбами об'єктів вуличної інфраструктури визнається актами вандалізму, однак все частіше можна зустріти приклади легалізації цього «мистецтва вулиць». Абсолютно узаконене графіті створюється на замовлення міської влади або з її дозволу з метою рекламування товарів чи послуг, пропагування соціальних і політичних ідей, прикрашання фасадів та інтер'єрів і навіть в якості об'єктів сучасного мистецтва.

Множина форм і жанрів графіті, мотивації до їх створення, авторство цих малюнків стають об'єктом дослідження чисельних зарубіжних і вітчизняних науковців з різних галузей наук, зокрема соціологів, культурологів, філологів, психолінгвістів, мистецтвознавців. У своїх роботах В. Андреев, А. Палкова, М. Лур'є, Д. Бушнел розглядають графіті як феномен комунікації — специфічну мову і засіб самовираження представників молодіжних субкультур. Українська дослідниця С. Станіславська зараховує графіті до культурно-мистецьких форм сучасності. До рекламних технологій, що здатні формувати політичні погляди електорального населення, відносять деякі приклади графіті дослідники О. Анісімович-Шевчук, В. Руденко, А. Акаймова.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що попри значний інтерес наукової спільноти до феномену графіті, в рамках науки про соціальні комунікації це явище ще не знайшло однозначно визначеної оцінки. Не існує й достатнього наукового дослідження щодо можливостей використання графіті в якості комунікаційного каналу для ефективного розповсюдження соціальної реклами.

Мета нашої роботи полягає в аналізі існуючої практики та подальших перспектив використання сучасного вуличного графіті як засобу розповсюдження суспільно-значущої інформації, що може відповідати визначенню соціальної реклами.

Об'єктом дослідження обрано зразки графічних розписів міських будівель із соціально-гуманітичними сюжетами. **Предметом** — їхнє значення в реалізації соціальних рекламних кампаній.

Сучасне вуличне графіті — це одна з форм комунікацій і самовираження представників переважно молодіжних і здебільшого міських субкультур, що втілюється у створенні шрифтових або сюжетних зображень. В якості носіїв таких повідомлень виступають стіни будівель, внутрішні приміщення місць загального користування, огорожі, транспорт тощо. Основних жанрів графіті є кілька. Серед них вирізняються *теги* — короткі стилізовані написи (найчастіше це власна позначка-«підпис», своєрідний логотип автора що тиражується на різних об'єктах), виконані нанесенням одноколірової аерозольної фарби чи інших засобів; а також *мурали* — багатоколірні, значні за площею малюнки, що можуть відтворювати різні соціальні або фантазійні сюжети, містити підписи чи зображення осібних літер. Авторство графіті найчастіше є анонімним; більшість підписів — псевдоніми і творчі ніки (прізвиська).

Сучасне графіті адресується жителям великих мегаполісів, міст та містечок; звичайним громадянам, а особливо молоді — «як найбільш світоглядній, мобільній і пластичній групі громадян. «Пробудження» цих людей, усвідомлення ними існуючих проблем та необхідності брати участь у їх вирішенні, а також поява почуття спільності і солідарності між ними» [10] — так формулює основну мету графістів А. Тихонов.

У сучасній науці існує чимало класифікацій графіті, зокрема за принципом авторства (гендерним, субкультурним, віковим), публічністю, за тематикою і жанрами тощо. Детальна класифікація цього феномену не є завданням нашого дослідження. Аналізуючи лише можливість використання графіті з метою розповсюдження соціальної реклами, ми зупинимось на кількох розвідках, що визначають мотиви створення цих зображень і їхні можливі функції.

Російська дослідниця студентських графіті Є. Мясіна пояснює потяг до створення цих зображень потребою у самоідентифікації, демонстрацією приналежності до певних соціальних або субкультурних груп, задоволенням потреби в освоєнні фізичного простору. Разом з цим вона розглядає процес продукування графіті в контексті соціальної активності молоді. Вона визнає цю творчість як здатність творити соціально значимі дії [9].

А. Тихонов визначає графіті, як один з методів уголос заявити про свої ідеї; як інструмент, що обов'язково присутній в арсеналі будь-якого повноцінного активістського руху, орієнтованого на боротьбу із «системою». На думку дослідника, чимало прикладів графіті — це меседж: «політичний, ідеологічний, соціальний, культурний або який-небудь інший. По суті справи, меседж — це якраз те, що мотивує вуличного художника (якщо, звичайно, він не зайнятий виключно саморозвитком в умовах підвищеного адреналіну), це — суть графіті» [10].

Дослідник характеристик молодіжного та підліткового графіті І. Башкатов виділяє графіті, що містять деструктивні елементи — це написи і малюнки, які порушують загальноприйняті уявлення про прекрасне, естетику навколишнього середовища, руйнують речі, предмети будівлі тощо. При цьому він констатує існування конструктивних графіті, особливістю яких є розміщення у дозволених місцях (на спеціально відведених стінах, панно тощо). Саме такі зображення, на думку науковця, виконують позитивні соціальні функції: закликають до збереження навколишнього середовища, заборони паління, несуть життєстверджувальні лозунги, тощо [1, с. 145].

Ми не можемо абсолютно прийняти таку позицію дослідника. На нашу думку соціальні заклики, що порушують визнані суспільно важливі теми, можуть бути притаманні й нелегальним графіті. Чимало таких прикладів, зокрема на екологічну тематику (рис. 1) [3], із протиалкогольними гаслами (рис. 2) [5], із закликами не покидати дітей (рис. 3) [2] тощо, можна побачити у сучасних містах. Подібні малюнки і лозунги переважно є несанкціонованими і об'єктивно завдають естетичної шкоди міським будівлям. Однак, певною мірою вони виконують функції тотожні тим, що притаманні соціальній рекламі у поширеному нині розумінні цього явища.

У загальному контексті соціальну рекламу визначають як вид комунікації, мета якої привернути увагу громади до найбільш актуальних соціальних проблем, змінити моделі поведінки цільової аудиторії відповідно до загальноприйнятих у суспільстві моральних-етичних норм і цінностей, застерегти суспільство від небезпечних дій.

Першою за часів незалежності України редакцією Закону «Про рекламу» від 03.07.1996 року соціальна реклама визначалась виключно як «інформація державних органів з питань здорового способу життя, охорони здоров'я, охорони природи, збереження енергоресурсів, профілактики правопорушень, соціального захисту та безпеки населення, яка не має комерційного характеру» [7].

Це положення було змінено у редакції закону від 19.09.2003 року. Так у статті 1 «Визначення понять» соціальна реклама вже розшифровувалася як «інформація будь-якого виду, розповсюджена в будь-якій формі, яка спрямована на досягнення суспільно корисних цілей, популяризацію загальнолюдських

цінностей і розповсюдження якої не має на меті отримання прибутку» [8]. При цьому пункт перший статті 12 декларував, що рекламодавцем соціальної реклами, тобто особою, яка є замовником реклами для її виробництва та/або розповсюдження, може бути *будь-яка особа*. У нині діючій редакції закону із останніми правками від 01.01.2013 року, ці формулювання лишилися незмінними.

Рис. 1. — Графіті з екологічною проблематикою

Рис. 2. — Графіті із антиалкогольним закликом

Рис. 3. — Графіті «Не відпускай мене, мамо»

Саме ж міське графіті може бути класифіковане як один із засобів створення легальної зовнішньої реклами, за умови що його розміщення буде відповідати вимогам закону: проводитиметься на підставі дозволів, що надаються виконавчими органами сільських, селищних, міських рад; на територіях, будинках та спорудах розміщуватиметься за згодою їх власників або уповноважених ними органів (осіб).

Самовільне і не узгоджене створення графіті на стінах будинків та огорожах є порушення норм Закону «Про рекламу» та статті 152 «Порушення правил благоустрою територій міст та інших населених пунктів, а також невиконання правил відносно забезпечення чистоти і порядку в містах та інших населених пунктах» Кодексу про адміністративні правопорушення і тягне за собою сплату грошового штрафу.

Попри свою переважну нелегальність, графіті здатне бути ефективною формою соціальної реклами. Тут можна провести паралель із комерційними рекламними оголошеннями, що незаконно розклеюються на міських парканах, стовпах, у під'їздах тощо. Така реклама також є порушенням низки встановлених правових норм, та попри це важко заперечувати її ефективність.

Графіті з соціальними мотивами нерідко загострюють увагу громадян і влади на конкретній суспільній проблемі, а подекуди навіть стимулюють її реальне вирішення. При чому цей інструмент можуть використовувати не лише окремі представники молодіжних субкультур, а й фахові рекламисти. Прикладом цього може слугувати проект порталу «URA.Ru» «Змусь чиновників працювати», розробником якого стало російське рекламне агентство «Восход». У липні 2012 року на дорогах Єкатеринбургу з'явилися портрети губернатора Свердловської області, голови міської думи і голови місцевої адміністрації. Графіті були створені навколо ям в асфальтному покритті проїжджої частини (рис. 4). Представники влади назвали такі малюнки «несанкціонованими» і такими, «що засмічують місто», намагалися їх змити, і врешті зафарбували. Того ж вечора на зафарбованих портретах учасники акції лишили напис «Зафарбовувати — не ремонтувати». Врешті влада почула громадських активістів і ремонт дороги було здійснено [6].

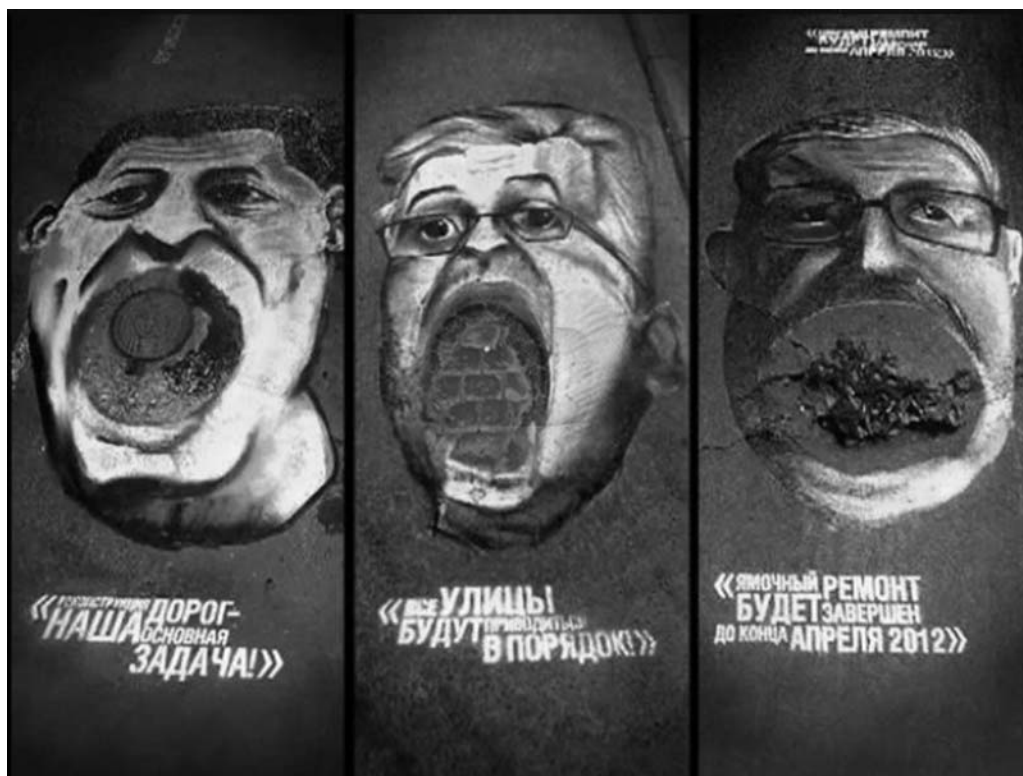

Рис. 4. — Графіті проти бездіяльності влади

Графіті є короткостроковою формою комунікації — чим публічніше місце розташування, тим більше шансів, що комунальники швидко зафарбують розпис. До того ж такі малюнки переважно одиничні (окрім випадків тиражування з допомогою трафаретів (див рис. 2, 3). Попри це графіті має шанс на «безсмертя» у мережі інтернет. Яскравий, епатажний, часто саркастичний чи скандальний малюнок у незвичному і не очікуваному місці хоча і може викликати негативне ставлення частини громадян, однак рідко залишається непоміченим для більшості. Відтак є значні шанси привабити увагу ЗМІ, а також запустити так званий механізм вірусного розповсюдження: фотографування графіті і перетворення цих зображень у специфічний рекламний контент, що розміщують на своїх сторінках блогери, передають «від вуст до вуст» користувачі соціальних мереж та інших сервісів у мережі інтернет.

Ще одним аргументом на користь графіті як форми соціальної реклами, є його органічність зрозумілість для багатьох молодіжних субкультур. Створене у такий спосіб, сформульоване їхніми ж представниками, послання соціального змісту може сприйматись значно авторитетніше, аніж подібний заклик на традиційних рекламних носіях із використанням класичних засобів.

Варто зазначити, аби графіті стало реальним діючим інструментом у боротьбі із соціальними проблемами, воно має бути достатньо креативним, продуманим, виконаним фахово і з художньої точки зору, і з рекламної.

Неконтрольована графіті-комунікація із акцентом на соціальній проблематиці має значні ризики. Нерідко такі соціальні лозунги перетворюються на гучну критику, що здатна лише розбурхати

агресію, підштовхнути до протистояння. Аби уникнути таких наслідків, графіті із соціальним підтекстом повинні пропонувати конструктивні рішення існуючих проблем. Визначити і сформулювати такі рішення самостійно молоді вуличні художники у більшості випадків не здатні. У цих випадках фаховим рекламистам і представникам влади необхідно йти на зустріч і шукати компроміс. «Тоді виникає реальна можливість спільно створити якісну соціальну інформацію, здатну допомогти їх одноліткам вирішити ряд існуючих соціальних труднощів. ... Від дорослої людини вимагається лише почути їхню думку, поставитися до неї з повагою і розумінням, розібратися у соціальному протиріччі особистісного або соціального характеру, навчити їх створювати справжню, а отже, позитивну соціальну рекламу, таким чином, допомагаючи реалізувати їх творчий і громадянський потенціал в найбільш творчій формі» [4].

Саме така форма творчої співпраці вже кілька років поспіль реалізується в рамках арт-фестивалю «Енергія мрії» урядовцями Москви, комерційними підприємствами столиці та компанією «МОЭК». «Енергія мрії» — проект, в якому протягом усього року молоді художники мають змогу займатися легальним графіті-розписом. В якості об'єктів для розпису обрано будівлі центральних теплових пунктів, що розташовані у сотнях дворів серед житлових багатоповерхівок. Сюжети для розписів графіті вигадують самі. Темі: збереження екології, пам'ять про подвиг захисників вітчизни, здоровий спосіб життя тощо. Участь у фестивалі щороку приваблює більше 300 молодих вуличних художників з Москви, Санкт-Петербурга, Нижнього Новгороду, Омська, Красноярська й інших міст Росії. Як зазначають самі організатори проекту, «крім того, що графіті розпис покращує вигляд столиці, надаючи сірим і безликим стінам теплових пунктів художню цінність і естетичний вигляд, він також зачіпає і соціальну тематику. Тим самим, графіті не тільки покращує вигляд міста, а й привертає увагу громадськості до найважливіших соціальних проблем і стимулює пошук їх вирішення» [11].

В Україні цікавими прикладами вуличного розпису є роботи учасників «Лідерської програми» — тренінгів особистісного росту, що організовує одеське агентство «Розвиток». Мета проекту, як зазначила у бесіді з нами представниця агентства Вікторія Погодіна, допомогти тим, хто сам собі допомогти не може — бездомним тваринам, дітям сиротам, літнім людям, які опинились в будинках милосердя. Формами участі є заохочення людей до благодійності, особиста допомога, а також створення вуличних розписів. Самі організатори називають ці зображення фресками. Мета такої фрески — звернути увагу жителів міста на соціальні проблеми, внести креатив і позитив в життя міста (рис. 5). Площини, для нанесення зображень, погоджені з місцевою владою. До створення зображень долучаються як самі учасники програми, так і фахові художники.

Рис. 5 — Графіті учасників «Лідерської програми»

Висновки. За результатами нашого дослідження ми можемо зробити обґрунтований висновок, що окремі зразки вуличного графіті, які пропагують загальноприйняті у суспільстві морально-етичні цінності, можуть бути віднесені до прикладів соціальної реклами з поправкою на їх переважно

несанкціонований і стихійний характер. Попри їхню незаконність, як і вуличних відривних оголошень, що громадяни самовільно розклеюють на ліхтарних стовпах і парканах, така графічна інформація не втрачає ознак соціальної реклами. Підвищити її ефективність, якість виконання, розширити цільову аудиторію та подовжити термін існування таких соціально-рекламних повідомлень можливо завдяки легалізації вуличного мистецтва та залученню представників субкультури графіті до роботи над спланованими соціальними кампаніями.

Ця стаття може стати частиною не лише наукового, а й правового дискурсу навколо соціальної реклами, а також поштовхом до відповідних змін чи доповнень норм українського законодавства. Відомості, викладені у публікації можуть доповнити матеріали навчальних курсів з теорії та практики соціальної реклами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Башкатов И. П. Характеристики молодежно-подросткового граффити / И. П. Башкатов, Т. С. Стрелкова // Социологические исследования. — 2006. — № 11. — С. 141–145.
2. Городские граффити [Електронний ресурс] / користувач v_smyslov // LiveJournal — Режим доступу: <http://www.livejournal.com/create.bml>
3. Граффити ихнего города — 2 [Електронний ресурс] / користувач Шантрапа // i.ua. Блоги — Режим доступу: <http://blog.i.ua/search/?type=label&words=3182&pop=1&p=2>
4. Дворко С. Б. Просто о сложном — основа социального проектирования [Електронний ресурс] / С. Б. Дворко, А. А. Демидов, Н. О. Свешникова. — Режим доступу: <http://nprussia.ru/terminy/graffiti.html>
5. Доброе граффити [Електронний ресурс] / користувач ru foto // LiveJournal — Режим доступу: http://www.liveinternet.ru/users/ru_foto/post107317233/
6. Екатеринбургцы нарисовали на дорожных ямах портреты чиновников [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.livecars.ru/news/2012/07/25/pit/>
7. Закон України «Про рекламу»: редакція від 03.07.1996 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/ed19960703>
8. Закон України «Про рекламу»: редакція від 19.09.2003 [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр/ed20030919>
9. Мясина Е. П. Студенческое граффити и особенности ценностно-нормативного мира современной молодежи [Текст] / Е. П. Мясина ; сост. Хоменкова Л. П. // Образование и общество. — 2006. — № 3.
10. Тихонов А. Граффити: между гражданской идеей и беспечной безыдейностью. Анализ целей и методологии. [Електронний ресурс] / А. Тихонов. — Режим доступу: <http://avtonom.org/news/graffiti-mezhdu-grazhdanskoj-ideei-i-bespechnoi-bezydeinostyu-analiz-tselei-i-metodologii>
11. «Энергия мечты» рождает новое искусство [Електронний ресурс] . — Режим доступу: http://www.graffiti-moek.ru/component/option,com_frontpage/Itemid,1/

ТЕКСТИ РЕКЛАМИ НА ТРАНСПОРТІ: МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Олена Логвиненко, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри видавничої справи та мережових видань
Інституту журналістики і міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв
УДК 659.134.1: 659.123

У статті проаналізовано чинники, що розкривають мовностильові особливості сучасної реклами, розміщеної на громадському транспорті, а також вплив мови й стилю рекламного тексту на споживача. Проаналізовано мовні похибки, що трапляються у рекламних повідомленнях.

Ключові слова: реклама, текст, транспорт, психологія сприйняття, мова, стиль.

В статье проанализированы факторы, раскрывающие языковые и стилистические особенности современной рекламы, размещенной на общественном транспорте, а также влияние языка и стиля рекламного текста на потребителя. Проанализированы языковые погрешности, которые встречаются в рекламных сообщениях.

Ключевые слова: реклама, транспорт, текст, психология восприятия, язык, стиль.

The paper analyzes the factors that reveal the linguistic and stylistic features of modern advertising placed on public transport, as well as the impact of language and style of text advertising on the consumer. Analyzed the linguistic errors that occur in advertisements.

Key words: advertising, transportation, text, psychology of perception, language, style.

Реклама як продукт культури і елемент комплексу маркетингових комунікацій — невід’ємна частина будь-якого суспільства, що розвивається. На сучасному етапі поширений самостійний вид діяльності людини — рекламний бізнес, або рекламний менеджмент, покликаний виконувати роль посередника між рекламодавцем і споживачем. Оскільки йдеться про психологію сприйняття цього типу повідомлення різними категоріями реципієнтів, а отже, і його ефективність, тема нашої статті є **актуальною**.

Мета статті — визначити чинники, які впливають на психологію сприйняття рекламного тексту, зокрема мовностилістичні його особливості, також проаналізувати недоліки мовної культури рекламного оголошення на транспорті. Відповідно до мети поставлено такі **завдання**:

— розглянути мовностилістичний аспект психологічного, культурного та естетичного впливу рекламного повідомлення на читача;

— визначити недоліки в тексті реклами на транспорті;

— запропонувати способи розв’язання порушеної проблеми.

Стан дослідження проблеми. Мова й стиль сучасної реклами були предметом розгляду ряду дослідників, зокрема лінгвістів О. Зелінської [4], Є. Коваленко [6], І. Соколової [14], С. Федорця [16], Т. Смирнової [13], Н. Коваленко [7], В. Зірки [5], М. Кохтева [9], журналістикознавців Б. Обрицька [12], Є. Медведєвої [11], І. Лутца [10], науковців-психологів Б. Скінера, Є. Шмориної [17], О. Босак [1]. Проте питання мовної культури реклами не було досліджено в психологічному аспекті її сприйняття й не було запропоновано способів розв’язання порушеної проблеми.

Об’єктом дослідження статті є зміст зовнішньої реклами.

Предмет дослідження — тексти рекламних оголошень на транспорті.

Нині у зв’язку із щоденними виробничими потребами великого, середнього і малого бізнесу в реалізації продукції або наданні послуг населенню рекламодавці стрімко розширюють територію і сферу комунікативного впливу як внутрішньої, так і зовнішньої реклами. Рекламну інформацію

(графічну, текстову чи відео) можна виявити в багатьох місцях пересування і перебування громадян: на відкритій місцевості, магазині, супермаркеті, аптеці, перукарні, ресторані, кафе, офісі, бібліотеці, конкретній установі, на наземному й підземному транспорті (зовні і всередині) тощо. Збільшується також кількість носіїв зовнішньої реклами. Крім звичних уже для громадян світлових вивісок, плакатів, афіш, щитів, стел, з'являються конвексборди, штендери, призматрони тощо. Як бачимо, запозичені назви — кальки з англійської. І, на наш погляд, це є проблемою для українського суспільства, яке під впливом моди на іноземні слова пасивно опановує лінгвістичні зразки чужої мовної культури, ігноруючи багатство словотвору рідною мовою.

Незважаючи на те, що більшість громадян до реклами ставляться негативно, вона таки виконує головну свою функцію ефективного засобу впливу на аудиторію споживачів у процесі комунікації, про що свідчить, зокрема такі показники, як зростання споживчого попиту на рекламовані товари, підвищення цін на розміщення рекламних текстів та сформований ринок конкуренції серед рекламних агентств.

Оскільки на сучасному етапі через високий рівень життя значно зросли вимоги споживача до рівня якості нового продукту, спостерігаємо підвищений інтерес рекламодавців до психологічних чинників впливу на нього реклами, а саме: *когнітивний* (інформативно-пізнавальний), *афективний* (емоційний), *сугестивний* (навіювання), *конативний* (спонування до дії) [17]. Зрозуміло, що позитивного результату можна досягти лише в поєднанні усіх чотирьох складових. Отже, пропонуючи свої тексти, рекламодавці, розраховують на психологічний вплив реклами на реципієнта, який охоплює такі сфери: а) свідомість; б) підсвідомість; в) емоції; г) традиції; д) мораль; е) інтерес; є) стиль поведінки тощо. Тобто аргументовані за характером повідомлення і сприйняття типи реклами поступаються емоційним, художньо-образним, сюжетним текстам із залученням діалогу — іноді з імітацією інших жанрів.

Однак автори таких текстів, на жаль, нерідко не усвідомлюють, що правильне мовне їх оформлення набуває важливого значення, що логічна основа тексту має бути підпорядкована естетичній і психологічній, що реклама має шокувати читача чи глядача не лише виконанням, розмірами, а й чіткістю і прозорістю викладу, що забезпечить їй дієвість. Тому в деяких випадках ігнорують мову і стиль рекламного повідомлення як найважливіший засіб створення ефективною реклами. Приміром, не враховують, що, вживаючи гумор та іронію як стилістичний засіб впливу, допустимий у рекламі, потрібно дотримуватися почуття міри. Інакше у потенційних споживачів може виникнути реакція роздратування. Нехтують правила керування, що іноді призводить до двозначного витлумачення змісту речення (приміром, словосполучення «оволодіти англійською мовою» краще замінити на «опанувати англійську мову»). Припускаються елементарних помилок щодо відмінювання іменників чоловічого роду однини у родовому відмінку (наприклад, вживають «елементу» замість «елемента», «заголовку» замість «заголовка» тощо), щодо норми вживання розділових знаків. Не розрізняють паронімів (наприклад, інформаційний і інформативний, громадський і громадянський, будинок і будівля, професійний і професіональний, жилий і житловий, оснований і заснований). І все це свідчить про низький мовно-культурний рівень авторів рекламних текстів, а також неповагу до потенційного споживача рекламного продукту.

Цільова аудиторія реклами на транспорті, яку розміщують на зовнішній і внутрішній поверхнях транспортних засобів та споруд підприємств транспорту загального користування і метрополітену, масова: це люди різного віку, статі, соціального статусу, достатку, культурного й освітнього рівня тощо. Тому й зміст її різноманітний: від ліків, продуктів харчування, побутової техніки, курсів з вивчення іноземних мов, пропозиції легкого кредиту до послуг вродження й зняття порчі. Очі громадян, котрі їдуть у транспорті, *volens-nolens* (бодай бігцем) убирають тексти рекламних оголошень, які рясніють помилками. І категорія грамотних споживачів спотикається об деякі мовні покручі, а неграмотних — не підвищує свого культурно-освітнього рівня. Ось, приміром, читаємо таке оголошення у вагоні метро: «*Великій стабільній компанії потрібні ВОДИЙ на службовий автомобіль. Вік 30–40 років, права категорії «В,С,Е». Досвід роботи — від 5 років, гараж на Оболоні*». Виникають запитання: по-перше, чому «потрібні» вжито у множині, адже йдеться про одного водія? По-друге, неточно вжито прийменник «на», по-третє, зайві слова «службовий», бо з тексту зрозуміло, що не приватний, і «автомобіль», бо зрозуміло, що легковик, а не вантажівка, оскільки повідомлено про гараж. Або інше: «*Вирішуйте легко свої проблеми: сімейний беззалоговий кредит від 5000 грн. до 50000 грн.*». Окрім явного росіянізму «беззалоговий» (правильно: без застави), у цьому тексті ненормативно вжито словосполучення «вирішувати проблеми» (правильно «розв'язувати»), двічі зазначено грошовий знак гривню, до того ж, із ненормативною крапкою після скорочення. А в словосполученні

«сімейний кредит» убачаємо підміну понять: сам кредит, який отримує конкретна особа (не сім'я), пов'язаний з грошима або матеріальними цінностями, а коли йдеться про його призначення, точніше було би сказати «кредит для потреб сім'ї». Коли читаємо в рекламному повідомленні «*П'яний за кермом — злодій*», то натрапляємо на логічну помилку, спричинену незнанням української мови, бо злодій — це «крадій», а не «злочинець», про якого тут ідеться. Звертає на себе увагу й на таке неграмотне оголошення, розміщене в кількох лайтбоксах уздовж ескалаторів метро: «*Пішов вчити англійську. Відправ смс-код 75 на номер 3669 для запису на консультацію*». Автор цього оголошення не розрізняє значення слів «вчити» і «навчати (ся)»: вчити когось, навчатися самому. До того ж, різке слух немилозвучний збіг приголосних *в, в, ч* на стику слів, що спричинює важку їх вимову. І «відправ» сказано не по-українському, правильно: «надішли». Невдалим вважаємо й такий текст-звернення до споживача: «*Удосконалюй англійську з носієм у Києві*». Він спричинює кілька запитань. Яким носієм? Носильником, котрий переносить багаж пасажирів на вокзалах? Носієм чого? Може, вірусу? Чию саме англійську? Напевно, свою, тобто тієї особи, до котрої звернено рекламне оголошення. І це звернення має бути коректним, тобто із використанням поважної форми множини без наказового способу. Можна зробити висновок, що рекламодавці, вдавшись до лаконізму, вирішили заощадити кошти за рахунок мови, з якої познущалися.

Ось який вигляд мав би цей текст після елементарного редакторського виправлення: «Пропонуємо удосконалити своє знання англійської з викладачем — носієм мови. Адреса: м. Київ...»

Ще одна реклама в метро. Зображено мобільний телефон і підпис: «*Більше можливостей за менші гроші*». Хіба можна уявити менші, більші чи середні гроші? Знову стикаємося з підміною понять: не гроші, а грошові знаки можуть бути більшими або меншими. Варіанти правильного написання такі: 1. Більше можливостей — менше оплати (плати). 2. Заплати менше — отримаєш більше можливостей. А в оголошенні «*Німецька вітчарка. Щенята. 1,5 місяці. Родовід КСУ. 8-050-912-63-19*» ми знайшли такі помилки: росіянізм «щенята» і неправильне відмінювання слова місяць із числівником «півтора» (потрібно було вжити: цуценята і 1,5 місяця). Наступний рекламний текст «*Де б ви не були! Для вас безлімітний супутниковий ІНТЕРНЕТ + TV за смішними цінами — від 270 грн. на міс. 223-91-89*» грамотного читача не задовольняє такими недоглядами: вислів «де б ви не були» — калька з російської, потрібно написати «хоч би де ви були»; «за смішними цінами» — правильно «за смішну ціну» (до речі, словосполучення «смішна ціна» часто вживане, тому не приваблює, а дратує споживача); про скорочення гривні до грн. уже йшлося вище, — крапки в кінці скорочення-стягування не ставлять. А ось ще негативний приклад зі вживанням слова «ціна». Йдеться про побутову техніку: «*Не переплачуй — за цінами складу — дешевше*». З цього тексту випливає, що ціни визначає... склад. Очевидно, мало би бути «за ціну виробника».

Таких прикладів можна наводити чимало. Вони свідчать про недбалість авторів рекламних текстів, котрі надають другорядного значення формотворчим елементам, що призводить до порушення діалектичної єдності змісту й форми і, врешті-решт, до порушення комунікативного зв'язку між рекламодавцем і споживачем. А отже, сприяють формуванню негативного іміджу рекламодавця [11].

Висновки. Рекламний твір формується системою взаємопов'язаних образів, що реалізуються різноманітними вербальними та невербальними засобами. Проблему вбачаємо в тому, що недостатню увагу рекламодавці приділяють саме вербальним засобам, що призводить до типових мовностилістичних помилок у текстах, як-от: росіянізми, логічні, лексичні, граматичні, орфографічні. Вони не лише засвідчують неграмотність їх творців, а й негативно впливають на реципієнтів уже на підсвідомому рівні, бо друковане слово апріорі читачі сприймають як стандарт у написанні слів, речень, їх граматичного зв'язку тощо. І якщо за зміст повідомлень відповідають рекламодавці (це застереження подають у пресі), то хто ж відповідає за форму? Котра не може не впливати на зміст, оскільки невіддільна від нього. Отже, творці друкованого рекламного продукту несуть відповідальність і за зміст, і за форму викладу змісту. Крім того, як слушно зауважив М.Тимошик, «грубі граматичні чи стилістичні помилки свідчать, що мовна безграмотність у цій фірмі цілком ймовірно може доповнювати й безграмотність професійну» [15, 32].

«Рекламна» мова — це результат роботи фахівців багатьох галузей знань, від філологів до психологів. Для того щоб реклама досягла свого адресата, на наш погляд, потрібно її авторам звернути увагу на такі основні правила: а) висловлюватися просто, лаконічно, надаючи перевагу простому реченню; б) викладати думки грамотно; в) викладати тільки факти; г) слоган як носій основної рекламної ідеї має бути не нав'язливий, а переконливий; д) прагнути залучити й утримувати увагу реципієнта, використовувати яскраві й дохідливі художні засоби, гру слів; е) дотримуватися почуття міри у використанні гумористичних та іронічних засобів; є) уникати штампів і кліше, невиправданих

повторів у реченні; ж) уникати крикливстві й настирливості; з) редагувати рекламні тексти. Критеріїв може бути й більше, якщо мати на увазі комерційні аргументи. Ми ж робимо наголос на мовній культурі оголошень, що стосується насамперед до елементів форми: композиційної структури, мови, стилю.

Практика засвідчує, що ефективною є та реклама, у якій раціональний зміст породжує потрібну емоційну реакцію. Процес виготовлення такого рекламного продукту складний, але тільки він може забезпечити рекламодавцеві відчутну перевагу над іншими. І обов'язково за умови розуміння того, що реклама — мистецтво слова, тобто належного редакторського і коректорського опрацювання текстів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Босак О. В.* Дослідження впливу реклами на психологію людини / О. В. Босак // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. — 2011. — № 3 (12), С. 331–335.
2. *Джефкінс Ф.* Реклама : практ. посіб. / Ф. Джефкінс. — [пер. з 4-го англ. вид.]. — К. : Знання, 2008. — 565 с.
3. Закон України «Про рекламу» від 3.07.1996 р. № 271/96-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: // www.rada.gov.ua.
4. *Зелінська О. І.* Лінгвальна характеристика українського рекламного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. І. Зелінська. — Харків, 2002. — 17 с.
5. *Зірка В. В.* Мовна парадигма маніпулятивної гри в рекламі: автореф. дис. ... доктора філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. В. Зірка. — К., 2005. — 34 с.
6. *Коваленко Є.* Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення. — Лінгвістичні студії. 2009. Випуск 19. — Збірник наукових праць Донецького нац.ун-ту. — С. 314–319.
7. *Коваленко Н. Л.* Лінгвістична позначеність слогана в структурі рекламного тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Н. Л. Коваленко. — Дніпропетровськ, 2006. — 24 с.
8. *Костина А.* Эстетика рекламы : учеб. пособ. / А. Костина. — М. : Вершина, 2003. — 304 с.
9. *Кохтев Н. Н.* Реклама: искусство слова / Н. Н. Кохтев. — М.: МГУ, 2004. — 95 с.
10. *Лутц И.* Рождение слогана / И. Лутц // Рекламные технологии. — 1999. — № 4. — С. 48–52.
11. *Медведева Е. В.* Рекламная коммуникация / Е. Медведева. — М. : ЛКИ, 2003. — 280 с.
12. *Обротько Б. А.* Реклама і рекламна діяльність: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2002. — 240 с.
13. *Смирнова Т.* Стилістика рекламної продукції / Т. Смирнова — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua>.
14. *Соколова І. О.* Мова друкованої реклами / І. О. Соколова // Мовознавство. — 1979. — № 1. — С. 47–56.
15. *Тимошик М.* Особливості редагування текстів для газет, журналів, рекламних та інформаційних видань / М. Тимошик // Наукові записки Інституту журналістики. — 2004. — Т. 15. — С. 29–35.
16. *Федорець С. А.* Феномен реклами у сучасному суспільстві / С. А. Федорець // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць. Вип. 4. — Х.: ХДПУ, 2000. — С. 48–52.
17. *Шморина И.* Психологические аспекты рекламы / И. Шморина. — М., 1999. — 204 с.

Розділ XIII

ВИДАВНИЧА СПРАВА, ВІДЕО ТА АУДІОЗАПИС

РОЗВИТОК РЕКОРДИНГОВИХ ІНСТИТУЦІЙ У СИСТЕМІ МАСОВИХ КОМУНІКАЦІЙ УГОРЩИНИ: «HUNGAROTON», «PEPITA», «BRAVÓ», «KRÉM»

Олег Синєокий, кандидат юридичних наук, доцент,
докторант Інституту журналістики та соціальних комунікацій
Класичного приватного університету (м. Запоріжжя)
УДК 347.78 : 681.854 (091) (439)

Вперше в науковій літературі викладено аналіз розвитку рекордингової системи Угорщини. Автором проводиться соціально-комунікаційна характеристика організації угорських рекорд-лейблів. Особливе місце в авторському підході відведено висвітленню особливостей грамзапису рок-музики в Угорщини за часів соціалізму.

Ключові слова: Угорщина, Хунгаротон, Пепіта, рекорд-лейбл, рок-музика.

Впервые в научной литературе изложены анализ развития рекординговой системы Венгрии. Автором проводится социально-коммуникационная характеристика организации венгерских рекорд-лейблов. Особое место в авторском подходе отведено освещению особенностей грамзаписи рок-музыки в Венгрии во времена социализма.

Ключевые слова: Венгрия, Хунгаротон, Пепита, рекорд-лейбл, рок-музыка.

For the first time in the scientific literature presented an analysis of the Hungarian recordnig system. The author carried out by social and communication characteristic of the organization of the Hungarian record labels. A special place is given to the author's approach lighting features recording of rock music in Hungary during the communist era.

Key words: Hungary, Hungaroton, Pepita, Record Label, Rock Music.

В умовах розвитку засобів соціальної комунікації, одним з яких є інститут рекордингу, постає питання про дослідження причин та умов становлення і розвитку рекордингових фірм в системі інститутів масової комунікації Східної Європи у другій половині ХХ століття. Звідси вивчення унікального досвіду східно-європейського рекордингу, до якого відносяться рекордингові інституції Угорщини, є **актуальною науковою проблемою**.

З небагатьох сучасних авторів, в чітких публікаціях простежується інтерес до вивчення грамзапису в країнах Східної Європи, існують досить фундаментальні дослідження західних лейблів, виконані рядом зарубіжних (англомовних та німецькомовних) авторів. Перш за все таких, як Дж. Бартон, Ф. Броутон, Б. Брюстер, П. Віке, Д. Гесмондхалл, А. Дістер, К. Краб, Л. Кремpton, Дж. Куртіс, К. Негус, Д. Пассман, Д. Різ, П. Форнатейл, М. Хеннессі, Дж. Хопкінс, Н. Хорнбі, Дж. Шепперд, Д. Шутерман та ін.

З робіт, присвячених історії грамзапису популярної музики в Угорщині, можна назвати дослідження, присвячені, в основному, національним особливостям рекордингу рок-музики. Перш за все, це роботи таких угорських дослідників як Anna Szemere «Up From the Underground: The Culture of Rock Music in Postsocialist Hungary (Post-Communist Cultural Studies Series)» і професора Mária Sági. Зокрема, зазначені дослідники розкривають діяльність, дискурс і життя рок-музикантів на тлі зміщення інституційного контексту. До середини 1990-х років соціальні й політичні зміни детерминували переформатування культурної динаміки угорського суспільства, що призвело до повної перебудови андеграунд-сцени.

Усі вивчені матеріали послужили теоретичною і методологічною основою для написання статті, **предметом** якої є комунікативні особливості становлення й розвитку рекордингової системи Угорщини. Це перше дослідження подібної спрямованості в Україні, його **мета** полягає у вивченні соціально-комунікативної ролі рекордингових інституцій Угорщини як основних елементів загальної фонографічної структури Східної Європи.

Сучасний угорський звукозапис з'явився в 1951 році, коли на державному рівні було створено «Hungarian Record Company (MNV)», яка стала єдиною в Угорщині звукозаписною компанією-монополістом протягом всього комуністичного періоду. До початку 1950-х років усі угорські приватні підприємства у сфері грамзапису, були націоналізовані. Спочатку компанія називалася «Qualiton». Практично відразу після створення «MNV» стало одним з невеликих звукозаписних підприємств другого рівня, що вступили на шлях конкурентної боротьби з провідними лейблами, які в той час домінували на досить вузькому, але надзвичайно динамічному ринку рекордингової продукції. Ось тому в 1951 році за рішенням Ради народного господарства було створено Угорську фірму грамплатівок.

У 1955 році вперше на «MNV» була записана довгограюча платівка — *long-playing microgroove record*. Ці диски представляли собою 10- або 12-дюймові грамофонні платівки, що працювали на швидкості 33 оберти за хвилину, з близько розташованими нарізаними канавками і можливістю відтворення до 30 хвилин для однієї 12-дюймової сторони.

У 1962 році на «MNV» було проведено перший стерео-запис [1, 728–729]. У цей період «Qualiton» перетворюється в державну компанію «Magyar Hanglemezgyártó Vállalat» («Угорська звукозаписна компанія»), скорочено «MNV». З середини 1960-х років, через збільшення експорту, основний маркою компанії взамін «Qualiton» став «Hungaroton», однак перша марка також залишилася на ринку для випуску фолк- і набирає ознаки рок-музики [2, 113].

Наприкінці 1960-х років з метою широкого виходу на біт- і рок-сцену «Hungaroton» був змушений шукати компроміси, в тому числі і для мінімізації цензурного впливу. Одним із перших тактичних рішень був випуск великих партій народної та класичної музики.

На початку 1970-х років, відповідно до нової ринкової стратегії, компанія утворила кілька брендів для естрадної, джазової та рок-музики: «Pepita», «Bravy» і «Крїт». Спеціалізація на поп- і рок-музиці була відведена підрозділу лейблу «Hungaroton», який отримав назву «Pepita».

З 1970-х років, з певних причин маркетингової політики, в структурі «MNV» була створена рада музичних лейблів, який грав роль координаційного центру між «Bravy» і «Крїт», а також самої відомої марки «Pepita» [3].

*Початок випуску рок-продукції під лейблом «Пепіта» було покладено в 1970 році виходом довгограючої платівки NEOTON — **Bolond Város** (1970). В цей же час виходять два сингли KEX — **Elszállt Egy Hajó A Szélben // Család** (1970) і ATLANTIS — **Hétfej Sárkány // Végtelenek T n Utak** (1970). Але все ж нам вдалося відшукати інформацію, що першим рок-синглом, випущеним під маркою «Pepita», був ILLÉS — **A Lány És A Csavargó** (1969).

Потрібно наголосити, що в 1973 році під маркою «Пепіти» був випущений студійний альбом Omega 5, який остаточно закріпив фірмовий стиль гурту OMEGA.

До середини 1970-х років значно збільшився експорт грамплатівок в інші соціалістичні країни. Взагалі ж, вже до середини 1970-х років альбоми OMEGA регулярно розходилися в континентальній Європі 50-70-тисячними накладами і стабільно потрапляли в чарти.

У кінці 1970-х — початку 1980-х років поряд з рок-музикою, окрему увагу було приділено випуску поп-музики. Разом із тим, приблизно в цей же час паралельно були випущені відмінні рок-альбоми: V'MOTO-ROCK — **II**. (1980), DINAMIT — **Dinamit** (1980) — альбом випущений в двох версіях, SKORPIÓ — **Új Skorpió** (1980), EDDA M VEK — **Edda M vek 1** (1980), KORÁL — **Korál** (1980).

Окрім видання національної музичної продукції, «Pepita» з початку 1970-х років видає за ліцензією західні релізи. Так, зокрема в 1972 році було випущено два сингли GRAND FUNK RAILROAD — **People Let's Stop The War** (1972) та DEEP PURPLE — **Never Before // When A Blind Man Cries** (1972).

У кінці 1970-х — початку 1980-х років під сублейблом «Pepita» були випущені і довгограючі ліцензійні платівки провідних світових диско-, поп- і рок-музикантів. Отже, на 1970—80-ті роки припав справжній розквіт індустрії угорського грамплавання.

Під маркою «Qualiton» ж в 1970-ті роки випускалися записи класичної, циганської і оперної музики, яка активно експортувалася в усьому світі.

Багато платівок угорських груп та окремих артистів, випущені в цей період «MHV», отримали «золотий» і «платиновий» статус, всього ж компанія виробила за цей час близько сотні тисяч звукозаписів. Через високі технологічні та артистичні стандарти і відносно низькі ціни на угорську фонографічну продукцію, грамплатівки, випущені в Угорщині в 1980-ті роки, зазнали більшого поширення на світовому ринку грамплавання, ніж диски лейблів інших соціалістичних країн. Особливо успішно продавалися платівки із записом поп-музики, але основний прибуток в іноземній валюті приносив все ж експорт класичної музики.

На початку 1980-х років було утворено новий лейбл «Start», яким маркували записи популярних у той час колективів стилю хеві-метал, пост-панку, електронного року, тобто «нову хвилю» рок-виконання. У компанії була традиція нагороджувати особливо відзначилися артистів «золотим диском» за проданий тираж у кількості 100 000 примірників. Крім того, найбільш значні і популярні виконавці отримували в нагороду особливу марку «Favorit», в числі яких були OMEGA, SKORPIO, V'MOTO-ROCK та інші. Незабаром «Hungaroton» взялися за виробництво компакт-дисків, і першим в їх числі опинився збірний альбом **Platina** (1988) все тієї ж групи OMEGA. До речі, у ФРН OMEGA в 1970-80-ті роки видавалася незалежним лейблом «Bellaphon Records».

Під торговою маркою «Favorit» видавалися EDDA, BIKINI, SYRIUS та інші угорські рок-музиканти. У лейбла «Pepita» було різноманітне оформлення «яблука» і його колір, в основному трьох основних видів). Під маркою «Bravo» — видавалася HUNGÁRIA, під маркою «Start» — P.BOX, STROMBOLI та ін.

На деяких дисках (зокрема, на «живій» платівці OMEGA — **Live Kistadion** 1979 року) фірма-виробник не вказана взагалі.

Перелік записів, рекомендованих Угорської фірмою грамплавання, забезпечував пріоритет поширенню кращих творів видатних діячів угорського мистецтва і музики.

Важливу частину продукції угорської фірми грамплавання складають записи популярної в колі молоді легкої музики, в яку входили найрізноманітніші музичні стилі від рок- і поп-музики до кантрі і джаз-року. Щорічно під маркою «Пепіта» виготовлялося понад 30 альбомів. Розміри попиту можна ілюструвати тим, що приз «Золотий диск» в Угорщині вручався виконавцям популярної музики вже тільки в тому випадку, якщо їх платівка досягала у продажу тиражу в 100 тисяч примірників. Грамплатівки з фірмовим знаком «Пепіта» завоювали популярність не тільки в Угорщині, але і в Радянському Союзі, а також в багатьох інших країнах.

У кінці 1970-х років стало очевидним, що успіхи фірми всередині країни і за кордоном, досягнуті в першу чергу завдяки високому художньому рівню платівок, все більше і більше залежать від надійності матеріально-технічної бази. Керівництву підприємства стало зрозумілим, що перш за все необхідно швидкими темпами розвивати техніку звукозапису, розширювати виробничі потужності і одночасно створити по-справжньому сучасну систему господарювання.

У 1981 році фірма випустила більше дев'яти мільйонів платівок, серед яких приблизно 40 записів народної музики, літературних творів та грамплавання. До 1983 року кількість виготовлених та експортованих грамплавання і компакт-касет досягла 15 мільйонів примірників на рік.

Виконання цього плану йшло в надзвичайно складних умовах. Ситуація погіршувалась ще й великою швидкістю поширення цифрової техніки звукозапису, вимагала у вельми короткий термін поновлення майже всього звукозаписного обладнання.

У 1983 році «Хунгаротон», як і інші фірми грамплавання, потрапив у дуже скрутне становище. Проте труднощі вдалося подолати: незважаючи на деяке зменшення доходів, розпочаті роботи з реконструкції тривали. Більшість трудящих надало велику підтримку керівництву під час прийняття важких рішень, разом з ним взяло на себе весь ризик введення нової системи господарювання.

Успішно розвивався на підприємстві рух раціоналізаторів, завдяки чому було знайдено нові методи більш повного і ефективного використання звукозаписної техніки та виробничих потужностей.

«Хунгаротон» після серйозного спаду в 1983 році зумів знову твердо встати на ноги. У 1984 році його оборот всередині країни збільшився на 9,3%, у тому числі на 16,7% збільшився продаж платівок з записами класичної музики і літературних творів. На 11,6% перевиконало підприємство свій експортний план, багато в чому завдяки тому, що «Хунгаротони» в першому кварталі 1984 року — тобто менш ніж через рік після великих фірм грамплавання — зумів поставити на світовий ринок свої компакт-диски [4, 34—35].

Отже, до самого кінця 1980-х років фірма, суттєво змінивши організаційну структуру, вже повноцінно випускала компакт-диски з щорічним тиражем 6,5 млн штук.

У 1983 році в ленінградських магазинах грамплатівок вільно продавався непоганий збірник, складений з угорських поп- і рок-виконавців — Top 11 (1982), на якому були представлені композиції гуртів HUNGÁRIA, V'MOTO ROCK, SKORPIÓ, NEOTON FAMILIA, KORAL, KFT, а також таких сольних виконавців, як Katona Klari, Kovács Kati, Sz cs Judith.

Залишається не зовсім зрозумілим, як лібералізація угорського ринку в 1988 році [5], та ще при таких тиражах призвела компанію практично до банкрутства.

У першу чергу цьому сприяло проникнення великої кількості «західних» артистів і впровадження нових звукозаписних компаній, що створювало величезну конкуренцію, через що компанія виявилася нездатною розрахуватися за банківськими позиками для розширення виробничих потужностей і будівництва нових заводів.

Стрімке проникнення угорської продукції на світовий ринок було зупинено у 1988 році. У цей час на ринки Угорщини та інших соціалістичних країн стали широко надходити платівки відомих музикантів, як фірмові, так і випущені за ліцензією західних фірм грамзапису своїми виробниками. З цієї причини ексклюзивність дисків «MHV» втрачалася.

У результаті до початку 1990-х років продажі дисків «Hungaroton» різко скоротилися. Такі тенденції додатково посилювалися також і тим, що необхідно було виплачувати банківські кредити, отримані для будівництва нового звукозаписного заводу. Так компанія «Hungaroton Record Company» мало не зруйнувалася під дією вказаних чинників.

Незважаючи на втрату оригінального імені, компанія «Hungaroton» продовжила випуск продукції, використовуючи старий торговий знак, але в інших якостях: у 1992 році було утворено бренд «Hungaroton-Gong» — для легкої музики, а в 1993 році — ще одну брендову назву «Hungaroton-Classic» — для класичної та фолк-музики, випуску музичної літератури, дитячих казок та деяких інших жанрів, що контролювалися кількома незалежними фірмами.

У результаті з 1990 року (в деяких джерелах неточно вказана дата — 1991 рік) виникли студії «Hungaroton-Mega», «Hungaroton-Vivát», «Hungaroton-Mambo», «Hungaroton-Stone», «Hungaroton-Profil», «Hungaroton-Gong», що діяли на правах сублейблов.

Так, наприклад, під маркою сублейбла «Vivát» у 1990 році випущено один з перших компакт-дисків ILLÉS — Add A Kezed (оригінал записано у 1972 році).

І все ж майбутнє компанії залишалось невідомим до 1995 року, коли «Hungaroton» опинився у величезній фінансовій заборгованості. Для вирішення цієї конфліктної ситуації група угорських інвесторів очолила «Hungaroton» [1, 728–729], в результаті основний угорський завод з випуску рекордингової продукції «Dorogi Hanglemezgyár» в 1995 році був приватизований, а потім у квітні 1995 року зовсім ліквідований як юридична особа [6].

На щастя, уряд Угорщини поцікавився про архів компанії, який являє собою величезну культурну спадщину країни. Утім, на цей раз власники фірми зіткнулися з не менш глобальними проблемами музичного піратства і незаконного поширення музики через Інтернет.

У 1998 році компанії «Hungaroton-Gong» і «Hungaroton-Classic» були об'єднані, і виключно вся продукція стала виходити під маркою «Hungaroton Records», поклавши, таким чином, кінець багаторічній плутанині. З тих пір фірма випускає близько 150 нових продуктів на рік, серед яких 80 найменувань складає класична музика, 50 — поп-музика і 20 — література, дитячі казки та інші жанри. Варто зазначити, що дві третини музичного каталогу минулих років були перевидані на компакт-дисках у ремастерованому вигляді, також налагодився випуск CD і DVD. У короткостроковій перспективі компанія «Hungaroton» планує представити послугу «скачування з Інтернету» за певну плату.

Лейбл «Hungaroton» являє собою один з рідкісних прикладів серед країн колишнього соцтабору, який зміг встояти завдяки грамотній реорганізації, зміцнити і знову завоювати новий музичний ринок Угорщини, при цьому значна частина цієї компанії продовжує належати державі [7, 411].

Отже, виділяючи спільне і особливе в побудові структури звукозаписної індустрії в СРСР і Угорщині в епоху соціалізму, ми бачимо, що організація рекордингової діяльності в цих країнах була найбільш подібною, на відміну від інших країн соціалістичної співдружності. Так, один рекординговий лейбл, але з розгалуженою виробничою інфраструктурою, до якої входили різні торгові марки і заводи з випуску грамплатівок, фактично, що діяли в статусі сублейблов, був у СРСР — «Мелодія» (Апрелівський завод грамплатівок, Московський дослідний завод «Грамзапис», Ленінградський, Ризький, Бакинський, Тбіліський і Ташкентський заводи грамплатівок) і в Угорщині — лейбл «Magyar Hanglemezgyártó Vállalat — Hungaroton», а також торгові марки (сублейбли) «Pepita», «Start», «Bravo», «Favorit», «Křim», «Qualiton», «Vivát», «Mega (Hungary)».

Таким чином, на підставі викладеного матеріалу можна зробити **висновок**, що в інформаційно-закритій ідеологічній системі, якою була світова прокомуністична співдружність, виник і отримав самобутній розвиток феномен соціалістичного рекордингу, у зміст якого були вплетені особливі компоненти, суттєво відрізняли це явище від західної рекорд-індустрії зі своїми соціальними парадоксами.

Дослідження підтвердило гіпотезу про те, що в другій половині ХХ сторіччя сформувалося таке самобутнє мультикультурне і досить цілісне явище, як соціалістична школа грамзапису популярної музики. Цей феномен має неоднорідну багаторівневу структуру і міжінституційні зв'язки [8].

Подальші дослідницькі **перспективи** вбачаємо у вивченні особливостей грамзапису інших посткомуністичних країн як засобу соціальної комунікації, а також в докладному розгляді новітніх тенденцій, що відбуваються у рекординговій та філофонічній сферах Східної Європи, до якої безумовно належить й Україна.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Shepherd J.* Continuum Encyclopedia of Popular Music of the World / John Shepherd. — Volume 1: Media, Industry And Society. — London: Continuum International Publishing Group, 2003. — 832 pages.
2. *Sági M.* Music on Records in Hungary / Mária Sági // In The Phonogram in Cultural Communication (ed. Kurt Blaukopf). — Wien: Springer-Verlag, 1982. — p. 113.
3. State Labels of Central Europe (1960–1990) // Europopmusic / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.europopmusic.eu/Newsletters/Features/State_labels.html.
4. *Борш Е.* Фирма «Хунгаротон». Проблемы и решения / Ене Борш // Мелодия. — 1986. — № 2. — С. 34–35.
5. Hungaroton // Wikipédia / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hu.wikipedia.org/wiki/Hungaroton>.
6. Dorogi hanglemezgyár // Wikipédia / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://hu.wikipedia.org/wiki/Dorogi_hanglemezgyar.
7. *Гаевский, А. Ю.* Рок Восточной Европы. Энциклопедический справочник. / А. Ю. Гаевский — Выпуск 1. — М.: Изд-во ИП Галин А. В., 2009. — 432 с.
8. *Синеокий О. В.* Бит двух цивилизаций : Сага о правовой грамзаписи поп-музыки до и после гибели мировой системы социализма / О. В. Синеокий ; [Петар Янтянович (г. Белград, Сербия), Йозеф Раж и Михал Чимера (г. Братислава, Словакия) — предисловие, Игорь Куприянов (г. Москва, Россия) — послесловие] ; под ред. А. В. Галина. — Вып. 3 (Серия «Рок Восточной Европы»). — М. : Изд-во ИП Галин А. В., 2012. — 520 с.

Розділ XIV

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

СТАТУСНО-РОЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВЛАДНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Світлана Загурська, старший викладач
Білоцерківського інституту економіки та управління Університету «Україна»
УДК 316.77

Стаття присвячена аналізу сутнісних особливостей реалізації владних комунікацій в контексті їх статусно-рольової взаємодії. Автор зосереджує основну увагу на понятті владних комунікацій, визначає їх функціональний зміст, аналізує сутнісний зв'язок понять «соціальний статус» та «комунікативний статус» в системі владних комунікацій.

Ключові слова: влада, владні комунікації, владна свідомість, соціальний статус, комунікативний статус, комунікативна роль, комунікативна компетентність, лідерство.

Статья посвящена анализу сущностных особенностей реализации властных коммуникаций в контексте их статусно — ролевого взаимодействия. Автор сосредоточивает основное внимание на понятии властных коммуникаций, определяет их функциональное содержание, анализирует сущностную связь понятий «социальный статус» и «коммуникативный статус» в системе властных коммуникаций.

Ключевые слова: власть, властные коммуникации, властное сознание, социальный статус, коммуникативный статус, коммуникативная роль, коммуникативная компетентность, лидерство.

The article is devoted the analysis of essence features of realization of imperious communications in a context them status — role cooperations. An author concentrates basic attention on the concept of imperious communications, determines their functional maintenance, «social status» and «communicative status» analyses essence connection of concepts in the system of imperious communications.

Key words: power, imperious communications, imperious consciousness, social status, communicative status, communicative role, communicative competence, leadership.

В умовах активного розвитку суспільно-політичного та економічного життя українського суспільства, зумовленого трансформацією владних відносин та пошуком нових духовних та суспільних орієнтирів, по-новому переосмислюється проблема влади та способи її реалізації. В означеному контексті заслугоує особливої уваги владна комунікація як один з визначальних чинників реалізації владних відносин.

Мета дослідження полягає в з'ясуванні сутнісних чинників формування комунікативного статусу індивіда в процесі реалізації владних комунікацій. Реалізація мети передбачає наступні завдання: визначити зміст поняття «владна комунікація» та основні фактори її реалізації; охарактеризувати феномен владних комунікацій в контексті їх функціонального призначення; дослідити поняття комунікативного статусу в системі владних комунікацій. Теоретичною основою дослідження стали праці М. Вебера, М. Бахтіна, В. Конецкої, А. Соколова, М. Василика тощо.

Феномен влади в класичних філософських концепціях трактується як особливі відносини між людьми, здатність здійснювати свою волю, що, на відміну від фізичного насилля, постає як сила, яка здійснює вплив на тіло, душу і розум, пронизує їх, підкорює інший закон своєї волі [2, с.134]. Існує безліч трактувань природи влади. Так, згідно з психологічним підходом влади — особлива сутність, носієм якої виступає особистість. Ця сутність виражається в концентрованій енергії, що примушує інших людей покорятися, і найчастіше ця концентрована енергія іменується владною волею. Разом з психологічним існує соціологічний підхід, прихильники якого переносять акцент з владної волі на соціальну взаємодію. Класичне визначення з позицій даного підходу дав М. Вебер. Він визначає владу як будь-яку можливість проводити усередині даних суспільних відносин власну волю, навіть всупереч опору, незалежно від того, на чому така можливість ґрунтується. Таким чином, загалом, поняття влади можливо розуміти в трьох основних контекстах: як «відносини керування та підкорення між людьми; можливість і здатність здійснювати свою волю; здатність направляти процеси, події та дії людей в необхідному напрямі» [5, с. 145].

Водночас, сила не є обов'язковим компонентом влади. Як зазначає М. Мескон, влада реалізується за допомогою впливу — такої поведінки одного індивіда, яка вносить зміни у поведінку, відносини, відчуття іншого індивіда, тобто влада постає як можливість впливати на поведінку інших. Оскільки влада є суто суспільним явищем, у якому задіяні наділені свідомістю і волею особистості, а переважний вплив одних людей на інших є вольовим відношенням між ними, то влада може бути визначена як «вольове відношення між людьми, тобто таке відношення, коли одні люди можуть нав'язати свою волю іншим» [18, с.173].

М. Василик весь спектр владних комунікаційних відносин об'єднує поняттям «політична комунікація», зазначаючи, що суттєвою стороною феномена влади є відносини панування та підкорення. Це дає підстави розглядати владу і її здійснення як комунікативний процес, який передбачає інформаційну взаємодію «керуючих» та «керованих», а саме, інформаційний обмін та зворотній зв'язок між ними. Вперше політичну систему як інформаційно-комунікаційну систему представив К. Дойч, який стверджував, що «процес управління є процесом влади, основою якого виступає комунікація» [12, с.513–514].

Нам здається недоцільним обмеження всього спектру владних комунікаційних відносин поняттям «політична комунікація», адже нав'язування одними людьми своєї волі іншим може здійснюватися із використанням різних засобів — примусу, права чи авторитету, тому залежно від засобів здійснення влади розрізняються її різновиди — економічна, соціальна, політична, духовно-інформаційна, сімейна тощо. В комунікативному плані найбільш активно реалізується духовно-інформаційна влада як організація духовного виробництва в усіх його формах і здійснення ідеологічного та інформаційного впливу на суспільну свідомість.

У контексті владної взаємодії більш доцільним є використання поняття «владні комунікації», а не «владне спілкування», адже серед дискусійних підходів в науковій думці щодо даної проблеми (А. Леонт'єв, М. Каган, А. Соколов) вірогіднішою є позиція, відповідно до якої комунікація і спілкування не є абсолютно тотожними поняттями: комунікація має більш ширший зміст, адже трактується як будь-які способи «передавання значення за допомогою сигналів» [6, с.6], а спілкування передбачає особистісно-екзистенційний зв'язок між людьми, що забезпечує нелінійний рух інформаційних потоків і приріст особистісно значимої інформації, що конститує учасників спілкування як спільноту [2, с. 577]. Водночас, недоцільним є механістичний підхід щодо розуміння комунікації як однонаправленого процесу передачі і прийому повідомлень; вірогіднішим є використання діяльнісного підходу, коли комунікація сприймається як глибинний психологічний зв'язок суб'єктів спілкування, що реалізується в процесі обміну думками, знаннями, відчуттями, схемами поведінки учасників комунікативного процесу, в результаті якого виробляється спільний погляд на об'єкти оточуючої дійсності. Таким чином, на відміну від комунікації, яка може бути як монологічною (невербальною, знаковою чи образною (іміджевою)), так і діалогічною, спілкування завжди виступає як діалог, передбачаючи унікальність кожного комунікативного партнера та їх принципову рівність один одному, а реалізація феномену влади об'єктивно передбачає нерівність учасників комунікативної взаємодії, коли переважає вертикальний потік інформації. Тому, ґрунтуючись на базовому визначенні комунікації [16, с. 270], владні комунікації можливо визначити як процеси владної взаємодії в суспільстві, взяті у їх знаковому аспекті. Владна комунікація є, безумовно, комунікацією соціальною, адже передбачає рух соціальних смислів в соціальному просторі та часі.

Базуючись на позиції А. Соколова щодо цільових установок партнерів по комунікації можливо зазначити, що в системі владних комунікацій зазвичай реалізуються два варіанти відносин учасників комунікативного процесу: об'єкт-суб'єктні відносини, властиві комунікативній діяльності у формі

наслідування, коли реципієнт цілеспрямовано вибирає комуніканта як зразок для наслідування, а останній може навіть не усвідомлювати своєї участі в комунікаційному акті; та суб'єктно-об'єктні відносини, властиві комунікаційній діяльності у формі управління, коли комунікант розглядає реципієнта як об'єкт комунікативної дії, як засіб досягнення своєї мети (наприклад, на рівні духовно-інформаційної влади суб'єктно-об'єктні комунікаційні відносини можуть виступати засобом маніпулювання громадською думкою, управління свідомістю й поведінкою людей в інтересах певних політичних сил).

Для розуміння сутності статусно-рольових особливостей владних комунікацій реалізацію їх феномену можливо розглянути в онтологічному, гносеологічному та аксіологічному аспектах.

Онтологічний аспект владних комунікацій пов'язаний, передусім, з природою їх фундаментальної складової — соціальними структурами суспільства. Саме в рамках соціальних співтовариств різного типу вдається спостерігати соціальну диференціацію поведінки людей і їх мовної діяльності. Важливим показником позиції індивіда у суспільній ієрархії є його ступінь володіння інформацією. З одного боку, доступ до отримання, зберігання й розподілу інформації забезпечує особистості у суспільстві особливу роль, особливі суспільні привілеї, а з другого боку, найбільш ціннісна інформація зазвичай адресується саме високо статусним членам суспільства, тобто, чим вищим є статус індивіда, чим більшим є його вплив на оточення, тим більшим обсягом інформації він володіє.

Ціннісний аспект комунікації полягає, передусім, в тому, що вона може розумітись як вище благо, тобто як те, завдяки чому взагалі існує раціональний життєвий простір. Комунікація отримує статус вищої цінності внаслідок того, що вона мислиться як спосіб буття світу загалом. З найбільшою визначеністю ця думка була виражена М. Бахтіним: «Все — засіб, діалог — мета. Один голос нічого не кінчає і ніщо не дозволяє. Два голоси — мінімум життя, мінімум буття» [1, с. 157]. Постать комуніканта підлягає розгляду крізь призму його «Я-концепції», найбільш суттєвими аспектами якої є самооцінка, соціальна орієнтація та інші атрибутивні, рольові, статусні психологічні характеристики індивіда, опис його життєвих установок тощо. Крім того, значимість елементів самооцінки, і відповідно їх ієрархія можуть змінюватися залежно від контексту, життєвого досвіду індивіда чи просто під впливом моменту. Таким чином, комунікант в процесі владних комунікацій реалізує прагнення до самоствердження та оцінки свого місця в системі суспільної ієрархії.

Гносеологічний аспект комунікації пов'язується з такими поняттями як пізнання, розуміння, знання, інформація. В ідеалі, комунікаційне розуміння має реалізуватись у формі комунікаційного пізнання, коли комунікаційне розуміння зливається з пізнавальним, а реципієнт отримує нове для нього знання. Ціннісний зміст соціальної інформації, що розпредмечується в процесі владної комунікації, визначається рухом соціального часу, що взаємозумовлений, з одного боку, динамікою соціальних змін в суспільстві і, як наслідок, формуванням нових владних ідеологій, а з другого — впливом цих ідеологій на активність соціального життя. На гносеологічному рівні реалізуються функції владних комунікацій, серед яких як домінуючі можливо виділити наступні: когнітивна, що реалізується в процесі формування уявлень, понять, думок, висновків; функція самопрезентації, що виявляється в створенні оточуючим свого образу, який може відповідати або не відповідати наявному соціальному статусу і комунікативній ролі; спонукальна функція, яка детермінована комунікативною установкою — спонукати адресата виконати яку-небудь дію, — і актуалізується за допомогою експліцитних засобів (переконання, нав'язування, наказ, прохання), вибраних залежно від статусно-рольових відносин комунікантів. У рамках спонукальної функції можна виділити три види часткових комунікативних функцій. Це: 1) активаційна функція — функція спонукання до дії в деякому заданому комунікантом напрямі; 2) функція заборони, що реалізується у обмеженні тих або інших форм діяльності; 3) дестабілізуюча функція комунікації, що служить безпосереднім виразом соціальної неоднорідності і соціальних суперечностей.

Загалом, владні комунікації передбачають стандартну схему комунікативного процесу, головними складниками якої виступають комунікант та реципієнт як соціальні особистості, що формуються в результаті соціальної диференціації суспільства. Особистість в системі владних відносин постає як людина зі своїми індивідуально-вираженими й соціально-зумовленими рисами. Як особистість людина виступає тоді, коли досягає самоусвідомлення, розуміння своїх соціальних функцій, усвідомлення себе як суб'єкта історичного процесу. В даному контексті феномен особистості можливо розуміти з позиції М. Мамардашвілі як «форму, спосіб буття, особливий стан життя..., адже основна пристрасть людини — бути, самоствердитися, самореалізуватися» [10, с. 173]. Раціональна реалізація влади можлива при наявності владної свідомості — ясного розуміння, осмислення певною владою і її суб'єктами на різних рівнях проблемних завдань та шляхів їх вирішення [5, с. 145].

Центральною категорією владних комунікацій є поняття соціального статусу, який лежить в основі розуміння соціальної ієрархії суспільства, і зумовлений соціально-економічним та політичним становищем індивідів — представників різних соціальних структур — класів, страт. До соціального статусу індивіда також належить його спосіб життя, суспільна діяльність, ставлення до соціальних цінностей та партнерів. Як зазначає В. Конецька, соціальний статус — це, насамперед, «оцінка, досягаючи якої суб'єкт засвоює соціальні норми та уявлення, а також відповідну сукупність прав та обов'язків, реалізація яких формує соціальну особистість» [7]. Статус — це становище особистості у суспільстві, що встановлюється у термінах прав, обов'язків, привілеїв та свобод, які вона отримує завдяки цьому становищу. «Статус — це соціальний процес; людина може мати статус лише у відносинах з іншими, які визнають її місце і звертаються до неї певним чином. Статус, яким би низьким він не був, усе одно важливий, адже без нього людина не може позиціонувати себе щодо інших. Володіння статусом дозволяє людині очікувати і вимагати певного ставлення до себе з боку інших людей» [17, с. 247].

Утвердження соціального статусу як визначальної домінанти владних відносин має давню історію і пройшло довгий історичний шлях від сакралізації свого змісту до його легітимації. Зокрема, спадковість соціального становища постає однією з типових рис ранніх давньосхідних держав: в той час провідне становище в суспільстві обіймали жерці, тому владне становище людини в суспільстві зумовлювалось її сакральним статусом. Відповідно, наявність в суспільній структурі тогочасних держав взаємозв'язку між соціальною і духовною компонентою визначало базисне підґрунтя формування владних відносин, яке, ставши проявом «Божественної волі», наділялось новим духовним змістом. Зокрема, Конфуцій звертав увагу на божественну і природну сторони виникнення влади правителя, яка постає як механізм підтримання порядку і спілкування між людьми, що регулює відносини керуючих і керованих.

Хоча, соціальний статус постає як визначальний фактор реалізації владних комунікацій, варто зазначити, що в історії соціально-філософської думки робилися окремі спроби ревізії означеного наукового підходу. Зокрема, Тома Аквінський у «Коментарях до Арістотелевої «Політики» зазначає, що в Арістотеля принцип панування та підкорення властивий людській природі, і тому природно та корисно одному панувати, а іншому — бути підлеглим. Він з'ясовує, що люди за своєю суттю поділяються на тих, хто від природи керує, та тих, хто кориться, основними причинами такого поділу визначаючи психологічні якості та фізичні дані: «а дурний нехай служить мудрому... Такі люди від природи — раби, і для них краще, коли ними керуватимуть мудрі, що переважають їх розумом і розсудливістю» [15, с. 51]. Тобто в епоху Середньовіччя, на відміну від пізньої античності, не соціальний статус стає домінуючим при визначенні провідного становища особистості, а її психофізіологічні та духовні якості.

Подальше протиборство матеріалістичних та ідеалістичних поглядів щодо розуміння сутності владних відносин дозволяє зробити висновок, що однакові соціально-економічні можливості не передбачають рівноцінного способу життя, який зумовлений не тільки зовнішніми атрибутами фінансової забезпеченості, але й рівнем духовних інтересів. Ці ознаки соціального статусу закріплені на метамовному рівні комунікації в формі спеціальних термінів, що використовуються кожною стратифікаційною групою. Завдяки здатності людини до абстрагування й самоусвідомлення груповий досвід внутрішньо зачіпає не тільки поведінковий рівень, але й рівень абстрактного мислення. Оскільки люди мають загальну систему комунікації й мови, вони можуть здобувати досвід на уможливленому рівні, з огляду на що стає можливим поява загальних або колективних концепцій. Процес навчання або придбання суспільного досвіду починається з того моменту, коли один з його членів починає керувати визначенням можливої стратегії поведінки спільноти загалом і у випадку успішного вирішення ними внутрішніх та зовнішніх проблем групи здобуває визнаний владний статус.

Визначальним в комунікативному параметрі статусу є комунікативний код — система нормативних вербальних та невербальних засобів, властивих визначеному статусу, яка використовується з урахуванням характеру ситуації і типу комунікативної сфери та визначаються соціокультурним рівнем суспільства і ступенем його соціальної диференціації.

Когнітивний параметр соціального статусу (з точки зору А. Соколова) характеризує індивіда відповідно до його комунікативної компетентності, що забезпечує адекватне в соціальному плані спілкування. Комунікативна компетентність складається з наступних елементів: здатності людини прогнозувати комунікативну ситуацію, у якій здійснюється процес спілкування; комунікативної виконавської майстерності, тобто, уміння знайти адекватну темі спілкування комунікативну

структуру і реалізувати комунікативний задум; здатності розбиратися у власному комунікативному потенціалі та потенціалі партнера; навичок саморегуляції у спілкуванні. Комунікативна компетентність зумовлена цілим рядом когнітивних чинників — фоновими знаннями — знаннями про навколишній світ, зокрема і про соціальну структуру суспільства, соціальні цінності, знаннями нормативного вживання комунікативних систем різних рівнів і здатністю адекватної інтерпретації інформації. Оскільки комунікативна компетентність актуалізується у конкретних соціальних умовах комунікації (комунікативна сфера, ситуація, статус комунікантів і їх комунікативні ролі і тощо), вона є соціально зумовленою.

Найістотнішими когнітивними характеристиками комунікативної компетентності як компоненти соціального статусу є: «здатність до узагальнення і систематизації багатомірного сприйняття навколишньої реальності, зумовлена соціальним досвідом і об'єктивними можливостями індивіда; здатність до адекватної оцінки «статусу мови» — її «соціальної престижності» та відповідності конкретним соціальним умовам комунікації, що може зажадати певної адаптації до партнера і самокорекції; здатність до інтерпретуючої діяльності — розуміння смислової та оціночної інформації у конкретній соціальній ситуації» [7].

Зокрема, А. Маслоу зазначає, що здатність до того чи іншого типу владних відносин зумовлена прагненням до реалізації потреб, які варто поділити на нижчі — фізіологічні, та вищі — духовні. Для актуалізації вищої потреби потрібно більше попередніх умов, ніж для актуалізації низької потреби. А. Маслоу стверджує, що для пробудження вищої потреби (наприклад любові) необхідне задоволення більшої кількості умов, ніж актуалізація потреби у безпеці. У більш загальному плані можна сказати, що «високе життя» значно складніше, ніж «низьке життя». Для того, щоб випробувати потребу в пошані і статусі, людина повинна взаємодіяти з великою кількістю людей, мати ширшу арену діяльності, ставити перед собою довготриваліші задачі, уміти оперувати більш різноманітними засобами та цілями [11]. А. Соколов серед духовних потреб особливу роль виділяє комунікаційній потребі, яка постає як функціональна властивість суб'єктів активно реагувати на невідповідність між наявним та бажаним станом їх свідомості [13]. Під «станом свідомості» розуміється зміст свідомості, який утворюють знання, уміння, емоції та стимули, що контролюються свідомістю. Невідповідність між потенційною владою та владою реальною може слугувати стимулом для особистості до активного використання нею комунікативних засобів впливу задля утвердження свого соціального статусу.

Соціальний статус індивіда в системі владних відносин тісно переплітається з категорією комунікативної ролі, яка визначає спосіб використання комунікативних засобів і вибір їх варіантів. Між роллю та статусом існує двосторонній зв'язок: з одного боку, соціальний статус зумовлює рольові відносини комунікантів, а з другого — на основі комунікативних ролей формується уявлення про соціальний статус комунікантів.

Статусно-рольові особливості владних комунікацій найбільш активно проявляються в системі лідерства. Американський дослідник Р. Джойнер зазначає, що «влада — це здатність виявляти силу, щоб виконати поставлену мету. З усіх шляхів, через які цього можливо досягнути, найбільш ефективним є лідерство. Ті, хто розуміють основні принципи лідерства — формують світ. Ті, хто не розуміють лідерства і не використовують його, будуть знаходитись у підпорядкуванні» [4, с. 9]. Загалом, лідерство — поняття, що має безліч значень і використовується «для широкого кола явищ, пов'язаних із процесами влади і впливу в різних соціальних колективах, таких, як групи, організації, співтовариства чи нації» [14, с. 507]. Для більшості теоретиків лідерство є феноменом, який описує процес впливу в групах чи організаціях, направлений на координацію групових дій на шляху досягнення групової мети.

На основі класифікації типів владного панування, запропонованої М. Вебером [3], С. А. Кравченко наводить найбільш вживану типологію лідерів — *leader authoritarian* — лідер з абсолютною владою; *leader bureaucratic* — лідер, авторитет якого ґрунтується на його соціальному становищі та зумовлюється його статусними характеристиками; *leader charismatic* — лідер, який займає позицію домінування з огляду на приписувані йому виняткові якості; *leader democratic* — лідер, який обіймає позицію домінування завдяки своєму вмінню переконувати членів групи та виражати їхні інтереси [8].

Статусні домінанти владних відносин найбільш властиві авторитарному та бюрократичному лідеру, для яких їх владне становище в суспільстві є усталеним. Особиста харизма такого лідера не залежить ні від статусу, ні від влади; вона є надбанням виключного кола осіб і передає їм певне магнетичне зачарування, що діє на оточення, незважаючи навіть на наявність між ними рівності

у соціальному відношенні й на те, що вони не мають ніяких традиційних засобів для утвердження своєї влади. Водночас, комунікативні засоби впливу найбільш активно використовуються демократичним лідером, тому його соціальний статус постає як вторинний по відношенню до його комунікативного статусу.

Загалом, лідерство в різних галузях соціальної діяльності можливо розглядати як певний статус, соціальну позицію чи керівну посаду, пов'язану з прийняттям рішення. Таке визначення лідерства тісно пов'язане зі структурно-функціональною, достатньо складною організацією суспільства в якому існує достатньо розвинута система соціально-політичних позицій та ролей. Посада, обіймана тією чи іншою особою у сфері владних відносин і надає їй статус лідера, а суспільство постає як складна, ієрархічно організована система соціальних статусів і відповідних їм соціальних ролей.

Особливо яскраво статусне становище індивіда проявляється у випадках, коли ситуація передбачає претензії на лідерство відразу кількох членів групи: той, у кого вищий статус, має більше шансів на завоювання лідируючого становища. Ця ж ситуація реалізується і у випадку горизонтальної соціальної мобільності: при переході людини з однієї групи в іншу наявний статус здатний визначити успіх чи невдачу її прагнень до лідерства в новому мікро соціумі.

Оскільки люди мають загальну систему комунікації й мови, вони можуть здобувати досвід на умоглядному рівні, з огляду на що стає можливим поява загальних або колективних концепцій. Процес навчання або придбання досвіду групою починається з того моменту, коли один з її членів починає керувати визначенням можливої стратегії поведінки й у випадку успішного вирішення ними внутрішніх і зовнішніх проблем групи здобуває визнаний статус лідера.

Статус та авторитет лідера у групі залежить від його вміння будувати комунікативну гру. Варто зазначити, що у великій групі (яка у процесі публічного виступу часто перетворюється на натовп) критичність оцінки отриманої інформації знижується, але ця інформація сприймається лише як тимчасова і не перетворюється у переконання. У малій групі є реальна оцінка поданих ідей та фактів, але ті ідеї, що витримали критичне осмислення, перетворюються у переконання. Задля того, щоб отримати авторитет у невеликій за кількістю учасників соціальній групі, варто враховувати такі її комунікативні особливості: члени малої групи володіють загальним лексичним досвідом; загальні слова і побудови висловів виступають своєрідними символами як приналежності індивіда до даної соціальної групи, так і властивій даній групі соціальної диференціації [9, с. 185–186]. Отже однією з додаткових переваг членства у групі є легкість комунікації з собі подібними.

Таким чином, з вищезазначеного ми можемо зробити наступні висновки.

Владні комунікації — це процеси владної взаємодії в суспільстві, взяті у їх знаковому аспекті. Владна комунікація є комунікацією соціальною, адже передбачає рух соціально-значимої інформації в соціальному просторі та часі, а комунікант в процесі владних комунікацій реалізує прагнення до самоствердження та оцінки свого місця в системі суспільної ієрархії. Найважливішими функціями владних комунікацій є наступні: когнітивна, самопрезентації, спонукальна. Центральною категорією владних комунікацій є поняття соціального статусу, який варто розуміти як оцінку, досягаючи якої суб'єкт засвоює соціальні норми та уявлення, а також відповідну сукупність прав та обов'язків, реалізація яких формує соціальну особистість. Визначальним в комунікативному параметрі статусу є комунікативний код — система нормативних вербальних та невербальних засобів, властивих визначеному статусу. Соціальний статус індивіда тісно переплітається з категорією комунікативної ролі, яка визначає спосіб використання комунікативних засобів і вибір їх варіантів, тому статусно-рольові параметри комунікативної діяльності індивіда виступають як домінуючі в системі владних комунікацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках [Электронный ресурс] / М. Бахтин. — Режим доступа: http://www.vusnet.ru.biblio/archive/bahtin_problema/
2. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / [Главн. науч. ред. и сост. С. Ю. Солодовников]. — Мн.: МФЦП, 2002. — 1008 с.
3. Вебер М. Типы господства [Электронный ресурс] / М. Вебер. — Режим доступа: http://www.vusnet.ru/biblio/archive/weber_tipu/
4. Джойнер Р. Лидерство и творческий потенциал в жизни / Р. Джойнер; [Пер. с англ.] — К.: Скобелкін, 2003. — 213 с.: ил.
5. Духовность / В. С. Дудик [гл. ред.]. — Кн. 1. — К.: Европейская энциклопедия, 2008. — 688 с.

6. Інформація та документація. Словник термінів: ДСТУ ISO 5127 : 2007. — К.: Держспоживстандарт України, 2010. — 236 с.
7. *Конечкая В. П.* Социология коммуникации [Электронный ресурс] / В. П. Конечкая. — Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek.php>
8. *Кравченко С. А.* Социологический энциклопедический англорусский словарь / С. А. Кравченко. — М.: РУССО, 2002. — 528 с.
9. *Ломачинська І. М.* Документально-інформаційні комунікації в системі соціальних комунікацій : Навч. посібник / І. М. Ломачинська; [За наук. ред. Т. Г. Горбаченко]. — К.: Університет «Україна», 2009 . — 325 с.
10. *Мамардашвили М. К.* Как я понимаю философию / М. Мамардашвили. — М., 1990 — 308 с
11. *Маслоу А.* Мотивация и личность / А. Маслоу; [А. Татылбаева (пер.с англ.), Н. Акулина (вступ.ст.)]. — СПб. : Евразия, 1999. — 438 с.
12. Основы теории коммуникации : Учебник/ [под ред. М. А. Василика]. — М.: ГАРДАРИКИ, 2006. — 615 с.
13. *Соколов, А.* Общая теория социальной коммуникации : Учебное пособие / А. Соколов. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 2002 — 461с.
14. Социология : энциклопедия / [Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абущенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко]. — Минск: Книжный дом, 2003. — 1312 с.
15. Тома Аквінський. Коментарі до Аристотелевої «Політики»/ [Пер. з латини О. Кислюка. Передм. В. Котусенка]. — К.: Основи, 2000. — 794 с.
16. Философский энциклопедический словарь / [Редкол.: С. С. Зверинцев, Э. А. Араб — Оглы Л. Ф. Ильичев и др.]. — 2-е изд. — М.: Сов. Энциклопедия, 1989. — 815 с.
17. *Шибутани Т.* Я-концепция. / Т. Шибутани // Психология самосознания. Хрестоматия. — Самара: Изд. Дом «БАХРАХ — М», 2007. — С. 245–270
18. *Шляхтун П. П.* Політологія (Теорія та історія політичної науки) / П. Шляхтун. — К.: Либідь, 2005. — 576 с.

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ЗАСОБАМИ ЦИФРОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Олексій Король, аспірант Інституту телекомунікацій
і глобального інформаційного простору НАН України
УДК 324.5:316.772.4-028.63

У статті автор досліджує проблеми та перспективи використання інформаційно-комунікаційних технологій в діяльності органів державної влади як важливої передумови формування відкритого та прозорого діалогу інститутів влади при їх взаємодії з громадськістю.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційні технології, запит на інформацію, електронний уряд, комп'ютерна грамотність.

В статье автор исследует проблемы и перспективы использования информационно-коммуникационных технологий в деятельности органов государственной власти как важной предпосылке к формированию открытого и прозрачного диалога институтов власти при их взаимодействии с общественностью.

Ключевые слова: информационно-коммуникационные технологии, запрос на информацию, электронное правительство, компьютерная грамотность.

In this article the author researches the problems and prospects of the use of information and communication technologies in the activities of public authorities as an important prerequisite to the formation of an open and transparent dialogue institutions of power in their dealings with the public.

Key words: information and communication technologies, e-government, the request for information, computer literacy.

Постановка проблеми. Концепція інформаційного суспільства передбачає існування низки важелів контролю громадян за діяльністю органів державної влади, чим забезпечується їх реальна участь в управлінні державними справами.

Надзвичайно важливу роль у формуванні інформаційного суспільства в умовах глобалізації відіграє політико-правова основа використання цифрових засобів комунікації. У науковій літературі можна зустріти твердження про втрату державою своєї значущості в епоху глобального інформаційного суспільства [1, с. 285]. Поширення трансконтинентальних телекомунікацій і глобальних мереж, транснаціонального бізнесу «руйнує» національні кордони, що у свою чергу підтримує ідею про відмирання держав і підлив державної влади та контролю над розвитком інформаційно-комунікаційної сфери, яку У. Бех визначив як «розмивання меж політики» в сучасному суспільстві [1, с. 285].

Однак, применшувати роль держави в інформаційну епоху не варто. Саме держава, через відповідні органи влади, приймає законодавчі акти, що регулюють інформаційну сферу, та формує спеціально уповноважені органи, які контролюють та забезпечують створення, використання, розповсюдження та зберігання інформації. Держава відіграє в глобалізаційних процесах роль каталізатора і координатора змін, що відбуваються в інформаційній сфері. Відомий британський вчений К. Мей стверджував, що «не тільки не зменшується роль держав під впливом інформаційних і комунікаційних технологій, а навіть навпаки, вони будуть відігравати дуже важливу чи навіть провідну роль у процесах, що, згідно з поширеною думкою, є свідченням їх занепаду... Тоді як інформаційне суспільство, кажуть, витісняє державу, сама його побудова потребує державного втручання...» [5, с. 142].

Складність дослідження процесу зумовлює необхідність застосування міждисциплінарного підходу до його вивчення, оскільки лише інституційні політичні теорії не спроможні висвітлити багато аспектів даного явища, зокрема юридичної, аксіологічної, технічної сторін.

Мета зазначеної статті полягає у визначенні ролі інформаційно-комунікаційних технологій у вітчизняному політичному просторі, а також напрямів оптимізації роботи органів державної влади в контексті забезпечення прозорого та відкритого діалогу органів влади з громадськістю.

Аналіз проблеми і результати дослідження. Використання державою новітніх технологій дозволяє розвивати й удосконалювати власні можливості і функції. Можна констатувати, що активне впровадження в сферу політики інформаційно-комунікативних інновацій сприяє демократизації суспільства, трансформації колишніх уявлень, установок, стереотипів людей, у результаті чого змінюються багато форм поведінки, відносин між політичними інститутами й індивідами, а також прискорюється процес становлення громадянського суспільства, у якому головним є принцип верховенства права як засобу, що забезпечує захист людини як вищої цінності.

Питання інформаційно-комунікаційної взаємодії у своїх працях досліджували такі відомі зарубіжні вчені як В. Гельман, Т. Карл, М. Кастельс, С. Блек, Дж. Е. Грюніг, Ф. Джефкінс, С. Катліп, Ф. Кітчен, Дж. Марконі, Ф. Сайтэл, Т. Хант, Я. Куйман, М. Гуревич, а також вітчизняні науковці В. Бебик, Г. Почепцов, А. Новицький, В. Цимбалюк, Ю. Макаренко, С. Довгий, М. Згуровський, І Арістова, М. Михальченко, В. Ребало.

Відомий науковець Ю. Габермас вважає, що «сучасна модель взаємин держави і громадян має вибудовуватися не за традиційним принципом суб'єкт-об'єктних відносин (керуючі-керовані), а на механізмах «комунікативної поведінки», тобто суб'єкт-суб'єктних відносинах, на принципах визначення рівноправності як людини державної, так і людини «приватної», що передбачає як головну демократичну процедуру «діалогову комунікацію» державної влади і «вільної громадськості» [6, с. 5]

У багатьох сучасних дослідженнях звертається увага на той факт, що в даний час організується суспільний діалог — така взаємодія індивідів, груп і інститутів у полі суспільної свідомості, у якому кожен партнер ставиться до іншого як до суб'єкта, визнаючи його цінність, право на існування і незалежність. З цієї точки зору політична функція інформаційно-комунікаційних технологій полягає в забезпеченні постійного суспільно-політичного диспуту, що передбачає можливість електронного і зворотного зв'язку в реальному часі між владою і громадянами, що сприяє подальшій демократизації і гуманізації громадського життя [4, с. 208].

У нашій державі довгий час панувала інформаційна політика, за якої органи державної влади тільки інформували населення, а зворотному зв'язку ніхто не приділяв уваги. У цілому, така позиція була зрозумілою, оскільки пояснювалася нігілізмом та апатією всередині самого суспільства, відчуженням громадянина від процесу прийняття рішень.

Сьогодні політична активність громадян зростає. Вони активно об'єднуються у громадські організації задля організованого представлення й захисту своїх інтересів у взаємовідносинах з державними органами.

Ефективність державної влади на пряму залежить від характеру комунікації як всередині самих органів влади, так і від рівня залучення громадян до процесу прийняття рішень. Змінюються, відповідно, функції основних суб'єктів такої комунікації, оскільки взаємодія здійснюється не лише по вертикалі, але й по горизонталі. Владні інституції сьогодні розуміють, що інформація — це те, що виходить, а комунікація — це те, що доходить, тому слід розвивати саме комунікаційну, а не інформаційну складову власної діяльності.

Досвід демократичних країн переконливо засвідчує, що ефективність подібної комунікації значно підвищується при системному впровадженні новітніх технологій у цей процес. Прийняття узгодженої нормативно-правової бази та розвиток єдиного інформаційного простору мають охоплювати розбудову всіх елементів сучасної інформаційної інфраструктури техніко-технологічної бази органів влади, ефективну взаємодію відомих інформаційних систем, передбачати створення єдиних правил формування, обліку, збереження, використання інформаційних ресурсів та форматів даних і протоколів для забезпечення взаємодії всіх суб'єктів інформаційних відносин у суспільстві [7, с. 14].

На законодавчому рівні в Україні сьогодні прийнято понад 600 різноманітних нормативно-правових актів, які регулюють побудову інформаційного суспільства. Однак, законодавчих актів з приводу саме цифрової комунікації в системі органів державної влади — жодного, всі практичні аспекти визначені на рівні підзаконних нормативно-правових актів. Зокрема, система електронного урядування в Україні запроваджена й діє на основі таких нормативних документів як постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо створення електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», «Про затвердження Положення про Національний реєстр електронних інформаційних ресурсів», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», «Про затвердження заходів і реалізації

Концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів», «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку електронного урядування в Україні». Однак, більша частина їх положень носять декларативний характер і зводиться до інформування органами державної влади населення через мережу Інтернет про свою діяльність.

Часто у науковій літературі процес цифрової комунікації між органами державної влади та громадськістю називають електронним урядом. Проте, як слушно зауважує румунський вчений С. Дан Сандор «що електронний уряд не обмежується взаємовідносинами держави та громадянина. Він має також і внутрішній прояв: всередині системи влади різні рівні (центральний, регіональний, місцевий) і різні гілки влади (виконавча, законодавча, судова) також повинні взаємодіяти з використанням Інтернет-технологій в межах процесу надання державних послуг» [3, с. 18].

У той же час, аналізуючи цифрову комунікацію зарубіжних органів влади можна дійти висновків, що вона направлена, в першу чергу, на створення і ведення діалогу з основними цільовими аудиторіями та зосередженість на наданні послуг громадян. В Україні, натомість, така комунікація направлена на публікацію на веб-сторінках органу влади інформації про власну діяльність.

Так, зокрема, в Естонії функціонує Інтернет-портал «Сьогодні вирішую я», за допомогою якого громадянин республіки може взяти участь в управлінні державою — висловити свою думку про поточні процеси у країні, запропонувати поправки до законопроектів тощо. Якщо ідея поправки чи іншої пропозиції містить раціональне зерно і підтримується іншими Інтернет-користувачами, естонський прем'єр-міністр відсилає цю пропозицію зі своєю резолюцією у відповідне міністерство. Цей портал також дозволяє користувачу голосувати [8]. Даний портал введено в дію саме рішенням Уряду Естонії. Фактично ще до 2001 р. різноманітних баз даних у державних структурах нагромадилося дуже багато, тому й виникла проблема обміну інформацією між ними. Для цього уряд країни доручив розробникам інформаційних технологій розробити спеціальний софтверний продукт, названий «Х-Шлях». Сьогоднішня версія «Х-Шляху» забезпечує надання електронних послуг з одночасним використанням даних з різних баз, що, по суті, перетворює країну в єдиний офіс, в якому можна отримувати як адміністративні послуги, так і звичайні побутові консультації.

Цікаво також і те, що в сфері використання цифрової комунікації в діяльності органів державної влади Естонії запроваджено інноваційний підхід до державного планування та фінансування цього процесу. Естонія відмовилася від мільярдних бюджетів і капіталомістких довгострокових державних програм, розрахованих на десятиліття. Ставка робиться на конкретні проекти, які висувають органи місцевого самоврядування, незалежні організації, приватні особи, які поступово зводяться в загальну схему.

Натомість в Україні ще у 2002 р. було введено в дію центральну частину єдиного Урядового веб-порталу, а у 2003 р. вже було розроблено програму «Електронна Україна», розраховану на 2003–2010 роки, проте і до сьогодні конкретні дії по програмі не завершені.

У Великобританії також спромоглися акумулювати більшість послуг, необхідних громадянину, в єдиний портал Directgov. Заходячи на даний сайт, людина не шукає міністерство, що вирішує певну проблему, а розділ, де пропонується її розв'язання. Такий формат надання урядових послуг на Directgov, з одного боку, значно спрощує процедуру обслуговування громадян, а з другого робить її прозорою й унеможлиблює будь-які підстави для корупції. Важливо й те, що урядові послуги на сайті приносять суттєву економію для державного бюджету. Британці підраховали, що при наданні адміністративних послуг, уряд отримує 34-разову економію бюджетних коштів. Загалом, цифрова комунікація між органами державної влади та громадськістю є складовою урядової політики на етапі аналізу проблеми, прийняття рішення і його втілення [2, с. 17].

Цікавим є принцип побудови урядового порталу Великобританії — послуги, які можна отримати на ньому, згруповані довкола «життєвих епізодів людини» (освіта, житло, зайнятість, довілля тощо). Окремо в країні створено й урядовий консультаційний портал, який займається, окрім практичного консультування, також і обліком думок користувачів.

В Україні також функціонує урядовий портал та державна система електронних звернень. Однак, структура вітчизняного урядового порталу фактично зводиться до інформування про електронні та юридичні адреси органів державної влади, біографії чиновників, основні нормативно-правові акти діяльності органів виконавчої влади та блог Прем'єр-міністра України. Тобто робота такого порталу зводиться до одностороннього інформування громадянина про діяльність уряду та урядових структур, але не дає можливості громадянину взяти участь в управлінні державою, не з'ясовується його думка.

Державна система електронних звернень створена як веб-ресурс, що дозволяє громадянам підготувати та подати електронне звернення до органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Проте, на ньому сьогодні зареєстровано лише 42 органи виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Громадянин може отримати необхідну йому інформацію, надіславши запит на інформацію. Запит на інформацію передбачений Законом України «Про доступ до публічної інформації», проте такий вид звернення не передбачений в чинному Законі України «Про звернення громадян», що призводить до непорозумінь і частих відмов з боку державних органів щодо надання інформації.

Забезпечення функціонування різноманітних систем цифрової комунікації органів влади між собою та з громадськістю здійснює низка державних інституцій, зокрема: щодо державної системи електронних звернень — Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України; щодо єдиного державного порталу адміністративних послуг — Міністерство економічного розвитку України; щодо передачі інформації всередині органів влади — Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації; щодо видачі цифрового підпису — центри сертифікації ключів (різної форми власності), ліцензовані Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації тощо.

Тому в Україні існує плюралізм інституційного забезпечення та здійснення цифрової комунікації між органами державної влади та громадськістю.

Отже, створення державою умов для вільного та всебічного доступу громадян до рішень, які приймають органи влади, а також врахування різних поглядів та інтересів — головне завдання, яке необхідно вирішити для посилення демократії в Україні.

Для забезпечення поширення цифрової комунікації між органами державної влади та громадськістю необхідно:

- реформування вітчизняної освіти у напрямі формування системи цінностей і пріоритетів інформаційного суспільства, адаптування її до викликів інформаційного суспільства;

- забезпечити доступність якомога більшого обсягу адміністративних послуг і інформації в мережі Інтернет;

- забезпечити простоту і доступність веб-послуг;

- розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури, що являє собою сукупність територіально розподілених державних і корпоративних інформаційних систем, ліній зв'язку, мереж і каналів передачі даних, засобів комунікації і управління інформаційними потоками, а також організаційних структур, правових і нормативних механізмів, що забезпечують їх ефективне функціонування [9];

- створення фінансової бази для розвитку цифрової комунікації між інститутами влади та громадськістю, використовуючи не лише кошти державного бюджету, але й інвестиції від юридичних та фізичних осіб;

- забезпечити реальним доступом до швидкого Інтернету мешканців сіл, селищ, міст;

- сформувати чітку, ієрархічну та узгоджену нормативно-правову базу для регулювання цифрової комунікації між органами державної влади і громадськістю;

- розробити єдині узгоджені технічні стандарти розробки інформаційних систем цифрової міжінституційної комунікації, використання однорідних інтерфейсів, форматів даних, кодів безпеки тощо.

Проведений аналіз взаємодії органів державної влади з громадськістю за допомогою засобів цифрової комунікації дозволяє зробити наступні **висновки**:

- подальший розвиток цифрової комунікації між інститутами влади та громадськістю неможливий без всебічного політико-правового всеобучу комп'ютерній грамотності як серед співробітників органів державної влади, так і серед широких верств населення;

- для повної реалізації концепції електронного урядування та завершення процесу формування в Україні інформаційного суспільства треба активно запроваджувати інститут електронного парламенту;

- чинній нормативно-правовій базі, що регулює взаємодію органів державної влади з громадськістю, притаманна множинність, суперечливість та архаїчність. Тому необхідно активізувати роботу суб'єктів законодавчої ініціативи у цьому напрямі і на законодавчому рівні закріпити принципи, етапи та основні напрями формування системи електронного урядування та міжінституційної комунікації;

- сфера цифрової комунікації органів державної влади і громадськості потребує імплементації та врахування зарубіжного досвіду електронного урядування;

- активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у процес взаємодії органів державної влади між собою і з громадянами дозволить активізувати демократичні процеси в нашій державі та залучити громадськість до реального управління державними справами, а також зміцнить євроінтеграційні позиції нашої держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бек У. Общество риска на пути к другому модерну. / Ульрих Бек — М., 2000. — 384 с.
2. Граут-Сміт Т., Побережська Л., Гуменюк Л. Сучасна урядова комунікація: приклад Великої Британії // Запровадження комунікацій у суспільстві/За заг. ред. Н. К. Дніпренко, В. В. Різуна К.: ТОВ «Вістка». — 2009. — 56 с.
3. Дан Сандор С. Проблемы развития информационного общества в Румынии // Государственное управление в переходных экономиках. 2003. — № 1. — С. 17–21.
4. Концептуальні засади взаємодії політики й управління :навч. посіб. / авт. кол. : Е. А. Афонін, Я. В. Бережний, О. Л. Валевський та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. — К. : НАДУ. — 2010. — 300 с.
5. Мей К. Інформаційне суспільство. Скептичний погляд. / Кристофер Мей. [Пер. з англ. М. Войцицька]. — К.: Вид-во «К.І.С.», — 2004. — 220 с.
6. Пазенок В. Демократія і людина: Теорія і українська дійсність / В. Пазенок // Політика і час. — Київ, 2003. — № 2. — С. 3–15.
7. Рубан І. Пріоритети державної політики у сфері розбудови національного інформаційного простору та інформаційного суспільства // Запровадження комунікацій у суспільстві / За заг. ред. Н. К. Дніпренко, В. В. Різуна К.: ТОВ «Вістка». — 2009. — 56 с.
8. Демкова М. Електронне урядування — запорука прозорості та ефективності влади // <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2614>.
9. Проект рішення «Про затвердження Концепції створення національної інформаційно-комунікаційної інфраструктури України» // Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації — http://www.nkrz.gov.ua/uk/activities_nkrzi/news/1348235257/

СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЗМЕНШУЮТЬ ПРІРВУ МІЖ ОФІЦІЙНИМИ ОСОБАМИ ТА ПЕРЕСІЧНИМИ ГРОМАДЯНАМИ

Катерина Покровська (Цветкова),

аспірантка кафедри суспільно-політичних наук,
глобалістики та соціальних комунікацій Університету «Україна»
УДК 303.725.37

Стрімкий розвиток та наростаюча популярність соціальних мереж серед політиків у світі також активно входить і в життя українських офіційних осіб та представництв. На думку політтехнологів соціальні мережі в руках чиновників стали інструментом, який дозволяє напряму без посередників спілкуватися з громадянами. Роль Інтернету дуже важлива і робота з соціальними мережами повинна бути розумною та продуманою.

Соціальні мережі — twitter та facebook зараз отримали назву — «цифрова дипломатія». Хілларі Клінтон одного разу охарактеризувала «цифрову дипломатію» як «розумну силу», підкреслюючи тим самим її відмінність від традиційних дипломатичних термінів «жорстка сила» (тобто військова) і «м'яка сила» (тобто пропагандистсько-гуманітарна). Також новий інструментарій називають мистецтвом держуправління в XXI столітті. В експертних колах і ЗМІ зустрічаються й інші визначення: «твіттер-дипломатія», «електронна дипломатія», «онлайн-дипломатія».

Ключові слова: політика, політики, Інтернет, соціальні мережі, twitter, facebook, «цифрова дипломатія», громадяни, вибори, виборці.

Стремительное развитие и нарастающая популярность социальных сетей среди политиков в мире так же активно входит и в жизни украинских официальных лиц и представительств. По мнению политтехнологов социальные сети в руках чиновников превратились в инструмент, позволяющий напрямую без посредников общаться с гражданами. Роль Интернета очень важна и работа с социальными сетями должна быть разумной и продуманной.

Социальные сети — twitter и facebook сейчас получили название — «цифровая дипломатия». Хиллари Клинтон однажды охарактеризовала «цифровую дипломатию» как «умную силу», подчеркивая этим ее отличие от традиционных дипломатических терминов «жесткая сила» (т.е. военная) и «мягкая сила» (т.е. пропагандистско-гуманитарная). Так же новый инструментарий называют — искусством государственного управления в XXI веке. В экспертных кругах и СМИ встречаются и другие определения: «твиттер-дипломатия», «электронная дипломатия», «онлайн-дипломатия».

Ключевые слова: политика, политики, Интернет, социальные сети, twitter, facebook, «цифровая дипломатия», граждане, выборы, избиратели.

The rapid development and growing popularity of social networking among policy makers in the world is active in the life of Ukrainian officials and representatives. According to political strategists social networks in the hands of officials have become a tool, lets you to communicate with citizens. Role of the Internet is very important and work with social networks must be reasonable and well thought-out.

Social networks — twitter and facebook now called — «digital diplomacy». Hillary Clinton once described the «digital diplomacy» as «smart power», thus emphasizing its difference from traditional diplomatic terms «hard power» (military) and «soft power» (advocacy and humanitarian). A new tool also called — the art of public administration in the XXI century. Experts and the media give other definitions: «Twitter-diplomacy», «e-diplomacy», «online diplomacy».

Key words: politics, the Internet, social networks, twitter, facebook, «digital diplomacy», the citizens, the election, the voters.

Роль та вплив соціальних мереж (twitter, facebook) у світі вже вийшов за межі пересічних користувачів. Першим, хто активно почав використовувати соціальні мережі в політиці був Барак Обама.

Та на думку політологів, одним з найпомітніших нововведень у зовнішній політиці США під час першого президентського терміну Барака Обама стала поява так званої цифрової дипломатії.

Саме Інтернету та використання блогів зобов'язаний своїм президентством Барак Обама. У період своєї кампанії він працював з такими популярними механізмами комунікації, як акаунти в соціальних мережах і мікроблогах. Сторінки Обама з'явилися на MySpace, Facebook, Twitter, на фотосервіс Flickr. Команда Обама відкрила власний канал на YouTube, де викладалися музичні проморолики, що зібрали по кілька мільйонів переглядів. Також веде twitter Шварценеггер Арнольд, Альберт Гор, Джон Маккейн, Девід Кемерон.

Наприклад, коли Хілларі Клінтон очолила Держдепартамент, у неї була лише одна офіційна сторінка в мережі. Джону Керрі ж дісталось міністерство з більш ніж 200 акаунтами в твіттері, більш ніж 300 сторінками у фейсбуці, а також з віртуальними представництвами в YouTube, Tumblr і Flickr — і все це на 11 мовах. Координується ця система 150 співробітниками Держдепу у Вашингтоні і 900 фахівцями закордонних установ. На численні акаунти і блоги Держдепу підписано майже 20 млн осіб. Сьогодні всі американські посли перед відправкою у нову країну проходять інструктаж по роботі в соціальних мережах.

У минулому році французьке агентство AFP опублікувало перший у світі рейтинг ефективності держав у сфері «цифрової дипломатії». Враховувалися активність перших осіб держави і дипломатичних відомств в соцмережах, кількість передплатників на їх акаунти і цитованість. На першому місці (серед 151 учасника) передбачувано опинилися США. Нині у першу десятку також входять Туреччина, Єгипет, Саудівська Аравія, Венесуела, Мексика, Індія, Великобританія, Колумбія і Японія.

Дипломати по-різному оцінюють ефективність нового інструменту.

У Росії Дмитро Медведєв, став першим політиком Росії, який протягом 5 років є активним користувачем соціальних мереж. Він є першим президентом Росії, що почав спілкуватися з народом через відеоблог, який спочатку по суті блогером не був, так як блог мав на увазі полеміку читача з автором, а на блозі Медведєва не було можливості залишати ні відеовідповіді, ні текстові коментарі. Пізніше, після створення окремого сайту blog.kremlin.ru можливість додавати коментарі була створена, але коментарі перед розміщенням у блог проходять премодерацію.

Дмитро Медведєв зареєстрований у Твіттер, має свій особистий блог. У Живому Журналі існує спільнота «Блог Дмитра Медведєва», що представляє собою трансляційний акаунт з офіційного відеоблогу Президента, при цьому користувачі ЖЖ мають можливість обговорити відео і текстові звернення Медведєва. Медведєв завів відеоблог у жовтні 2008 року. Коментарі в ньому президент дозволив залишати у січні 2009 року, причому вони модеруються відповідно дуже жорстких правил. До коментарів у ЖЖ ці правила також застосовуються.

Крім блогу і урядового сайту kremlin.ru, у Медведєва три сайти: medvedev-da.ru, da-medvedev.ru і сайт кандидата в президенти medvedev2008.ru. Домен для останнього був зареєстрований ще в 2005 році, також у нього є персональний сайт (medvedev.kremlin.ru).

Це дуже впливає на нове покоління виборців, які бачать в президентові людину, яка цікавиться і активно бере участь у сучасному соціальному житті людей, а саме молодих людей. Медведєв вважає, що потрібно «створювати умови для змістовного насичення і технологічного вдосконалення Рунета, щоб він не відставав від зарубіжних аналогів».

Те, що Медведєв користується соціальними мережами, є своєрідною технологією, задача якої наблизити людей до себе, та й самому стати ближче до них. Подібний формат спілкування з громадянами використовують багато високопоставлених світових політиків, в тому числі глава Єврокомісії Жозе Мануел Баррозу і канцлер Німеччини Ангела Меркель.

Але в Росії свої закони, зараз Twitter — співпрацює з Кремлем і здійснює цензуру неприємної для російського режиму інформації.

Таке рішення багато хто тоді називав соціальним самогубством Twitter. Однак у путінської вертикалі влади є і рішучість, і ресурси, щоб спробувати компромісні виключення Twitter зробити нормою в Росії. Режим цілеспрямовано обмежує свободу вираження і все більш масштабно вводить цензуру — в тому числі і в Інтернеті. (У «чорному списку» головної установи цензури Роскомнадзора більше 600 інтернет-сайтів). Twitter поступився Володимирі Путіну і здійснює цензуру змісту в Росії.

Адміністрація сайту мікроблогів з початку березня «активно співпрацює» з російським контролером інформації та за запитом вже знищила акаунт одного користувача і обмежила доступ до п'яти «інформаційним матеріалам», пише призначена для зарубіжної аудиторії газета. Тепер Twitter

ідентифікує користувачів у Росії по їх IP-адресами і забороняє їм доступ до інформації, яка включена в «чорний список» російських цензорів.

Масовість цензури в Росії, можливо, найкраще характеризують окремі промахи, коли в категорію шкідливої інформації потрапляють навіть офіційні заяви самого Кремля. Наприклад, у категорію екстремістських матеріалів було включено опубліковане у серпні 2011 року на сайті Кремля привітання тодішнього президента Дмитра Медведєва військовому підрозділу, повідомляє РІА Новини.

Сучасні Інтернет-технології стали невід'ємною частиною політичного життя. Активне використання блогів може принести політику як перемогу на виборах, так і тюремне ув'язнення.

Революції, що відбулися на Близькому Сході 2011 року стали яскравим прикладом значущості соцмереж та блогів для політичного життя держави. За допомогою Facebook і Twitter учасники протестів в Єгипті та Тунісі активно обмінювалися інформацією, призначали місця проведення акцій. Влада усвідомила важливість цих механізмів комунікації, навіть на якийсь час заблокувала їх, але було вже пізно.

Наслідки використання блогів і соціальних мереж політиками призвели до того, що в деяких державах на їх використання накладається вето. Наприклад, у Нідерландах державні радники заборонили політикам писати на Twitter під час важливих засідань. У Англії також заборонений.

Глобальний сайт мікроблогів як і раніше залишається найефективнішою соціальною мережею для спілкування. Саме тому Twitter такий небезпечний для тих, хто хоче контролювати інформацію — будь то заклопотана своїм іміджем персона, корпорація або уряд. Китай Twitter просто блокує (правда, багато китайців все одно примудряються використовувати його), і влади інших країн час від часу намагаються це робити — в Єгипті, Ірані. Twitter.com повідомив, що надалі в окремих країнах будуть блокуватися окремі записи, якщо з цих країн будуть отримані юридично обґрунтовані запити зробити це.

Україна, на думку політтехнолога С. Гайдая, країна, в якій кількість користувачів Інтернету зростає в геометричній прогресії. Від елітарної іграшки він перетворюється на засіб першої необхідності.

Що стосується саме соціальних мереж, то вони вже давно перетворилися зі засобу спілкування в засіб інформаційно-новинний. Наприклад, основною опцією в «Фейсбук» є стрічка новин, формувати яку може кожен. І в ролі інформаційного носія соціальна мережа може по-своєму допомагати під час передвиборної кампанії.

Артем Біденко, президент Асоціації зовнішньої реклами:

«Потрібно розуміти, що соціальні мережі — це комунікаційна середу, а не рекламний носій. Як комунікаційна середу, вони вимагають певної уваги, часу на розкрутку тих чи інших брендів і меседжів». Експерт сподівається, що до виборів у п'ятнадцятому році, прийде усвідомлення, що соціальні мережі — комунікаційний ресурс, а не рекламний. Якщо це трапиться, то тоді вони істотно зможуть впливати на вибори в Україні.

Політтехнолог Тарас Березовець вважає, що політик повинен працювати з усіма можливими соціальними медіа, які використовуються в Україні.

Максим Саваневський, консультант з Інтернет-комунікацій говорить про те, що існує міф про те, що політик обов'язково повинен мати свій блог. Звичайно, на Заході чимало політиків ведуть свої блоги, але їх частка не надто висока. Люди, які є реальними блогерами (часто і багато пишуть, активно коментують), проводять у блозі мінімум 1–2 години на день. Але не всі політики можуть це собі дозволити. Тому замість політика його блог може вести хтось із помічників. Саме таким шляхом пішли наші політики. Але рано чи пізно люди про це дізнаються. І якщо їх довго вводили в оману, намагаючись видати штабіста за реального політика, то негатив від цієї новини перевищить всі плюси, які політик мав від наявності блогу.

В Україні активно веде свою сторінку в фейсбуці Анаталій Гриценко, Дмитро Корчинський, Александр Турчинов, Михайло Бродський, Олег Ляшко — ці сторінки є живими бо політики їх ведуть кожного дня самостійно. Є сторінки, якими займаються прес-служби політиків.

Українські політики потроху адаптуються в Інтернет просторі. Доказом того, що Україна бере приклад з розвинутих країн, це заява прем'єр-міністр Микола Азаров в березні цього року (2013), який зобов'язав міністрів створити сторінки в соціальних мережах і спілкуватися з журналістами. За словами Азарова, на засіданні за участю прес-служб міністерств прийнято рішення про створення графіка спілкування глав міністерств з представникам ЗМІ. Азаров також рекомендував міністрам завести свої сторінки в соціальних мережах, зокрема в Facebook, для того, щоб відповідати на запитання користувачів.

Олеся Оробец зазначила, що хто сьогодні нехтує Інтернетом, той завтра випаде з публічного простору і дуже сильно звузить свій вплив суспільстві. Наприклад в Росії розуміють, що з кожним роком все більше росіян «живуть» в Інтернеті. Нове покоління підрастає, які вже без Інтернету не бачать свого життя. Чому хтось з політиків заводять блоги, а хось ні? Це звісно стосується світогляду, способу життя, політичного стилю, але все навкруги розвивається і ті хто роблять наше життя повинні йти в ногу з часом.

Щоб сторінка в фейсбуці, чи повідомлення в твітері, чи блог працювали недосить тільки його створити, треба розуміти навіщо він і що з ним робити. Заводячи сторінку на фейсбуці політик повинен бути готовий до діалогу, критиці та обговорення іноді не приємних тем. Якщо ні — то сторінка в соціальній мережі буде не платформою для спілкування, а одностороннім каналом пропаганди, який працює в холосту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Эксперты: Чтобы стать президентом, нужно самому вести соцсети. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/11/13/6977375/>

2. Twitter — орудие путинской цензуры. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/russia/20130401/207591103.html>

3. Происхождение твитов. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kommersant.ru/doc/2139925>

4. Социальные сети начнут работать в ближайшем будущем. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://polittech.org/2012/09/04/socialnye-seti-nachnut-rabotat-v-blizhajshem-budushhem/>

ПРЕС-СЛУЖБА ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗОВНІШНІХ БАНКІВСЬКИХ КОМУНІКАЦІЙ

Маргарита Нетреба, асистент кафедри реклами
та зв'язків з громадськістю Інститут журналістики
Київського національного університету ім. Тараса Шевченка
УДК 007: 304: 004.9

Стаття присвячена аналізу завдань і функцій прес-служби банківської установи з метою побудови ефективної системи зовнішніх комунікацій.

Ключові слова: прес-служба, банківська установа, інформаційна політика, репутація, імідж.

Статья посвящена анализу задач и функций пресс-службы банковского учреждения с целью построения эффективной системы внешних коммуникаций.

Ключевые слова: пресс-служба, банковское учреждение, информационная политика, репутация, имидж.

This article analyses tasks and functions of the press service of the banking institutions in order to build an effective system of external communications.

Key words: press-service, financial institution, information policy, reputation, image.

Постановка проблеми. Сучасні кредитно-фінансові установи особливу увагу приділяють своїй діловій репутації, яка формується на підставі відкритої інформаційної політики банку та встановленні довірчих відносин між банком та його клієнтами. Гарна репутація важлива не тільки в періоди розвитку банку, а й під час складних кризових ситуацій. Банк повинен щодня доводити бездоганність своєї репутації справою. Практика свідчить, що постійні контакти, обмін інформацією, різноманітні форми кооперації та співпраці з клієнтами є найважливішими складовими політики банку щодо збереження і розширення клієнтської бази, а також найпотужнішою зброєю у протистоянні спробам зашкодити репутації банку.

Організація ефективної системи комунікації — це основа процесу управління будь-якої комерційної організації. Головна функція банківських установ полягає в наданні клієнтам максимально можливого спектру банківських продуктів і послуг. Тому система комунікацій в банківській сфері має свою специфіку. Сучасні українські банки взаємодіють з різними суб'єктами: акціонерами, приватними та корпоративними клієнтами, фінансовими інститутами, засобами масової інформації та іншими контактними аудиторіями. Така численна цільова аудиторія вимагає чіткої системи взаємозв'язків, комунікацій для налагодження надійних і довгострокових відносин банку з різними групами.

Тому саме прес-служба банку — єдиний пункт, куди надходить інформація і за допомогою якого вона передається до зовнішньої аудиторії. Прес-служба покликана захищати інтереси банківської установи від негативної громадської думки, втілювати в життя політику підтримки позитивного ставлення громадськості до сфери банківських послуг, своєчасно реагувати на негативну інформацію, а також забезпечувати інформаційну, рекламну та іншу діяльність банку. Наявність прес-служби в банківській установі свідчить про нові потреби суспільства в більш складній і різноманітній соціальній інформації.

Аналіз досліджень та публікацій. Теоретичні основи організації роботи прес-служби викладені у працях учених, зокрема А. Тарасова, В. Ворошилова, А. Невоструєва, А. Кривоносова, А. Гнетньова, М. Філь, В. Бебика, В. Королька, І. Слісаренка та інших. Заслужують на увагу роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, що присвячені проблемам організації маркетингу в банківській діяльності, а саме: Ю. Дайновського, К. Лавлока, Н. Маслової, А. Нікітіна, А. Павленко, І. Решетникової, Л. Романенко.

Мета цієї статті — характеристика завдань і функцій прес-служби банківської установи з метою побудови ефективної системи зовнішніх комунікацій. Ця мета зумовлює розв'язання таких завдань:

- охарактеризувати роботу прес-служби як інструмента формування позитивної репутації банківської установи;
- проаналізувати оперативні, тактичні та стратегічні завдання банківської прес-служби;
- систематизувати основні функції прес-служб банків у системі зовнішніх комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Репутація формується з урахуванням багатьох факторів, які свідчать про ефективність роботи банку. Для цього потрібна велика кількість фактів, що говоримуть про те, як саме поводить ця організація в різних ситуаціях, які застосовує методи у взаємодії з громадськістю [1].

Оскільки банківські установи багато в чому залежать від довіри вкладників, варто дотримуватися відкритої інформаційної політики щодо суспільства. Взаємодія банку зі своїми цільовими аудиторіями здійснюється за допомогою управління у зв'язках з громадськістю, до якого входять такі структурні одиниці, як прес-служба, відділ зі зв'язків з громадськістю і відділ реклами. Ці підрозділи функціонують у тісній співпраці, проте саме прес-служба забезпечує постійний потік інформації від банківської структури до аудиторії та навпаки. Саме вона відповідає за ефективність зовнішніх комунікацій — надає суспільству інформацію про діяльність кредитно-фінансової установи.

Тому всі напрями діяльності прес-служби банку існують задля досягнення головної мети — постійна присутність банку в інформаційному просторі, щоб створювати і підтримувати репутацію банку, його імідж [3].

Перш ніж проаналізувати специфіку роботи прес-служби банку, варто зауважити, у чому різниця між прес-службою як структурою комерційного банку і подібними структурами державного управління. На думку Н. Горгідзе, їх можна позначити за п'ятьма характеристиками: цілі, ресурси, відповідальність, мотиви, оточення.

Відмінності за цілями. Для прес-служб комерційних організацій характерним є сприяння у досягненні головної мети організації — прибутку.

Відмінності за ресурсами. Відносини у комерційній сфері будуються на договірній основі, фінансові можливості організації виступають як головний чинник, що дозволяє використовувати інструменти реклами для досягнення поставлених цілей.

Відмінності за відповідальністю. Відповідальність у комерційній сфері пов'язана з внутрішньою складовою організації — непродумана PR-кампанія може стати причиною розорення.

Відмінності за мотивами. У комерційних організаціях мотивом є підприємницький успіх.

Відмінності за оточенням. Рішення комерційних підприємств не так часто і не так регулярно обговорюються у пресі, на відміну від рішень державних органів. Преса менше впливає на прийняття комерційних рішень. Найчастіше інтерес ЗМІ до приватного бізнесу виникає під час кризи або в разі виняткових обставин, тому приватний сектор змушений використовувати різні PR-технології для посилення новин організації. Також ЗМІ сподіваються, що підприємці співпрацюватимуть з ними на комерційній основі [4].

Прес-служба виступає своєрідним інструментом зовнішніх банківських комунікацій. Дослідники виокремили такі групи об'єктів, що визначають зовнішнє середовище банку:

- клієнти (приватні та юридичні особи);
- влада (правоохоронні та податкові органи, адміністрація міста, регіону, країни);
- засоби масової інформації;
- партнери;
- конкуренти;
- фінансові експерти та аналітики, рейтингові агентства тощо;
- акціонери [3].

Взаємини з клієнтами банку — це окрема велика частина роботи прес-служби, зокрема й підготовка презентаційних матеріалів і привітань клієнтам, робота зі скаргами клієнтів, доведення інтересів основних клієнтських груп до відома керівництва, вивчення та оцінка потреб клієнтів. Останній пункт особливо цікавий, оскільки дуже важливо знати, чого чекають клієнти від банку і як задовольнити їхні очікування.

Коло завдань прес-служби, рішення яких зумовлене досягненням вищезазначеної мети, надзвичайно широке. Дослідник В. Ворошилов завдання прес-служби банку класифікує так:

1. Стратегічні.
2. Тактичні.
3. Оперативні.

До стратегічних завдань прес-служб банків відносять: формування серед населення позитивного іміджу банку, поширення позитивної інформації про банк, запобігання розповсюдженню негативної інформації, взаємодія зі ЗМІ, обробка матеріалів ЗМІ, що стосуються ринку банківських послуг.

Основним стратегічним завданням прес-служби є формування позитивного іміджу банку серед населення. В основі лежить психологічний аспект — атракція, тобто вільне або невільне (переважно останнє) психологічне привернення людини на бік якогось об'єкта або ситуації [5].

Суть цього завдання полягає в наступному:

а) об'єкти, що викликають приємні почуття, — це, як правило, ті об'єкти, які створюють комфортніше існування, коли всі системи організму працюють у режимі, що сприяє продовженню життєдіяльності, саме тому людина (як й інший біологічний організм) тяжіє або до подібних об'єктів, або до подібних ситуацій;

б) об'єкти, що викликають почуття неприємного, — це зазвичай ті об'єкти, які ускладнюють або заважають нормальному функціонуванню систем організму, не сприяють життєдіяльності, і саме тому людина (інший біологічний об'єкт) прагне уникати таких об'єктів або таких ситуацій.

Потрібно якомога більше об'єктів першої категорії (факт отримання грошей, заохочення підприємницьких та інших починань, приємний сервіс, зазначення статусу клієнта, різноманітність опцій, що задовольняють можливі потреби) об'єднати в рамках іміджу банку, а негативні об'єкти оперативно усунути.

Робота прес-служби з мас-медіа та обробка матеріалів ЗМІ, що стосуються ринку банківських послуг: організація сталих комунікацій з представниками ЗМІ, формування пулу лояльних журналістів, створення і підготовка інформаційних приводів для ЗМІ, розробка стратегії взаємодії зі ЗМІ, консалтинг, ініціювання звернень з метою отримання експертної думки керівництва компанії в оглядових статтях і матеріалах у ЗМІ, формування списків цільових ЗМІ, підготовка прес-релізів, прес-китів та інших матеріалів для преси, підготовка та реалізація спільних проектів / акцій за участю ЗМІ, креативне наповнення і розміщення у ЗМІ спеціальних проектів і статей на правах реклами, підготовка та реалізація спонсорських програм, медіа-планування, моніторинг ЗМІ; надання звіту стосовно надрукованих публікацій з копіями видань на жорстких носіях; підвищення ефективності зв'язків з громадськістю.

До **оперативних завдань прес-служби** банку можна віднести:

- контакти з відвідувачами;
- написання текстів і підготовка їх до друку;
- підготовка прес-релізів;
- потокове листування;
- написання поточкових матеріалів;
- коригування журналістських матеріалів;
- робота з документацією;
- підготовка тематичних матеріалів для майбутньої роботи;
- підготовка тематичних матеріалів для журналістів;
- підбір досьє за матеріалами ЗМІ на ринку банківських послуг;
- збирання досьє на PR-конкурентів [3].

На сьогодні аналітика (у фахових виданнях і фінансових оглядах), що стосується банківської діяльності в Україні, відкриває нові віхи в роботі прес-служб банків. За статистикою вже з середини 2012 року кількість (обсяг) внесків, депозитів від дрібних вкладників (тобто населення) у переважній більшості банків перевищив обсяги вкладів підприємств. А це означає кардинальну переорієнтацію комунікацій банків на дрібних вкладників, зміну пріоритетів роботи прес-служб банку, іміджевих координат. Тому в обов'язки прес-служби входить:

1. Підтримка всіх каналів для звернень від клієнтів (анкети, телефонний зв'язок, електронна пошта, форми зворотного і онлайн-зв'язку на сайті компанії, Інтернет-форуми, блоги тощо), врахування специфіки джерел інформації.

2. Збір, реєстрація та зберігання запитів, розподіл серед служб і фахівців, моніторинг обробки (система нагадувань) і контроль надання клієнтам відповідної інформації.

3. Наявність шаблонів для підготовки листів та електронних повідомлень клієнтам.

4. Ведення реєстру проблем, що найчастіше виникають, і способи їх швидкого подолання.

5. Наявність інструментів для внутрішнього аудиту роботи зі скаргами клієнтів з метою підвищення якості [2].

Розглянемо функції прес-служби банку в зовнішньому середовищі. Дослідник В. Ворошилов виділяє п'ять основних функцій: посередницька, іміджева, спонсорська, рекламна, а також функція управління інформаційними конфліктами.

Посередницька функція полягає в тому, що спілкування між банком і громадськістю переважно завжди здійснюється за допомогою прес-служби і «фільтрується» за допомогою засобів масової інформації. За такої умови цілком ймовірно викривлення початкової інформації.

Іміджева функція розкривається під час створення власне іміджу, формування індивідуальності кредитного інституту. Інакше кажучи, імідж створює інформаційне поле навколо банку, його торгової марки та всього спектру послуг, які надаються банком.

Спонсорська функція. Спонсорська, благодійна діяльність прес-служби — це інформаційна підтримка рішень, прийнятих акціонерами банку стосовно фінансування міських заходів і свят, музеїв, реставраційних проектів, спортивних змагань, клубів.

Рекламна функція. Відділ реклами банку, якщо такий є, діє спільно з прес-службою. Вирішуються питання щодо стратегічного планування рекламних кампаній, змісту та дизайну рекламних повідомлень, аудіо- та відеороликів, їхнього розміщення.

Функція управління інформаційними конфліктами реалізується через стратегічне планування, співпрацю із засобами масової інформації, роботу з журналістами, підготовку оперативних відповідей на «підступи» конкурентів. Відносини між прес-службою банку і журналістами мають на меті спільну роботу над друкованими та відеоматеріалами. Хоч яким би був рівень довіри керівництва прес-служби до журналіста, усі матеріали, що вийшли з-під його пера, повинні редагуватися і візуватися прес-службою. Це насамперед стосується кризових ситуацій, коли кожне неправильне слово, будь-яка фактична помилка може стати катализатором конфлікту.

Зазначені функції реалізуються завдяки взаємодії із засобами масової інформації. Спонсорська діяльність, наприклад, не дасть бажаного результату, якщо не висвітлюватиметься широко у ЗМІ. Банк може мати висококваліфікований персонал, чудове фінансове становище, прекрасний головний офіс, його відділення можуть розташовуватися у престижних районах міста, надаватимуться високоякісні послуги, а спонсорські проекти приносять безперечну користь суспільству, але якщо про все це знає лише вузьке коло клієнтів і партнерів банку, користі від усього цього може бути не так вже й багато. Завдяки ЗМІ ефект може значно посилитися, що зрештою збільшить прибутки банку.

Крім того, дослідник І. Слісаренко зазначає, що для ефективної системи комунікацій прес-служба може виконувати реагуювальну та попереджувальну функції [6]. Реагуювальна функція полягає в пошуку адекватної реакції на подію, яка відбулася (часто кризового характеру). Огляд діяльності прес-служб банківських установ свідчить про те, що перевагу надають реагуювальному характеру діяльності. А це призводить до невиправданих витрат людських ресурсів, стресових ситуацій, втрати часу, а головне — не дає гарантій на успіх.

Альтернативою реагуювальній є попереджувальна функція, коли, передбачаючи кризову ситуацію, готують достатньо варіантів інформації, що матиме успіх. Це дозволяє уникнути стресових ситуацій під час прийняття рішення, обмежити коло учасників і в такий спосіб заощадити людські ресурси, виграти в часі й значно збільшити шанси на інформаційний успіх, запропонувавши кілька варіантів повідомлення.

Таким чином, в умовах сучасних реалій банкам необхідно постійно моделювати процес побудови зовнішніх комунікацій. Оптимальне рішення в такій ситуації — злагоджена й чітка робота професіоналів прес-служби банку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Банковское дело: учебник / Под ред. Г. Г. Коробовой. М. : Экономистъ, 2004.
2. Василенко А. Б. Пиар крупных российских корпораций. 2-е изд. М. : ГУ ВНЭ, 2002. — С. 304.
3. Ворошилов В. В. Современная пресс-служба: учебник / В. В. Ворошилов. — М. : КНОРУС, 2009. — 224 с.
4. Горюхиной Н. Связи с общественностью в банках // Менеджмент. — 2003. — № 8. — С. 23–27.
5. Имиджелогия-2008: Имидж как инструмент привлекательности и конкурентоспособности : Материалы Шестого Международного симпозиума по имиджелогии / Под ред. Е. А. Петровой. М. : РИЦ АИМ, 2008.
6. Слісаренко І. PR в системі інформаційних відносин. К., 2001.

УКРАЇНСЬКІ КОРЕСПОНДЕНТИ ЖУРНАЛУ «КУЛЬТУРА» У КОНТЕКСТІ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ДИСКУСІЇ З ПРИВОДУ ПОРОЗУМІННЯ УКРАЇНСЬКОГО ТА ПОЛЬСЬКОГО НАРОДІВ

Тетяна Пасова, здобувач кафедри історії української журналістики
Інституту журналістики Київського національного університету імені Т. Шевченка
УДК 007 : 304 : 070 (477+438)

У статті розглядається внесок українських кореспондентів польського журналу «Культура», який виходив у Парижі (1947–2000 рр.), у справу українсько-польського взаємопорозуміння. Дається характеристика цьому сегменту публіцистичного дискурсу видання на тлі тогочасних суспільно-політичних реалій.

Ключові слова: публіцистичний дискурс, українсько-польське взаємопорозуміння, українська еміграція.

В статье рассматривается вклад украинских корреспондентов польского журнала «Культура», выходявшего в Париже (1947–2000 гг.), в вопрос украинско-польского взаимопонимания. Дается характеристика этому сегменту публицистического дискурса на фоне тогдашних общественно-политических реалий.

Ключевые слова: публицистический дискурс, украинско-польское взаимопонимание, украинская эмиграция.

The article discusses the contribution of Ukrainian correspondent of the polish magazine «Kultura», published in Paris (1947–2000), to the question of the Ukrainian-Polish understanding. It features the characteristic of this segment of the journalistic discourse in aspect of socio-political realities of that times.

Key words: journalistic discourse, the Ukrainian-Polish understanding, Ukrainian emigration.

Актуальність теми дослідження. Питання українсько-польського взаємопорозуміння було важливою складовою лінії журналу «Культура». Видання приділяло чимало уваги обговоренню означеної проблеми, залучаючи до публіцистичного дискурсу не лише польських авторів, а й українських. Їхній доробок став важливим сегментом боротьби української еміграції проти тоталітаризму та на користь взаємопорозуміння між народами Центрально-Східної Європи.

Огляд наукової літератури стосовно теми дослідження. Доробок українських кореспондентів журналу став предметом дослідження багатьох авторитетних українських та польських науковців. Зокрема, Богуміла Бердиховська питанню, що стосуються співпраці редакції з українськими авторами, присвятила статті «Україна в житті Єжи Гедройця та на шпальтах паризької «Культури» і «Гедройць та українці». Магдалена Семчишин проаналізувала співпрацю журналу зі С. Стемповським у статті «Станіслав Стемповський». Марія Сенич представила своє бачення лінії «Культури» у статті «Промоція української справи на міжнародній арені як елемент програми паризької «Культури». Цьому ж питанню присвячено роботу Миколи Геніка «Українське сприйняття «Культури». Крім того, до питання взаємодії української та польської діаспор на шпальтах журналу зверталися такі науковці як Олександра Гнатюк, Марек Корнат, Анджей Менцвель, Адам Міхнік, Кшиштоф Помян, Малгожата Пташінська-Войчік та інші.

Мета дослідження. Проаналізувати та формалізувати доробок українських кореспондентів журналу «Культура» у контексті українсько-польського взаємопорозуміння.

Питання українсько-польського взаємопорозуміння було важливою складовою лінії журналу «Культура». Після другої світової війни діалогу між представниками двох народів у публіцистичному просторі практично не існувало. У ПНР та УРСР цей діалог був під жорстким контролем цензури, що унеможливлювало вільні дискусійні практики. На еміграції ситуація була складною для ведення відкритої дискусії через низку причин. Більшість емігрантів (як українських, так і польських) походили з Західної України, яка після другої світової війни відійшла до СРСР. Відомо, що на цих

територіях у 1939–1945 відбулася низка етнічних конфліктів, суть, причини та наслідки яких українські та польські емігрантські кола трактували протилежно, звинувачуючи один одного. Спірним для переселенців залишалося й питання повоєнних кордонів.

Як відзначав один з українських кореспондентів польського журналу «Культура», який виходив у Парижі, Борис Левицький у листі до Єжи Гедройця від 18 лютого 1960 року: «Деякі читачі «Культури» думають, що було б добре, якби редакція «Культури» якось зреагувала на ці пасквілі (йдеться про статтю Володимира Стахіва «Почалося від «чорних списків», яку надрукувала «Сучасна Україна» 7 лютого 1960 р.), та для мене це абсолютно другорядна справа. Позаяк пан Стахів уживає того самого «аргументу», що й Мірчук — мовляв я написав на сторінках «польської газети», — саме це єдине, на мою думку, потребує гострої реакції з боку редакції» [1, 256].

Як бачимо, контакти у межах публіцистичного дискурсу між українськими та польськими публіцистами були настільки ускладнені, що навіть сам факт дискусійної події підлягав осуду. До речі, такий само висновок стосовно складності українсько-польської дискусії робив й Юзеф Лободовський у статті «Проти почвар минулого».

Водночас, як можемо зробити висновок з наведеної цитати (й загалом з об'єму публікації українських авторів на сторінках «Культури»), це видання наважилося відновити дискусію із залученням протилежної сторони, не остерігаючись осуду з боку еміграційних інтелектуальних кіл та читацької аудиторії. У різні часи з «Культурою» співпрацювали такі представники української еміграції як: Єжи Стемповський (псевдонім Павло Гостовець), Леонід Мосендз (під псевдонімом Леонід Корзон), поет та журналіст Євген Маланюк (псевдонім Юліан Кардош), професор, літературознавець Микола Глобенко (під псевдонімом М. Слобожанин), професор, літературознавець Юрій Шерех-Шевельов, Юрій Лавріненко, Борис Левицький, Іван Лісяк-Рудницький, Іван Кошелівець (справжнє ім'я — Іван Ярешко), Іван Кедрин-Рудницький та Богдан Осадчук, який був багаторічним українським кореспондентом «Культури».

На сторінках журналу велику увагу приділяли й українській літературі. Зокрема, на шпальтах видання з'являлися твори таких авторів як Емма Андіївська, Микола Бажан, Павло Филипович, Станіслав Гординський, Леонід Полтава, Максим Рильський, Микола Зеров, Олена Теліга, Павло Тичина, Юрій Клен, Улас Самчук, Іван Багряний, Михайло Драй-Хмара.

Такий список співробітників свідчить про те, що висвітлюючи українське питання, журнал намагався залучити до дискурсу якомога більше українських учасників, аби по-перше, почути їхню думку, а по-друге, спричинити дискусію стосовно примирення двох народів й на українському боці. Адже багато з запрошених публіцистів та письменників водночас співпрацювали з українськими еміграційними виданнями, були громадськими активістами. У такий спосіб вони розширювали дискурс журналу й ставали осередками, навколо яких створювалося комунікаційне поле, сприятливе для обговорення означених питань.

Інкорпорація до публіцистичного дискурсу журналу «Культура» стосовно українсько-польського взаємопорозуміння українських публіцистів стала визначним кроком у створенні спільного комунікаційного простору, що у свою чергу, стало підґрунтям для публіцистичного дискурсу, який відтак, надавав усім учасникам цього складного процесу можливість винести свою позицію на загальний розсуд. Тобто, завдяки журналу, усі сторони українсько-польської дискусії в еміграції отримали статус не лише комуніканта, а й комуніката, що є головною запорукою інтелектуальної дискусії.

З огляду на окреслені засади, робимо висновок, що у співробітництві з українськими авторами, а також у підготовці текстів стосовно української тематики колектив журналу керувався такими цілями:

- 1) статті, що вміщувалися у журналі, мали на меті досягти українсько-польського поєднання;
- 2) провести роботу над помилками політики стосовно національних меншин у Польщі у міжвоєнний період (20–30-ті роки ХХ ст.);
- 3) критика тоталітарного ладу;
- 4) налагодження співпраці між українською та польською еміграціями;
- 5) встановлення зв'язків з УСРС.

Особливу увагу редактор «Культури» приділяв тому, щоб на шпальтах його видання з'являлися матеріали та документи, які б реабілітували історію двох народів. Особливо у роки другої світової війни. Прикладом такої позиції журналу стала робота над темою ніби то участі українців у подавленні Варшавського повстання, яку підкреслювали й тиражували певні емігрантські кола.

18 лютого 1952 року Єжи Гедройць звернувся до Бориса Левицького з проханням: «Хочу поновити прохання про статтю, що висвітлювала би діяльність і виступ Галицької дивізії та участь українців у Варшавському повстанні або взагалі в антипольському виступі під німецьким командуванням. Мені

дуже важливо мати цю статтю до 1 березня, позаяк хотів би дати її у квітневому числі «Культури». Якщо писання статті по-українськи було би для Вас легшим, аніж писання по-польському, то переклад, зрозуміло, не буде для нас особливим клопотом. Лободовський, безсумнівно, досконалий перекладач. Гадаю, ми з Вами однієї думки, що слід якнайшвидше усунути або прояснити всі непорозуміння, спотворення, котрі так ускладнюють не те, що можливе порозуміння, але навіть провадження нормальних розмов і дискусій поміж поляками та українцями» [1, 344–345].

У зверненні до Бориса Левицького варто виокремити кілька комунікаційних конструкторів, які визначають особливості співпраці з усіма українськими авторами та певною мірою лінію «Культури» в українському питанні.

Перше — це сам факт того, що обстоювати українську позицію польський журнал дає українцям. Тобто прагне на своїх сторінках представити точку зору, притаманну опозиції дискурсивного процесу. Це характеризує «Культуру», як видання, не лише налаштоване на діалог, а й таке, яке дотримується принципів свободи та демократії, яке прагне ознайомити свою аудиторію зі всіма аспектами дискусії, а не лише тими, яких вона схвально очікує. Це у свою чергу свідчить про те, що «Культура» мала на меті не лише інформувати аудиторію, а й впливати на неї. Тому не боялася на своїх сторінках висловлювати ідеї, піднімати теми, давати право голосу представникам іншого табору, що могли б не сподобатися читачам.

Друге — це увага до чутливих для українського та польського народів тем з боку редакції. Звернімо увагу на те, що саме редактор пропонує авторові приготувати відповідний матеріал, а не навпаки. Тоді як листування з Б. Левицьким, Б. Осадчуком та іншими кореспондентами «Культури» свідчить, що значно частіше співробітники пропонували редакції теми для статей, будучи краще обізнаними з «українським порядком денним». Наприклад, з ініціативи Б. Левицького з'явилася ціла серія матеріалів про національну політику в СРСР, Б. Осадчук не узгоджував жодних подій, які потрібно було відобразити в рубриці «Українська хроніка» тощо.

Третє — це фаховість та авторитетність автора. Редактор «Культури» у співпраці з українськими авторами особливий акцент робив на тому, щоб обрані працівники були експертами у справі, про яку вони пишуть, а також користувалися авторитетом серед української еміграції. На прикладі підготовки статті про участь українців у Варшавському повстанні, ми можемо дослідити перманентність цих вимог до автури. У листі до Б. Осадчука від 9 січня 1952 року Єжи Гедройць вказує: «Ясна річ було би важливо, аби така стаття була підписана кимось компетентним і водночас з видатним українським прізвиськом» [1, 91]. У листі до Б. Левицького редактор запитує: «Шукаю компетентних авторів щодо СС «Галичина» на Волині. Може, Ви знаєте когось, хто міг би це опрацювати?» [1, 347]. У цьому контексті не можна не згадати про відповідальне ставлення й української автури до своїх текстів. Зокрема, з листування відомо, що Б. Левицький відмовився писати статтю про СС «Галичина», посилаючись на брак знань. Більше того, українські співробітники журналу завжди допомагали редактору сконтактуватися з авторами, які на високому рівні могли виконати завдання у разі, якщо їм самим це було не під силу.

Четверте — з наведеної цитати можемо зробити висновок про технічні складнощі у співробітництві між «Культурою» та її українськими кореспондентами. Передусім йдеться про переклад. Через процеси, з цим пов'язані, автори, зокрема Б. Левицький, не раз не встигали вчасно здати статтю й опрацювати потрібні тексти. З листа редактора до Б. Левицького видно, що він планував помістити замовлену статтю у квітневому номері 1952 року, тоді як текст «Українці і ліквідація Варшавського повстання» з'явився аж у №6, тобто за червень. Неодноразово редактор нарікав на низьку якість перекладу, крім того, після того, як стаття була перекладена її, згідно зі стандартами «Культури», знову відправляли авторові на вичитку, щоб він мав змогу перевірити достовірність перекладеного тексту, правильність цитат, прізвиськ та цифр й фактів. Це ще більше ускладнювало й затягувало публікації українських кореспондентів, бо листуватися доводилося з ФРН, де мешкали Б. Левицький та Б. Осадчук, США, де оселився після війни Ю. Лавріненко та цілий ряд українських громадських діячів. Тож на переклад та повне узгодження матеріалу йшли тижні. Оперативно реагувати на події за таких обставин було неможливо. Тому «Культура» здебільшого опрацьовувала джерелознавчі теми.

У контексті співпраці з українськими кореспондентами окреме місце приділялося критиці тоталітарного ладу та встановленню зв'язків з УРСР. Спеціально з цією метою у журналі було створено, зокрема такі рубрики як: «Українська хроніка», «З радянської преси», дуже часто статті відповідного контенту з'являлися у рубриках «Сусіди», «Новітня історія», «Документи». З позиції саме співробітництва з українською автурою варто відзначити рубрику «Українська хроніка», яку довгий час вів Б. Осадчук та Б. Левицький. Хоча у цій рубриці з'являлися тексти й польських авторів, зокрема Домініка Моравського [2, 104–106] та Кароля Шведовича [3, 103–105].

Статті, які вміщувалися у хроніці, виходячи з природи журнальних жанрів, мали б мати інформаційні ознаки. Проте, через тривалість роботи над текстами, та з огляду на мету, яку ставив видавець, замовляючи відповідний комунікативний продукт, вони дедалі активніше набували рис аналітичного матеріалу й зрештою, даючи оцінку цим матеріалам, ми більше схильні визначити їх як огляди, що дозволяє залучити ці тексти до аналізу публіцистичного дискурсу «Культури» у контексті українсько-польського взаємопорозуміння. Оскільки хроніка вимагає точного відображення подій та явищ, тоді як огляд включає їхній коментар. Саме такі характеристики мають тексти Б. Осадчука.

Наприклад, «Українська хроніка», вміщена у № 12, 1958 року [4, 80–85] містить не лише інформацію про процеси, які відбувалися в Україні у зв'язку з реформами М. Хрущова, а й їх коментар для читача-емігранта, який міг не розуміти багатьох явищ радянської дійсності. Такий висновок можна зробити з таких висловлювань: «Цей шкільний едикт для читача, необізнаного з радянськими справами, виглядає «ліберальним», а насправді є суттєвим ударом, бо це — перший крок до часткового викорінення української мови як панівної на території республіки», «процес українського позитивізму можна трактувати як багатовекторний», «ця пропаганда разом із новою шкільною реформою може дати серед національно нестійкого елементу, а в політичному сенсі опортуністично налаштованого, неабиякі результати». У кожному із зацитованих відрізків є виразний оціночний компонент, що базується не лише на подіях та фактах, а й на власному переконанні автора. Головна мета, яку ставив собі Б. Осадчук — це не стільки інформувати, як переконувати. Тому ми можемо сказати, що «Українська хроніка» мала ще й пропагандистський акцент.

Водночас, як і більшість матеріалів українських авторів «Культури», хроніки та статті, які вони пропонували журналу, були по суті бінарною опозицією до преси СРСР та країн-членів Варшавського договору. Обрамлення публіцистичного дискурсу «Культури» мало яскраво виражений антирадянський характер. На прикладі даної «Української хроніки» можемо дослідити, які назви використовує автор, на позначення влади: «підсоветська Україна», «комуністи», «сталінський терор», «вищі шаблі партійної ієрархії», «більшовицька партійно-урядова верхівка», «теперішній диктатор і група, яка ділить з ним владу», «існуючий лад», «диктатура Хрущова», «Київ», «великоросійська пропаганда». Як бачимо, за єдиним нейтральним винятком, решта називань мають яскраво виражену негативну конотацію. Крім того, жоден з публіцистів «Культури», й з української автури зокрема, не виявив бажання висвітлити позицію керівників тогочасної України. Так, в «Українській хроніці» Б. Осадчука велика частина матеріалу присвячена русифікації середніх шкіл. Як видно з наведених цитат, автор різко засуджує цей процес. Водночас він не представив у своєму тексті позиції уряду. Хоча напевне мав радянську пресу, яка містила протилежні точки зору. Це додаткове свідчення того, що українські тексти «Культури», мали яскраво виражену пропагандистську складову. Вони виступали виразниками думок тієї частини еміграції та населення УРСР, які були незгодні з політикою СРСР, однак через відсутність свободи слова, не мали можливості виразити свої погляди ані у формі медійного дискурсу, ані у вигляді громадських акцій.

Маніфестом, який розкривав суть й причини співробітництва українських кореспондентів з «Культурою», можна вважати статтю

Б. Осадчука «Погляди українського полоніфіла», що була надрукована у 1977 році (№ 7–8, с. 202–207), у номері, присвяченому тридцятиріччю журналу. Цей текст досить точно окреслює вихідні позиції публіцистів прихильників українсько-польського порозуміння. Характеризуючи його модель, можна визначити, як текст-сповідь, що має на меті використання дедуктивних інструментів переконання комунікатив — від окремого (особистісного, індивідуального) до загального (спільного для певної групи публіцистів-емігрантів).

Відстоюючи необхідність порозуміння двох народів, Б. Осадчук чітко розкриває причини, які у післявоєнний період, унеможливили цей процес. Автор вказує: «За існуючих умов поваленої України та невиліної Польщі, можливостей розпочати дискусію на тему найновішого періоду наших спільних історій — як підґрунтя пізнішої співпраці — не існувало ні у Варшаві, ні в Києві» [5, 78]. Розвивати таку дискусію на еміграційному ґрунті, на думку автора, було досить складно через «брак рішучості запропонувати сміливі рішення». Автор на прикладі власної біографії доводить, що кривди, нанесені один одному обома народами під час воєнних подій мають бути подоланими, а подальше стратегічне співробітництво України та Польщі лежить в основі їхніх державних інтересів.

Текст має яскраво виражений характер маніфесту, оскільки факти, аргументи, приклади, причинно-наслідкові зв'язки, мовно-стилістичні фігури мають риси заклику до взаємопорозуміння двох народів.

Важливим є й те, що ця стаття опинилася у ювілейному номері, присвяченому тридцятиріччю журналу. Згідно з встановленою традицією такі номери є знаковими й матеріали у них визначають не лише позицію автора, а й редакційну політику. Тому можемо зробити висновок, що оприлюднюючи «Погляди українського полонфіла», Єжи Гедройць водночас декларував важливість української справи для журналу, й виголошував позицію видання. Відтак підкреслено особистісний текст, яким його створив автор, перетворився на маніфест групи інтелектуалів-емігрантів, які ставили собі за мету відновлення міжнаціонального діалогу на комунікативному рівні.

Курсу на взаємопорозуміння «Культура» дотримувалася не лише у святкових номерах. Єжи Гедройць у листах до Бориса Левицького та Б. Осадчука неодноразово вказує, що «наступний номер знову матиме виразний український акцент». Це означало, що до нього ввійдуть одразу кілька текстів присвячених українській тематиці. Приклад такого номеру — № 9, 1972 року. У ньому вміщено одразу два тексти, які свідчать про особливу увагу до подій в СРСР загалом та Україні зокрема. Це стаття Б. Левицького «Сучасна Україна» та матеріал Адама Кручека до рубрики «У радянській пресі».

Стаття Б. Левицького «Сучасна Україна» відображає одразу кілька контекстів в українсько-польському дискурсі «Культури». Найперше завдання, що його ставить перед собою автор — поінформувати аудиторію про політичні процеси, які відбувалися в Україні 1972 року. А саме, низку арештів дисидентів, шістдесятників та зміну політичного керівництва республіки, що, на думку автора, тісно пов'язане з розвитком опозиційного руху в Україні.

Варто зазначити, що інформуючи читачів, Б. Левицький надзвичайно відповідально ставиться до джерел інформації, достовірності вказаних дат та інших статистичних даних. Зокрема, на підтвердження наводяться цитати з газет «Радянська Україна» (№11.02.1972), «Вечірній Київ» (№11.02.1972), а також «Самвидаву». Це свідчить про значну поінформованість автора у подіях в радянській Україні та професійний підхід до написання тексту.

Інший контекст, про який можемо говорити, аналізуючи «Сучасну Україну» — це однозначна підтримка українських дисидентів, яку автор висловлює мовою аргументації. Він свідомо уникає оцінюючих суджень, використовуючи з цією метою висловлювання героїв своєї публікації. Зокрема, замість висновку він цитує останнє слово В. Мороза перед судом: «Закриваєте очі і поводитесь так, ніби не було жодних проблем. Прекрасно, можете так продовжувати ще протягом десяти років. А що потім? Нові процеси в Україні і цілому радянському Союзі знаходяться нині на початковій фазі, коли кожен вміє писати, коли лише в Україні маємо 800 тисяч студентів, коли усі мають радіо і кожна важлива подія стає відомою всюди. Чи не розумієте, що вже невдовзі матимете справу з масовими суспільними процесами?» [6, 102].

Третій контекст, про який йдеться у цій статті — відзеркалення подій в Україні в українській емігрантській пресі. Зокрема, автор цитує мюнхенський тижневик «Українські вісті», який коментуючи справу Добоша (бельгійський українець Ярослав Добош був заарештований 4 січня 1972 року в Чопі та дав неправдиві свідчення проти дисидентів, від яких потім відмовився), написав: «Ідеаліст Ярослав Добош врятував свою шкуру ціною голів та доль людей, рівень шляхетності, сили волі та безкомпромісності є набагато вищий, ніж його власний» [6, 101]. При цьому Б. Левицький вказує, що бандерівські видання підтримали вчинок Добоша: «Бандерівські газети роблять з Добоша героя, оскільки він зробив ряд заяв, в яких дистанціюється від своїх київських свідчень» [6, 101]. Таким чином можемо говорити про інтертекстуальний підхід до створення гібридного тексту, за допомогою якого автор прагне максимально точно відобразити медійний дискурс стосовно тогочасної ситуації в Україні, використовуючи радянські, емігрантські джерела і навіть самвидави (український та російський).

Тож можемо зробити висновок, що головними принципами, якими керувалися працівники «Культури» у роботі над матеріалами кореспондентів були: прозорість, відданість демократичним засадам та відкритість до критики та зауважень. Так само відповідально до своїх обов'язків перед журналом ставилися й українські автори «Культури», творчий спадок яких тепер можна вважати літописом боротьби за незалежність України у період холодної війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єжи Гедройць та українська еміграція: листування 1950–1982 років : пер. з пол. та англ. / Упорядкув., передне слово і комент. Богуміли Бердиховської. — К. : Критика, 2008. — 752 с.
2. *Morawski D.* Kronika ukrai ska / D. Morawski // Kultura. — 1979. — № 11. — S.104–106
3. *Szwedowi K.* Kronika ukrai ska / K. Szwedowi // Kultura. — 1975. — № 3. — S. 103–105
4. *Osadczuk B.* Kronika ukrai ska / B. Osadczuk // Kultura. — 1959. — № 12. — S. 80–85
5. *Осадчук Б.* Україна, Польща, світ / Б. Осадчук. — К. : Смолоскип, 2001. — 356 с.
6. *Ewycki B.* Wspy czesna Ukraina / B. ewycki // Kultura. — 1972. — № 9. — S. 91–102

Розділ XV ПСИХОЛОГІЯ

ПРОФЕСІЙНА ВЗАЄМОДІЯ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Вікторія Кудря, кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник науково-методичного центру
навчальних накладів МВС України

У статті розглянуто результати наукового дослідження впливу гендерних відносин на професійну взаємодію працівників ОВС. Описано методiku дослідження. Визначено психологічні чинники взаємодії в гендерній площині.

Ключові слова: гендер, гендерне партнерство, оперативно-службова діяльність, професійна взаємодія, прагматичний підхід, особистісна ідентифікація, стереотипізація.

В статье рассмотрено результаты научного исследования влияния гендерных отношений на профессиональное взаимодействие сотрудников ОВД. Описано методiku исследования. Определено психологические факторы взаимодействия в гендерной плоскости.

Ключевые слова: гендер, гендерное партнерство, оперативно-служебная деятельность, профессиональное взаимодействие, прагматический подход, личностная идентификация, стереотипизация.

In the article the considered results of scientific research of influence of gender relations on professional cooperation of employees of internal affairs. Research methodology is described. The psychological factors of cooperation are certain in a gender plane.

Key words: gender, gender partnership, operatively-official activity, professional cooperation, pragmatic approach, personality authentication, stereotypization.

Постановка проблеми. Розглядаючи бажані або небажані процеси у взаємодії певних осіб, ми визначаємо, насамперед, їх вплив на загальний та професійний розвиток особистості. Теоретичні й експериментальні дані про особистість широко представлені в різних галузях психології, в тому числі: загальній (К. Абульханова-Славська, О. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн, К. Шорохова та інші); віковій (І. Кон, Д. Ельконін та інші); педагогічній (Я. Коломинський, А. Петровський та ін.); соціальній (Г. Андреева, О. Асмолов, Б. Паригін та інші).

З другого боку, ставлення суспільства до жінки, її ролі, поведінки і впливу на соціально-політичні, економічні та правові процеси у різних народів формувалось під впливом багатьох чинників. Нерівність між чоловіками і жінками бере свій початок ще з часів античності. Ця проблема набуває особливої гостроти сьогодні, оскільки у світі активізується боротьба за утвердження демократичних норм і принципів. Гендерне партнерство, прагнення до рівності у відносинах представників протилежних статей набуває все більшої актуальності [1, 2, 3, 4].

Таким чином, *метою нашої статті* є висвітлення професійної площини гендерного партнерства на прикладі взаємодії працівників ОВС.

Виклад основного матеріалу. Як показало проведене попереднє теоретичне вивчення, гендерний вплив має місце у такій взаємодії й впливає на неї не завжди бажаним чином (під «бажаним» ми розуміємо ефективну співпрацю фахівців, незважаючи на їхню стать).

Для вивчення шляхів досягнення мети позитивних зрушень на цій стежі варто визначити (продіагностувати) особливості світобачення правоохоронців обох статей самих себе та колег, щоб винайти баланс та можливості впровадження принципів гендерної рівності не лише законодавчо, але й практично-дієво в оперативно-службову діяльність.

Основною позицією у конструюванні методології психодіагностичного вивчення впливу гендерних відносин на професійну взаємодію працівників ОВС ми обрали *прагматичний підхід*. Він полягає у створенні такої системи базових категорій та пояснювальних принципів, яка могла б об'єднати різні психологічні школи та напрями, і при цьому не бути внутрішньо-суперечливою та еклектичною.

Соціально-педагогічні потреби вдосконалення діяльності щодо попередження гендерної дискримінації в юридичному професійному середовищі полягають, передусім, у гуманізації та виборі особистісних технологій процесу підготовки сучасного фахівця, що стає можливим завдяки цільовому психологічному вивченню його особистості як професіонала та використанню відповідного психологічного інструментарію. Виявлення психологічних проблем, що існують у становленні фахівця, вивчення особистості професіонала та його сприйняття професійних рис колег (незалежно від їхньої статі) потребує попередньої оцінки ситуації на рівні загального спостереження й об'єктивного аналізу вихідних даних.

Для вирішення поставлених завдань нами було обрано дві вибірки респондентів (діагностична вибірка) загальною кількістю 379 осіб, із них:

1) 136 працівників ОВС, в тому числі 125 чоловіків (68 — працівники міліції громадської безпеки, 57 — працівники оперативних підрозділів) та 21 жінка. Таке співвідношення загалом відображає гендерну ситуацію в міліції, тому ми не здійснювали спроб «вирівнювання» вибірки; не брався до уваги також вік опитаних;

2) 243 студенти НАВС, в тому числі 122 — хлопці, 121 — дівчина. Респонденти молодіжної вибірки на час дослідження були студентами 3–4 курсу НАВС. Студенти-старшокурсники вже мають достатнє уявлення про професійну діяльність та особливості взаємодії в професійному середовищі, а також сформований в першому наближенні «Я — професіонал». Пропорційний розподіл за статтю тут мав вирішальний характер: завдання, технологія та цілі нашого дослідження обумовлені визначенням статевих відмінностей у сприйнятті як професіоналів себе, колег; очікувань від професії, перспектив професійного розвитку тощо.

У якості *гіпотези* ми сформулювали положення, що аналіз одержаних результатів дозволить порівняти «модельний» (психолого-педагогічний) та реальний досвід професійної взаємодії з представниками іншої статі, відповідно — скеровувати навчально-виховний процес представників первісного рівня професійної соціалізації (студентів, майбутніх працівників ОВС) задля попередження формування дискримінаційного ставлення до колег-жінок та профілактики професійної деформації в цьому напрямі.

Зазначимо також, що у представлених нижче результатах більше уваги приділено показникам представників студентської вибірки через доцільність виявлення особливостей їх соціалізації як майбутніх працівників ОВС. На нашу думку, саме у ВНЗ більше можливостей для подолання та профілактики дискримінаційного ставлення до жінки — працівника, ніж безпосередньо серед практиків, де такі уявлення є вже сформованими та досить сталими. Відповіді працівників ОВС слугували певним «контрастом» і демонстрували, передусім, негативні наслідки небажаної (дискримінаційної) соціалізації цих респондентів в процесі професійної діяльності.

Для діагностування параметрів гендерної взаємодії, гендерного самовизначення, уявлень про вплив гендерних відносин на професійну діяльність було застосовано: методику «Хто я?», метод незакінчених речень, опитувальник С. Бем, методику діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі (адаптований варіант Л. М. Собчик).

Було отримано наступні результати.

З майбутньою професією («Я — юрист / майбутній юрист / працівник міліції») ідентифікує себе лише половина студенток — 53%, у чоловіків цей показник сягає 74%. Інші варіанти соціальної ідентичності були розподілені між характеристиками успіхів в особистому житті (у жінок — 27%,

у чоловіків — 15%) та в ідентифікуванні себе як сина або дочки (у жінок цей показник складає 20%, у чоловіків — 11%).

Відповідно, особистісна ідентичність студентів-хлопців більше корелює з вимогами майбутньої професії, ніж віддавання переваги тим рисам, які обрали студенти-жінки.

Обговорення одержаних результатів (в узагальненому вигляді, без вказівки на конкретні персоналії) у формі групової дискусії стосовно запитання: «Чому у жінок менший показник соціальної ідентичності, ніж у чоловіків?», засвідчує, що представники обох статей значною мірою вважають жіночність не цілком сумісною з професією правоохоронця, через що жінки при накопиченні професійною досвіду набувають чоловічих рис (маскулінізуються). Йдеться не про що інше, як про стереотипне сприйняття правоохоронної діяльності в соціумі.

У працівників ОВС результати були наступними: 67% чоловіків визначили себе як представників свого фаху. Інші 33% коментували риси своєї особистості та називали себе «веселим чоловіком», «доброю людиною» та ін. Одержані від них пояснення вказують на те, що більшість чоловіків асоціюють себе з професійною діяльністю, оскільки це підкреслює їх мужність та чоловічі риси характеру. Інша частина вказувала на розчарування у професії працівника ОВС через економіко-соціальну незахищеність та обмежені матеріально-технічні можливості для ефективного виконання професійних завдань.

Серед жінок асоціювали себе з працівником ОВС лише 28%. Інші 72% називали себе матерями, дружинами, жінками. Найчастіше вони посилалися на те, що їх постійно понаднормово професійно навантажують, не зважаючи на стать, з одного боку, з другого — не надають таких можливостей для кар'єрного зростання, які мають чоловіки.

Відповідно, результати за цією методикою свідчать про необхідність:

- підвищення серед жінок ступеня соціальної ідентифікації з обраною ними професією;
- подолання гендерної стереотипізації сприйняття юридичної діяльності;
- подолання стереотипізації сприйняття сумісності певних особистісних рис людини з правничою професією.

Наявність/відсутність стереотипів у ставленні до жінок-правоохоронців ми вивчали також за допомогою *методу незакінчених речень*. Незакінчені речення були сформульовані таким чином, щоб оптимізувати отримання відомостей, що характеризують тією чи іншою мірою ставлення респондентів до сім'ї, представників своєї або протилежної статі, вищих за службовим положення осіб і підлеглих. Пропозиції варіювали від абстрактних образу «захисниці правопорядку» до максимально особистісно забарвленого образу «моя дружина — міліціонер» (для респондентів-чоловіків) та «моя мати — правоохоронець» (для респондентів-жінок).

Відповідно, речення «Жінка — захисниця правопорядку» викликало найбільш розгорнуті й докладні продовження. Позитивне ставлення до цього образу, в тому числі й за рахунок наведення історичні паралелей та висловлювань романтично-патетичного характеру, мало місце майже у третині респондентів обох статей. Але більшість опитаних зазначила, що жінка-правоохоронець прийнятна лише в тих сферах діяльності, де відсутня необхідність застосування фізичної сили та пряма фізична загроза. Зокрема, близько 70% респондентів обох статей вважають, що жінка не повинна служити в оперативних підрозділах міліції, які безпосередньо стикаються з агресивними та суспільно небезпечними особами. Виражену негативну реакцію щодо образу жінки-правоохоронця мали 24% респондентів обох статей у приблизно рівній кількості. Вони вважали, що жінки — це тягар для системи, їхнє перебування в цій сфері обтяжує чоловіків, які змушені основну роботу «тягнути на собі». Цей останній показник викликає занепокоєння як своєю помітністю, так і тим, що неприйнятними для цієї діяльності вважають себе самі жінки. Студентки в цих випадках пояснювали вибір професії примусом із боку батьків або іншими особистими причинами, жодним чином не пов'язаними з прагненням захищати закон чи громадян від злочинців; хлопці — досить відверто висловлювати дискримінаційні міркування щодо фемінності у правоохоронній сфері.

Відповіді працівників ОВС за цією методикою, окрім вже зазначеного, містили вказівки на неадекватність жінки як напарника, на те, що вона просто займає посаду, на якій міг би більш продуктивно працювати чоловік (78% респондентів чоловічої статі). Більша частина жінок цієї вибірки своїми відповідями також вказували на бажання мати за колегу чоловіка (83%), додаючи до вже сказаного студентами-дівчатами високий ступінь ймовірності некоректної поведінки колеги-жінки, впливу на виконання професійних завдань мотивів позаслужбового характеру.

Таким чином, більшість респондентів схиляється до амбівалентної характеристики запропонованого явища, тобто вони вважають це можливим, але не кращим варіантом жіночої професіоналізації.

Отже, основні гендерні стереотипи фіксуються в наступних аспектах: чоловіки та жінки — різні, тому повинні виконувати різні функції, як в родині, так і в суспільстві; міліція — це чоловіча робота, жінка фізично надто слабка для неї; жінка в міліції може ефективно виконувати лише певні професійні функції (реєстраційно-облікова та аналітично-звітна робота, взаємодія з громадськістю, робота з матеріальними об'єктами тощо), чоловікові природою призначено бути керівником, який вміє швидко реагувати, приймати рішення і не піддаватися емоційним проявам.

Застосування опитувальника С. Бем по вивченню маскулінності — фемінності (мужність — жіночність) засвідчує, що в респондентів-чоловіків більше представлена маскулінність, у жінок — фемінність, що цілком прогнозовано. Цікаве інше: у жінок показник андрогінності майже вдвічі перевищує інші показники, між тим, андрогінність у чоловіків, відносно інших показників, значно нижча.

Така ситуація має кілька пояснень. Як показав попередньо проведений теоретичний аналіз проблеми, правник — це професія, що завжди асоціювалася та асоціюється досі з представниками чоловічої статі. Тому респонденти-жінки або «мімікували» під образ чоловіків, або намагалися справити таке враження. На відміну від їхніх можливих очікувань, переважна частина респондентів-жінок отримала статус приналежності не до шкали мужності, а саме до андрогінності.

Цю ж підозру в наданні соціально бажаних результатів тесту можна віднести й до респондентів-чоловіків: вони намагаються справити прибільшене враження про власну мужність, ніж це має місце насправді.

Між тим, розгляд наявних результатів як таких, що відповідають дійсності, дозволяє констатувати наступне: як у студентському середовищі, так і серед працівників ОВС існує брак фемінності. Рис фемінності або приховуються, або виражені дуже слабо. Така ситуація викликає занепокоєння: престиж або панування маскулінної культури досі має великий вплив на свідомість як майбутніх, так і вже практикуючих юристів, що створює обмеження для соціально прийнятної (у професійному соціумі) вираження рис фемінності.

Узагальнення результатів за методикою Т. Лірі стосовно студентської вибірки засвідчує наступне.

I октант — «владно-лідуючий» тип міжособистісної поведінки авторитетного наставника і організатора, який здійснює вплив на особистість, її ціннісно-сміслові позиції, мав майже однакове вираження у двох груп респондентів: у чоловіків — 5,83 бали, у жінок — 5,76 бали. Ці показники знаходяться у колі помірної прояву та свідчать про однаковий розвиток у представників обох статей таких особистісних якостей, як упевненість в собі, наполегливість, настирність та помірність прояву лідерських домагань.

II октант — «незалежно-домінуючий». У чоловіків показники досягли 4,57 балів, що свідчить про коливання між низьким та помірним рівнями. У жінок цей показник — 6,43 бали, тобто помірний прояв. Відповідно, жінки переважають у стилі поведінки, що характеризується впевненістю, незалежністю, суперництвом. Такий стиль спілкування може переконати колег (й не лише іншої статі) підкорятися чи рахуватися з вимогами особи, яка володіє вищезазначеними якостями. Водночас, це свідчить про авторитарність фахівця, домінування суб'єкт-об'єктних взаємостосунків між ним і колегами.

III октант — «прямолінійно-агресивний». У чоловіків має прояв у 4,62 бали, у жінок — 2,36 балів. Це свідчить про помірну розвиненість цих рис у чоловіків та про низький рівень у жінок. При помірних балах виявляється у ширості, безпосередності, прямолінійності, наполегливості, прагненні досягти мети, при низькому рівні свідчить про енергійність та певну упертість, без яскравого бажання нав'язати іншим свою точку зору. Чоловіки тут майже вдвічі переважають над жінками, з чого можна зробити висновок про більший чоловічий потенціал у площині вимогливості, прямолінійності, відвертості, строгості та різкості в оцінці інших. Для правників, на нашу думку, прояв цього показника найбільш бажаний у низьких межах, оскільки професійна діяльність потребує більше дипломатичності та доказовості, ніж нав'язливої наполегливості.

IV октант — «недовірливо-скептичний». У чоловіків та жінок тут найнижчі показники — 1,60 та 2,31 бали відповідно. Тобто, респонденти показали адаптивний рівень поведінки за даними ознаками й засвідчили здатність критичного ставлення до соціальних явищ і навколишніх людей. На нашу думку, для правничого фаху ці показники найбільш бажано мати вищими, тобто на помірному рівні. Професійна діяльність передбачає наявність пильності, тому у жінок, зважаючи на вищий прояв показника, він більш адаптований до професії.

V октант — «покірно-сором'язливий». У чоловіків виражений на 4,55 бали, у жінок — на 2,64. Тобто, респонденти обох статей «не дотягують» до помірних показників, хоча результати чоловіків

помітно вищі за жінок — це суперечить традиційним уявленням про підлеглу жіночу роль. Загалом опитані показали низьку наявність скромності, боязкості, поступливості, емоційної стриманості, здатності підкорятися, не мати власної думки. Хоча перелічені риси не є соціально схвалюваними у правничому середовищі, низькі показники за цим октантом свідчать про здатність дисципліновано і чесно виконувати свої обов'язки.

VI октант — «залежно-слухняний». У чоловіків виражений на 3,60 бали, у жінок — на 3,67, тобто маємо практично однакові показники низького рівня прояву за даним октантом. Стиль поведінки, про який свідчать результати, наступний: конформний, м'який, чекає допомоги й порад, довірливий, ввічливий. У професійній взаємодії правників такий стиль міжособистісних стосунків є найменш бажаним, тому низький рівень прояву цих показників у респондентів свідчить про адекватний розвиток особистості майбутніх фахівців у цій площині. Хоча, на нашу думку, вираженість результатів за цим октантом має бути ще нижчою, що більш доцільно у правничих колах.

VII октант — «співпрацююче-конвенціональний» стиль міжособистісних стосунків — представлений у чоловіків 6,64 балами, у жінок — 6,81, що свідчить про помірний прояв рис цієї площини. Зазначимо, що ці показники мають найвищий рівень відносно попередніх і майже однакові в обох групах. Це є позитивним та значущим, оскільки співпраця правника з колегами іншої статі потребує дружлюбних взаємин, часто компромісної поведінки, підкреслення своєї причетності до їх інтересів, наявності перцептивно-рефлексивних умінь, які забезпечують можливість проникнення у внутрішній світ партнера по спілкуванню та розуміння самого себе.

VIII октант — «відповідально-великодушний» варіант міжособистісної поведінки — виражений на помірному рівні в обох вибірках: у чоловіків — 6,02 бали, у жінок — 7,40. Цей тип поведінки свідчить про готовність допомагати колегам іншої статі при високій відповідальності за очікуваний результат.

Відповідно, октанти IV, VI виявились малозначимими для респондентів-чоловіків; для респондентів-жінок малозначимими були октанти III, IV, V. Найбільш вираженими для всіх респондентів стали VII — VIII октанти, але для чоловіків домінантним типом поведінки виявився октант VII, а для жінок — октант VIII. Тобто, перші найбільш схильні до співпраці, а другі — до доброзичливості.

Результати обстеження за методикою Т. Лірі працівників ОВС виявились наступними: I октант — 5,80, II октант — 6,39, III октант — 2, 16, IV октант — 2, 21, V октант — 2, 67, VI октант — 3, 64, VII октант — 6,94, VIII октант — 6, 94 балів.

Порівняння результатів двох вибірок засвідчує наявність незначних відмінностей як за переважанням октантів, так і за середніми балами за кожним із них.

Відповідно, одержані за даною методикою результати дають підстави зробити також висновок про майже однакову розвиненість певних властивостей у респондентів обох статей. Найбільша різниця має місце у значеннях за октантами II та V — як видно з наведених вище показників, наявні протилежні традиційним тенденції щодо професійного самовизначення жінок: у них яскраво виражені лідерські якості незалежно-домінуючої спрямованості та досить низькі показники покірності й сором'язливості.

Маємо зазначити, що результати засвідчили також, що респонденти-чоловіки, у порівнянні з респондентами-жінками, значно більш впевнені у професійному самовизначенні. Чоловіки користуються більшим спектром методів спілкування та психологічного впливу; жінки характеризуються схильністю до використання стереотипної професійної поведінки, проявів поблажливості, конгруентності, контактування в дусі спокою, позитивного схвалення, уникнення ситуацій, пов'язаних із з'ясуванням стосунків.

При цьому і чоловіки, і жінки недостатньо розуміють та непослідовні у поглядах щодо важливих характеристик особистості правоохоронця, схильного до встановлення міжособистісних контактів на правових засадах. На думку респондентів-чоловіків, насамперед, фахівцю повинні бути властиві риси, що детермінують творчий потенціал особистості; залишаються недооціненими риси, притаманні загальному стилю поведінки і дають можливість встановлення довірчих взаємовідносин. Респонденти-жінки схильються до вибору рис, що характеризують принципи та особливості ставлення до колег-чоловіків як до лідерів та не несуть в собі дієвого підходу стосовно підвищення ефективності гендерних відносин на професійному ґрунті. Це пояснюється, на нашу думку, відмінностями у гендерних стереотипах професійного самовизначення, що впливають на респондентів, та недостатнім прагненням до професійного самовдосконаленням.

Висновок. Підводячи підсумки проведеного емпіричного вивчення впливу гендерних особливостей на професійну взаємодію, можемо стверджувати, що всі категорії респондентів сходяться на

думці, що жінка може досягти значного кар'єрного успіху на службі в ОВС, але для того їй потрібно чимось поступитися. Як правило, найчастіше — це той час, що міг би бути приділений сім'ї, піклуванню за членами родини та вихованню дітей. Тому якщо жінка-правоохоронець є успішним фахівцем, це майже завжди свідчить про її нехтування іншими сферами життя. Якщо ж успіхів немає, це пов'язується з «вірогідною» неспроможністю налагодити особисте життя, що й має прояв у відсутності зацікавленості роботою.

Іншими словами, наявні досить усталені та розповсюджені стереотипи неодмінного зв'язку професійності жінки з її самоствердженням в особистісній сфері. Парадоксально те, що цей зв'язок не має інших чітких критеріїв позиціювання, ніж посилення на наявність проблем в особистому житті жінки у будь-якому випадку. Тому й існує необхідність подолання такої омани, причинами якої, на нашу думку, є відсутність належного гендерного виховання та адекватної вимогам сьогодення кадрової політики в ОВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гендерна та вікова дискримінація на ринку праці в Україні: порівняльний аналіз законодавства, дослідження та моніторинг, досвід громадянського представництва / Федькович Г. В., Поцюрко Р. І., Трохим І. Б., Чумало М. С. // Західноукраїнський центр «Жіночі перспективи»; Делегація Європейської Комісії в Україні; Мережа жінок «Схід — Захід». — Л. : вид-во Львівської політехніки, 2006. — 104 с.
2. Друзь Е. В. Социальное положение женщины в обществе. — Х. : Консум, 2001. — 424 с.
3. Женщины Украины на пороге нового тысячелетия: проблемы и перспективы = Women of Ukraine on the threshold of new millenium: problems and perspectives: 17–19 ноября 1999, Крым, Украина / ПРООН; Программа развития и интеграции Крыма. — Симферополь, 1999. — 128 с.
4. Інтегрування гендерного підходу в державну політику України / Василевська Т. Е., Галустян Ю. М., Кобелянська Л. С. та ін. // Державний комітет України у справах сім'ї та молоді; Державний ін-т проблем сім'ї та молоді / В. І. Довженко (голова ред. кол.). — К., 2003. — 128 с.

ЛОЯЛЬНІСТЬ ПЕРСОНАЛУ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ ЦІННОСТЕЙ ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОТІ

Наталія Пилат, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології Львівського національного університету
імені Івана Франка
УДК 159.9

В статті здійснено аналіз особливостей самореалізації та цінностей у формуванні лояльності працівника. У дослідженні брали участь працівники великих та малих організацій. Результати дослідження виявили, що існує відмінність у лояльності до організації працівників: у працівників великих організацій рівень лояльності є вищим. Для працівників малих підприємств значимими цінностями є безпека, доброта, конформність та універсалізм, для працівників великих підприємств найбільш важливими цінностями є безпека, доброта та самостійність.

Ключові слова: лояльність, цінності, самореалізація, самоактуалізація, організаційна культура.

В статті осуществлен анализ особенностей самореализации и ценностей в формировании лояльности работника. В исследовании принимали участие работники больших и малых организаций. Результаты исследования обнаружили, что существуют различия в лояльности до организации работников: у работников больших организаций уровень лояльности выше. Для работников малых организаций важными ценностями являются безопасность, доброта, конформность и универсализм, для работников больших организаций самыми важными ценностями являются безопасность, доброта и самостоятельность.

Ключевые слова: лояльность, ценности, самореализация, самоактуализация, организационная культура.

The paper analyzes the characteristics of self-realization and values in shaping employee loyalty. The study involved employees of large and small organizations. The study found that there is a difference in the loyalty of employees: employee's loyalty in large organizations is higher. For employees of small organizations there are such significant values as safety, kindness, conformity and universalism. For employees of large organizations the most important values are safety, kindness and independence.

Key words: loyalty, values, self-realization, self-actualization, organizational culture.

Вступ. Формування лояльності персоналу є важливим завданням для будь-якої компанії, що дбає про свою ефективність та довготривалу перспективу розвитку. У загальному контексті лояльність персоналу означає вірність працівника своїй організації, що передбачає, не лише не заподіяння шкоди, але й протилежне — здійснення дій, що приносять користь. Лояльність працівників передбачає задоволення потреби їх професійної самореалізації та є обов'язковою умовою виникнення професійної мотивації в руслі конкретної компанії. Важливим рівнем лояльності, є лояльність на рівні переконань і цінностей. Працівники з таким рівнем лояльності є набагато стійкішими до спокусу, їх складно переманити в іншу компанію, вони максимально віддають себе роботі, є ініціативними та активними у вирішенні завдань та покращують діяльність підрозділу та організації в цілому. Працівники з лояльністю на рівні переконань легше переносять важкі для організації часи й залишаються працювати, керуючись почуттям причетності й відданості організації. Проте таких працівників важко переконувати в необхідності змін, залучати їх до планування й здійснення нововведень.

Постановка проблеми. Досліджуючи феномен лояльності в конфліктному ключі, Т. Н. Чістякова та Н. В. Моїсеєнко визначають лояльного працівника як людину, яка «ідентифікує себе з організацією, де вона працює, пов'язує з діяльністю в ній свої успіхи та невдачі у всіх сферах її життя» [1]. В основі лояльності працівника до організації лежать дві важливі складові: особистісні цінності працівника, які співпадають або не співпадають з цінностями організації та особливості самореалізації

особистості працівника: тобто чи можливо задовольнити потребу в професійному розвитку та самореалізації в організаційному середовищі. Варто проаналізувати відмінність у системі цінностей та особливості лояльності працівників великих підприємств і малих підприємств.

Аналіз досліджень. Найпоширенішою в наш час стала трикомпонентна концепція, яку висунули Д.Мейер та Н.Аллен: організаційна лояльність в ній визначається як психологічний зв'язок між працівником та організацією, який знижує вірогідність того, що працівник добровільно залишить компанію [8]. Аналіз різноманітних підходів до вивчення організаційної лояльності дозволяє виділити ряд складових цього конструкту:

1. *Емоційне ставлення до організації.* Воно може бути як позитивним — відчуття вірності, відданості, гордості (відповідати лояльності), так і негативним (не відповідати лояльності).

2. *Розподіл та визначення цінностей, цілей, норм, правил, процедур, рішень організації* (в основі лежить когнітивний механізм). Тут також можна виділити два полюси, відповідно до лояльності чи нелояльності персоналу.

3. *Наміри (готовність) діяти певним чином.* Позитивний полюс цієї осі частіше включає докладання зусиль в інтересах організації (основних чи додаткових) і наміри продовжувати роботу в компанії.

До факторів формування лояльності персоналу відносять матеріальні (зарплата, пільги, соціальний пакет, можливості професійного розвитку, навчання) та нематеріальні (кар'єрний ріст, корпоративна культура, бренд роботодавця, баланс «робота/життя»).

У процесі формування лояльності до компанії варто звертати увагу на зовнішнє середовище організації, що включає професійних кандидатів та непрофесійних кандидатів (студентів) та внутрішнє середовище, що складається з ключових працівників компанії та працівників компанії. Приблизно 80% кандидатів при виборі компанії орієнтуються на її репутацію, а не на розмір заробітної плати, таким чином, важливою складовою формування лояльності працівника до компанії є бренд організації роботодавця. Бренд роботодавця передбачає формування унікального іміджу організації, сукупність уявлень цільової групи про цінності, характеристики та особливості компанії, емоції, які викликає компанія. Наявність чітко сформованого бренду організації допомагає у залученні талановитих кандидатів в компанію, збереженні в компанії талановитих працівників, підвищенні престижу та репутації компанії на ринку, збільшенні ефективності роботи компанії в цілому.

Серед принципів формування лояльності працівників важливу роль відіграють:

1. Відповідність бренду роботодавця стратегії компанії.
2. Зацікавленість та турбота про працівників.
3. Довіра до працівників та довіра працівників до менеджменту.
4. Адекватне визнання внеску кожного працівника в розвиток компанії.
5. Політика компанії, спрямована на отримання «задоволення від роботи».
6. Професійна та особистісна самореалізація працівників.

Таким чином, в основі формування лояльності працівника до організації лежать дві важливі складові: особистісні цінності працівника, які співпадають чи не співпадають з цінностями організації та особливості самореалізації особистості працівника: тобто чи можливо задовольнити потребу в професійному розвитку та самореалізації в організаційному середовищі.

Сальваторе Мадді у своїй праці, що стосується аналізу теорій особистості, виділяє самореалізацію, яка виступає у двох аспектах — актуалізацію, до якої він відносить Карла Роджерса і Абрахама Маслоу та другий аспект — самовдосконалення, який представляють Еріх Фромм, Альфред Адлер, Гордон Олпорт та ін. [9, 266].

Таким чином, можна провести розмежування двох понять — самоактуалізації та самореалізації. Самореалізація — це реалізація існуючого потенціалу людини, здійснення своїх наявних бажань, своїх знань, умінь і здібностей, тих чи інших уявлень про себе і свій шлях у житті. Тобто реалізується наявне, сьогоденне, вже існуюче. Тоді як самоактуалізація - це розгортання особистісного потенціалу, ріст і розвиток особистості людини, що відбувається внаслідок природного розгортання в ньому того, що закладено в ньому природою, актуалізується потенціал, майбутнє [8, 249].

Також варто зауважити, що поняття «самореалізація» означає розумовий, когнітивний аспект діяльності, теоретичну діяльність, роботу у внутрішньому плані. Самореалізація проявляється в побудові і коректуванні, перебудові «концепції Я», включаючи «ідеальне Я», картини світу і життєвого плану, усвідомленні результатів попередньої діяльності (формування концепції минулого). Самоактуалізація і самореалізація виявляються, таким чином, двома нерозривними сторонами одного процесу, процесу розвитку і росту, результатом якого є людина, яка максимально розкриває і вико-

ристовує свій людський потенціал, самоактуалізована особистість. Акт самоактуалізації — це деяке кінцеве число дій, виконуваних суб'єктом на підставі свідомо поставлених перед собою в ході самореалізації цілей і виробленої стратегії їх досягнення. Кожен акт самоактуалізації завершується специфічною емоційною реакцією — так званим піковим переживанням, позитивним у випадку успіху, і негативним (біль, розчарування) — у разі невдачі [3, 155].

Цінності компанії лежать в основі її культури, а це в свою чергу - система цінностей, переконань, вірувань, уявлень, символів, а також ділових принципів, норм поведінки, традицій, ритуалів, які склалися в організації або її підрозділах за час діяльності та приймаються більшістю співробітників. Культура компанії впливає на всі сфери її життєдіяльності, зокрема на кадрову політику, в межах якої відбувається відбір працівників на вакантні посади, їхня адаптація в компанії та розвиток, а також розірвання стосунків з організацією (звільнення) [4].

Особливості самореалізації працівників та домінування тих чи інших цінностей безпосередньо залежать від особливостей самої організації, зокрема, від її розміру, періоду існування на ринку, історії тощо.

Малі підприємства мають багато таких рис, які не можуть бути притаманні великим підприємствам. Саме мале підприємництво здатне найоперативніше реагувати на кон'юнктуру ринку і таким чином надавати ринковій економіці необхідної гнучкості. У малих підприємствах робота не дуже регламентована, бізнес-процеси не стандартизовані, велику роль відіграють міжособистісні стосунки між працівниками, так звана «родинна культура». У роботі великих організацій усі процедури чітко прописані та стандартизовані, головну роль відіграє бренд та статус компанії на ринку, тому на перший план для лояльності працівника виходить ідентифікація з організацією, її цінностями та принципами.

Згідно з Законом «Про підприємства в Україні» до малих підприємств відносять заново створені і діючі підприємства: у промисловості і будівництві - з чисельністю працюючих до 200 чол., в інших галузях виробничої сфери — до 50, у науці і науковому обслуговуванні — до 100, у галузях невиробничої сфери — до 25, у роздрібній торгівлі — до 15 чол. При перевищенні вказаних меж підприємство перестає бути малим [5]. Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує 1 000 (одну тисячу) осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму, еквівалентну 5 000 000 (п'яти мільйонам) євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні, на противагу не перевищує сумі, еквівалентній 500 000 (п'ятисот тисячам) євро за середньорічним курсом малих підприємств. Усі інші підприємства визнаються середніми [закон].

Виклад основного матеріалу. З метою виявлення особливостей самореалізації та лояльності персоналу до організації було проведено дослідження серед працівників малих та великих підприємств. У дослідженні брали участь 30 працівників великих комерційних організацій та 30 працівників приватних підприємств міста Львова. Група досліджуваних складається з 60 осіб. Таким чином, можна виділити дві окремі підгрупи досліджуваних: 1 група — працівники великих підприємств (30 чоловік), 2 група — працівники малих підприємств (30 чоловік).

У проведеному дослідженні використано 4 методики: методику діагностики самоактуалізації особистості (А. В. Лазукіна в адаптації Н. Ф. Каліна), методику вивчення стратегій самоствердження особистості (Є. П. Нікітін, Н. Є. Харламенкова; методику оцінки лояльності персоналу до організації (Л. Г. Почебут та О. Е. Корольової) та методику Шварца для вивчення цінностей особистості.

Результати порівняльного аналізу за Т-критерієм Стюдента дозволили прослідкувати відмінність в особливостях самоактуалізації працівників малих та великих підприємств (табл. 1).

Прагнення до самоактуалізації у працівників великих підприємств значно вище, аніж у працівників малих підприємств. Також, вищими є показники за такими шкалами методики САМОАЛ як орієнтація в часі, цінностей, креативності, автономності, саморозуміння, аутосимпатії. Разом з тим для працівників малих підприємств більшою мірою характерний позитивний погляд на природу людини, що означає віру в людей, в могутність людських можливостей, вияв доброзичливості, довіри.

На відмінність в особливостях самоактуалізації працівників малих та великих підприємств вказують також результати факторного аналізу. Особливості самоактуалізації працівників малих підприємств визначаються вираженим прагненням до самоактуалізації, що передбачає, позитивний погляд на природу людини, потребу в пізнанні, автономність, спонтанність, самоствердження та лояльність. Менш суттєвими виступають орієнтація в часі, цінності, креативність, саморозуміння, аутосимпатія та контактність.

Особливості самоактуалізації працівників великих підприємств на даний момент визначаються яскраво вираженим прагненням до самоактуалізації, яка поєднується з контактністю, самоствердженням, лояльністю та цінністю гедонізму на рівні нормативних ідеалів. Менш суттєвими виступають погляд на природу людини та гнучкість.

Таблиця 1. — Результати порівняльного аналізу особливостей само актуалізації

Пр. малих підприємств: пр.. великих підприємств	T-test for Independent Samples (Spreadsheet2 in всі рез 2x-x груп по 1 методиці.stw) Note: Variables were treated as independent samples													
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	t-separ. var. est	df	p 2-sided	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
Прагнення до самоактуалізації	44,70000	60,73333	-8,0559	58	0,000000	-8,0559	52,22866	0,000000	30	30	6,298057	8,897630	1,99589	0,067682
Орієнтація в часі	6,20000	8,95000	-4,1180	58	0,000123	-4,1180	41,33231	0,000179	30	30	1,562491	3,307124	4,47987	0,000124
Цінності	7,33333	10,10000	-4,9722	58	0,000006	-4,9722	52,85590	0,000007	30	30	1,787569	2,468421	1,90683	0,87541
Погляд на природу людини	8,15000	4,85000	5,2854	58	0,000002	5,2854	46,24391	0,000003	30	30	2,965753	1,702686	3,03390	0,003826
Потреба в пізнанні	7,31667	7,90000	-0,8332	58	0,408153	-0,8332	56,94509	0,408216	30	30	2,890184	2,520263	1,31510	0,465343
Креативність	6,23333	8,80000	-5,2983	58	0,000002	-5,2983	57,11371	0,000002	30	30	1,755451	1,989628	1,28460	0,504331
Автономність	5,73333	8,93333	-6,58048	58	0,000000	-6,58048	57,86329	0,000000	30	30	1,837039	1,928611	1,102180	0,795124
Самостійність	6,16667	9,06667	-4,93825	58	0,000007	-4,93825	54,17710	0,000008	30	30	1,949064	2,558735	1,723449	0,148648
Спотанність	6,96667	8,36667	-2,61463	58	0,011364	-2,61463	56,28807	0,011441	30	30	1,884297	2,247348	1,422467	0,348086
Аутосимпатія	5,83333	8,73333	-5,84678	58	0,000000	-5,84678	51,85195	0,000000	30	30	1,555487	2,227312	2,050356	0,057843
Контактність	7,85000	7,90000	-0,09407	58	0,925376	-0,09407	57,46899	0,925379	30	30	1,957083	2,155186	1,212694	0,606973
Гнучкість	7,35000	7,56667	-0,45481	58	0,650942	-0,45481	47,04227	0,651336	30	30	1,327105	2,246581	2,865720	0,005962

Таблиця 2. — Статистичне порівняння середніх значень лояльності до організації

Пр. малих підприємств: пр.. великих підприємств	T-test for Independent Samples (Spreadsheet2 in всі рез 2x-x груп по 1 методиці.stw) Note: Variables were treated as independent samples													
	Mean Group 1	Mean Group 2	t-value	df	p	t-separ. var. est	df	p 2-sided	Valid N Group 1	Valid N Group 2	Std.Dev. Group 1	Std.Dev. Group 2	F-ratio Variances	p Variances
Лояльність	10,60000	49,66667	-9,27712	58	0,000000	-9,27712	43,64118	0,000000	30	30	10,64992	20,45910	3,690462	0,000742

Таким чином, можна стверджувати, що гіпотеза про існування відмінностей в особливостях самоактуалізації працівників малих та великих підприємств підтвердилася.

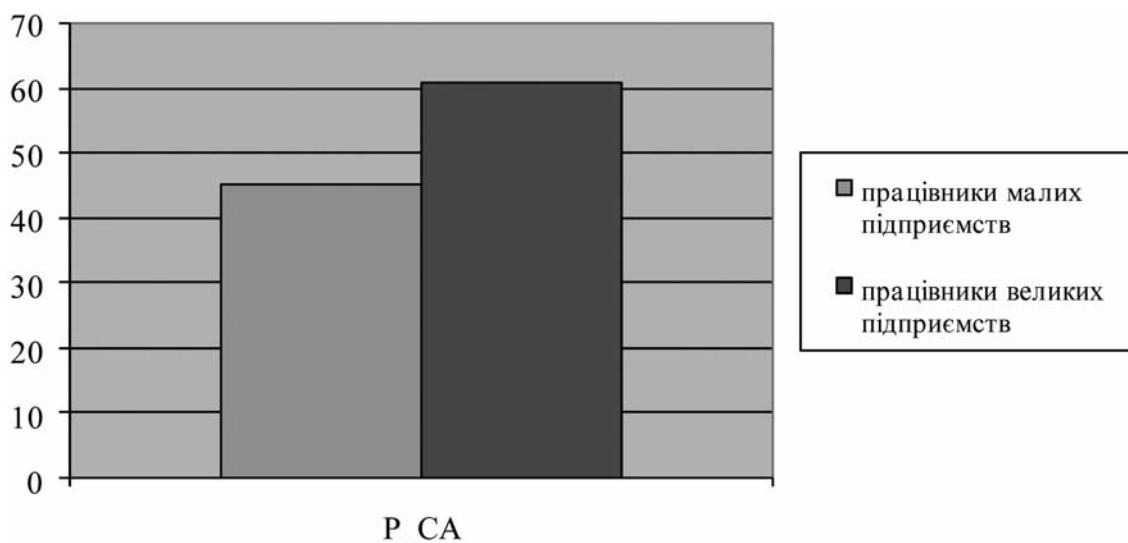

Рис. 1. — Середні значення показників тенденції до самоактуалізації у досліджуваних групах

Результати порівняльного аналізу за критерієм Стюдента дозволили виявити відмінності у лояльності до організації працівників великих та малих підприємств. Рівень лояльності до організації працівників малих підприємств нижчий, ніж працівників великих підприємств. Також можна сказати, що у першій групі переважаючими є низький та середній рівні лояльності до організації, в другій групі відповідно — середній та високий рівні лояльності. Крім того, у групі працівників великих підприємств виявлено, що серед неодружених осіб рівень середнього показника лояльності до організації нижчий, ніж у групі одружених осіб. Натомість такої тенденції у групі працівників малих підприємств не виявлено, як засвідчують результати порівняльного аналізу за критерієм Стюдента (табл. 2).

На підставі результатів кореляційного аналізу можна зазначити і те, що між лояльністю до організації та самоствердженням існує прямий зв'язок в обох групах досліджуваних. Тобто чим більше людина лояльна до організації, тим більше вона прагне самоствердитися, тобто проявити себе, вирішувати поставлені задачі, виявляти свої можливості та вміння.

З'ясовано, що на рівні нормативних ідеалів для працівників малих підприємств значимими цінностями є безпека, доброта, конформність та універсалізм. Найменш значимими цінностями виступають влада, гедонізм та стимуляція. Для працівників великих підприємств найбільш важливими цінностями є безпека, доброта та самостійність. Найменше значення для них мають цінності влади, універсалізму та стимуляції.

Як засвідчують результати факторного та кореляційного аналізу, працівникам малих та великих підприємств характерно орієнтуватись на досягнення, виявляючи при цьому самостійність у діях та думках. Отож, оскільки ціннісна картина в обох групах має як спільні (пріоритетність цінностей безпеки та доброти як нормативних ідеалів, самостійності, досягнення як пріоритетів), так і відмінні риси (різна значимість цінностей гедонізму та стимуляції) гіпотезу про те, що існує відмінність у системі цінностей працівників великих підприємств та малих підприємств можна вважати частково підтвердженою.

Висновки. На основі результатів дослідження можна стверджувати про існування відмінності у лояльності до організації працівників великих та малих підприємств, зокрема працівники великих підприємств мають суттєво більший рівень лояльності до організації. Така тенденція найбільш яскраво виражена в групі одружених осіб, що може свідчити про певну стабільність серед одружених працівників, що відображається у підвищенні рівня ідентифікації з організацією. Тісний зв'язок між лояльністю до організації та самоствердженням існує у працівників обох видів організації. Чим більше людина лояльна до організації, тим більше вона прагне до самоствердження, тобто проявити себе, вирішувати поставлені задачі, виявляти свої можливості та вміння.

Для працівників малих підприємств значимими цінностями є безпека, доброта, конформність та універсалізм. Найменш значимими цінностями для них виступають влада, гедонізм та стимуля-

ція. Для працівників великих підприємств найбільш важливими цінностями є безпека, доброта та самостійність. Найменше значення для них мають цінності влади, універсалізму та стимуляції. Для працівників малих та великих підприємств характерною є орієнтація на досягнення, виявляючи при цьому самостійність у діях та думках. Таким чином, ціннісна картина в обох групах має як спільні (пріоритетність цінностей безпеки та доброти як нормативних ідеалів, самостійності, досягнення як пріоритетів), так і відмінні риси (різна значимість цінностей гедонізму та стимуляції).

Підсумовуючи, варто сказати, що перешкодою для подальшої самоактуалізації працівників великих підприємств може бути сильний вплив важливості безпеки та менша значимість цінності стимуляції, адже процес зростання вимагає постійної готовності ризикувати, помилятися, відмовлятися від зручних звичок. Реалізація потреби в самоактуалізації вимагає від людини постійної відкритості новому досвіду. Для працівників малих підприємств таким аспектом може бути низька лояльність до організації, в якій вони працюють, і відповідно можна припустити, що вони не прагнуть розвиватись в її рамках, а також схильність до самоподавлення, що проявляється у постійному пошуку лідера ззовні, полізалежності тощо, а також низька значимість прагнення насолоджуватись життям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чистякова Т. Н. О лояльности, организационных конфликтах и развитии организации (заметки на полях исследования) / Чистякова Т. Н., Моисеенко Н. В. <http://www.rekruting.ru/pochitat.html7s339> (февраль 2006).
2. Акиндинова И. А. Различные аспекты самоактуализации в профессиональной деятельности // Психолого-педагогические проблемы развития личности в современных условиях. Тезисы доклада межвузовской научной конференции. — СПб., РГПУ им. А. И. Герцена. 1999. — 45–50 с.
3. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации. — М.: Международная педагогическая академия, 2001. — 56 с.
4. Зайцева А. Лояльного працівника потрібно виховувати // Практика управління: журнал. — Київ, 2008. — № 6.
5. Закон України «Про підприємства в Україні» від 27.03. 1999р. № 887-ХІІ. 20
6. Карандашев В. Н. Методика Шварца для изучения ценностей личности: концепция и методическое руководство. — СПб.: Речь, 2004 — 70 с.
7. Лихтарников А. Л. Ценностно-смысловое развитие личности: нормальное и патологическое ценностное жизненное пространство человека. // Смысловые пространства современного человека: Сб. научных статей. — СПб.: Изд-во с.-Петерб. Ун-та, 2005.
8. Марковская И. М. Лояльность к организации / И. М. Марковская // Психическая и социально-психологическая адаптация: проблемы теории и практики. — Челябинск, ЮУрГУ, 2004. — С. 48–56.
9. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Под ред. Г. А. Балла, А. Н. Леонтьева и др. — М.: Смысл, 1999. — 425 с.
10. Сальваторе Мадди Теории личности: Сравнительный анализ / Под ред. И. Авидона, А. Батустина и П. Румянцева. — СПб.: Издательство «Речь», 2002. — 568 с.
11. Фредерик Ф. Райхельд, Томас Тил. Эффект лояльности: движущие силы экономического роста, прибыли и непреходящей ценности / Фредерик Ф. Райхельд. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. — 384 с.
12. Фрейджер Р., Фэйдимен Д. Теории личности и личностный рост / Роберт Фрейджер, Джеймс Фэйдимен, — СПб.: «Питер», 2002. — 690 с.
13. Яремчук С. В. Дослідження взаємозв'язку і взаємозалежності між ціннісними орієнтаціями особистості та її самоактуалізацією // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). — № 3. — Бердянськ: БДПУ, 2009. — С. 2–4 с.
14. Ragnvald Kvalsund Growth as Self-Actualization: A Critical Approach to the Organismic Metaphor in Carl Rogers' Counseling Theory: Engelsk, 2003. — 154 p.

Розділ XVI ПЕДАГОГІКА

ДИДАКТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКІВ

Людмила Липова, кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут педагогіки НАПН України (м. Київ);
Тетяна Лукашенко, старший викладач кафедри хімії
та новітніх хімічних технологій, Університет «Україна» (м. Київ);
Віктор Малишев, доктор технічних наук,
професор, завідувач кафедри хімії та новітніх хімічних технологій,
Університет «Україна» (м. Київ)
УДК 373.5.018.8:0/9-378.0.15.31

Статтю присвячено розкриттю дидактичних засад формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-хіміків у процесі вивчення фахових дисциплін.

Ключові слова: зміст екологічної освіти, дидактичні підходи до його формування, дидактичні принципи екологічної освіти, екологічна компетентність інженерів-хіміків, фундаменталізація освіти.

Статья посвящена раскрытию дидактических основ формирования экологической компетентности будущих инженеров-химиков в процессе изучения специальных дисциплин.

Ключевые слова: содержание экологического образования, дидактические подходы к его формированию, дидактические принципы экологического образования, экологическая компетентность, фундаментализация образования.

The article is dedicated to education of didactic principles of forming of ecological competence of future chemical engineers while studying professional disciplines.

Key words: content of ecological education, didactic method of approach of its forming, didactic principles of forming of ecological education, ecological competence of future chemical engineers, fundamentalization of education.

Особливістю нашого сьогодення стали найзначніші і неочікувані для людства зміни, що відбулися із навколишнім середовищем у глобальних вимірах. Після тривалого протягом багатьох століть і в цілому безконфліктного співіснування людства з природою почала відбуватись конфронтація сучасної цивілізації з довкіллям. Нині спостерігається суперечність між зростаючими потребами світового співтовариства і неможливістю біосфери забезпечити ці потреби. Отже, щоб не загинути разом з природою, треба шукати шляхи спільної еволюції (коеволуції), прагнучи до динамічної екологічної рівноваги, за якої антропогенне навантаження на природу не повинне переважати процеси самоочищення навколишнього

середовища. Насамперед це забруднення біосфери ксенобіотиками (чужими для природи речовинами), продуктами «брудних» виробництв (хімічних, нафтохімічних, коксохімічних, металургійних) тощо.

В Україні залишається деформованою структура промислових виробництв, тенденція до її погіршення зберігається, сталося забруднення навіть джерел водопостачання. Серед інших забруднювачів до «групи ризику», як зазначалось, відносять хімічну промисловість. Саме тому випускники хімічних факультетів, майбутні інженери-хіміки повинні мати високий рівень екологічної підготовки, щоб після випуску з ВНЗ попередити екологічні катастрофи чи в крайньому разі усунути їх наслідки. Майбутні інженери-хіміки протягом навчання у виші мають набути, крім суто професійної, ще й обов'язкову екологічну компетентність. На думку Дж. Равена, який розробив модель компетентності і дав їй оцінку, рівень фахівця визначається взаємодією трьох змінних величин: цінностей, компонентів компетентності і соціальних настанов [10, с. 261]. З ним перегукується А. В. Хуторський, який пише, що поняття компетентності включає не тільки когнітивну й операційно-технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну і поведінкову [13, с. 58–64].

Саме у контексті формування екологічної компетентності суттєвим є фаховий рівень, ерудиція, гнучкість, рішучість, ініціатива, здатність приймати рішення і брати на себе відповідальність, що особливо необхідне в екстремальних екологічних ситуаціях [10, с. 259]. Тому студент протягом навчання у виші має аналізувати освітній процес з позицій розвитку в нього компетентностей, а випускник — чітко формулювати набуті ним за роки навчання компетентності й оцінювати їх рівень. Компетентнісний підхід дозволяє, спираючись на суто теоретичний аспект щодо моделі спеціаліста, сформулювати потрібну практикам ефективну систему роботи, що цілком інтегрується із сучасними концепціями психології, педагогіки, соціології [14, с. 75]. Сьогодні ми спостерігаємо, що предметна форма організації знань поступово замінюється проблемними формами її організації (наприклад, демографічна, екологічна тощо). Для розв'язання певної проблеми недостатньо знань з однієї навчальної дисципліни. Розв'язання професійних завдань лежить, як правило, у міждисциплінарній площині, хоча кожна з дисциплін робить свій внесок у процес вирішення завдання. Для розв'язання екологічних проблем особливо потрібні знання з різних галузей науки, особливо хімічної. Зокрема, екологічні відомості мають бути присутніми у технічних вишах у процесі вивчення курсів «Загальна хімія», «Аналітична хімія», «Фізична хімія», а також таких загальнопрофесійних курсів як «Безпека життєдіяльності та основи охорони праці» тощо. Тобто йдеться про професійну спрямованість навчальних дисциплін природничо-технічного циклу в цілому і підготовку інженерів-хіміків зокрема, забезпечуючи їх необхідну екологічну компетентність. З цією метою необхідна розробка дидактичних засад формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-хіміків.

Термін «засади» трактується як основа чогось, те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь, вихідне, головне положення, принцип, основа світогляду, правило поведінки [3, с. 325]. Тобто стосовно науки поняття «наукові засади» тотожне поняттю «наукові основи», бо воно дійсно означає базис, підвалини, фундамент, на якому щось базується. У нашому дослідженні ми будемо використовувати поняття «дидактичні засади», як стилістично більш український вираз. В. В. Краєвський вживає поняття «дидактичні засади» для позначення сукупності норм, що регулюють відбір складу соціального досвіду. Отже, з точки зору дидактики, дидактичні засади розглядаються з урахуванням єдності змістової і процесуальної сторін навчання, характеристик процесу навчання тощо [12, с. 205]. А. Г. Шабанов називає дидактичним забезпеченням все те, що з позицій дидактики зумовлює засвоєння змісту й забезпечує компетентнісно-орієнтований підхід і оптимальні умови для продуктивної самостійної навчально-пізнавальної діяльності, тобто по суті дидактичні засади [14, с. 77].

До дидактичних засад відносяться перш за все дидактичні підходи і дидактичні принципи, які ми використовуємо як основні у процесі нашого дослідження і у процесі викладання основного хімічного і екологічного змісту.

У сучасній філософії науки категорія «підхід» давно використовується не лише в педагогічних дослідженнях але й в освітній практиці [2, с. 9]. Ця категорія використовується для позначення спектру практичної орієнтації педагога на певну сукупність взаємопов'язаних понять, ідей і способів педагогічної діяльності. Спектр таких підходів різноманітний. Спрямованість на певні з них дозволяє вибудувати стратегію освітньої діяльності, здійснювати обґрунтування певної освітньої моделі чи певного напрямку формування знань.

Головним методологічним підходом в освіті є *синергетичний підхід*, який базується на теорії складних нелінійних динамічних варіативних систем, що самоорганізуються, тобто ґрунтуються на природничих знаннях. Сьогодні спостерігається перенос цього підходу на соціальні об'єкти. Тож освітній процес як різновид соціального нині розглядають як відкриту систему (система освіти),

яка здатна адаптуватися до умов, саморегулюватися, взаємодіяти з іншими системами, протистояти зовнішньому дестабілізуючому тиску, самоорганізовуватись. Нині синергетичний підхід став загальнометодологічним у педагогіці [7]. Особливо без нього не можна собі уявити формування концептуальних фундаментальних знань, до яких належать екологічні знання, на розумінні яких ґрунтуються механізми самоорганізації природи і суспільства, їхньої спільної еволюції (коеволюції). З позицій синергетичного підходу модель формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-хіміків у процесі вивчення фахових дисциплін є цілісною системою, що забезпечує свій розвиток за рахунок використання як внутрішніх резервів, так і можливостей, визначених умовами зовнішнього середовища.

Для формування цілісних екологічних знань у фахівців хіміків важливе значення має також *системний підхід*, як невід'ємна особливість теоретико-методологічних знань, умінь і навичок. Саме цей підхід дозволяє встановити у свідомості студентів структурно-функціональні зв'язки між явищами і наслідками, виявити ієрархічні зв'язки між поняттями, встановити рівні розвитку понять, з'ясувати в одних випадках причинно-наслідкову залежність, а в інших, — часткову відсутність детермінації при взаємодії складних систем, невизначеність результатів їхньої взаємодії (тут має місце також і синергетика). Розвиток необхідних екологічних компетентностей під час вивчення хімічних дисциплін — першочергове завдання вишу в підготовці конкурентоспроможних спеціалістів. Відсутність системних знань призводить до їх фрагментарності, мозаїчності, веде до розривності мислення, неусвідомлення навчальної інформації, формалізації знань, нерозуміння меж дії законів природи. Набуття знань у вигляді «купи» не може забезпечити їх фундаментальності і веде до некомпетентності спеціаліста [5, с. 3].

Сьогодні спостерігається тенденція і до пріоритетного значення *діяльнісного підходу* у засвоєнні студентами програмного матеріалу. Акцент нині зміщується з інформування студентів на самопошук навчальної інформації, самооволодіння нею та уміннями її застосування у процесі активної власної творчої діяльності [13]. Лише знання, здобуті самостійно, запам'ятовуються надовго і набувають характеру компетентності у процесі їх використанні. Тільки в процесі діяльності розвиваються здібності особистості. А розкриття нею свого потенціалу, своїх внутрішніх резервів для вирішення певної проблеми у процесі діяльності і є самореалізація. Для посилення діяльнісного підходу ми спланували розробку творчих проектів, провели семінари проблемного характеру, здійснили наукові експедиції дослідницького характеру з екологічним змістом, організували тренінги певних навчальних дій, пошук і добір варіантів розв'язку при виконанні експериментальних хімічних та суто екологічних завдань.

У педагогів світу набуває теоретичного обґрунтування розвивальне навчання акмеологічного типу. Поняття *акмеологічний підхід* походить від грецької «акме» — вищий ступінь чого-небудь, розквіт. Акмеологія вивчає людину із досягненням нею апогею свого розвитку, найвищих показників у творчості [1, с. 12]. Освіта у виші має створювати умови, за яких студенти навчаються на максимумі своїх можливостей. Такий навчальний процес стає продуктивним, бо орієнтує на досягнення особистісних результатів у професійній самореалізації. При цьому завдання викладача — допомогти студенту досягти успіхів у роботі наукового студентського товариства, виконанні індивідуальних проектів, курсових і дипломних робіт тощо.

Суттєво важливим і вже звичним у навчанні є *диференційований підхід* до розвитку особистості, за якого для студентів створюються умови для максимального розвитку здібностей, можливостей та інтересів у засвоєнні навчального змісту. Диференціація є засобом розвитку особистості. Критерієм її ефективності є відповідність результатів навчання соціальному замовленню. Як окремий випадок диференціації розглядається *індивідуалізація*. Цей підхід ми широко використовуємо у навчанні студентів-інвалідів, хворих студентів та студентів з різними фізичними вадами. У своїй педагогічній діяльності прагнемо доходити до кожного студента, щоб ефективність навчання була вищою. За умови диференційованого підходу змінилася і роль викладача: в епоху Інтернету він перестав бути єдиним джерелом знань, а перетворився на провідника у світ знань, координатора і консультанта.

Із диференційованого підходу впливає *особистісно-орієнтований*. Тобто змінився характер стосунків викладача і студента. Останній з об'єкта навчання перетворився на суб'єкт власної навчальної діяльності по набуттю внутрішнього змісту своєї освіти. Роль викладача полягає у виявленні здібностей студентів і допомоги у їх розвитку.

І, нарешті, до наукової бази сучасної педагогіки увійшов порівняно новий, але найбільш актуальний для теми нашого дослідження *«компетентнісний підхід»*, згідно з яким головним результатом

освіти тепер вважається не сума «ЗУНів» (знань, умінь і навичок), не повнота засвоєння навчального матеріалу, а рівні компетентностей, які приводять до вміння застосовувати цілий спектр інтегрованих знань і особистісних якостей. Як зазначалося вище, поняття компетентності включає не лише когнітивну й операційно-технологічну складові, але й мотиваційну, етичну, соціальну й поведінкову [13, с. 58–64]. Тобто набуття компетентності — завдання перш за все самого студента, вона набувається самою особистістю, її, тобто особистістю усвідомленням необхідності компетентності у майбутній роботі, у процесі розв'язання багатьох життєвих проблем, тобто знання стають цінністю для суб'єкта («знання — сила»), підкреслюється їх аксіологічний аспект особливо для випускника. Компетентнісний підхід особливо необхідний при набутті фундаментальних природничих знань, у нашому випадку екологічних знань, для фахової підготовки інженерів хімічних спеціальностей. У цьому випадку обов'язковим є осмислення і розуміння суті речовин та явищ, які з ними відбуваються в природі і на виробництві. Використання зазначених підходів при їх вдалому поєднанні має забезпечити студентам набуття фундаментальних знань в цілому і екологічної компетентності при вивченні хімічних дисциплін зокрема.

Загальне поняття статті «дидактичні засади», крім розглянутого основного поняття «дидактичні підходи» обов'язково включає також поняття «принципи» і «критерії» відбору змісту навчання. У дидактиці за терміном «принцип» закріпилось більш загальне нормативне значення, що вживається в цілому в розумінні «принцип навчання», а критерії ж регулюють процес конструювання, відбір і послідовність навчальної інформації, тому і вживається частіше як «критерії відбору навчального змісту» на рівні конкретного навчального предмета [12, с. 209]. При цьому і на принципи, і на критерії навчання впливають загальні цілі навчання та цілі конкретного навчального предмета, які формулюються як соціальне замовлення суспільства з відповідними вимогами.

Згідно з темою нашого дослідження і актуальністю розглядуваних питань ми виокремили низку провідних принципів навчання, перш за все це *принцип фундаменталізації освіти*. Фундаменталізація хімічної освіти передбачає пріоритетність методологічних знань над випадковими, ситуативними, прикладними, поліфункціональність знань, вкорінення екологічних знань в різні хімічні курси [8, с. 51]. Зокрема, як приклад, наводимо схему зв'язку курсу «Екологічна хімія» з фаховими дисциплінами у процесі формування екологічної компетентності.

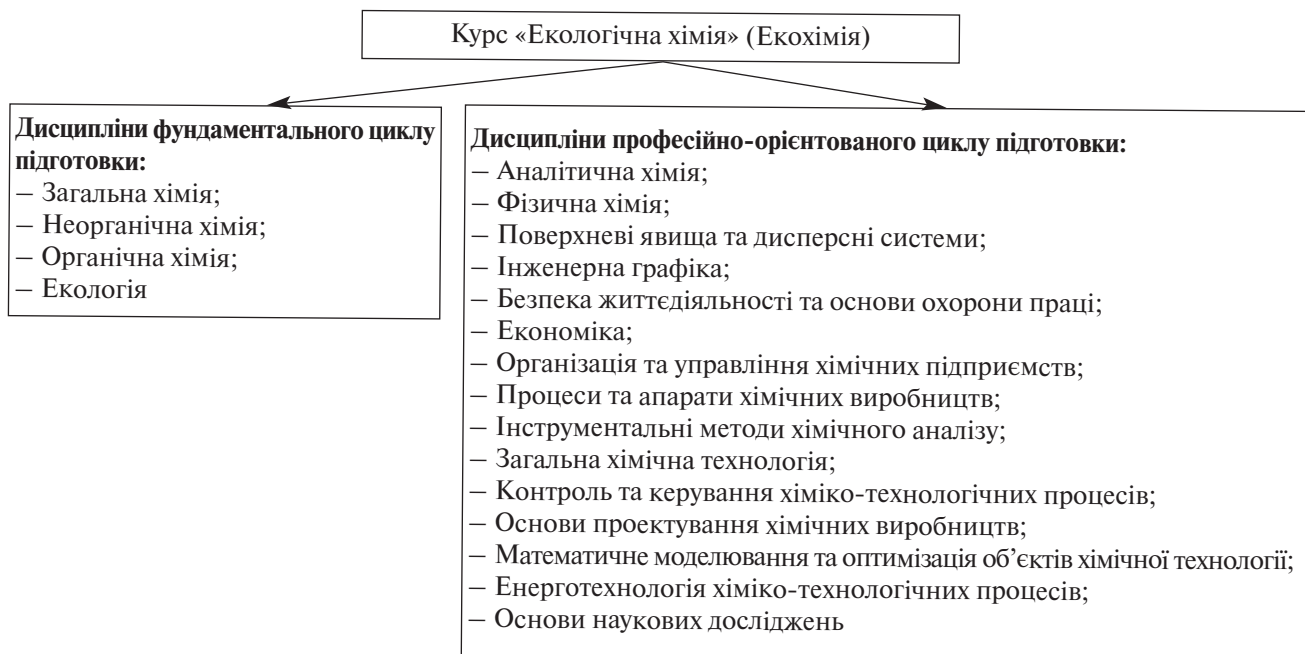

Рис. 2. — Зв'язок курсу «Екологічна хімія» з фаховими дисциплінами у процесі формування екологічної компетентності

Фундаменталізація освіти передбачає посилення зв'язку теоретичної і практичної підготовки молоді до сучасної життєдіяльності, посилення абстрактних, теоретичних, прогностичних, проєктних компонентів знань. Сьогодні фундаменталізація освіти є не лише дидактичним принципом, однією з основних дидактичних вимог, а й стратегічним орієнтиром освіти, спрямованим на розвиток наукового мислення, творчих здібностей, створення потреби в саморозвитку і самовдоско-

наленні, адаптації до нових умов життя. Фундаменталізація сприяє цілісному сприйняттю студентами навколишнього світу [4; 5].

З принципом фундаменталізація освіти тісно пов'язаний *принцип її науковості*. Цей термін введено в дидактику М. М. Скаткіним у вигляді основних умов, що не втратили актуальності й сьогодні (наукова достовірність відомостей, показ явищ у взаємозв'язку, створення уявлень про пізнаваність світу тощо) [11]. Л. Я. Зоріна узагальнила і конкретизувала цей принцип як основний методологічний, виділила основні види наукових знань (поняття, факти, теорії, закони тощо) [6]. Сьогодні принцип науковості зводиться до таких вимог у навчанні: а) відповідність навчальних знань науковим; б) ознайомлення з методами наукового пізнання; в) створення уявлень про процес пізнання і оволодіння його структурою і функціями.

Принцип науковості є підґрунтям *принципу системності* знань. Системність — невід'ємна властивість теоретичних знань, яка надає їх сукупності *цілісності*. Системність характеризує наявність у свідомості тих, хто навчається структурно-функціональних зв'язків між елементами наукових знань [6]. Ці зв'язки й забезпечують системність знань. Нерозуміння структурних зв'язків між поняттями, їх ієрархії може призвести до неусвідомлення навчальної інформації. Цей принцип стосується системної організації мислення, він слугує відкриттю нових способів організації екологічної перетворювальної діяльності щодо засобів захисту організму від екологічної небезпеки. При цьому системність вимагає синтезу знань з різних наук з глибоким методологічним аналізом наукових досягнень. Система екологічних знань будується на основі *ієрархічного принципу*, тобто в системі знань існує ієрархія понять. Без розуміння ієрархії понять не можуть формуватись системні й цілісні знання [6].

Спорідненим до вищезазначених принципів є *принцип цілісності* знань. Цей принцип актуальний особливо для природничих дисциплін, бо забезпечує студентам адекватне уявлення про навколишній світ, в якому все взаємообумовлене і взаємопов'язане. Цей принцип ґрунтується на транспредметних знаннях. У цьому зв'язку студентам на заняттях з екології наводимо як приклад японське прислів'я: «тріпотіння крильців метелика на одному кінці материка може викликати ураган на іншому», що в свою чергу перегукується з поглядами В. Вернадського щодо єдності законів природи. Принцип цілісності знань є базисним для формування екологічної компетентності в процесі вивчення фахових хімічних дисциплін, адже цілісність забезпечується інтеграцією трансдисциплінарних знань.

Для сучасної екології важливою тенденцією і водночас дидактичним принципом є *генералізація* знань на основі узагальнюючих ідей хімічної науки. Зростання обсягу наукової інформації вимагає ущільнення змісту, генералізації основного ядра природничих фундаментальних знань, тобто треба в мінімальному обсязі навчального матеріалу зосередити максимальний інформаційний зміст. Тобто, щоб думкам було широко, а словам вузько. Провідною ідеєю вивчення хімічних дисциплін є генералізація навчального матеріалу навколо фундаментальних концепцій, теорій, законів хімічних наук.

Базування на зазначених основних принципах навчання забезпечує інтеграцію хімічних знань, формування екологічної компетентності студентів за рахунок конструювання змісту навчальних програм, включення екологічних відомостей у відповідні хімічні курси і створення відповідних спецкурсів, зокрема спецкурсу «Екохімія».

Для формування змісту зазначеного курсу ми розробили критерії його відбору, що також відносяться до основних дидактичних засад формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-хіміків. Існує й загальнодидактична система критеріїв для відбору змісту [9, с. 218]. Ми її удосконалили і переробили відповідно до цілей створення спецкурсу «Екохімія» на основі загальнодидактичних критеріїв відбору змісту. Ми розробили й запропонували такі пріоритетні критерії: а) цілісність відбиття в змісті освіти провідних ідей, їх взаємозв'язків; б) наявність творчих завдань; в) висока наукова і практична значущість змісту екологічних відомостей, що можуть бути використані в різних хімічних курсах і гнучкість змісту спецкурсу залежно від умов сьогодення; г) відповідність обсягу змісту навчання часові, що відводиться на його вивчення; д) відповідність навчального змісту матеріальній базі навчального закладу; е) креативність і дослідницький характер змісту, функціональність хімічних знань з метою забезпечення практичної спрямованості змісту і екологічної компетентності студентів; ж) урахування міжнародного досвіду побудови змісту з метою підвищення НРК (національної рамки кваліфікації), і приведення українських дипломів відповідно до європейських (усунення різниці в критеріях опису кваліфікації); з) використання інтегративних можливостей змісту суміжних навчальних курсів для забезпечення цілісності і системності екологічних знань студентів; і) введення інформації, що доводить перспективи розвитку науки хімія, адже випускник вишу приходить на виробництво, коли частина навчальних відомостей уже застаріла.

Отже, формування змісту освіти — складне завдання. Воно полягає не лише у відборі необхідного матеріалу, але й подання його у стрункій логічній системі, згідно з дидактичними підходами, принципами навчання, функціями навчального предмета, відповідно до яких виокремлюються основні компоненти змісту [4, с. 23–29]. До них відносять: а) основні поняття і терміни, які відображають наукові знання і повсякденну дійсність; б) факти науки, необхідні для доведення та обстоювання своїх ідей; в) основні закони науки, які розкривають зв'язки і відношення між різними об'єктами і явищами дійсності; г) теорії, які включають системи наукових хімічних знань про певну сукупність об'єктів, про взаємозв'язки між ними і про методи пояснення і передбачення явищ конкретної предметної галузі, зокрема, хімії; г) знання про способи наукової діяльності, методи пізнання та історію здобуття наукового знання; д) оцінні знання, знання про норми ставлення до різних явищ життя, що встановлені в суспільстві [6; 9]. Вказані види знань відрізняються функціями у навчанні, а також технологіями, що використовуються при цьому. Отже, зміст хімічної освіти в цілому і кожного окремого її курсу зокрема становить систему наукових знань, практичних умінь, навичок та способів діяльності, відповідної поведінки, світоглядних і морально-етичних ідей, якими треба оволодіти студентам у процесі навчання [4]. Ми поділяємо думку О. В. Кофанової, що під змістом хімічної підготовки треба розуміти сукупність навчальних програм, форм, методів, засобів, які здатні забезпечити ефективність якісної професійної підготовки фахівців, набуття ними наукового світогляду, в т.ч. екологічних компетентностей і, в решті решт, потрібних професій [8, с. 49].

Отже, до основних найбільш прийнятних загальнодидактичних засад, що лежать в основі екологічної компетентності при набутті хімічних знань, відносять такі дидактичні підходи: синергетичний, системний, діяльнісний, акмеологічний, диференційований, особистісно-орієнтований, компетентнісний; принципи навчання, домінуючі при вивченні природничих дисциплін: фундаменталізації, науковості, системності, цілісності, генералізації знань, а також розробку основних критеріїв відбору екологічного змісту для спецкурсу «Екохімія».

Резюмуючи зазначимо, що ми розглянули основні загальнодидактичні засади формування екологічної компетентності майбутніх інженерів-хіміків. У цій статті ми не зупинялись на особливостях форм (семінари, кейс технології тощо), а також традиційних та інноваційних методів засвоєння змісту (тренінги, наукові експедиції тощо) та засобів навчання, що буде висвітлено у наступній статті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белоусова О. В. Развивающее обучение акмеологического типа / О. В. Белоусова // Педагогика. — 2008. — № 3. — С. 12–17.
2. Бондаревская Е. В. Парадигма как методологический регулятив педагогической науки и инновационной практики / Е. В. Бондаревская // Педагогика. — 2007. — № 6. — С. 3–10.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. — 1440 с.
4. Гончаренко С. У. Наука і навчальний предмет / С. У. Гончаренко // Педагогічна і психологічна науки в Україні: Збірник наукових праць до 15-річчя АПН України у 5 томах / Том 2 Дидактика, методика, інформаційні технології. — К.: «Педагогічна думка», 2007. — 368 с.
5. Гончаренко С. У. Фундаменталізація освіти як дидактичний принцип / С. У. Гончаренко // Шлях освіти. — 2008 — № 1 — С. 2–6.
6. Зорина Л. Я. Дидактические ориентиры в практике обучения естественно-научным дисциплинам / Л. Я. Зорина // Современная дидактика: теория — практике / Под науч.ред. И. Я. Лернера, И. К. Журавлева. — М. — изд. ИТП и МИО РАО, 1993. — 288 с.
7. Игнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики / В. А. Игнатова // Педагогика. — 2008. — № 8. — С. 26–31.
8. Кофанова О. В. Концептуальні засади відбору змісту хімічної підготовки майбутніх бакалаврів-екологів у технічних університетах України / О. В. Кофанова // Педагогіка і психологія. — 2012. — № 1. — С. 48–56.
9. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии: учебн. [для студентов высш. и сред. пед. учебн. заведений] / Смирнов С. А., Котова И. Б., Шиянов Е. Н. и др.; под ред. С. А. Смирнова. — [4-е изд.] — М.: Издательский центр «Академия», 2001. — 512 с.
10. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие, реализация / Пер. с англ. — М., «Когито-Центр», 2002. — 396 с.
11. Скаткин Н. Н. О принципах обучения в советской школе / Н. Н. Скаткин // Советская педагогика 1950 — № 1.
12. Теоретические основы содержания общего среднего образования / под ред. В. В. Краевского, И. Я. Лернера. — М.: Педагогика, 1983. — 352 с.
13. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы / А. В. Хуторской // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.
14. Шабанов А. Г. Компетентностно-ориентированная модель профессионального образования / А. Г. Шабанов // Инновации в образовании. — 2012. — № 4. — С. 74–78.

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ НА НЕ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЯХ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Лариса Дудікова, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова
УДК 378.147:378.046.4 (477)

У статті досліджуються сучасні підходи викладання іноземних мов на не філологічних спеціальностях вищих навчальних закладах.

Аналізуються «спеціальні цілі» з вивчення іноземних мов та розвиток комунікативних навиків з підготовки фахівців зі спеціальностей: медичного, економічного юридичного, технічного та інших напрямів у формі безпосередніх усних контактів (доповідей, семінарів, дискусій тощо).

Ключові слова: іноземна мова, комунікативні навички, спеціальні цілі, методичні матеріали, лексичні вправи, структурно-семантичні відмінності, комунікативна компетенція

В статье исследуются современные подходы преподавания иностранных языков на не филологических специальностях высших учебных заведений. Анализируются «специальные цели» изучения иностранных языков и развития коммуникационных навыков подготовки профессионалов специальностей: медицинского, экономического, юридического, технического и других направлений в форме непосредственных устных контактов (докладов, семинаров, дискуссий и т. п.).

Ключевые слова: иностранный язык, коммуникационные навыки, специальные цели, методические материалы, лексические упражнения, структурно-семантические отличия, коммуникационная компетентность.

The article investigates the modern approaches to the teaching of foreign languages at non-philological departments of higher education establishments. It analyzes the «special purposes» of the foreign language learning and the development of communication skills within the training of professionals of different specialties: medical, economic, legal, technical and other destinations in the form of a direct speaking contact (reports, seminars, discussions, etc.).

Key words: a foreign language, communication skills, special purpose, teaching materials, vocabulary exercises, structural and semantic differences, communication competence.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями

Вивчення іноземних мов на не філологічних спеціальностях є важливим аспектом формування професійного та світоглядного рівня студентів вищих навчальних закладів і наступною ланкою вивчення іноземної мови на базі середньої школи та процесі безперервного навчання іноземній мові.

Сучасні інтеграційні процеси в Україні відкривають можливості студентам ознайомлення і безпосередньої участі в культурних, економічних, медичних та інших досягненнях світової цивілізації. Тому першочергове значення в цьому процесі відіграє вивчення та знання іноземної мови, як засобу спілкування і є важливим інструментом для інтеграції студентів та засобом відкриття і пізнання світу та інновацій з професійного напрямку підготовки.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковане розв'язання даної проблеми та на які спирається автор

На сучасному етапі багато науковців-філологів займаються проблемами вивчення іноземної мови на не філологічних спеціальностях та розроблення методик серед яких: Г. П. Савченко,

Л. Б. Котлярова для юридичних спеціальностей Є. В. Мірошніченко, Л. Ф. Манякіна та інші для економічних спеціальностей, перекладом технічних термінів та специфікою спілкування фахівців технічного напрямку О. Б. Тарнопольський, І. М. Гришина, Г. О. Ємельянова, військовослужбовців – І. С. Онисіна, І. Н. Угрюмова, Р. Г. Зайцева. Значних досягнень в розробці методик навчання іноземній мові студентів медичних спеціальностей досягли М. А. Задорожна, О. П. Петрашук та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття

Окрім досягнутих позитивних результатів у сучасній вітчизняній методиці навчання іноземним мовам для спеціальних цілей існує цілий ряд недосліджених напрямів, які потребують вирішення і тому можуть слугувати полем для досліджень українських та зарубіжних науковців. У статті розкриваються особливості навчання іноземної мови, що використовується в професійній підготовці фахівців не філологічних спеціальностей.

Формування цілей статті(постановка завдання)

Мета цієї статті – розкрити особливості вивчення іноземних мов студентами не філологічних спеціальностей і показати основні форми та методи викладання іноземної мови і її вплив на професійний рівень підготовки.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Сьогодні навіть важко уявити вищу школу без вивчення іноземної мови. Мета навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах на не філологічних спеціальностях спрямована на оволодіння мовленевою компетенцією з іноземної мови для спілкування в усіх основних сферах людської діяльності. При цьому відповідна увага повинна приділятися навчання мові спеціальності, іншими словами для спеціальних професійних цілей [6].

Уперше вислів «англійська мова для спеціальних цілей» був введений викладачами-методистами англо мовних країн, а згодом він почав використовуватися фахівцями з вивчення інших іноземних мов, хоч відмінності між поняттями «англійська мова для спеціальних цілей» або «французька мова для спеціальних цілей» немає, тому, що методика навчання будь-якої іноземної мови включає три основні компоненти:

- соціально-психологічний;
- педагогічно-методичний;
- лінгвістичний [1].

Відрізняються вони лише третім компонентом, пов'язаним із специфікою структури та лексичного складу кожної конкретної іноземної мови.

Термін «англійська мова для спеціальних цілей» виник в 60-х роках ХХ століття. Основною причиною активізації процесів навколо вивчення іноземних мов було завершення другої світової війни та зростання науково технічного і економічного прогресу у відносинах іншомовних країн учасників війни. Особливою популярністю користувалися мови держав економічних лідерів таких як Сполучені Штати Америки, Англія, Франція тощо. Особливо на популяризацію англійської мови відіграли Англія та США як партнери СРСР у визвольній війні від фашизму [1, с. 213].

У результаті позитивних змін які відбулися після Великої Вітчизняної війни виникла необхідність у фахівцях зі знанням англійської мови. Не менш вагомим аргументом в цьому напрямі лишається і те, що громадяни почали цікавитися життям тих хто проживав успішно та комфортно за межами СРСР. Всі розуміли, що саме англійська мова є ключем в міжнародних ділових стосунках, технологічному розвитку, обміну досвідом в різних галузях народного господарства і тому числі в досягненнях медицини, яка на той час була далеко попереду медицини Радянського Союзу.

Усі ці зміни, а особливо міжнародних відносин сприяли переосмисленню мети вивчення іноземних мов. Хоч до цього періоду вивчення іноземних мов було одним із обов'язкових атрибутів вищої школи, але майже ніколи не поставало питання, щодо її застосування в професійній практиці.

Саме зміна мотивації вивчення іноземних мов та розроблення методик з її вивчення зробили можливими проведення багатопланових досліджень в цьому напрямі не лише як одного із аспектів виконання університетської програми навчання, але і як одного із шляхів розширення меж професійної підготовки, базуючись на іноземному досвіді, де знання мови є обов'язковим елементом читання, перекладу та спілкування на мові оригіналу.

Це спонукало до введення відповідних змін в лінгвістичних та соціально-психологічних аспектах вивчення «загального курсу іноземної мови». Якщо головною метою вивчення іноземної мови лін-

гвістами була орфографія, то завдяки новій мотивації вивчення перемістилося в площину використання її в реальному професійному спілкуванні з фахівцями відповідної галузі знань. На підставі цього дослідники та викладачі-практики зробили висновок, що оскільки сфера спілкування економістів відрізняється від особливостей комунікації лікарів, тому і знання англійської мови повинно базуватися на специфічних професійних потребах кожної з галузей.

Зважаючи на вище зазначене, можна констатувати, що іноземна мова по різному знаходить своє застосування у спілкуванні фахівців різних професій, то в навчанні можна моделювати процес їх реальної комунікації, звуживши широкий діапазон мови до конкретних потреб студентів різних спеціальностей і тим самим полегшити процес оволодіння іноземною мовою для професійних цілей.

Вивчення іноземної мови для спеціальних цілей можна виділити чотири напрями:

- іноземна мова для спеціальностей технічного спрямування;
- іноземна мова для спеціальностей економічного спрямування;
- іноземна мова для спеціальностей соціально-гуманітарного спрямування;
- іноземна мова для інших спеціальностей.

Кожен напрям у свою чергу, поділяється на спеціальності:

- іноземна мова для академічних цілей (науковців конкретної спеціальності);
- іноземна мова для спеціалістів кожної професії, що відноситься до напрямку [3].

Акцентуючи увагу на вивченні іноземної мови «для спеціальних цілей» слід визнати, що на часі це те, що зараз необхідно як основа для методичної і дидактичної розробки. Саме це узгоджується з сучасним підходом до навчання: оволодіння іноземною мовою на не філологічних спеціальностях вищих навчальних закладів в зв'язку з конкретною фаховою необхідністю.

Викладачі-методисти з розроблення курсів з вивчення іноземних мов тільки віднедавна стали користуватися поняттям «іноземна мова для спеціальних цілей», до цього існувало поняття «іноземна мова для немовних спеціальностей» [6].

Проголошення Україною незалежності та взяття курсу на євроінтеграцію кардинально змінили підходи до викладання та навчання іноземним мовам у вищих навчальних закладах. Методика викладання стала базуватися на розробках зарубіжних методистів. У 1998 році за підтримки Британської Ради в Україні був розроблений курс «Ділова англійська мова», але це частково вирішило питання досконалого оволодіння англійською мовою тільки для спеціальностей економічного напрямку.

Професійна спрямованість вивчення іноземних мов на не філологічних спеціальностях ставить низку завдань із розвитку професійних навиків у студентів: оволодіння професійною лексикою, вміння комунікативних навиків професійного спілкування, формулювання власної точки зору на професійну тематику, тощо.

Головним і пріоритетним завданням вивчення іноземних мов є розвиток комунікативних здібностей, тобто навчання мові як реальному засобу спілкування між фахівцями різних країн та різних галузях знань.

Аналіз досліджень яскраво показав, що спеціалісти технічного профілю вивчають мову переважно для читання, розуміння та перекладу складних технічних понять і лише 10% з них в необхідній мірі володіють відповідними комунікативними навичками. Основною причиною такого стану є відсутність досконалих в методичному плані підручників з вивчення іноземних мов. Дуже часто в підручниках переважають вправи на механічне повторення, дидактичні матеріали, як правило, не спонукають студентів до самостійного аналізу, не вистачає комунікативних завдань, де відпрацьовуються форми спілкування [3].

Аналіз методичної літератури з вивчення іноземних мов показав, що дуже мало вузькопрофільних підручників та посібників, спрямованих на навчання «для спеціальних цілей». Методичні та дидактичні матеріали з інтенсивного навчання професійній іноземній мові вимагають подальших теоретичних розробок.

Ефективність процесу навчання та його кінцевого результату визначається методично обґрунтованою і доцільною системою практичних вправ. Знання з іноземної мови включають в себе як засвоєну готову інформацію так і знання, того що добуваються в процесі пошуку. Лінгвістичний матеріал, що підлягає засвоєнню може подаватися в підручнику як традиційними формами завдань, так і творчими вправами на задану проблемну тематику. Досліджуючи методику викладання сучасних підручників слід констатувати, що вправи в ній є виключно тренувальними і в своїй більшості одноманітними, де домінує стереотипне формулювання та штучне лексичне наповнення, інколи навіть не пов'язане із текстовим матеріалом.

Зважаючи на це, викладачам-методистам, при розробці лексичних вправ необхідно звернути увагу на те, що предметом навчання повинні стати поняття та вирази, що складають мову даної

спеціальності і розвивають ті види комунікативної діяльності, що необхідні в роботі, наприклад для медиків, економістів, фізиків, інженерів-гідравліків тощо.

Великої уваги при вивченні іноземних мов слід приділяти в роботі над лексикою, яка подається переважно в словосполученнях, стійких, регулярно вживаних блоках, за допомогою яких будується мова фахівця як письмова так і усна. Готуючись зі студентами до опанування спеціальної лексики слід робити акцент на вправи, мета яких вивчити основи словотворення, ознайомити з системою синонімів і антонімів, розвивати мовну догадку на підставі інтернаціональної лексики та елементів словотворення, встановити асоціативні зв'язки на базі рідної мови [3].

Вправи з проблемним навантаженням, що розвивають вміння розпізнавати лексичні одиниці за формальними ознаками, швидко знаходити структурно-семантичні відмінності іноземної та рідної мови, змушують студентів через активний пошук до самостійних висновків, усвідомлення та стійкого запам'ятовування.

При розробках методичних матеріалів необхідно велику увагу приділяти підбору виразів та цитат, які дуже часто вживаються, що з однієї сторони ілюструють особливості граматики, а з іншої, розширюють загальнокультурний кругозір студентів і залучають їх до знання глобальних цінностей цивілізації. Оволодіння студентами лексичним матеріалом іноземної мови зі спеціальності вимагає від викладача розробки словників-мінімумів, що базуються на найчастіше вживаних в спеціальних текстах загальнонаукових та спеціально-наукових утворень «заготовок», необхідних для чіткої і точної передачі навчально-наукової інформації.

Незважаючи, в останні часи, на перевагу усного мовлення значення читання залишається дуже важливим, тому цей вид мовленнєвої діяльності дозволяє студенту не тільки черпати інформацію, а й створює засоби оволодіння усною і письмовою іноземною мовою.

Викладання іноземної мови на не філологічних спеціальностях вимагає зосередження уваги та зусиль на читанні літератури з фаху. Цілеспрямоване читання є необхідною умовою набуття студентами за порівняно недовгий проміжок часу достатнього рівня комунікативної компетенції в професійній діяльності.

Професійна спрямованість у навчанні читання відображає не тільки тематику текстів а й характер текстових вправ, що є основою виконання навчальних дій. Методичні матеріали з вивчення іноземних мов повинні базуватися на текстових вправах, що носять проблемний характер, містять в собі запитання, на які в підручнику немає готової відповіді, таким чином створюється проблемна ситуація. Саме такі вправи ставлять студентів в інтелектуальний «тупік», спонукають до аналізу та спрямовують їх зусилля зрозуміти і оцінити текстову інформацію та знайти відповідь.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Використовуючи дослідження зроблені науковцями в галузі вивчення іноземних мов на не філологічних спеціальностях вищих навчальних закладів варто зазначити, що це складний і неоднозначний процес, який потребує дуже виваженої і кропіткої роботи. Кожна спеціальність по своєму унікальна і неповторна, а тому має свою специфіку вивчення іноземних мов базуючись на профільному понятійному апараті та «спеціальних цілях».

Заучування чи відтворення текстів іноземною мовою не відповідають сучасним вимогам з підготовки професійних кадрів і на думку автора в цьому напрямі вітчизняним науковцям та викладачам-методистам доведеться не один рік працювати для розроблення методик навчання іноземним мовам для «спеціальних цілей» з професійної підготовки спеціалістів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бардуханов Л. С. Язык и перевод. — М.: ЮКОС, 2005. — 418 с.
2. Бим Л. И. Теория и практика обучения иностранным языкам. — М., 1990. — 673 с.
3. Бухминдер В.А., Штраус В. Основы методики преподавания иностранных языков. — К., 2006. — 523 с.
4. Гусак Т.М. Modern English Grammar in Practice/ Guide Book and Workbook. — Друге видання. — Київ: «Фірма «ІНККОС», 2010. — 318 с.
5. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков. — М., 2005. — 497 с.
6. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. М., 2003. — 596 с.

Розділ XVII

ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ІНТЕГРОВАНОЇ ДОКУМЕНТАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ ВНЗ

Юлія Яким'юк, кандидат наук із соціальних комунікацій,
доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності
Білоцерківського інституту економіки і управління Університету «Україна»
УДК 005.92:378

Узагальнено концептуальні аспекти формування інтегрованої комунікаційної системи документально-інформаційного забезпечення управління вищим навчальним закладом. Розкрито найважливіші складові для забезпечення її успішного функціонування, показано взаємозв'язок їх з ефективністю управління вишом та особливості функціонування в умовах укрупнення вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: комунікаційна системи управління, інтегрована документаційна система, електронна комунікація, документально-інформаційний фонд.

Обобщено концептуальные аспекты формирования интеграционной коммуникационной системы документально-информационного обеспечения управления высшим учебным заведением. Раскрыто наиболее важные составные для обеспечения ее успешного функционирования, показано взаимосвязь их с эффективностью управления высом и особенности функционирования в условиях укрупнения высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: коммуникационная система управления, интегрированная документационная система, электронная коммуникация, документально-информационный фонд.

There have been generalized conceptual aspects of forming integrated communication system of documentary provision of higher educational institution management. There have been revealed the most important items for ensuring their successful functioning and there has been shown their interrelation with the effectiveness of higher educational institution management, and the peculiarity of functioning in the conditions of higher educational institutions merger in Ukraine.

Key words: communication system integrated documentary system, electronic communication, documentary and informational fund.

Постановка проблеми. Сучасна політика Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України спрямована на укрупнення вишів, яке приводить до створення своєрідних корпоративних об'єднань структурних підрозділів як зосереджених, так і розкиданих територіально. Становище таких відокремлених структурних підрозділів вишу двояке. З одного боку, кожна структурна одиниця офіційно є самостійною одиницею, яка входить до об'єднання даного вишу, діє автономно на основі власних ліцензій

і має власну структуру в тому числі і свій документаційний фонд. З другого боку, всі юридично-самостійні підрозділи входять до єдиного об'єднання на певних умовах, які закріплені в статуті й тісно взаємодіють одна з одною з метою досягнення єдиної прийнятої стратегії розвитку вишу.

У цих умовах розвитку децентралізації корпоративної форми вищого навчального закладу виникає проблема організації управління на базі ефективної документаційної системи із використанням сучасних електронних комунікацій як всередині самої центральної установи, так і між нею і територіально відокремленими структурними підрозділами. Правильно і високоефективно організована технологічна робота з документами на основі використання сучасних електронних комунікацій у подібних об'єднаннях вишу є важливим чинником вдосконалення його управління. Цим обумовлена практична значимість дослідження.

Метою дослідження є обґрунтування концептуальних аспектів формування інтегрованої системи документаційного забезпечення управління корпоративного об'єднання вишу в умовах формування нового освітнього простору України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема формування комунікаційної системи документаційного забезпечення управління установою є центральною у дослідженні соціальних комунікацій. Безпосередньо технічним та інституціональним проблемам функціонування електронних комунікацій присвячені праці Г. Асеева [1], І. Золотарьова [9], С. Клименко [16] та інші, основні наукові ідеї яких враховано у статті. Теоретико-методологічну основу статті склали наукові розробки учених В. Бебика [2], Є. Горошко [5], Г. Почепцова [14] та інші, які досліджують комунікаційну систему як цілісну в її загальних і специфічних проявах. Окремі елементи інформаційно-документального забезпечення діяльності вишу були центром уваги М. Бондаренка [3], О. Виноградової [4], А. Наливайка [11] С. Наєнко [10], Г. Пономарьова [13], О. Жорнової [7], Ю. Жарких [12], зарубіжного досвіду І. Зварича [7] тощо. Їх напрацювання дали можливість в більш повній мірі визначити концептуальні основи розвитку інтегрованої системи документаційного забезпечення управління вишом.

Результати дослідження. Специфіка комунікаційної спеціалізованої системи електронного діловодства корпоративного об'єднання вишу полягає в тому, що вона може реалізуватися в практичній діяльності у трьох варіантах: 1) локальний варіант у вигляді програмного продукту, який працює з документаційним фондом, що сумісна за форматами з MS Access; 2) малий мережевий варіант у вигляді файл-серверного програмного продукту, що працює з документаційним фондом, яка сумісна за форматом з MS Access; 3) мережевий варіант на основі Microsoft-SOL сервера.

При технічній їх різниці функціональність усіх варіантів ідентична. Будь-який із варіантів може бути реалізований на основі спеціалізованого продукту «Neo Cad», що створений в НТУУ «КПУ». Ця система апробована рядом вишів України, зокрема і корпоративним об'єднанням Університету «Україна» вона адаптована до потреб працівниками лабораторії «In Kom Tex» [15, с. 138].

Створювані спеціалізовані електронні комунікації діловодства в усіх структурних підрозділах корпоративного об'єднання вишу мають бути центрами обліку вхідних, вихідних документів, які надходять як у паперовому, так і в електронному вигляді. Разом вони повинні створити завдяки електронним комунікаціям загальну систему (мережу), яка забезпечує рух електронних документопотоків підрозділів управління вишу (див. схему 1).

Центральна установа вишу		Територіальні підрозділи	
Система внутрішнього обліку документів ректорату, Вченої ради, виробничих нарад →	Система централізованого обліку вхідних/вихідних документів	← Система централізованого обліку вхідних/вихідних документів територіальної установи	← Система внутрішнього обліку документів ректорату
Система внутрішнього обліку документів інститутів, департаментів, деканату →			← Система внутрішнього обліку документів відділів, деканату
Система внутрішнього обліку документів відділів		← Система центрального обліку вхідних/вихідних документів територіальної установи	← Система внутрішнього обліку документів кафедр
Система внутрішнього обліку документів кафедр			← I ← II ← III

Схема 1. Комунікаційна мережа центрів обліку документів в рамках корпоративного об'єднання вишу.

Зазначені нами документаційні системи являють собою комп'ютерні мережі, які забезпечують збирання, зберігання документів, а також оперативний доступ до них у системі корпоративного об'єднання вишу, і окремо в кожному його структурному підрозділі. Перед розміщенням документів у відповідний фонд кожної окремої установи чи її підрозділу необхідно додатково опрацювати їх з метою забезпечення інформаційного сервера користувача. У комунікаційній системі документаційного забезпечення управління (далі — КСДЗУ) корпоративного об'єднання вишу документаційний фонд можна формувати на основі систем «Neo Cad-Intranet». Доступу до нього для усіх користувачів може бути забезпечений за уже апробованою на практиці технологією Internet/Intranet.

Однією з важливих умов функціонування інтегрованої системи КСДЗУ є створення документаційного фонду у кожному окремому структурному підрозділі, який забезпечує систему інформаційної підтримки прийняття рішень на центральному рівні та рівні підрозділів за участю кожного його працівника (див. схема 2).

Центральна установа	Бюро документування	Територіальні підрозділи
<ul style="list-style-type: none"> – Керівні органи центральної установи; – Загальні збори; – Вчена рада; – Ректорат. 	Щоденна передача нових документів →	<ul style="list-style-type: none"> – Керівні органи територіальних підрозділів; – Вчена рада; – Ректорат.
Нормативні документи діяльності вишу (ліцензії, документи про формування підрозділів і тощо).		Нормативні документи діяльності установи (ліцензії, документи про формування підрозділів: деканатів, кафедр тощо).
Відкриті документи (програми, відомості, звіти підрозділів тощо).		Відкриті документи (програми, відомості успішності, звіти підрозділів тощо).
Внутрішні документи (накази зарахування/відрахування, переведення на інший курс тощо).		Внутрішні документи (накази зарахування/відрахування, переведення на інший курс тощо).
Довідкові матеріали (електронні журнали викладачів, електронні відомості тощо).		Довідкові матеріали (електронні журнали викладачів, електронні відомості тощо).

Схема 2. Структура документаційних фондів корпоративного об'єднання вишу.

Джерело: запропоноване автором.

Принциповим у створенні для забезпечення ефективної діяльності цілісної КСДЗУ об'єднання вишу є забезпечення можливості обміну кожної із базових відмічених підсистем справочинства (записами про документи) з іншими підсистемами та системами Інтернет. Обмін з допомогою інтегрованої КСДЗУ може бути організований у структурі корпоративного об'єднання вишу шляхом експорту записів про документи (службова кореспонденція, звіти, нормативні документи тощо) у вихідний ящик, передачі записів (файла) обміну, розміщення даних у вхідний ящик іншої системи, імпорту записів про документи із вхідного ящика.

Створювані документаційні фонди у КСДЗУ об'єднання вишу мають передбачати можливість оперативного доступу до документів у межах його корпоративної мережі. Відповідні підсистеми корпоративної КСДЗУ забезпечують регламентований доступ відповідно до компетенції певних структурних підрозділів установи (ректор, проректори, декани, завідувачі кафедрами). Частина із них може мати вільний доступ.

Основою формування функціональних підсистем автоматизованої системи управління документацією є відповідна структура основних документопотоків у корпоративному об'єднанні вишу. Необхідно формувати і функціональні підсистеми. Найбільш оптимальна їх кількість має не перевищувати п'яти основних документопотоків — це: «Службова кореспонденція», «Документи щодо організації навчального процесу», «Документи по контролю виконання», «Система нормативних документів установи» і «Електронна протокольна служба». Введення документаційних фондів у системі комунікаційних зв'язків зображено на схемі 3.

Функціональні документаційні підсистеми електронної комунікації корпоративного об'єднання вишу об'єднують його базові системи, які перебувають у підрозділах як самої установи, так і у територіальних структурних представництвах, і базові сервери обміну даними між цими системами. У своїй сукупності електронні комунікації і сервери вишу, які об'єднані в одну функціональну документаційну підсистему, забезпечують реалізацію однієї із основних функцій діловодства

в масштабах центральної установи вишу і підвідомчих йому територіальних структурних підрозділів — рух документальної інформації (творець-користувач).

Центральна установа (далі –ЦУ) корпоративного об'єднання вишу				Структурні підрозділи корпоративного об'єднання вишу		
Канцелярія ЦУ			Рівні	Канцелярія установи		
Автоматизовані робочі місця діловодства	← →	Автоматична система обліку службової кореспонденції	I рівень Службова кореспонденція ↔	Автоматизовані системи обліку службової кореспонденції	← →	Ректор (директор інституту, керівник філії та ін., секретар)
Робочі місця працівників канцелярії	← →	Автоматизована система документів організації навчального процесу	II рівень Документи організації навчального процесу ↔	Автоматизована система документів організації навчального процесу	← →	Навчальна частина, деканат (секретар)
Ректор (президент) (проректор)	← →	Автоматизована система контролю виконання	III рівень Документи по контролю виконання (звіти, бази даних та ін.) ↔	Автоматизована система контролю виконання	← →	Кафедра (секретар)
Деканат (секретар)	← →	Банк документів ЦУ у структурних підрозділах	IV рівень Нормативні документи ↔	Банк документів структурних підрозділів	← →	
Кафедра (секретар)	→					
Електронна протокольна служба			V рівень Бюро оцифрування ↔	Електронна протокольна служба		

Схема 3. Функціональні документаційні підсистеми інтегрованої КСДЗУ вишу.

Створена документаційна підсистема електронної комунікації «Службова кореспонденція» (I рівень) у корпоративному об'єднанні вишу забезпечує облік і контроль руху службової кореспонденції на всіх рівнях управління (об'єднання, структурні підрозділи), а також контроль за ходом розгляду документів і їх реалізації у центральній установі чи відповідними структурними підрозділами. Саме створення цієї документаційної підсистеми може забезпечити і обмежений доступ до інформації.

Найважливішою у КСДЗУ об'єднання вишу є підсистема «Документів організації навчального процесу» (II рівень), яка дає повну картину матеріального забезпечення, організації навчального процесу у виші та його підрозділах і контроль за їх відповідністю до вимог МОНМтаС України. Ця документаційна підсистема забезпечує інформацію для здійснення ефективного управління та організації високоякісного навчального процесу на всіх структурних рівнях об'єднання вишу. Виділення її в окрему підсистему дає можливість і забезпечення доступу широкого кола користувачів до документальної інформації.

Багатогранним призначення документаційної підсистеми електронної комунікації «Документи по контролю виконання» (III рівень), яка може бути використана як для внутрішнього контролю (відомості, студентські картки тощо) за виконанням відповідних рішень адміністративних органів усіх рівнів, так і зовнішніх зв'язків для контролю над процесами з боку державних органів. Обов'язки за контролем виконання покладаються на секретаря канцелярії вишу, для якого забезпечується окремий документопотік, пов'язаний із рухом документів, що контролюють виконання найважливіших рішень керівних органів установи.

Документаційна підсистема «Нормативні документи» (IV рівень) забезпечує організацію нагромадження відповідної документальної інформації у корпоративному об'єднанні вишу, яка відображає

норми і правила діяльності підрозділів і організації навчального процесу студентів (навчальні і робочі плани тощо), відповідні характеристики складу кафедр та ін. З допомогою відповідного документаційного фонду її також можна використовувати для здійснення методичного керівництва і допомоги центральної установи, яка має більш кваліфіковані кадри, територіальним підрозділам.

Систематизацію і високий рівень культури діловодства у виші має забезпечити в даній концепції документаційна підсистема «Бюро документування» (V рівень). Це свого роду нагромаджувальний резервуар документальної інформації, яка відображає результати діяльності структурних підрозділів окремо і загалом по корпоративному об'єднанні вишу на основі не паперового а електронного справочинства. На цій основі як у кожному підрозділі, так і загалом у корпоративному об'єднанні вишу підвищиться ефективність функціонування системи справочинства, скоротяться його інші невиробничі операції.

Схема підсистеми «Бюро документування» у об'єднанні вишу має включати: 1) спеціалізовану систему «документування інформації»; 2) індивідуальні і колективні системи діловодства; 3) спеціалізовану систему «секретар» (схемі 4).

Секретар підрозділу	Канцелярія	Еталонний баланс відкритих документів
Автоматизована система підготовки електронних документів у виші	Автоматизована система «Бюро документування» →	Автоматизована система службової кореспонденції
↓		Автоматизована система контролю виконання
		Розсилка
Індивідуальні, колективні системи справочинства вишу		www - сервер

Схема 4. Функціональна схема підсистеми «Бюро документування» вишу

У нашій концепції інтегрована КСДЗУ корпоративного об'єднання вишу реалізує функцію управління на основі використанні документаційних фондів, які створюються у центральній установі об'єднання вишу і на рівні керівних органів відповідних територіальних установ. Для її оперативності необхідне щоденне надходження у документаційний фонд територіальних підрозділів документів від центральної установи об'єднання вишу. Секретар щоденно тиражує відповідні документи для їх виконання або розсилає у відповідні структурні підрозділи об'єднання вишу.

Функціональну підсистему «Розсилання нормативних документів» корпоративного об'єднання вишу зображено на схемі 5.

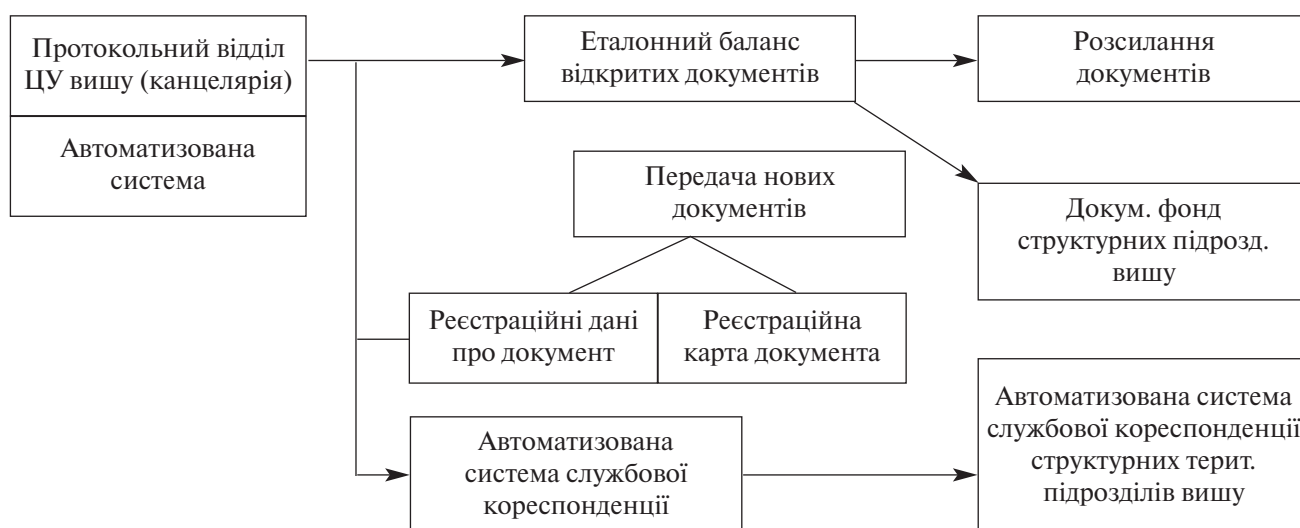

Схема 5. Функціональна схема «Розсилка нормативних документів» у структурні підрозділи корпоративного об'єднання вишу

В ідеалі кожен із них може розглядатись як міні система. Проте у функціональному їх призначенні існує тісний взаємозв'язок. Один документопотік є основою формування іншого і у загальній системі доповнює його або є відображенням управлінських складових першого. Тому кожному із них у вищій відповідає своя функціональна підсистема загальної КСДЗУ. Усі вони взаємопов'язані, а окремі із них функціонують у підрозділах на основі внутрішніх документів (наприклад, відомості про успішність студентів, пакет документів державних іспитів тощо). Важливість виділення цих напрямів документопотоків у корпоративному об'єднанні вишу полягає в тому, що на основі їх функціонування в установі можна чітко визначити їх специфіку і відповідно порядок реалізації (настройки) функціональних підсистем як об'єкта автоматизації документаційної системи.

Пропонована автором концепція КСДЗУ, з урахуванням сучасних теоретичних наукових здобутків у документознавстві та розвитку електронних комунікацій, може ефективно функціонувати у корпоративному об'єднанні вишу за умови, що їх комунікаційна система, яка забезпечує рух документаційних потоків, має попередньо реалізувати таке:

1) у межах корпоративного об'єднання вишу потрібно ввести єдину систему нумерації і обліку документів і на цій основі створити можливість електронного обміну реєстраційними даними про документ між центральною установою та її підрозділами та різними регіональними структурними підрозділами;

2) упровадити наскрізну та ефективну систему контролю виконання документів та завдань на всіх структурних рівнях корпоративного об'єднання вишу. У це ми вкладаємо розуміння можливого вчасного, швидкого доведення з використанням електронних комунікацій конкретного завдання в електронному вигляді об'єкта — виконавцю (конкретному підрозділу) і кожному працівнику виконавцю (ректору, декану, завідувачу кафедри тощо.), можливість оперативного доступу виконавців до бази контролю виконання у межах їх компетенції, можливість оперативного доступу керівників до інформації про хід виконання документів і контрольних завдань;

3) у межах корпоративного об'єднання вишу створити змішаний (централізований і децентралізований) принцип реєстрації документів, єдиний відповідний порядок реєстрації електронних (паперових) документів, який прийнятий у центральній установі. Має бути ліквідована повторна ручна реєстрація документів, які пересилаються між різними структурними підрозділами корпоративного об'єднання вишу, що сприятиме зменшенню паперового документопотоку;

4) реалізація основного наукового принципу організації діловодства і управління: акумуляція всіх документів, матеріалів, інформації про документи, які відносяться до одного питання в одну «справу» і забезпечення можливості оперативного доступу керівного складу вишу (ректорів, проректорів, деканів, завідувачів кафедри) до усіх матеріалів «справи»;

5) створення центральною установою єдиного еталонного банку нормативних документів вузу, системи протокольних (еталонних) документаційних фондів, які видаються підрозділами корпоративного об'єднання вишу. Забезпечення оперативного доступу працівників-виконавців у межах їх компетенції до всіх документів органів управління;

6) використання електронних комунікацій для швидкого розсилання текстів нормативно-правових актів та інших офіційних документів органів державної влади та вищих органів управління корпоративного об'єднання вишу у електронному вигляді;

7) втілення єдиної типології електронного діловодства в усіх підрозділах корпоративного об'єднання вишу загалом.

8) організацію типового середовища діловодства та інформаційного забезпечення на індивідуальних робочих місцях діловодів канцелярії (секретарів) центральної установи і структурних підрозділів корпоративного об'єднання вишу;

9) функціонування документаційної системи об'єднання вишу на основі корпоративної мережі, яка створюється у вигляді закритого елемента мережі Інтернет;

10) можливість електронного обміну документами та інформацією про документи з іншими установами (вишами) України.

Це обов'язковий фундамент пропонованої концепції, який із застосуванням сучасних електронних комунікацій має забезпечити ефективне управління на основі використання інформації документаційного фонду корпоративного об'єднання вишу. В основу побудови представленої концепції КСДЗУ об'єднання вишу ми пропонуємо модульний принцип. Корпоративна система має складатись із базової системи діловодства центральної установи, яка встановлена в усіх її територіальних і структурних підрозділах. Це свого роду «цеглинки», із яких складатиметься єдина «корпоративна» КСДЗУ цього вишу, що забезпечить оперативність доставки і контрольованість виконання управлінських рішень.

Кожна із базових систем має реалізувати в об'єднанні вишу єдину інформаційну логіку і на цій основі налагодити ефективний обмін даними з будь-якою іншою базовою системою справочинства. Важливо, щоб при цьому структура побудови корпоративної КСДЗУ вишу відповідала її організаційній структурі (ректорат, територіальні структурні підрозділи, деканати, кафедри) тощо.

Реалізація нашої концепції КСДЗУ, яка ґрунтується на використанні електронних комунікаціях, передбачає три рівні побудови (етапи реалізації) загальної корпоративної КСДЗУ вишу (рис. 1).

ЦУ і структурний підрозділ Рівень 3	Розвиток комунікативної системи обміну повідомленнями, систем маршрутизації, систем колективної роботи підрозділів у межах єдиної системи документообігу
ЦУ і структурний підрозділ Рівень 2	Встановлення базових серверів обміну інформацією між системами справочинства ЦУ структурних і регіональних підрозділів і забезпечення доступу кожного з них до банків документів
ЦУ (центральна установа) Рівень 1	Створення і встановлення базових автоматизованих документаційних систем в ЦУ та її підрозділах

Рис. 1. Рівні реалізації корпоративної КСДЗУ вишу

Такий підхід забезпечить створення КСДЗУ у корпоративному об'єднанні вишу послідовність, на основі створення відповідної електронної комунікації (технічного) забезпечення від 1-го до 3-го рівня. На першому етапі (рівень 1) складаються базові електронні комунікації (система служби кореспонденції, контролю виконання, звернень структурних підрозділів, автоматизована протокольна служба, банки документів), підготовлені центральною установою і колективно за участю відповідних структурних підрозділів. Базові документаційні системи, як основа ефективності комунікаційних зв'язків, що забезпечує оперативність управління, створюються в кожному окремому підрозділі корпоративного об'єднання вишу і утворюють мережу (вузлів) обліку і оперування документів в центрі та регіонах.

Після налагодження відповідного комунікаційного зв'язку між структурними підрозділами корпоративного об'єднання через базові автоматизовані системи слід перейти до 2-го етапу (рівень 2). На цьому етапі складаються базові сервери обміну інформацією між автоматизованими системами справочинства структурних підрозділів корпоративного об'єднання вишу як у центральній установі, так і у її структурних та територіальних підрозділах. Ця ідея реалізується на практиці за допомогою стандартизованого механізму обміну через «вхідні», «вихідні скриньки» кожної із систем, а також засобів стандартної електронної пошти (Internet-mail). Створена центральною установою спільно з представництвами і підрозділами стандартна електронна поштова служба розглядається у нашій концепції як сервер корпоративної мережі, і ми виходимо із припущення, що даний сервер реалізується незалежно від документаційної системи вишу. Якщо припустити відсутність даного поштового сервера, сервер корпоративної мережі вишу може бути реалізований одночасно із документаційною його системою.

Другий етап практичної реалізації створення корпоративної КСДЗУ передбачає створення автоматизованого доступу користувачів (структурних і територіальних підрозділів корпоративного об'єднання вишу) до документаційного фонду за технологією Internet/Intranet. Проте для забезпечення дієвості електронної комунікації між структурними і територіальними підрозділами вишу вимагається наявність у них корпоративної мережі центральної установи і підтримки у ній електронного поштового сервера і мережевого протоколу TCP/IP.

Практична реалізація ідей нашої концепції на 3-му етапі (рівень 3) передбачає створення документаційної системи розвинутого обміну повідомлень між структурними і територіальними підрозділами як у межах однієї установи, так і в межах корпоративного об'єднання вишу, системи маршрутизації документів, системи колективної роботи. Забезпечити дієвість цих електронних комунікацій можливо завдяки обміну повідомленнями Lotus Domino/Notes або Microsoft Exchange. Тільки реалізація цих важливих системоутворювальних складових у сфері сучасних інформаційних технологій роботи з документами у системі управління забезпечує ефективність пропонованої автором концепції. Незавершеність побудови автоматизованої системи управління документацією значно впливає і на ефективність використання електронних комунікацій в управлінні корпоративного об'єднання вишу.

Висновки. Визначення концептуальних аспектів формування інтегрованої КСДЗУ у корпоративних об'єднаннях вишів України і перспективних напрямів її розвитку дає підстави стверджувати що:

1) створення єдиного документаційного поля завдяки інтеграції комунікаційних каналів підрозділів вишу створює умови повноцінного функціонування в ньому територіально розгалужених структурних підрозділів. Єдина технологія КСДЗУ забезпечує автоматизацію справочинства, можливість управління освітянського процесу та контролю виконання документів, що кардинально підвищує якість роботи виконавців, робить терміни підготовки документів більш прогнозованими та керованими;

2) інтегрована КСДЗУ вишу є досить складним механізмом. Вона містить у собі значну кількість підсистем, побудованих за допомогою різних програмних продуктів. Проте у корпоративному об'єднанні вишу вони ідентичні і виконують специфічні функції, які через електронні комунікації забезпечують життєдіяльність та управління всіма структурними підрозділами установи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Асеев Г.* Концептуальні підходи до проблем управління документацією / Георгій Асеев // Вісник книжкової палати. — 2006. — № 11. — С. 25–26.
2. *Бебик В. М.* Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві : психологія, технологія, техніка паблік рилейшиз : монографія / Валерій Михайлович Бебик. — К.: МАУП, 2005. — 440 с.
3. *Бондаренко М.* Інтеграція в європейську систему вищої освіти в ІТ — галузі шляхом участі в міжнародних освітніх програмах, проєктах та конкурсах. — Вища школа. — 2011. — № 2. — С. 7–5.
4. *Виноградова О.* Інформаційно-документне забезпечення діяльності вищих навчальних закладів — об'єктивна необхідність / О. Виноградова // Вісник книжкової палати. — 2002. — № 5. — С. 34–36.
5. *Горошко Е. И.* К определению понятия «компьютерно-опосредованная коммуникация» / Е. И. Горошко // Соціальні комунікації сучасного світу : мат. першої міжнар. конф. 19-20 лют. 2009 р. м. Запоріжжя ; наук.-теор. зб. — Запоріжжя, 2009. — С. 168–173.
6. *Девтеров І.* Інтернет як нова особистість / І. Девтеров. — Вища школа. — 2011. — № 9. — С. 83–91.
7. *Жорнова О.* Сучасна вища школа : to be or not to be? / О. Жорнова, Ол. Жорнова. — Вища школа. — 2011. — № 7–8. — С. 74–83.
8. *Зварич І.* Впровадження стандартів оцінювання педагогічної компетентності викладачів у вищих навчальних закладах США. — Вища школа. — 2012. — № 2. — С. 42–51.
9. *Золотарьова І. О.* Автоматизація документообігу : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. О. Золотарьова, Р. К. Бутова. — Х. : Вид. ХНЕУ, 2008. — 156 с.
10. *Наєнко С.* Удосконалення організаційної структури управління державним вищим навчальним закладом / С. Наєнко // Освіта і управління. — 2007. — Т. 10. — С. 61–67.
11. *Наливайко А.* Стратегічні аспекти управління факультетом в умовах турбулентного середовища / А. Наливайко. — Вища школа. — 2012. — № 1. — С. 86–92.
12. Об'єднання навчальних ресурсів університетів для створення дистанційних лабораторних практикумів / Ю. Жарких, С. Лисоченко, Б. Сусь, О. Третяк. — Вища школа. — 2011. — № 10. — С. 71–81.
13. *Пономарьова Г.* Демократизація управління і контролю за вищим навчальним закладом / Г. Пономарьова. // Вища школа. — 2006. — № 5–6. — С. 3–9.
14. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации : монография / Г. Г. Почепцов. — М.: Рефл.-бук., К.: Ваклер, 2001. — 656 с.
15. *Якимюк Ю. П.* Комунікаційна система документаційного забезпечення управління вищим навчальним закладом : монографія / Юлія Петрівна Якимюк. — К.: Університет «Україна», 2011. — 191 с.
16. Электронные документы в корпоративных сетях : второе пришествие Гуттенберга / С. В. Клименко, И. В. Крохин, В. М. Куш, Ю. Л. Лагутин. — М. : Анкей-Эктрендз, 1999. — 271 с.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію: Палінчак М. М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві на прикладі країн Центральної Європи / М. М.Палінчак. — Ужгород: поліграф центр «ЛІРА», 2012. — 430 с.

Наталія Латигіна, доктор політичних наук, професор
Київського національного торговельно-економічного університету

Проблема взаємовідносин держави і церкви, їх становлення є однією з найважливіших для політології, релігієзнавства, психології, соціології. Така проблематика знаходиться в центрі уваги науковців, тому що людство прагне досягнути власне майбутнє у духовному аспекті, усвідомити перспективи подальшого руху. Це пов'язано з процесами, що відбуваються в сучасному світі — інтенсифікація соціально-економічних відносин, зріст темпу життя. Подібні процеси відбуваються як в Україні, так і в усіх країнах постсоціалістичного простору.

Українське суспільство сьогодні характеризується все більше зростаючим інтересом до релігії як однієї з центральних галузей людського життя. Окрім того, в політології, релігієзнавстві, культурології відбувається переорієнтація на антропологічний аспект, на розкриття індивідуального, самотнього в людині, її ставлення до самої себе, до інших людей, до Бога і світу.

Церква як інституція аналізується автором в контексті сучасних глобалізаційних процесів, суспільних трансформацій та змін, а також значної актуалізації питань формування світоглядно-сміслової бази особистості, її само ідентифікації. Йдеться про аналіз взаємовідносин держави і церкви в політологічному, культурологічному, релігієзнавчому, аксіологічному і юридичному вимірах. Окрім того, для сучасної України важливим постає досвід країн колишнього соціалістичного простору. Такі країни, як Польща, Угорщина, Чехія і Словаччина мають неабияку історію становлення і розгортання державно-церковних відносин, досвід розбудови цих відносин у сучасному соціокультурному просторі. Очевидно, що кожна з країн має свою специфіку, але також існують і спільні риси, які є характерними для країн постсоціалістичного простору. Багатоаспектність суспільного й індивідуального буття, відносин у соціумі певним чином зумовлюють і широку палітру форм і видів державно-церковних відносин у Польщі, Угорщині, Чехії й Словаччині.

В наш час Україна відмовилася від практики встановлення обов'язкової ідеології та переконань. Вставши на шлях розбудови демократичного суспільства, вона також зіткнулася з проблемою, як саме будувати це демократичне суспільство. Досвід попередніх років можна використовувати достатньо обмежено, нові відносини, що зароджувалися в суспільстві, вимагали і вимагають певного досвіду, щоб бути врегульованими і не призвести до кризових явищ.

Державно-церковні відносини є невід'ємною частиною складного комплексу специфічного соціального організму, кожної соціальної системи. За багатьма особливими ознаками їх можна віднести до розряду «пластичних» і «гнучких» суспільних відносин, тому що вони знаходяться в стані постійної взаємодії з економічними, соціальними, політичними, ідеологічними, культурними та іншими суспільними факторами, що зазнають відносно частих змін.

Церкву, звичайно, можна відокремити від держави, але її неможна відділити від суспільства. Це підтверджується й тим, що дуже часто в історії (в тому числі й останнього періоду) церква відіграє підпорядковану роль у своїх взаєминах з державою, надаючи державі можливість використовувати авторитет церкви у власних політичних цілях. І хоча важко безпосередньо пов'язати багатоманітне політичне життя сучасного українського суспільства й релігійні уподобання його громадян, тим не

менш цей зв'язок існує. Між іншим, він проявляється в тому, що від політичного режиму, встановленого в державі, залежить і ступінь релігійної свободи в суспільстві.

І якщо ми можемо говорити про демократичні традиції України протягом більшого періоду її історії, то у радянському періоді їх, фактично, не існувало. Сьогодні Україна має головне завдання — усунути з багатьох сфер діяльності надмірний державний вплив, який успадкований від радянської доби. Відокремлення церкви від держави працювало б у напрямі цієї головної мети, а відновлення державної влади над церквою спрацювало б проти неї. Україна, як держава, може лише зашкодити собі ігноруванням розвитку власної релігійної спадщини. Під радянським правлінням Україну охопили швидкі та насильницькі процеси секуляризації та модернізації. Перехід до демократії також раціоналізує та модернізує, проте — зовсім інакше.

Зарубіжні спеціалісти, що розглядали проблеми державно-церковних відносин багатьох країн, пропонують Україні скористатися досвідом провідних демократичних країн світу, зокрема Заходу, і вирішити, яка з моделей державно-церковних відносин підійшла б Україні якнайкраще. Найдоцільніше, якщо б Україна змогла створити свою, сприятливу саме для умов національної свідомості і традицій українську модель державно-церковних відносин.

Звичайно, при виробленні власної моделі державно-церковних відносин, треба орієнтуватися не тільки на власні традиції минулого, але й на зарубіжний досвід. Показовим у цьому відношенні є досвід країн Центральної Європи.

Відносини держави і церкви завжди є багатостороннім комплексом питань та проблем, і так буде і в майбутньому. Їх вирішення не є легким, навіть тоді, коли держава є демократичною, а церкви йдуть назустріч, і коли обидві сторони прагнуть досягти взаємоприйнятних компромісів, співіснувати та не втручатися у чужі справи. Зовсім іншу якість мають взаємини в ситуації, коли держава є недемократичною (тоталітарною), і церкви опираються її політичній концепції, або ж, однак, прагнуть використати недемократичні умови для зміцнення своїх власних позицій.

Сьогодні в Україні відсутня єдина концепція державної політики в сфері відносин з релігійними об'єднаннями. Модель взаємовідносин між державою і церквою в нашій країні перебуває в стадії формування.

З метою вдосконалення конституційно-правового регулювання таких відносин важливим є використання позитивного досвіду інших постсоціалістичних країн, який досліджує автор монографії М. Палінчак, ставлячи за мету проаналізувати зміст та практику державно-церковних відносин у Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині. І це робить вказану працю дуже корисною для політологів, релігієзнавців, державних діячів і всіх тих, хто цікавиться проблематикою державно-церковних відносин у постсоціалістичному суспільстві.

**Вища атестаційна комісія визнала журнал
фаховим виданням з політичних наук,
педагогічних наук, соціальних комунікацій та психології
(Постанова Президії ВАК України № 1-05/6 від 14.06.2007 р.,
Постанова Президії ВАК України № 1-05/5 від 18.11.2009 р.
Постанова Президії ВАК України 1-05/6 від 16.12.2009 р.)**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації :
серія КВ № 1059 від 08.11.2005 р.

Тираж 300 пр. зам. №.

Адреса редакції: 04071, м. Київ, вул. Хорива, 1-Г

Тел. (044) 428-89-07 (головний редактор)
E-mail: bebyk@vmurol.com.ua

Редактор
Комп'ютерна верстка
Дизайн обкладинки

О. О. Баришевська
О. М. Стадник
А. А. Афоніна

*Видавець і виготовлювач Університет «Україна» 03115, м. Київ, вул. Львівська, 23
тел/факс (044) 424-40-69, 424-56-26 E-mail: ukraine.vdk@mail.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 405 від 06.04.01*